

សម័យ (ចតុមុខ លង្វែក និងឧដុន្ត)

គាំទ្រថវិកាលើការរៀបរៀង និងពន្លឿន និងកែលម្អដោយ៖
“មូលនិធិការស្រាវជ្រាវ គំនិតច្នៃប្រឌិត និងនវានុវត្តន៍”
២០២២

គណៈកម្មការទី៣៖ លោក យុន មុនី

គណៈកម្មការបេសកកម្ម៖ ៖ លោកស្រី សំបាត់ អិត លោកស្រី ឈុំ ពៅ

គណៈកម្មការត្រួតពិនិត្យ៖

១. លោក ថ្នាង សន្ត ប្រធាន

២. លោកស្រី ឡាំ ប៊ុនមករា សមាជិក

បុព្វកថា

ដំណើរអភិវឌ្ឍន៍នៃព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជានៅក្នុងយុគសម័យទំនើបនេះ ជាមេរៀនដ៏ជោគជ័យ បំផុតមួយដែលចាប់បួសគល់ចេញពីការបញ្ចប់របបប្រល័យពូជសាសន៍ ការបញ្ចប់សង្គ្រាម ការផ្សះផ្សារជាតិ ការកសាងមូលដ្ឋានរឹងមាំនៃសន្តិភាពនិងស្ថេរភាព និងការអភិវឌ្ឍសេដ្ឋកិច្ច។ នៅក្រោយពេលដែលសន្តិភាពត្រូវបានកើតឡើងដោយបរិបូណ៌នៅឆ្នាំ១៩៩៨ កម្ពុជាទទួលបានកំណើនសេដ្ឋកិច្ចខ្ពស់ គឺប្រមាណ ៨%ក្នុងមួយឆ្នាំ។ លើសពីនេះទៀតអត្រានៃភាពក្រីក្រត្រូវបានកាត់បន្ថយពីប្រមាណ៥៣% នៅឆ្នាំ២០០៤ មកនៅទាបជាង១០% នៅឆ្នាំ២០១៩។ ដំណើរនៃការអភិវឌ្ឍជាតិជាសកម្មភាពដែលបន្តទៅ មុខជាប់ជានិច្ច ហើយគោលនយោបាយថ្មីៗដែលមានលក្ខណៈអន្តរវិស័យគ្របដណ្តប់ ក៏កំពុងលេចរូបរាងឡើងដើម្បីតម្រង់ទិសកម្ពុជាឆ្ពោះទៅកាន់ប្រទេសមានប្រាក់ចំណូលមធ្យមកម្រិតខ្ពស់នៅឆ្នាំ២០៣០ និងឈានឡើងជាប្រទេសមានប្រាក់ចំណូលខ្ពស់នៅឆ្នាំ២០៥០។ ការប្រែប្រួលឆាប់រហ័សនៃនិម្មាបនកម្ម ពិភពលោក និងតំបន់រួមទាំងទំនាក់ទំនងភូមិសាស្ត្រនយោបាយ បានផ្តល់កាលានុវត្តភាពសម្រាប់ការអភិវឌ្ឍឧស្សាហកម្មនៅកម្ពុជា ដែលត្រូវបានរាជរដ្ឋាភិបាលចាត់ទុកជាមូលដ្ឋានគ្រឹះនៃកំណើនសេដ្ឋកិច្ចកម្ពុជា។ រាជរដ្ឋាភិបាលកម្ពុជាបានកំពុងបន្តពង្រឹង និងអភិវឌ្ឍវិស័យអប់រំឆ្ពោះទៅរកការស្រាវជ្រាវ និងនវានុវត្តន៍ដើម្បីពង្រឹងសមត្ថភាព និងជំនាញរបស់ធនធានមនុស្សនៅកម្ពុជាឱ្យស្របទៅនឹងបរិបទថ្មីនៃការអភិវឌ្ឍ ជាពិសេសការពង្រឹងសហគ្រិនភាពក្នុងការរៀបចំម៉ូដែលធុរកិច្ចថ្មីៗ។ ដើម្បីចាប់យកកាលានុវត្តភាពពីបដិវត្តន៍ឧស្សាហកម្មទី៤ និងសេដ្ឋកិច្ចឌីជីថលដែលកំពុងផុសផុលឡើង ប្រព័ន្ធអេកូឡូហ្សីដែលបង្កលក្ខណៈអំណោយផលដល់ការបង្កើតថ្មី នវានុវត្តន៍ ការស្រាវជ្រាវ និងអភិវឌ្ឍន៍ ត្រូវតែមានការកែលម្អ។

បណ្តាប្រទេសនៅទ្វីបអាស៊ីកំពុងនាំមុខក្នុងការវិនិយោគលើការស្រាវជ្រាវនិងអភិវឌ្ឍ ដោយ មានភាគហ៊ុនប្រមាណ៤៤% នៃការវិនិយោគទាំងមូលរបស់ពិភពលោក។ ប្រទេសចិនកំពុងបន្តកសាង ហេដ្ឋារចនាសម្ព័ន្ធនៃការវិនិយោគលើការស្រាវជ្រាវនិងអភិវឌ្ឍន៍ ក៏ដូចជាសមត្ថភាពមនុស្ស។ ផ្ទុយទៅវិញប្រទេសនៅទ្វីបអាមេរិកខាងត្បូង និងអាហ្វ្រិក កំពុងស្ថិតនៅឆ្ងាយពីការវិនិយោគនេះ ហើយជាលទ្ធផលប្រទេសទាំងនោះក៏ពុំមានកំណើនសេដ្ឋកិច្ចគួរឱ្យកត់សម្គាល់ដែរ។ ទុនវិនិយោគសរុបលើការស្រាវ ជ្រាវនិងអភិវឌ្ឍរបស់ប្រទេសនៅទ្វីបអាមេរិកខាងត្បូងនិងអាហ្វ្រិក មានប្រមាណ៥%នៃការវិនិយោគ ទាំងមូលរបស់ពិភពលោក ក្នុងពេលដែលតំបន់ទាំង២នេះមានប្រជាជនប្រមាណ២០%នៃប្រជាជន ពិភពលោក។ ប្រទេសចំនួន៦ដែលមានលំដាប់ខ្ពស់ជាងគេនៅក្នុងការវិនិយោគលើការស្រាវជ្រាវនិងអភិវឌ្ឍ រួមមានសហរដ្ឋអាមេរិក ចិន ជប៉ុន អាល្លឺម៉ង់ ឥណ្ឌា និងកូរ៉េខាងត្បូង ដែលស្មើនឹងប្រមាណ ៧០%នៃទុនវិនិយោគសរុបរបស់ពិភពលោក។

តើចំណេះដឹង ផលិតផល និងសេវាកម្មថ្មីទាំងនេះកើតឡើងពីអ្វី? ហើយកើតឡើងដោយរបៀបណា? ព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាកំពុងតែកសាងមូលដ្ឋានសម្រាប់ការត្រៀមខ្លួនទទួល និងប្រកួតប្រជែងក្នុងយុគសម័យបដិវត្តឧស្សាហកម្មទី៤ នៅក្នុងសេដ្ឋកិច្ចដែលផ្អែកលើពុទ្ធិ ហើយដែលប្រការនេះចាំបាច់តម្រូវ

ឱ្យពលរដ្ឋកម្ពុជា ត្រូវក្លាយខ្លួនជាពលរដ្ឋឌីជីថល ពលរដ្ឋសកល និងពលរដ្ឋដែលប្រកបដោយការទទួលខុសត្រូវ ដែលមានសមត្ថភាពក្នុងការផលិត ចែកចាយ និងប្រើប្រាស់ពុទ្ធដើម្បីទទួលបានមនុស្សធម៌ និងរួមចំណែកក្នុងកំណើន។ ធនាគារពិភពលោកបានធ្វើការកត់សម្គាល់តាំងពីឆ្នាំ២០០២នូវបម្លាស់ប្តូរនៃមូលដ្ឋានសេដ្ឋកិច្ច ពីសេដ្ឋកិច្ចដែលពឹងផ្អែកលើកម្លាំងពលកម្ម និងធនធានអតិកម្ម (Labour and Resource Based Economy) ទៅកាន់សេដ្ឋកិច្ចដែលពឹងផ្អែកលើពុទ្ធិ (Knowledge Based-Economy) ដែលក្នុងន័យនេះ ពុទ្ធិគឺជាគន្លឹះនៃការអភិវឌ្ឍ។ អាស្រ័យហេតុនេះ នៅលើគន្លងដែលកម្ពុជាកំពុងធ្វើដំណើរឆ្ពោះទៅកាន់សេដ្ឋកិច្ចឌីជីថល សង្គមកម្ពុជាត្រូវតែមានសមត្ថភាពក្នុងការ ផលិត ជ្រើសរើស បន្សុំ បង្កើតមុខរបរ និងប្រើប្រាស់ពុទ្ធិ ដើម្បីរក្សានិរន្តរភាពនៃកំណើន និងកែលម្អជីវភាពរស់នៅ។ សមត្ថភាពទាំងនេះ អាចកើតឡើងនៅពេលពលរដ្ឋកម្ពុជាមានឱកាសក្នុងការទទួលបានបទពិសោធន៍ពីការស្រាវជ្រាវ ការបណ្តុះគំនិតច្នៃប្រឌិត និងការស្វែងរកនវានុវត្តន៍។

កំណែទម្រង់វិស័យអប់រំ គឺជាការត្រួសត្រាយមាត់សម្រាប់ដំណើរឆ្ពោះទៅកាន់សង្គមប្រកបដោយពុទ្ធិ និងប្រជាពលរដ្ឋប្រកបដោយភាពរស់រវើក។ តាមរយៈមូលដ្ឋានអប់រំ សង្គមប្រកបដោយពុទ្ធិនឹងប្រមូលផ្តុំ បង្កើត និងចែករំលែក ទៅកាន់សមាជិកក្នុងសង្គមនូវសម្បទាអប់រំ ពិសេសគឺពុទ្ធិសម្បទា ក្នុងបុព្វហេតុនៃមនុស្សជាតិនិងឧត្តមប្រយោជន៍នៃប្រទេស។ សង្គមប្រកបដោយពុទ្ធិ គឺពុំគ្រាន់តែជាសង្គមដែលសម្បូរព័ត៌មានប៉ុណ្ណោះទេ តែជាសង្គមដែលប្រជាពលរដ្ឋអាចធ្វើបរិវត្តកម្មពីព័ត៌មានទៅជា មូលធនប្រកបដោយប្រសិទ្ធភាព។ ការរីកចម្រើនទៅមុខជាលំដាប់នៃបច្ចេកវិទ្យានិងតំណភ្ជាប់ បានពង្រីកព្រំដែននៃការចូលទៅកាន់ និងការទទួលបានព័ត៌មានជាសកល ហើយដែលក្នុងន័យនេះ ការអប់រំនឹងបន្តវិវត្តទៅមុខនិងមានការផ្លាស់ប្តូរ។ សង្គមមួយដែលមានអំណាន និងរបាប់ជាបុរេលក្ខខណ្ឌនៃជីវភាពប្រចាំថ្ងៃនៃប្រជាពលរដ្ឋ ពេលនោះបំណិននៃអំណាន និពន្ធ និងការគណនាលេខនព្វន្ត គឺជាចលករនៃការរៀនរបស់សិស្ស។ ធាតុដ៏ចម្បងមួយដែលស្ថិតនៅក្នុងការកសាងសង្គមដែលប្រកបដោយ ពុទ្ធិគឺសៀវភៅសិក្សា ហើយការរៀបរៀងនិពន្ធនិងកែលម្អសៀវភៅសិក្សាជាប្រចាំគឺជានវានុវត្តន៍នៃ វិស័យអប់រំដែលនាំទៅរកការសិក្សាពេញមួយជីវិត ការអភិវឌ្ឍសម្បទាអប់រំ និងការចែករំលែកចំណេះដឹង។ មូលដ្ឋានអប់រំ ជាពិសេសគឺគ្រឹះស្ថានឧត្តមសិក្សាត្រូវមានតួនាទីដែលប្រកបដោយការឆ្លើយតប ចំពោះតម្រូវការខាងលើនេះ។ សាស្ត្រាចារ្យ អ្នកស្រាវជ្រាវ និងបុគ្គលិកអប់រំត្រូវបន្តសិក្សាជាប់ជានិច្ច តាមរយៈការរៀបរៀង និពន្ធ និងកែលម្អសៀវភៅសិក្សា ហើយដែលសៀវភៅសិក្សាទាំងនេះនឹងក្លាយជា ស្ថាននៃទំនាក់ទំនងរវាងនវានុវត្តន៍នៃបច្ចេកវិទ្យានិងការរៀននិងបង្រៀននៅក្នុងថ្នាក់រៀន។

សង្គមដែលប្រកបពុទ្ធិ ក៏ជាសង្គមដែលបណ្តុះឱ្យមានរចនាសម្ព័ន្ធទន់នៃសេដ្ឋកិច្ចដែលពឹងផ្អែកលើពុទ្ធិដែរ។ ឧទាហរណ៍ជាក់ស្តែងនៃបែបផែននេះរួមមាន Silicon Valley នៃសហរដ្ឋអាមេរិក ស្ថានឧស្សាហកម្មវិស្វកម្មអាកាសយានយន្តនិងយានយន្តនៅទីក្រុង Munich ប្រទេសអាល្លឺម៉ង់ តំបន់ជីវបច្ចេកវិទ្យានៅក្រុង Hyderabad ប្រទេសឥណ្ឌា តំបន់ផលិតគ្រឿងអេឡិចត្រូនិក និងសារ-គមនាគមន៍ឌីជីថលនៅទីក្រុង Seoul ប្រទេសកូរ៉េខាងត្បូង ក៏ដូចជាស្ថានឧស្សាហកម្មថាមពល និងឥន្ធនគីមីសាស្ត្រនៃ

ប្រទេសប្រេស៊ីល ហើយក៏នៅមានទីក្រុងនៃប្រទេសជាច្រើនទៀតនៅលើពិភពលោក លក្ខណៈសម្បត្តិនៃទីក្រុងទាំងនេះគឺការប្រើប្រាស់និន្នាការនៃការអភិវឌ្ឍដែលជំរុញ និងតម្រង់ទិសដោយចំណេះដឹង ហើយដែលចំណេះដឹងទាំងនោះកើតចេញជាដំបូងពីការវិនិយោគទៅលើគ្រឹះស្ថានឧត្តមសិក្សា ស្ថាប័នស្រាវជ្រាវ មជ្ឈមណ្ឌលឧត្តមភាព នៃជំនាញជាន់ខ្ពស់ ការប្រកួតប្រជែងដោយ គុណាធិបតេយ្យ និង ជាពិសេសគឺការបណ្តុះបណ្តាលអំណាននិងនិស្សិតសៀវភៅ។ ល្បឿននៃការរីកចម្រើនផ្នែកពុទ្ធិ និងបច្ចេកវិទ្យាកំពុងមានសន្ទុះលឿនជាងអ្វីដែលសិស្ស និងនិស្សិតអាចទទួលបានពីគ្រូនៅគ្រឹះស្ថានសិក្សា ដែលធ្វើឱ្យគោលដៅនៃការអប់រំនៅពេលបច្ចុប្បន្ននេះ មានការប្រឈមខ្លាំងជាងពេលណាទាំងអស់។ ឧទាហរណ៍ ក្នុងមួយឆ្នាំ មានសៀវភៅជាង២,២លានចំណងជើង ត្រូវបានសរសេរ និងបោះពុម្ព ដែលក្នុងនោះប្រទេសចិនមាន៤៤០ពាន់ ចំណែកឯសហរដ្ឋអាមេរិកមាន ៣០៥ពាន់ និងប្រទេសរុស្ស៊ីមាន ១២០ពាន់ចំណងជើង។ ខណៈពេលដែលបច្ចេកវិទ្យា កំពុងរីកចម្រើនជារៀងរាល់ថ្ងៃ មធ្យោបាយសម្រាប់អំណានក៏មានច្រើនជម្រើសសម្រាប់សិស្ស និស្សិត និងសាធារណៈជនរួមមានការអានសៀវភៅ ការអានលើឧបករណ៍ អេឡិចត្រូនិក ការអានដោយប្រើទូរសព្ទវីដេអូ និងការអានលើកុំព្យូទ័រ ដែលសុទ្ធសឹងជាមធ្យោបាយ សំខាន់ៗដែលនាំអ្នកអានទាំងឡាយឱ្យសម្រេចគោលបំណងអានរបស់ខ្លួន។ ម្យ៉ាងវិញទៀត អំណានដោយប្រើមធ្យោបាយបច្ចេកវិទ្យាទំនើប ចំណាយពេលតិច ងាយស្រួលអាន និងជួយដល់បរិស្ថានមួយកម្រិតទៀត។ នាពេលបច្ចុប្បន្ន សិស្ស និស្សិត និងសាធារណៈជនកម្ពុជាដែលស្រឡាញ់អំណានកំពុងតែប្រើប្រាស់មធ្យោបាយអំណានទាំងនេះ។ បើយើងក្រឡេកមើលទៅប្រទេសជឿនលឿន ទោះបីជា បច្ចេកវិទ្យារីកចម្រើនខ្លាំងយ៉ាងណា អំណានតាម រយៈសៀវភៅនៅតែមានសន្ទុះដដែល។ ម្យ៉ាងវិញទៀត បច្ចេកវិទ្យាអានបែបទំនើបតាមរយៈឧបករណ៍ទំនើប អាស្រ័យលើលទ្ធភាពនៃធនធានអប់រំឌីជីថល និងមាតិកាឌីជីថលគ្រប់គ្រាន់ដែលបាន ផលិត និងបង្ហោះចែកចាយសម្រាប់អំណាន។ ក្នុងបរិបទកម្ពុជា ជាពិសេសក្នុងបរិការណ៍នៃការផ្ទុះរីករាលដាលនៃដង្ហែកូរ៉េ-១៩ ក្រសួងអប់រំ យុវជន និងកីឡា បានជំរុញឱ្យមានបរិក្ខណៈឌីជីថលនៅក្នុងអេកូស៊ីស្តែមនៃការអប់រំ ជាពិសេសការអប់រំតាមប្រព័ន្ធអេឡិចត្រូនិកនិងការអប់រំពីចម្ងាយដើម្បីលើកកម្ពស់អំណានតាមរយៈការផលិតមាតិកា ឌីជីថលដែលមានភាពចំរុះ ការកសាងសមត្ថភាពផ្នែកតំណភ្ជាប់និងវេទិកាឌីជីថល ការពង្រីកវិសាលភាពនៃមជ្ឈមណ្ឌលទិន្នន័យ និងការលើកកម្ពស់គុណភាពនៃការផលិតធនធានអប់រំឌីជីថល គួបផ្សំ ជាមួយការចែកសន្លឹកកិច្ចការឱ្យសិស្សយកទៅរៀននៅផ្ទះ និងការចុះទៅជួបជាមួយសិស្សជាបណ្តុំនៅតាមសហគមន៍។ ក្នុងន័យលើកកម្ពស់អំណាន និងភាពសម្បូរបែបនៃធនធានសៀវភៅសិក្សាឱ្យកាន់តែមានប្រសិទ្ធភាពនិងភាពសក្តិសិទ្ធិនិងផ្តល់ឱកាសអំណានកាន់តែច្រើនថែមទៀតដល់សិស្សានុសិស្ស និស្សិត និងសាធារណៈជន ក្រសួងអប់រំ យុវជន និងកីឡាលើកទឹកចិត្តនូវចំណុចមួយចំនួនដូចខាងក្រោម៖

1. សាស្ត្រាចារ្យ អ្នកស្រាវជ្រាវ និងបុគ្គលិកអប់រំ សូមបន្តនិងបង្កើនការបោះពុម្ពស្នាដៃបន្ថែមទៀតដើម្បីធ្វើឱ្យធនធាន សម្រាប់អំណានកាន់តែសម្បូរបែប ជាពិសេសធនធានអំណានជាខេមរភាសា

2. គ្រឹះស្ថានឧត្តមសិក្សា សូមផ្តល់លទ្ធភាពគ្រប់បែបយ៉ាង ដើម្បីឱ្យបុគ្គលិកអប់រំគ្រប់លំដាប់ថ្នាក់ និង និស្សិតគ្រប់កម្រិតសិក្សាអាចចូលរួមអាន និងសិក្សាស្រាវជ្រាវតាមគ្រប់លទ្ធភាពជាមួយធនធានអំណាន ជាពិសេសការរៀបចំឱ្យមានពេលវេលាសម្រាប់សហសិក្សា និងអំណានក្នុងបណ្ណាល័យ
3. សាស្ត្រាចារ្យតាមមុខវិជ្ជា និងអ្នកស្រាវជ្រាវតាមជំនាញឬវិស័យ ត្រូវរៀបចំដំណើរការរៀនបង្រៀន និងស្រាវជ្រាវដែលមានដាក់បញ្ចូលកិច្ចការស្វ័យសិក្សា សហសិក្សា ឬការស្រាវជ្រាវបណ្ណាល័យដែលតម្រូវឱ្យនិស្សិត ត្រូវអាននិងស្រាវជ្រាវជាមួយធនធានអំណាន
4. គ្រឹះស្ថានឧត្តមសិក្សា និងមជ្ឈមណ្ឌលស្រាវជ្រាវ ត្រូវខិតខំឱ្យអស់លទ្ធភាពក្នុងការបង្កើតបណ្ណាល័យ មជ្ឈមណ្ឌលរក្សាឯកសារ ឬមជ្ឈមណ្ឌលអប់រំឌីជីថល ជាដើម ដើម្បីឱ្យបុគ្គលិកអប់រំគ្រប់លំដាប់ថ្នាក់និងនិស្សិតគ្រប់កម្រិតសិក្សា អាចទទួលបាន និងស្វែងរកប្រភពសម្រាប់អំណាន កាន់តែសម្បូរបែប និងមានភាពបត់បែន ឆ្លើយតបតាមតម្រូវការអ្នកអាន
5. និស្សិតគ្រប់កម្រិតសិក្សា ត្រូវខិតខំនិងចំណាយពេលអាន និងចាត់ទុកវប្បធម៌ និងអាកប្បកិរិយាអំណានជាផ្នែកមួយ នៃពេលវេលានិងភាពស៊ីវិល័យនៃជីវិតប្រចាំថ្ងៃ
6. បងប្អូនជនរួមជាតិ ដែលជាមាតាបិតា ឬអ្នកអាណាព្យាបាល សូមជួយជំរុញនិងបង្កលក្ខណៈកាន់តែ ច្រើនថែមទៀត ជាពិសេសការលែងកំណាយនៅក្នុងគ្រួសារសម្រាប់ការទិញសម្ភារៈសិក្សា សៀវភៅអាន និងឧបករណ៍សម្រាប់អំណានដល់កូនៗ ដែលចាត់ទុកជាការវិនិយោគមួយដ៏សំខាន់ សម្រាប់ បង្កើនចំណេះដឹង និងអនាគតរបស់ពួកគេ។

ដោយមានការគាំទ្រពីក្រសួងសេដ្ឋកិច្ច និងហិរញ្ញវត្ថុ នៅឆ្នាំ២០២០ ក្រសួងអប់រំ យុវជន និងកីឡាបានបង្កើតមូលនិធិស្រាវជ្រាវ គំនិតច្នៃប្រឌិត និងនវានុវត្តន៍ ដែលហៅកាត់ថា“មូលនិធិ ស.គ.ន” និងហៅជាភាសាអង់គ្លេសថា The Research Creativity and Innovation Fund ដែលហៅកាត់ជាភាសាអង់គ្លេសថា “RCI Fund”។ គោលដៅចម្បងនៃមូលនិធិនេះ គឺរួមចំណែកលើកកម្ពស់វប្បធម៌នៃការស្រាវជ្រាវ បំផុសគំនិតច្នៃប្រឌិត និងជំរុញការធ្វើនវានុវត្តន៍ ដើម្បីជាប្រយោជន៍ដល់វិស័យអប់រំ យុវជន និងកីឡា ដែលឆ្លើយតបទៅនឹងទីផ្សារពលកម្ម និងសាកលភារូបនីយកម្ម។ មូលនិធិ ស.គ.ន បានសម្រេចកំណត់ប្រធានបទ ជាអាទិភាពសម្រាប់ការគាំទ្រដោយមូលនិធិចំនួន៣ រួមមាន ឌីជីថលនីយកម្មសម្រាប់បដិវត្តឧស្សាហកម្ម៤.០ (Digitalization for IR.4.0) ការស្រាវជ្រាវអនុវត្តលើវិស័យកសិកម្ម (Applied Agricultural Research) និងការស្រាវជ្រាវគរុកោសល្យសតវត្សទី២១ (21st Century Pedagogy Research)។

ដោយមានការធ្វើអាទិភាពរូបនីយកម្មទៅលើទិសដៅនៃការប្រើប្រាស់ថវិកាមូលនិធិសម្រាប់ឆ្នាំ ២០២០ ក្រសួងសេដ្ឋកិច្ច និងហិរញ្ញវត្ថុ និងក្រសួងអប់រំ យុវជន និងកីឡា បានផ្តល់ការគាំទ្រដល់ការ រៀបរៀង និងកែលម្អ សៀវភៅសិក្សា (Text book) ដែលនឹងត្រូវប្រើប្រាស់នៅកម្រិតឧត្តមសិក្សា។ គោលបំណងនៃការរៀបរៀង និងកែលម្អ សៀវភៅសិក្សានៅកម្រិតឧត្តមសិក្សាគឺដើម្បីបង្កើន បរិមាណ លើកកម្ពស់គុណភាព និងពង្រីកសមធម៌នៃធនធានសិក្សាជាខេមរភាសា ជូនដល់និស្សិត ដែលកំពុងបន្តការសិក្សា និងត្រៀមខ្លួនធ្វើការស្រាវជ្រាវនៅកម្រិតឧត្តមសិក្សា។ លើសពីនេះទៀតការ រៀបរៀងនិងកែលម្អសៀវភៅសិក្សានៅកម្រិតឧត្តមសិក្សាមានគោលដៅដូចខាងក្រោម ៖

- ឆ្លើយតបជាបន្ទាន់ចំពោះការខ្វះខាតធនធានសិក្សា ដែលជាតម្រូវការសិក្សារបស់និស្សិត នៅ កម្រិតឧត្តមសិក្សា
- លើកកម្ពស់ទំនើបការរូបនីយកម្ម និងឧត្តមានុវត្តន៍នៃការរៀននិងបង្រៀន និងការស្រាវជ្រាវនៅ លើមុខវិជ្ជា កម្មវិធីសិក្សា ឬមុខជំនាញជាក់លាក់
- បង្កើនភាពស៊ីជម្រៅក្នុងការកសាងវិជ្ជាជីវៈនិងបទពិសោធន៍សម្រាប់ឋានៈសាស្ត្រាចារ្យ និង អ្នកស្រាវជ្រាវ
- រួមចំណែកដល់ការកសាងភាពជាសហគមន៍វិជ្ជាជីវៈ ការចែករំលែកបទពិសោធន៍ និងវប្បធម៌ នៃការរៀបរៀង និងកែលម្អសៀវភៅសិក្សានៅកម្រិតឧត្តមសិក្សា។

ក្រសួងអប់រំ យុវជន និងកីឡា បានវាយតម្លៃខ្ពស់ចំពោះការបោះជំហានប្រកបដោយមនសិការវិជ្ជា ជីវៈនៃគ្រឹះស្ថានឧត្តមសិក្សា និងបុគ្គលិកអប់រំទាំងអស់ ក្នុងការរៀបចំ រៀបរៀង និងកែលម្អសៀវភៅ សិក្សា ដើម្បីបង្កើនបរិមាណ លើកកម្ពស់គុណភាព និងពង្រឹងសមធម៌នៃធនធានសិក្សាជាខេមរភាសា ជូន និស្សិតដែលកំពុងបន្តការសិក្សា និងត្រៀមខ្លួនធ្វើការស្រាវជ្រាវនៅកម្រិតឧត្តមសិក្សា។ សៀវភៅសិក្សាជា ផ្នែកមួយនៃការទទួលស្គាល់គុណភាពអប់រំនៃគ្រឹះស្ថានឧត្តមសិក្សា និងជាធនធានសិក្សាដែលជាមូលដ្ឋាន មួយដ៏សំខាន់ ក្នុងការគាំទ្រដល់ការបង្រៀន និងរៀន ហើយត្រូវមានបរិមាណគ្រប់គ្រាន់ ឆ្លើយតបទៅនឹងកម្ម វិធីអប់រំ និងតម្រូវការសិក្សាស្រាវជ្រាវ។ ជាគោលការណ៍ គ្រឹះស្ថានឧត្តមសិក្សាទាំងអស់ ត្រូវមានសៀវភៅ សិក្សាដែលប្រើជាគោលសម្រាប់មុខវិជ្ជានីមួយៗ។ ចំនួនសៀវភៅសិក្សាដែលគ្រប់គ្រាន់សម្រាប់ការស្រាវ ជ្រាវ និងការសិក្សារបស់និស្សិត ត្រូវមានយ៉ាងតិចមួយចំណងជើងក្នុងមួយមុខវិជ្ជា ហើយត្រូវតម្កល់យ៉ាង តិច២ច្បាប់ នៅក្នុងបណ្ណាល័យ ឬអាចរកបានតាមប្រព័ន្ធអេឡិចត្រូនិក។ ក្រសួងអប់រំ យុវជន និងកីឡា លើកទឹកចិត្តបន្ថែមទៀតជូនដល់គ្រឹះស្ថានឧត្តមសិក្សារដ្ឋ និងឯកជនដែលបានស្នើសុំថវិកាមូលនិធិរួច សូមចូលរួមបន្ថែមទៀតដើម្បីបង្កើនចំនួនចំណងជើងសៀវភៅ។ ចំណែកគ្រឹះស្ថានឧត្តមសិក្សារដ្ឋនិងឯក

ជនដែលពុំទាន់បានដាក់ពាក្យស្នើសុំ សូមចូលរួម ដើម្បីជាគុណប្រយោជន៍ដល់តម្រូវការដ៏ទទួច និងថ្លៃថ្លា
នៃនិស្សិតកម្ពុជាក្នុងការសិក្សា និងស្រាវជ្រាវនៅកម្រិតឧត្តមសិក្សា។

សេចក្តីបញ្ជាក់

នៃមូលនិធិការស្រាវជ្រាវ គំនិតច្នៃប្រឌិត និងនវានុវត្តន៍

សៀវភៅសិក្សានេះជាលទ្ធផលនៃការស្នើសុំអនុវត្តវិកាមូលនិធិការស្រាវជ្រាវ គំនិតច្នៃប្រឌិត និងនវានុវត្តន៍ ក្នុងគម្រោងរៀបរៀង និងនិងកែលម្អសៀវភៅសិក្សា ដែលនឹងត្រូវប្រើប្រាស់នៅកម្រិតឧត្តមសិក្សា។ សៀវភៅសិក្សានេះ ត្រូវបានរៀបរៀង និងនិង ឬកែលម្អដោយមានការធានាអះអាងថាជាស្នាដៃរបស់អ្នកនិពន្ធផ្ទាល់ និងបានឆ្លងកាត់ត្រួតពិនិត្យ ផ្តល់យោបល់ និងវាយតម្លៃដោយក្រុមប្រឹក្សាអប់រំ ក្រុមប្រឹក្សាស្រាវជ្រាវ ឬក្រុមប្រឹក្សាដែលមានតម្លៃស្មើនៃគ្រឹះស្ថានឧត្តមសិក្សា និងតាមរយៈកិច្ចសន្យាដែលបានធ្វើឡើង និងដែលបានតម្កល់ទុកនៅមូលនិធិការស្រាវជ្រាវ គំនិតច្នៃប្រឌិត និងនវានុវត្តន៍។ រាល់ខ្លឹមសារ ការបកស្រាយ និងរូបភាព គឺជាជំហរនិងទស្សនៈផ្ទាល់របស់អ្នកនិពន្ធ ហើយ ពុំផ្តុះបញ្ចាំង ឬជាតំណាងដល់មូលនិធិការស្រាវជ្រាវ គំនិតច្នៃប្រឌិត និងនវានុវត្តន៍ នៃក្រសួងអប់រំ យុវជន និងកីឡា ឡើយ។

មាតិកា

បុព្វកថា	i
សេចក្តីបញ្ជាក់	vii
មាតិកា	viii
អារម្ភកថា	iv
សេចក្តីថ្លែងអំណរគុណ	xiv
ការបរិយាយលើមុខវិជ្ជា.....	xvi
មូលន័យសង្ខេប	xvii
មេរៀនទី១ ចតុមុខនិង រាជធានីថ្មី.....	1
១/ ទី១៤.ព្រឹត្តិការណ៍ក្រោយសម័យអង្គរស .១.....	1
១ក្រោយរជ្ជកាលព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧ .១.១.....	1
១អស្ថិរភាពនៃរាជធានី .៣.១.....	3
១ចតុមុខនិង រាជធានីសំខាន់ៗ .៤.១.....	3
១កម្ពុជាក្នុងបរិបទតំបន់និងពិភពលោក.២.....	6
១នយោបាយពាណិជ្ជកម្មជាមួយចិន.១.២.....	6
១ការប្រកួតប្រជែងពាណិជ្ជកម្មនៅអាស៊ី.២.២.....	7
១ឥទ្ធិពលលើកម្ពុជា.៣.២.....	7

១	អាយុធាតុនិង ខ្មែរ .៣.....	12
___	១វិបត្តិផ្ទៃក្នុងខ្សែរាជវង្សនិងអន្តរាគមន៍ពីសៀម .១.៣.....	12
	១វិបត្តិរាជវង្សខ្មែរនិងការដណ្ដើមអំណាច.២.៣.	13
	១វិបត្តិផ្ទៃក្នុងនិងកង្វះការដឹកនាំ .៣.៣.....	18
	១របៀបគ្រប់គ្រងប្រទេសសម័យចតុមុខ .៤.៣.....	19
	១ ជំនឿនិងទំនៀមទំលាប់.៥.៣.	19
	១សាសនានិងលទ្ធិផ្សេងៗ .៦.៣.....	22
១	ស្ថានភាពប្រទេសក្នុងពេលសង្គ្រាម.៤.....	23
	១ព្រឹត្តិការណ៍រាជបល្ល័ង្កបីនៃសម័យចតុមុខ .១.៤.....	25
	១ការខាតបង់ដោយសារអន្តរាគមន៍ពីសៀម .២.៤.....	26
	១ព្រះបាទធម្មរាជាញ៉ាយជាស្តេចគ្រប់គ្រងនគរតែមួយ .៣.៤.....	26
	សំណួរពិភាក្សា	27
	មេរៀនទី២ សម័យលង្វែកនិង អំណាចសៀម.....	28
២	ស្ថានភាពភូមិសាស្ត្រសម័យលង្វែកនិងបម្រែបម្រួល .១.....	28
	២លង្វែក និងអឺរ៉ុប .១.១.....	29
	២.១.២លង្វែក ដោយវៀតនិង លាវ	30
	២លង្វែកនិង សៀម .៣.១.....	30

២សាមគ្គីភាព និង វិបុលភាព .២.....	36
២កំណត់ត្រាប្រវត្តិសាស្ត្រនិង ហេតុផល .៣.	37
២ការបែកបាក់បន្ទាយលង្វែកតាមកំណត់ត្រាសៀម .១.៣.....	37
២ការបែកបាក់បន្ទាយលង្វែកតាមពង្សាវតាខ្មែរ .២.៣.	38
២ការរំដោះក្រុងលង្វែកពីសៀម .៤.៣.....	40
២សេដ្ឋកិច្ចសម័យលង្វែក .៤.....	42
២៣ណិជ្ជកម្ម .២.៤.	43
២សិប្បកម្ម .៣.៤.	43
២ការអប់រំសម័យលង្វែក .៥.....	43
២ជាន់ដើម .១.៥. (ថ្នាក់ដំបូង)=រៀនសរសេរ.....	44
២ជាន់ទី២ រៀនមើលសត្រាច្បាប់ .២.៥.	47
២ជាន់ទី៤ រៀនមើលសត្រាទេសន៍ .៤.៥.....	48
២(ក្រសួងអប់រំ)ក្រសួងស្នង .៦.....	50
២ព្រះគោនិង ព្រះកែវ .១.៦.....	52
២ការចូលម្លប់របស់កូនស្រីសម័យលង្វែក .២.៦.	52
២អក្សរសាស្ត្រខ្មែរ សម័យលង្វែក .៣.៦.....	54
សំណួរពិភាក្សា	58
មេរៀនទី៣ សម័យឧដុង្គនិងការប្រកួតអំណាចរវាងយួននិង សៀម.....	59

៣ស្ថានភាពភូមិសាស្ត្រសម័យឧដុង្គ.១.....	59
៣ការកសាងរាជធានីឧដុង្គឬឧដុង្គមានជ័យ .១.១.	60
៣ការចងសម្ព័ន្ធមេត្រីភាពជាមួយយួន .១.២.	62
៣វិបត្តិរាជវង្ស .២.២.	63
៣.១៦៥៨នៃគ)ព្រះអង្គសូរប្រព្រះបរមរាជាអង្គសូរ .៣.២.ស-១៦៧២នៃគ(ស.	64
៣ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី៣អង្គស្វរជ្ជកាលទី១ .៤.២.	64
៣)ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី៣អង្គស្វរជ្ជកាលទី៣ .៥.២.១៦៩៦នៃគ.ស-១៦៩៩នៃគ(ស.....	64
៣)ព្រះសត្តាទី២អង្គជីវជ្ជកាលទី២ .៦.២.១៧២៩នៃគស.-១៧៣៧នៃគ(ស.	65
៣)ព្រះសត្តាទី២អង្គជីវជ្ជកាលទី៣ .៧.២.១៧៤៩នៃគ(ស.....	66
៣ព្រះរាមាធិបតីទី៣អង្គទង .៨.២.	66
៣(ព្រះឧទ័យរាជាទី២)ព្រះបាទឧទ័យអង្គតន់ .៩.២.១៧៥៨នៃគស.-១៧៧៥នៃគស.....	67
៣វិបត្តិរាជវង្សខ្មែរនិងការអន្តរាគមរបស់យួន .៣.	73
៣)ព្រះបាទឧទ័យរាជាអង្គចន្ទឬអង្គចន្ទទី២.១.៣.១៨០៦នៃគស.-១៨៣៤នៃគ(ស.....	74
៣ព្រះក្សត្រីអង្គមី .២.៣.....	75
៣.១៧៧៨នៃគ)ព្រះអង្គអង់.៣.៣.ស.១៧៩៦គ-ស(....	77
៣ចំណងការទូតនិង ពាណិជ្ជកម្មរបស់កម្ពុជា .៥.....	79
៣សៀម យួននិងការប្រជែងអំណាចលើកម្ពុជា .៦.....	80
៣ការបាត់បង់ទឹកដីកម្ពុជាក្រោម .៧.....	83

៣៩. ទិពលសៀមមកលើខ្មែរ .៨.	84
៣.៩. មធ្យបាយគេចចេញពីសៀមនិង យួន.....	89
៣សម័យព្រះបាទអង្គរជ័យនិងស្នាព្រះហស្ថ .១០.....	91
៣.១០.១ .ការរៀបចំប្រទេស	91
៣ស្នាព្រះហស្ថក្នុងអក្សរសាស្ត្រ .២.១០.....	93
៣អ្នកប្រាជ្ញខាងអក្សរសាស្ត្រខ្មែរ .៣.១០.....	93
៣.១៨៤០គ)ព្រះបាទអង្គរជ័យ .១១.ស.១៨៥៩គ-ស(.....	102
៣ការសោយទីវង្គត .១.១១.....	102
ឯកសារយោង	104

អារម្ភកថា

សៀវភៅមួយក្បាលនេះត្រូវបានស្រាវជ្រាវឡើងក្នុង គោលបំណងដើម្បីបង្ហាញពី «សម័យចតុមុខ លង្វែកនិងឧដុង្គក្នុងឆ្នាំ១៤៣២នៃគ.សដល់១៨៦៣នៃគ.ស» ដើម្បីចែករំលែកដល់សិស្សានុសិស្សនិស្សិត មិត្តអ្នកអានបានដឹងនឹងយល់អ្វី ដែលជាមេរៀនសម្រាប់មនុស្សជំនាន់ក្រោយៗទៀត។ ប្រវត្តិរឿងរ៉ាវ «សម័យចតុមុខ លង្វែក និងឧដុង្គក្នុងឆ្នាំ១៤៣២នៃគ.សដល់១៨៦៣នៃគ.ស»ដែលកូនខ្មែរគួរតែចងចាំ ជានិច្ច។ខ្ញុំបាទសង្ឃឹមថាសៀវភៅមួយនេះនឹងក្លាយជាឯកសារថ្មីមួយក្នុងចំណោមឯកសារដ៏ទៃទៀត ដែល មិត្តអ្នកអាន ក៏ដូចជាសិស្ស និស្សិតទាំងអស់បានជួបកន្លងមក ។ ឯកសារនេះជាឯកសារថ្មីមួយទៀតដែល បានចងក្រងសម្រាប់ទុកជាបទពិសោធន៍ក្នុងសង្គមខ្មែរ កុំឲ្យប្រជាជនខ្មែររស់នៅដើរជាន់ជានប្រវត្តិសាស្ត្រ ដដែលៗមិនចេះចប់មិនចេះហើយ។ដើម្បីកុំឲ្យមានការបាត់បង់ទឹកដីបន្តទៅទៀត យើងទាំងអស់គ្នាត្រូវ ចេះសាមគ្គីគ្នា ឯកភាពជាតិជាឆ្លងមួយ ហើយ ចេះថែរក្សាការពារទឹកដីដែលនៅសល់ឲ្យបានគង់វង្សជា រៀងរហូតតរៀងទៅ ។

ខ្ញុំបាទសូមខន្តីអភ័យទោសរាល់ចំណុចខ្វះខាត និងកំហុសឆ្គងមួយចំនួនដោយ អចេតនា។ ព្រម ទាំងទទួលយកនូវការរិះគន់ និងការកែ តម្រូវពីគ្រប់មជ្ឈដ្ឋានដោយសេចក្តីរីករាយបំផុត។

សេចក្តីថ្លែងអំណរគុណ

ជាការពិតសៀវភៅ «សម័យចតុមុខ លង្វែក និងឧដុង្គក្នុងឆ្នាំ១៤៣២គ.សដល់១៨៦៣គ.ស» ដែលលេចចេញជាប្រភេទនៅពេលនេះគឺបានកើតឡើងពីការខិតខំ និងយកចិត្តទុកដាក់ចូលរួមពីភាគី និងស្ថាប័នពាក់ព័ន្ធជាច្រើន។

ខ្ញុំបាទសូមថ្លែងអំណរគុណយ៉ាងជ្រាលជ្រៅបំផុតដល់ភាគី និងស្ថាប័នពាក់ព័ន្ធទាំងអស់ដូចជា ៖

- ក្រសួងសេដ្ឋកិច្ច និងហិរញ្ញវត្ថុ ដែលបានគាំទ្រយ៉ាងពេញទំហឹងដល់ក្រសួងអប់រំ យុវជន និងកីឡា ឱ្យបង្កើតមូលនិធិស្រាវជ្រាវ គំនិតច្នៃប្រឌិត និងនវានុវត្តន៍ ហៅកាត់ថា «មូលនិធិ ស.គ.ន»។

- ក្រសួងអប់រំ យុវជន និងកីឡាដែលបានបង្កើតមូលនិធិស្រាវជ្រាវ គំនិតច្នៃប្រឌិត និងនវានុវត្តន៍ ដែលហៅកាត់ថា «មូលនិធិ ស.គ.ន» ដើម្បីរួមចំណែកលើកកម្ពស់វប្បធម៌នៃការស្រាវជ្រាវ បំផុសគំនិតច្នៃប្រឌិត និងជំរុញការធ្វើនវានុវត្តន៍ ដើម្បីជាប្រយោជន៍ដល់វិស័យអប់រំ យុវជន និងកីឡា ដែលឆ្លើយតបទៅនឹងទីផ្សារពលកម្ម និងសាកលកាតព្វកិច្ច។

- មូលនិធិស្រាវជ្រាវ គំនិតច្នៃប្រឌិត និងនវានុវត្តន៍ ដែលបានគាំទ្រដល់ការរៀបរៀង និពន្ធ និង កែលម្អសៀវភៅសិក្សា (Text book) ដែលនឹងត្រូវប្រើប្រាស់នៅកម្រិតឧត្តមសិក្សា ដើម្បីបង្កើនបរិមាណលើកកម្ពស់គុណភាព និងពង្រីកសមធម៌នៃធនធានសិក្សាជាខេមរភាសាជូនដល់និស្សិតដែលកំពុងបន្តការសិក្សា និងត្រៀមខ្លួនធ្វើការស្រាវជ្រាវនៅកម្រិតឧត្តមសិក្សា។

- ឯកឧត្តមនាយកវិទ្យាស្ថានដែលបានចាត់តាំងជាគណៈកម្មការនិពន្ធចូលរួមការរៀបរៀង និពន្ធ និងកែលម្អសៀវភៅនៅកម្រិតឧត្តមសិក្សានេះ។

- នាយកដ្ឋានបណ្តុះបណ្តាលដែលបានចាត់តាំងជាគណៈកម្មការនិពន្ធ និងគណៈកម្មការត្រួតពិនិត្យ លើស្នាដៃនៃការចូលរួមការរៀបរៀង និពន្ធ និងកែលម្អសៀវភៅនៅកម្រិតឧត្តមសិក្សានេះ។

- លោកប្រធាន នាយកដ្ឋានបណ្តុះបណ្តាលដែលព្រមព្រៀងទទួលសិទ្ធិជាតំណាងអ្នករៀបរៀងក្នុងការចាត់ចែង និងសម្របសម្រួលជាមួយក្រសួងអប់រំ យុវជន និងកីឡា ចុះហត្ថលេខាលើកិច្ចព្រមព្រៀង និងកិច្ចដំណើរការទូទាត់ថវិកាតាមរយៈការស្នើសុំ និងទទួលថវិកា បោះពុម្ព និងផ្សព្វផ្សាយបន្តនូវស្នាដៃរៀបរៀង និពន្ធ និងកែលម្អរបស់អ្នករៀបរៀងក្នុងការរៀន និងបង្រៀនក្នុងគ្រឹះស្ថានសិក្សា និងប្រគល់សិទ្ធិស្របតាមការកំណត់នៃកិច្ចព្រមព្រៀង ស្តីពីការរៀបរៀង និពន្ធ និងកែលម្អសៀវភៅនៅកម្រិតឧត្តមសិក្សាក្រោមការគាំទ្រនៃមូលនិធិស្រាវជ្រាវ គំនិតច្នៃប្រឌិត និងនវានុវត្តន៍។

- គ្រូឧទ្ទេសមុខវិជ្ជា ប្រវត្តិវិទ្យា នៃវិទ្យាស្ថានគរុកោសល្យបាត់ដំបង ដែលបានផ្តល់មតិកែលម្អលើខ្លឹមសារ នៃមេរៀននីមួយៗឱ្យកាន់តែមានភាពសុក្រឹត និងមានលក្ខណៈវិទ្យាសាស្ត្រ។

ខ្ញុំបាទសង្ឃឹមថា សៀវភៅនេះនឹងឆ្លើយតបជាបន្ទាន់ចំពោះការខ្វះខាតធនធានសិក្សា ដែលជាតម្រូវការសិក្សារបស់សិស្ស និស្សិត នៅកម្រិតវិទ្យាល័យ និងឧត្តមសិក្សា។

ការបរិយាយលើមុខវិជ្ជា

ប្រវត្តិសាស្ត្រគឺជាវិទ្យាសាស្ត្រដែលសិក្សាពីព្រឹត្តិការណ៍ ឬហេតុការណ៍ដែលបានកើតឡើងតាំងពីអតីតកាល ។ ដែលប្រជាជនរស់នៅក្នុងប្រទេសមួយ ត្រូវតែយល់ និងដឹងពីរឿងរ៉ាវ ទាំងនោះ ។ ការសិក្សាពីប្រវត្តិសាស្ត្រប្រទេសរបស់ខ្លួន គឺបានធ្វើឲ្យយើងយល់ដឹងពីដើមកំណើត ការវិវត្តន៍ បម្រែបម្រួលរបស់របបសង្គម និងការរីកចម្រើនលឿនក៏ដូចជា ការធ្លាក់ចុះអន់ថយរបស់ ប្រទេសជាតិ ។ ក្រៅពីនេះប្រសិនបើប្រជាជនខ្លួនយើងគ្មានការយកចិត្តទុកដាក់ សិក្សាស្រាវជ្រាវទេ តើយើងទុកឲ្យប្រជាជាតិណាមកខ្វល់យកចិត្តទុកដាក់ជំនួសយើង ដូចនេះហើយការសិក្សាប្រវត្តិដើមកំណើតនេះ ហើយ ប្រៀបទៅនឹងការស្រលាញ់ថែរក្សាការពារ ហើយចង់ចែករំលែកអរិយធម៌របស់ប្រទេសខ្លួនទៅ កាន់ជនបរទេស ទៅកាន់ពិភពលោកទាំងមូលឲ្យបានដឹង ។ ប្រទេសកម្ពុជាយើងគឺជាប្រទេសមួយ ដែលមានអរិយធម៌ដ៏ខ្ពង់ខ្ពស់ហើយចំណាស់ជាងគេនៅអាស៊ីអាគ្នេយ៍ ដែលបានកើតឡើងនៅពាក់កណ្តាលសតវត្សទី១នៃ គ.ស មកម្ល៉េះ ។ រហូតមកដល់បច្ចុប្បន្ននេះប្រទេសកម្ពុជានៅតែរក្សាបាននូវមុខមាត់ ឈរក្នុងលំដាប់មួយនៃបណ្តា ប្រទេសក្នុងពិភពលោកបាន ដោយមានការខិតខំប្រឹងប្រែងពីមួយជំនាន់ទៅមួយជំនាន់ក្រោយទៀត ទោះបីជាមានការគម្រាមកំហែងពីសត្រូវឈ្លានពានយ៉ាងណាក៏ដោយ ។

ស្នាដៃចងក្រងស្រាវជ្រាវនេះធ្វើឡើងក្នុងគោលបំណង បម្រើដល់អ្នកសិក្សាទាំងអស់ដែលចង់យល់ដឹងពីប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរជាពិសេស«សម័យចតុមុខ លង្វែក និងឧដុង្គក្នុងឆ្នាំ១៤៣២នៃគ.សដល់១៨៦៣ នៃគ.ស» ហើយដឹងពីបទពិសោធន៍មួយនេះ ដើម្បីទប់ស្កាត់ការឈ្លានពានពីបរទេសជិតខាងនិងការពារកុំឲ្យបាត់បង់ទឹកដីបន្តទៅទៀត។ ខ្ញុំបាទសង្ឃឹមថាសៀវភៅ នេះពិតជាបានឆ្លុះពន្លាក់ដល់អារម្មណ៍របស់កូនចៅខ្មែរយើងជំនាន់ក្រោយឲ្យចាប់អារម្មណ៍អំពីប្រវត្តិសាស្ត្រជាតិ ខ្មែរយើងឲ្យកាន់តែទូលំទូលាយដោយខិតខំស្វែងរកឯកសារស្រាវជ្រាវ ចូលរួមចំណែកថែរក្សាការពារទឹក ដីប្រកបដោយទឹកចិត្តស្នេហាជាតិមាតុភូមិ និងការចូលរួមអភិរក្សសម្បត្តិវប្បធម៌ និងសម្បត្តិធម្មជាតិ ក្នុងប្រទេសយើងឲ្យបានគង់វង្សជានិរន្តរ៍។

មូលន័យសង្ខេប

សម័យចតុមុខ

ប្រទេសខ្មែរក្នុងសម័យចតុមុខ ពុំសូវមានការរីកចម្រើនដោយសារនៅក្នុងប្រទេសមានការមានសង្គ្រាមផ្ទៃក្នុងរវាងខ្សែរាជវង្ស ដណ្តើមអំណាចគ្នាមិនចេះចប់មិនចេះហើយ ដែលធ្វើឲ្យប្រទេសជាតិហិនហោចបាត់បង់នូវសម្បត្តិវប្បធម៌ជាតិបាត់បង់ទឹកដីជា បន្តបន្ទាប់រហូតដល់បច្ចុប្បន្ន។ ប្រទេសកម្ពុជានាសម័យ ចតុមុខ នៅឆ្នាំ ១៤៣១នៃគ.ស-១៥២៥នៃគ.ស ។ នៅឆ្នាំ១៤៣១នៃគ.ស ព្រះបាទ ពញាយ៉ាត ទ្រង់បានលើករាជធានីពីអង្គរទៅតាំងនៅទួលបាសាន ក្នុងខែត្រស្រីសឈរ(កំពង់ចាម) វិញ។ តែដោយសារតំបន់នោះរងគ្រោះដោយទឹកជំនន់ព្រះអង្គក៏បញ្ជាឲ្យលើករាជធានីពីទួលបាសាន ទៅតាំងនៅចតុមុខវិញ។ ក្រោយពីការកសាងរាជធានីរួចរាល់ ព្រះរាជាទ្រង់តាំងប្រទាននាមឲ្យព្រះនគរថា ក្រុងចតុមុខមង្គលសកលកម្ពុជាធិបតី សិរីធរ បរវត្ថុបុរីវរ្ម័នជសីមា មហានគរ។ ការកសាងទីក្រុងចតុមុខមានប្រវត្តិមកពីស្ត្រីមេម៉ាយម្នាក់ មានឈ្មោះដូនពេញ បានរើសបាន ព្រះពុទ្ធរូប ៤ ព្រះអង្គនិងរូបបដិមាថ្មមានលក្ខណជាព្រាហ្មណ៍បន្ទាប់មកអ្នកស្រុកនាំគ្នាពូនដីជាដំបូកធំ ហើយយកឈើមកសង់ជាវិហារតូចនៅលើកំពូលភ្នំនោះ ហើយនាំយកព្រះពុទ្ធរូបទៅតម្កល់លើវិហារនោះនៅឆ្នាំ ជូត ឆស័ក ព.ស.១៣៧២។ ព្រាជានសោយរាជ្យនៅសម័យចតុមុខ មានដូចជា៖ ព្រះបាទពញាយ៉ាត (១៤០១នៃគ.ស-១៤៦៣នៃគ.ស) មានរាជបុត្រទី១ព្រះនាម នរាយណ៍រាជា (១៤៦៣នៃគ.ស-១៤៦៨នៃគ.ស) បុត្រទី២ ព្រះបាទស្រីរាជា (១៤៦៨នៃគ.ស-១៤៨៦នៃគ.ស) បុត្រទី៣ព្រះធម្មរាជា(១៤៨៦នៃគ.ស-១៥០៤នៃគ.ស)។ ព្រះបាទនរាយណ៍រាជានសោយរាជ្យបានតែប៉ុន្មានព្រះវស្សា ក៏សោយទិវង្គតហើយព្រះស្រីរាជា ដែលជាអនុជក៏សោយរាជ្យ បន្ទាប់។ នៅក្នុងព្រះស្រីរាជានេះដែរប្រទេសខ្មែរនាពេលនោះកើតកាលាហលដោយត្រូវបែងចែកប្រទេសជាបីសោយរាជ្យដោយព្រះរាជាបីព្រះអង្គផ្សេងគ្នាពោលគឺ មួយផ្នែកសោយរាជ្យដោយព្រះបាទស្រីរាជាដែលជាស្តេចសោយរាជ្យមួយផ្នែកដោយព្រះបាទស្រីសុរិយោទ័យដែលត្រូវជាក្មួយ និងមួយផ្នែកទៀតដោយព្រះបាទធម្មរាជាជាព្រះអនុជ។ សង្គ្រាមស៊ីវិលនេះត្រូវបានបញ្ចប់ដោយទទួលបានការអន្តរាគមន៍ ពីសំណាក់សៀមក្រោមការស្នើសុំជំនួយពីព្រះបាទធម្មរាជាដែលជាប់ខ្សែស្រឡាយ ពីព្រះមាតាដែលជាជនជាតិសៀម។ កម្ពុជាសម័យចតុមុខនៅរវាងឆ្នាំ១៤៣១នៃគ.សដល់១៥២៥នៃគ.ស ។ ជាក់ស្តែងសង្គ្រាមរវាងព្រះបាទសុគន្ធបទ និងស្តេចកនបានអូសបន្លាយរយៈពេលយូរ ធ្វើឲ្យប្រជាពលរដ្ឋកើតក្តីក្តៅក្រហាយ ធ្វើឲ្យទ្រង់ទាំងពីរសម្រេចព្រះទ័យផ្អាកសង្គ្រាមដើម្បីឲ្យពលរដ្ឋព្រះអង្គធ្វើស្រែចម្ការសិន។ ជាចុងបញ្ចប់នៅសម័យចតុមុខគឺក្រោយពីស្តេចកនត្រូវបានចាញ់សង្គ្រាម ហើយធ្វើគត់ដោយព្រះបាទចន្ទរាជា។

សម័យលង្វែក

កាសិក្សាប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរនៅសម័យលង្វែកចាប់ពី សតវត្សទី១៥មកបានបង្ហាញឲ្យឃើញថា ប្រទេសកម្ពុជាក្នុងដំណាក់កាលនេះបានកើតឡើងនូវវិបត្តិសង្គមមិនចេះចប់មិនចេះហើយ រហូតស្ទើរតែ បាត់បង់ទឹកដី ដោយការហែកហូរពីយួននិងសៀម។ វណ្ណៈដឹកនាំសង្គមកម្ពុជា ជួបវិបត្តិជាបន្តបន្ទាប់។ មូលហេតុនៃវិបត្តិគឺការបែកបាក់ផ្ទៃក្នុងផង និងការទទួលឥទ្ធិពលមកពីក្រៅផង។ រដ្ឋអំណាចត្រូវស្ថិតក្នុង កណ្តាប់ដៃមន្ត្រី ដែលជាគ្រហស្ថ និងយោធា ហើយស្ថាប័នរដ្ឋនានា ត្រូវពង្រឹងពង្រីកជាមួយគ្នានេះដែរ ក៏ មានការពង្រឹងព្រំប្រទល់ និងអង្គការគ្រប់គ្រងរដ្ឋតាមរបៀបថ្មី។ ការដណ្តើមរាជ្យសម្បត្តិគ្នារវាងក្រុមញាតិ វង្សានុវង្ស តែងកើតឡើងជាញឹកញាប់។ នេះបណ្តាលមកពីពុំទាន់មានគោលការណ៍ ច្បាស់ លាស់នៅ ក្នុងកិច្ចបន្តរាជ្យសម្បត្តិ។ មន្ត្រីជាន់ខ្ពស់នៃព្រះបរមរាជវាំង ហើយទំនាស់រវាងគូបដិបក្ខ ដែលដណ្តើមរាជប ល្បង សុទ្ធតែក្រុមញាតិវង្សានុវង្សតែងកើតឡើងជាញឹកញាប់ហើយបន្តមក ដល់សម័យក្រោយៗមកទៀត។ តែទោះជាយ៉ាងណាក៏ខ្មែរមិនរលាយដែរ ពីព្រោះខ្មែរមានព្រលឹងការពារជាតិមាតុភូមិពិតប្រាកដ។

សម័យលង្វែកមានការរីកចម្រើនតែនៅក្នុងសម័យស្តេច ចន្ទរាជា រហូតដល់ស្តេចសត្តាទី១ទៅតែ ស្តេចក្រោយៗមកទៀតពុំមាន ការរីកចម្រើនទេដោយសារនៅក្នុងប្រទេសមានការ ដណ្តើមអំណាចគ្នារវាង ខ្សែរាជវង្សមិនចេះចប់មិនចេះហើយ ដែលធ្វើឲ្យប្រទេសបរទេសជិតខាងសៀមនិងយួនចូលមកហែកហូរ ទឹកដីខ្មែរ ចែកគ្នាធ្វើឲ្យប្រទេសជាតិហិនហោចបាត់បង់នូវសម្បត្តិវប្បធម៌ជាតិបាត់បង់ទឹកដីជា បន្តបន្ទាប់។

សម័យឧដុក

ក្នុងសម័យឧដុក ពុំសូវមានការរីកចម្រើនដោយសារនៅក្នុងប្រទេសមានសង្គ្រាមផ្ទៃក្នុងរវាងខ្សែរាជ វង្ស ដណ្តើមអំណាចគ្នាមិនចេះចប់មិនចេះហើយ ដែលធ្វើឲ្យប្រទេសជាតិហិនហោចបាត់បង់នូវ សម្បត្តិ វប្បធម៌ជាតិបាត់បង់ទឹកដីជាអស់ច្រើន កុំតែបានព្រះបាទអង្គជួងជួយទាក់ទងបារាំងធ្វើជាអាណាព្យាបាល ទាន់ពេលវេលាកុំអីទឹកដីកម្ពុជាត្រូវរលាយ។ ខ្ញុំបាទបានផ្ដោតសំខាន់ទៅ លើបុគ្គលិកលក្ខណៈនិងវាយតម្លៃ ទៅលើអ្នកដឹកនាំនិងគ្រប់គ្រងប្រទេសនិងការចូលរួមពីប្រជារាស្ត្រ និងមន្ត្រីរាជការគ្រប់ជាន់ថ្នាក់ ក្នុងការ អភិវឌ្ឍប្រទេសជាតិត្រូវតែមានការរួបរួមគ្នា និងសាមគ្គីគ្នាជាឆ្លងមួយទើបធ្វើឲ្យប្រទេសជាតិមានការ រីកចម្រើន។ សមស្របទៅនឹងគោលនយោបាយ យុទ្ធសាស្ត្រចតុកោណរបស់រដ្ឋាភិបាល បច្ចុប្បន្ន ដែល ដឹកនាំដោយសម្តេចអគ្គមហាសេនាបតីតេជោ ហ៊ុន សែននិងលោកជំទាវគតិព្រឹទ្ធបណ្ឌិតប៉ុនរ៉ានីហ៊ុន ហែន ដែលដឹកនាំប្រទេសជាតិមានការរីកចម្រើនប្រកបដោយសន្តិភាព។

មេរៀនទី១

ចតុមុខនិង រាជធានីថ្មី

១.១. ព្រឹត្តិការណ៍ក្រោយសម័យអង្គរស.វ ទី១៤

១.១.១. ក្រោយរជ្ជកាលព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧

សម័យមហានគរបានលាតសន្ធឹងចាប់ពីសតវត្សទី៩ដល់ស.វទី ១៣មានឥទ្ធិពលខ្លាំងក្លារបស់ខ្លួនគ្របដណ្តប់លើវិសាលភាពផ្ទៃដី ដ៏ធំទូលាយលើ តំបន់អាស៊ីអាគ្នេយ៍។ការឈានឡើងដល់កំពូលនេះត្រូវបានដួលរលំនិងបាក់ស្រុតបន្តិចម្តងៗក្រោយពីព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧ បានយាងសោយទីវង្គតទៅ។ ក្រោយរជ្ជកាលព្រះបាទជ័យ វរ្ម័ន ទី៧ គេឃើញមានប្រតិកម្មសាសនាពីរ

(រូបភាពGoogle Search)

កើតឡើងគឺ សាសនាព្រះពុទ្ធនិង ព្រាហ្មណ៍សាសនា ក្នុងរាជព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី ៨ ។ ជម្លោះសាសនា និងរាជវង្សានុវង្សនេះហើយដែលធ្វើឲ្យ សម័យមហានគរចាប់ផ្តើមធ្លាក់ចុះបន្តិចម្តងៗជាបន្តបន្ទាប់។ ក្រោយមកទៀតមាននយោបាយមួយបានកើតឡើង នៅក្នុងស្រុកគឺបដិវត្តន៍នាយត្រសក់ផ្អែមគឺជាជនជាតិ សំរែបានធ្វើគត ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៩(១៣២៧នៃគ.ស-១៣៣៦នៃគ.ស) ហើយបានឡើងគ្រងរាជ្យជាក្សត្រនគរ។ក្រៅពីនេះមានការឈ្លាន ពានពីសំណាក់សៀមជាញឹកញាប់ដោយឆក់ប្លន់ទ្រព្យ សម្បត្តិកៀវប្រជាជនសម្លាប់ប្រជាជននិងបំផ្លាញហេដ្ឋារចនាសម្ព័ន្ធសេដ្ឋកិច្ច ជាពិសេសទៅទៀតមានការមិនចុះសម្រុងគ្នារវាងវណ្ណៈខ្ពស់អ្នកដឹកនាំនិងប្រជារាស្ត្រហើយបន្តរកើតឡើងនូវវិបត្តិរាជបល្ល័ង្កឥតឈប់ឈរ។

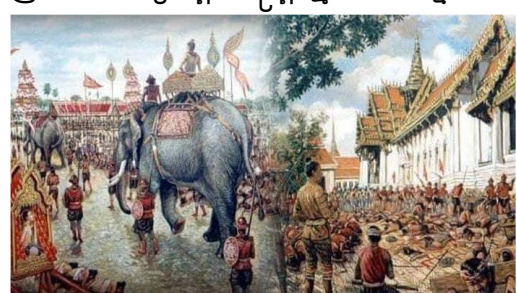
នៅសម័យនោះប្រទេសខ្មែរ លែងជាមហាអំណាច មួយខាងទឹកដីទៀតហើយទឹកដីទាំងនោះជាប់រស់ ស្រុកស្រីអាយុធូលពបុរី គោត្របុរ ត្រូវបាត់អស់ទៅហើយ ឯសាមន្តរដ្ឋចាម្ប៉ាអាណាមជ្ឈាមនក៏លែងមានទៀតដែរហើយ។ព្រំដែនខាងជើងរបស់ខ្មែរធ្លាក់នៅត្រឹម ទន្លេមូនឬនៅលើនោះបន្តិចបន្តួចនិងប្រទេសលាវ។ព្រំដែនខាងលិចទល់និងបស្ចិមបុរីនិងរយ៉ង់ ខាងពាយ័ព្យទល់និងស្រុកនាងរង់ នគរជ័យខាងកើតទល់នឹងប្រទេសចាម្ប៉ាខាងត្បូងទល់និងសមុទ្រចិន និងឈូងសមុទ្រនគរភ្នំក្លាយទៅជាឈូងសមុទ្រសៀម។គួរឲ្យកត់សំគាល់ថាខេត្តមួយចំនួន នៅខ្មែរយើងខេត្តខ្លះនៅមានឋានៈជា ខេត្តរហូតដល់សព្វថ្ងៃនេះដូចជាពោធិ៍ សាត់ បាត់ដំបង ស្ទឹងត្រែង ក្រចេះ។ល។ ឯខ្លះទៀតធ្លាក់ឋានៈជាស្រុកវិញដូចជាមង្គលបុរី ជីក្រែង ទឹកដោះ។ល។ឯខ្លះទៀតត្រូវរលាយចូលខេត្តឯទៀតអស់។

ចាប់តាំងពីស.វទី១៤មកយើងមានវិបត្តិផ្នែកវប្បធម៌ ដោយពុំមានការសិលាចារឹកទៀតឡើយ។លុះដល់រជ្ជកាលព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទី៧ ទើបខ្មែរចេះការអក្សរលើថ្មឡើងវិញ នៅរតន្ត្រីព្រះពាន់របៀងថេរវត្តបាណាណានៅប្រាសាទអង្គរវត្ត។ចំពោះនយោបាយក្នុងប្រទេសគេឃើញមានវិបត្តិរាជវង្សជាញឹកញាប់ជាហេតុបណ្តាលឲ្យមានសង្គ្រាមស៊ីវិលឥតឈប់ឈរចម្បាំងនេះ ដោយសារការគិតប្រយោជន៍ផ្ទាល់ខ្លួនច្រើនជាងប្រយោជន៍រួមគឺគិតតែពីរឿង លុយកាក់ មាសប្រាក់ និងបក្សពួកនិយម។ពេលមានជម្លោះមិនចេះសម្របសម្រួលគ្នាទេគិតតែពីចង់យកឈ្នះរៀងៗខ្លួនហើយរត់ទៅពីង បរទេសឲ្យមកជួយពេលគេមកជួយបានជ័យជំនះហើយយើងតែងតែសងគុណគេដោយកាត់ទឹកដីម្តងពីរបីខេត្តៗ ជាបន្តបន្ទាប់រហូតស្ទើរតែអស់ទឹកដីដែលដូនតាយើងបន្សល់ទុកឲ្យដ៏ធំទូលាយ។

តាមពង្សាវតារនៅក្នុងវិស័យរដ្ឋបាលក្រោយសម័យមហានគរផ្ទៃដី ប្រទេសខ្មែរទាំងអស់បានបែងចែកជា ៧០ ខេត្តរួមមាន៖ ខេត្ត លង្វែក ខេត្តអម្រិន្ទបុរ ខេត្តក្រគរ ខេត្តគ្រង ខេត្តខ្ពង ខេត្តពោធិ៍សាត់ ខេត្តបាត់ដំបង ខេត្តឫស្សីសាញ ខេត្តពាមសីមា ខេត្តមង្គលបុរី ខេត្តរយ័ង ខេត្តសុរិន្ទ ខេត្តសិង្គារ ខេត្តកំពង់សៀម ខេត្តស្ទឹងត្រែង ខេត្ត ជើងព្រៃ ខេត្តគោកសេះ ខេត្តស្ទឹង ខេត្តជីក្រែង ខេត្តអន្លង់រាជ ខេត្តព្រំទេព ខេត្តព្រៃក្តី ខេត្តសៀមរាប ខេត្តកំពង់ស្វាយ ខេត្តជាំក្សាន្ត ខេត្តម្លូរព្រៃ ខេត្តត្នោត ខេត្តទឹកដោរ ខេត្តសៀមបូក ខេត្តសម្បកសម្បណ៍ ខេត្តក្រចេះ ខេត្តឆ្លូង ខេត្តបាសាន ខេត្តទទឹងថ្ងៃ ខេត្តព្រៃវែង ខេត្តត្បូងឃ្មុំ ខេត្តស្វាយទាប ខេត្តរោងដំរី ខេត្តបាភ្នំ ខេត្តរំដួល ខេត្តព្រៃនគរ ខេត្តលង់ហោ ខេត្តជើងបាដែង ខេត្តសំរោងទង ខេត្តបាទី ខេត្តលើកដែក ខេត្តទ្រាំង ខេត្តបន្ទាយមាស ខេត្ត ថ្មង់ ខេត្តបាសាក់ ខេត្ត បាវៀ ខេត្តពាម ខេត្តកោះស្លាកែត ខេត្តកំពត ខេត្តកំពង់សោម ខេត្តទឹកខ្មៅ ខេត្តណាម ខេត្តមេសរ ខេត្តព្រះត្រពាំង ខេត្តក្រមួនសរ ខេត្តដូនណែ...។ល។

១.១.២. ការផ្លាស់ប្តូររាជធានី(ទួលបាសាន ចតុមុខ កំពង់សៀម បន្ទាយព្រៃនគរ ពោធិ៍សាត់ បរិបូណ៌) ការដកថយតាមក្បួនយុទ្ធសាស្ត្ររបស់ព្រះបាទពញាយ៉ាត៖ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរនៅ ឆ្នាំ

១៤៣១នៃគ.ស ព្រះបាទពញាយ៉ាតទ្រង់បានលើករាជធានីពី អង្គរទៅតាំងនៅ ទួលបាសាន ក្នុង ខេត្តស្រីសឈរ(កំពង់ចាម)ក្រោយមកតាំងនៅចតុមុខវិញដោយមូលហេតុជិតប្រទេសសៀម និងទឹកជំនន់នៅរដូវវស្សា។ដោយសារតែស្តេចសៀមបានចូលមកឈ្លានពាន ទីក្រុងអង្គរជាញឹកញាប់

(រូបភាពGoogleSearch)

ដូចជាស្តេចសៀមវាយបានទីក្រុងអង្គរគ្រប់គ្រងនៅទីនោះលើកទី១ អស់រយៈពេល៨ឆ្នាំ ចាប់ពីឆ្នាំ១៣៥៣នៃគ.សដល់១៣៥៩នៃគ.ស។ លើកទី២អស់រយៈពេល៤ចាប់ពីឆ្នាំ១៣៨៣នៃគ.សដល់១៣៨៤នៃគ.ស ។ ហើយពួកវាតែងតែលើកបុត្រារបស់វាឲ្យសោយរាជ្យនៅទីក្រុងអង្គរជាបន្តបន្ទាប់ដូចជា៖

-ព្រះចៅបាអាតសោយរាជ្យពីឆ្នាំ ១៣៥៣គ.ស-១៣៥៥ នៃគ.ស

-ព្រះចៅបាសាត សោយរាជ្យពីឆ្នាំ ១៣៥៦គ.ស-១៣៥៩ នៃគ.ស

-ព្រះចៅកំបង់ពិសី សោយរាជ្យនៅឆ្នាំ ១៣៥៩ នៃគ.ស

-ព្រះឥន្ទរាជាបុព្វញ្ញព្រែក សោយរាជ្យពីឆ្នាំ ១៣៨០គ.ស-១៣៨៤ នៃគ.ស ¹។

១.១.៣. អស្មិរភាពនៃរាជធានី

តំបន់ទួលបាសានជាតំបន់ដែលព្រះបាទពញាយ៉ា តស៊ូប្រឆាំងនឹងសៀមដែលទ្រង់បានបង្កើតមូលដ្ឋានកងទ័ពនៅទីនោះ។ ក្រោយមកដោយសារតំណបន់នោះរងគ្រោះថ្នាក់ដោយសារទឹកជំនន់ខ្លាំងនៅរដូវវស្សា ទើបព្រះអង្គក៏បញ្ជាឲ្យលើករាជធានីពីទួលបាសាន ទៅតាំងរាជធានីថ្មីនៅចតុមុខ វិញ។ ក្រោយ ពីការកសាងរាជធានីរួចរាល់ ព្រះរាជាទ្រង់បានប្រទាននាមថា៖ ក្រុងចតុមុខមង្គលសកលកម្ពុជាធិបតី សិរីធរបរវត្ថុបុរីវិជ្ជ រាជសីមា មហានគរ។

១.១.៤. ចតុមុខនិង រាជធានីសំខាន់ៗ

ក. ប្រវត្តិនៃការកសាងរាជធានីភ្នំដូនពេញ

តាមប្រភពរឿងព្រេង និងរាជពង្សាវតារខ្មែរបាននិយាយថា ប្រវត្តិនៃការកកើតទីក្រុងភ្នំពេញ ដែលមានប្រវត្តិដូចខាងក្រោម៖

កាលនោះមានស្រ្តីមេម៉ាយម្នាក់មានទ្រព្យសម្បត្តិស្តុកស្តម្ភឈ្មោះថាដូនពេញ។ ផ្ទះរបស់ គាត់ស្ថិតនៅទីទួលមួយខ្ពស់នាត្រើយខាងលិចនៃ ទន្លេប្រាបឈាម(ទន្លេចតុមុខសព្វថ្ងៃ)។ ថ្ងៃមួយនារាជវង្សាមានទឹកជំនន់មួយយ៉ាងធំនៅប្រទេសឡាវបណ្តាលឲ្យបាក់ប្រាំងរលំដើមគគីរជាច្រើនអណ្តែតមកតាមទន្លេមេគង្គមកដល់ទន្លេប្រាបឈាម។ ក្នុងចំណោមដើមគគីរទាំងអស់នោះ មានដើមគគីរមួយបានអណ្តែតមកទើរនៅត្រង់មាត់កំពង់ដូនពេញ។ គាត់បានបបួលញាតិមិត្តិជិតខាងជិះទូកទៅចងដើមគគីរនោះ ហើយអូសយកមកលើគោក។ អ្នកទាំងនោះរើសរាមនៅគល់គគីរ ស្រាប់តែឃើញព្រះពុទ្ធរូបបួនអង្គ និងរូបបដិមាថ្មជាព្រាហ្មណ៍ នៅក្នុងប្រហោងដើមគគីរនោះ។ អ្នកស្រុកបានដង្ហែររូបបដិមាទាំងនោះទៅតម្កល់ទុកនៅផ្ទះដូនពេញ។ ក្រោយមកគាត់បានឲ្យគេជញ្ជូនដីជាដំបូកយ៉ាងធំ នៅភាគខាងឦសានផ្ទះគាត់ ព្រមទាំងឲ្យគេយកដើមគគីរនោះសង់ព្រះវិហារតូចមួយលើទួលដែលបានពូនរួច បន្ទាប់មកគាត់បាន យកព្រះពុទ្ធរូបទាំងនោះទៅតម្កល់ក្នុងព្រះវិហារដែលបានសង់រួចក្នុងឆ្នាំ ១៣៧២។ តមកទៀត ដូនពេញបានឲ្យគេសង់ខ្ទមមួយនៅខាងទិសឦសាននៃព្រះវិហារ រួចយកព្រះបដិមាថ្មទៅតម្កល់ទុកនៅទីនោះដោយដាក់ឈ្មោះថា អ្នកតាព្រះចៅ តរៀងមក(សព្វថ្ងៃគេហៅថា លោកតាព្រះចៅ)។ ពីដំបូងសម្តេចក៏ត្រូវប្រារព្ធធ្វើឡើង

¹ -អង្គ សុត មហាបុរសខ្មែរ ឆ្នាំ ២០០៩

ដើម្បីសម្តោចព្រះពុទ្ធសាសនាយ៉ាងអធិកអម។ មូលហេតុនេះហើយទើបភ្នំនោះគេឲ្យឈ្មោះថា៖ **ភ្នំជូនពេញ** ក្រោយមកឈ្មោះនោះនៅសល់ត្រឹម **ភ្នំពេញ** ដូចយើងហៅសព្វថ្ងៃនេះ ។^២

ខ. មូលហេតុដែលមកតាំងរាជធានីនៅចតុមុខ

ចតុមុខជាទីតាំងដ៏ល្អ(ភ្នំពេញ) ដែលស្ថិតនៅត្រង់ទីប្រសព្វទន្លេធំ និងទន្លេសាបគឺត្រង់ទន្លេចតុមុខជាក្រុងដែលមានកំផែងព័ទ្ធជុំវិញអាចត្រួតពិនិត្យជំនួញ ដែលមកពីប្រទេសឡាវ ក៏ដូចជាក្នុងក្រុមផ្ទាំង ត្រីងៀត ទឹកត្រឹមកតាមទន្លេសាបពិសេស ទំនិញនាំចូលពីប្រទេសចិន។ ហើយតំបន់នេះ មានជនជាតិខ្មែររស់នៅយ៉ាងច្រើននៅពេលដែលប្រទេសកម្ពុជាសម្រេចចិត្តក្លាយជាប្រទេសធ្វើជំនួញមក។ ឯការតាំងរាជធានីនៅតំបន់អង្គរលែងមានន័យទៀតហើយ ក្នុងវិស័យសេដ្ឋកិច្ច។ ម្យ៉ាងទៀត ចតុមុខជាតំបន់ដែលងាយស្រួលធ្វើពាណិជ្ជកម្ម ហើយឆ្ងាយពី អយុធ្យា ស្រួលធ្វើជំនួញជាមួយចិន ចាម លាវ យួន និងជាមណ្ឌលចាស់របស់ហូណាន។

គ.ប្រវត្តិនៃការកសាងរាជធានីចតុមុខ

ក្រោយពីសម្រេចព្រះទ័យមកតាំងរាជធានីចតុមុខមក ព្រះពញាយ៉ាតត្រាស់បង្គាប់ឲ្យ សម្តេចចៅពញាកែវ និងឧកញ៉ាហោរាធិបតីខៀវ ព្រមទាំងមន្ត្រីទៀតឲ្យទៅពិនិត្យមើលដីតំបន់ ភ្នំពេញ។ លុះធ្វើការពិនិត្យតាមក្បួនសព្វគ្រប់ហើយមន្ត្រីទាំងនោះថ្វាយដំណឹងទៅព្រះរាជាថា ទិសអាគ្នេយ៍នៃភ្នំជូនពេញមានជ័យភូមិល្អល្មមសាងរាជធានីបាន ព្រះអង្គបានត្រាស់ឲ្យអស់មេស្រុក កេណ្ឌរាស្ត្រមកជួយ កសាងរាជធានីលើកដីធ្លីកំពែងសង់ប្រាសាទ និងតំណាក់តូចធំប្រើរយៈពេលយ៉ាងខ្លី។ លុះសង់ រួចហើយព្រះអង្គយាងមកគង់នៅភ្នំជូនពេញដោយមាននាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីដង្ហែរ មកជាមួយផង។ ពេលមកដល់ទ្រង់ត្រាស់បង្គាប់ចៅពញាតេជោ មេស្រុកខេត្តសំរោងទងឲ្យកេណ្ឌរាស្ត្រលើកដីចាក់បំពេញនៅ ជុំវិញវត្តភ្នំ។ព្រះរាជាទ្រង់ត្រាស់បង្គាប់ឧកញ៉ាវង្សាងនុជិតផ្តុង ជាមេស្រុកខេត្តបាទីឲ្យដឹកព្រែកបង្ហូរទឹកទន្លេឲ្យចូលទៅបារាយ័នក្នុងរាជធានីដើម្បីយកទឹក ប្រើប្រាស់ជូនដល់រាស្ត្រ ព្រែកនោះគេត្រូវហៅថា **ព្រែកឧកញ៉ាផ្តុង**។ បើតាមការស្រាវជ្រាវទៅឃើញថា ពីដើមព្រែកនេះស្ថិតនៅតាម បណ្តោយសួនច្បារ នៅមុខស្ថានីយ៍កណ្តាលនៃអយស្ម័យយាន្ត គឺស្របនឹងវិថីបន្ទាយព័ទ្ធជុំវិញរាជធានី។នៅទិសខាងត្បូងជាព្រែកតាកែវ ខាងលិចជាព្រែកអូរគរខាងជើងជាព្រែកពោងពាយឬព្រែកចិនដំដែកព្រោះនៅកន្លែងនោះមានជនជាតិចិនរកស៊ីរបរដំដែក។ ក្រៅពីមុខងារការពារក្រុងព្រែកទាំងនោះមានមុខងារសំខាន់ម្យ៉ាងទៀត គឺយកទឹកសម្រាប់ឲ្យរាស្ត្រធ្វើស្រែ។ រាស្ត្រនិងមន្ត្រីគ្រប់ស្រទាប់ជាន់ថ្នាក់បានសង់គេហដ្ឋានរៀងៗខ្លួនក្នុងបរិវេណរាជធានី។ក្រោយមកព្រះរាជាប្រទាននាមព្រះនគរថា **ក្រុងចតុមុខមង្គលសកលកម្ពុជាធិបតីសិរីធរបរវត្តបុរីវង្សាជសីមាមហានគរ**។ ចំណែកឯទន្លេប្រាបឈាមត្រូវបានប្រសិទ្ធិនាមថ្មីជា **ទន្លេចតុមុខ** វិញ។ ក្រោយមករាជបុត្រច្បងនាម **នារាយណ៍រាជា** ទ្រង់ជាឧបរាជ ដែលគង់ក្នុងព្រះដំណាក់ជ្រោយរលួស ឯបុត្រទី២ នាម**ស្រីរាជា** គង់ខាងលិចត្រង់ដីទួលមួយកន្លែងដែលគេហៅថា**ទួលព្រះស្រី**(មុំវត្តព្រះពុទ្ធសព្វថ្ងៃ)។ គ្រានោះព្រះវិហារដែល

^២ -ត្រឹង ងា ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ១៩៧៣

កសាងឡើងដោយដូនពេញក៏ទ្រុឌទ្រោមខ្លះទៅតាមពេលវេលា។ ព្រះបាទពញាយ៉ាត បាន កសាងវិហារ នោះសារជាថ្មីឡើងវិញ ព្រមទាំងពង្រីក និងពូនភ្នំនោះឲ្យខ្ពស់ជាងមុន ទ្រង់ចាត់ឲ្យក្រាលថ្មកំពូលលើ និង កសាងចេតិយមួយយ៉ាងធំ ពីខាងក្រោយព្រះវិហារ។ បន្ទាប់មកទ្រង់បញ្ជាឲ្យគេយកពុទ្ធបដិមា ដែលនៅ សេសសល់នៅនគរវត្តព្រមទាំងយករូបសិទ្ធិតាមកតម្កល់និង តាំងនៅលើភ្នំនោះ។ ពិធីត្រូវបានប្រព្វឡើង បីថ្ងៃ គេយកបដិមាដែលដូនពេញយកពីដើមគគីរ ពីមុនមកនោះ ទៅតម្កល់ជាន់ខាងលើនៃចេតិយធំ ឯ ព្រះពុទ្ធបដិមាដែលយកពីនគរវត្តត្រូវបានតម្កល់នៅជាន់ខាងក្រោម។ វត្តភ្នំដូនពេញត្រូវបានប្រសិទ្ធិនាមថ្មី ជា **វត្តព្រះចេតិយបព៌តវិញ**។ ក្រៅពីនេះទ្រង់បានឲ្យគេ កសាងវត្តអារាមជាច្រើនកន្លែងក្នុងរាជធានីដូចជា វត្តពីរនៅខាងកើតវត្តភ្នំគឺ វត្តធម្មលង្ការ និងវត្តកោះ វត្តមួយនៅខាងត្បូងអូរចិនដំដែកគឺ វត្តព្រះពុទ្ធយោសោ (សព្វថ្ងៃហៅថាវត្តព្រះពុទ្ធយោសោរាម ឬវត្តចិនដំដែក) នៅជាប់នឹងវត្តពិភពដ៏មានវិថីឧកញ៉ា អុំ ខ័ណ្ឌក ណ្តាល។នៅខាងមុខវិហារនោះសព្វថ្ងៃ គេឃើញមានរូបទ្វារបាលពីនាក់ជារូបចិន ដែលគេមើលស្គាល់តាម លក្ខណៈ មុខមាត់ សម្លៀកបំពាក់ និងគ្រឿងអាវុធ វត្តមួយនៅមាត់ទន្លេកែវព្រែកឧកញ៉ាផ្អុងគឺវត្តពាម ផ្អុង និងវត្តមួយទៀតនៅត្រង់ចេតិយធំគឺ វត្តឧណ្ណាលោម និងវត្តបទុមវតី។ បើតាមអក្សរចារឹកតម្កល់នៅទី នោះពញាយ៉ាតបានកសាងវត្តនេះនៅឆ្នាំ១៤៤២នៃគ.ស លើកទីមួយមានទំហំ(២០២ម-២៦០ម)វត្តនេះ គេហៅថាវត្តខ្ពស់តាយ៉ងព្រោះនៅខាងត្បូងវត្តនេះមានខ្ពស់តាយ៉ង។ ហើយព្រះវិហារវត្តនេះត្រូវបាន កសាង ថ្មីពីរលើកទៀត៖

-កសាងលើកទី១៖នៅឆ្នាំ ១៨៦៥នៃគ.ស ក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទនរោត្តម

-កសាងលើកទី២៖នៅឆ្នាំ១៩៣៧នៃគ.ស ក្នុងរជ្ជកាលព្រះស៊ីសុវត្ថិមុនីវង្ស

វត្តឧណ្ណាលោមនៅរក្សាឈ្មោះដដែល ឈ្មោះនេះយកតាមចេតិយដែលគេបញ្ចុះព្រះឧណ្ណា លោមគឺ រោងប្រជុំចិញ្ចឹមនៃព្រះអស្សជិតត្ថេរ មុខវត្តនេះជិតមាត់ទន្លេទ្រង់ឲ្យសាងរូបអ្នកតាចាំស្រុកគឺ អ្នកតាប្រាជ្ញ^៣។

-រាជវង្សពញាយ៉ាត ទ្រង់គង់នៅរាជធានីចតុមុខមានរាជបុត្របីអង្គគឺ៖

-ព្រះនារាយណ៍រាជា(១៤៦៣នៃគ.ស-១៤៦៩នៃគ.ស) ជារាជបុត្រអ្នកម្នាងទេវី(ឯកសារខ្លះថា ជារាជបុត្រអ្នកម្នាង ស្រីសៀមស្រងៀម ឬស៊ីសាងាម)។

^៣ -នួន សុនិមន្ត ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរសង្ខេប ឆ្នាំ២០០៩

-ស្រីរាជា(១៤៦៩នៃគ.ស-១៤៨៥នៃគ.ស)ជាពិសេសអ្នកក្នុងបុគ្គលិកបុរាណសាស្ត្រ(អ្នកក្នុងចន្ទប្បបាស) ព្រះនារាយណ៍រាជានិងរាជ្យបាន៥.៦ វស្សាក៏សុគត។ ដោយបុត្រទ្រង់នៅក្មេងពេក ទើបរាជវង្សានុវង្ស និងនាមិនសព្វមុខមន្ត្រីយាងស្រីរាជាឲ្យឡើងសោយរាជ្យស្នងព្រះជេដ្ឋា។ នៅពេលព្រះអង្គឡើងគ្រងរាជ្យ ដោយមើលឃើញទឹកដី បាត់បង់អស់ច្រើន ក៏បានរៀបចំកងទ័ពឆ្ពោះទៅទិសខាងលិចដើម្បីរំដោះខេត្តកាត ខាងលិចមកវិញវាយយកខេត្តបានជាច្រើនមកវិញ តែដោយសារក្លាយសុរិយោទ័យនិង ព្រះអនុជធម្មរាជា ក្បត់ក៏ដកទ័ពមកវិញហើតាំងរាជធានីនៅកំពង់សៀម។

-ស្តេចកន្ទឫព្រះស្រីជេដ្ឋាធិរាជរាមាធិបតី (១៥១៤នៃគ.ស) នៅពេលធ្វើសង្គ្រាមឈ្នះព្រះបាទស្រីសុគន្ធបទរួចហើយបានតាំងរាជានីនៅបន្ទាយព្រៃនគរ (ក្រុងស្រឡប់ពីជ័យព្រៃនគរ)។

-ព្រះបាទចន្ទរាជា(ឆ្នាំ១៥១៧គ.ស) ក្រោយពេលកៀសខ្លួនទៅប្រទេសសៀមអស់រយៈពេល ៨ឆ្នាំ នៅពេលដឹងថាស្តេចកនក្សត៍ ក៏រកល្បិចកុហកស្តេចសៀមដើម្បីចូលមកក្នុងប្រទេសវិញដោយនាំទ័ពមក ជាមួយ៥០០នាក់ កំចាត់ស្តេចកន ពេលចូលមកដល់ខេត្តបាត់ដំបងក៏កែនទ័ពបាន១០០០០នាក់ហើយក៏ បានរៀបចំបន្ទាយនៅពោធិសាត់ និងបរិបូណ៌។

១.២.១.នយោបាយការពារជួរកម្ពុជាឆ្លុយចិន

6

Tai tsoung គេបានថ្វាយទៅព្រះចៅប្រទេសចិននៅក្រណាត់សូត្រប៉ាក់២ផ្ទាំងសំពត់ផ្កា ស្បែងធ្វើពីសូត្រ ៤ផ្ទាំង នៅពេលធ្វើដំណើរត្រឡប់មកស្រុកវិញនាយក្រុម ភស្តុភារនៃខេត្តក្លាងតុង បានទទួលបញ្ជាឲ្យធ្វើ បដិសណ្ឋារកិច្ចចំពោះពួកនេះទៀត។

១.២.២.ការប្រកួតប្រជែងពាណិជ្ជកម្មនៅអាស៊ី

មជ្ឈមណ្ឌលអំណាចថ្មីនេះបានតាំងនៅចំណុចប្រសព្វគ្នា នៃទន្លេមេគង្គ និង ទន្លេសាប។ ដូច្នេះ រាជធានីចតុមុខនេះបានគ្រប់គ្រងខាងពាណិជ្ជកម្មតាមដងទន្លេ ដែលជាទឹកដីបេះដូងនៃប្រទេសខ្មែរ និងនគរលាវ ហើយមានច្រកចេញចូល តាមច្រកនៃដីសណ្តទន្លេមេគង្គ ទៅកាន់ផ្លូវពាណិជ្ជកម្មអន្តរជាតិ ដែលបានភ្ជាប់ឆ្នេរសមុទ្រចិន តាមរយៈសមុទ្រចិនខាងត្បូង និង មហាសមុទ្រឥណ្ឌា។ ប្រភេទនៃរដ្ឋ និង សង្គមថ្មីបានលេចឡើង ហើយកាន់តែបើកចំហដល់ពិភពលោកខាងក្រៅ និងកាន់តែពឹងផ្អែកលើវិស័យ ពាណិជ្ជកម្មជាប្រភពកោតទ្រព្យជាង រដ្ឋមុនៗដែល ពឹងផ្អែកពាណិជ្ជកម្មខាងក្នុងដីគោក។ ទំហំនៃពាណិជ្ជ កម្មតាមសមុទ្រជាមួយចិនសម័យរាជវង្សមីង (១៣៦៨នៃគ.ស-១៦៤៤នៃគ.ស) បានផ្តល់នូវឱកាស ទាញយកផលប្រយោជន៍ជាច្រើនដោយពួកក្រុមសមាជិក នៃពួកអ្នកមុខអ្នកការខ្មែរដែលជាអ្នកក្តោបក្តាប់ ផ្តាច់មុខខាងពាណិជ្ជកម្មរបស់ព្រះមហាក្សត្រ។ ការបង្ហាញខ្លួននៃពួកអឺរ៉ុបនៅក្នុងតំបន់នេះនៅសតវត្សទី ដប់ប្រាំមួយក៏បានលើកស្ទួយដល់វិស័យពាណិជ្ជកម្មផងដែរ។

១.២.៣.ឥទ្ធិពលលើកម្ពុជា

ជនជាតិអឺរ៉ុបមានពួកព័រទុកាល់និងអេស្ប៉ាញជាដើម បានប៉ុនប៉ងយកសាសនាគ្រីស្ទមកផ្សាយក្នុង ប្រទេសខ្មែរចាប់ពីពាក់កណ្តាលទី២នៃគ.សទី១៦។ ទោះបីប្រជាជនខ្មែរភាគច្រើនមិនចូលចិត្តក៏ទ្រង់បាន ទទួលរាក់ទាក់និងផ្តល់ជំនួយផ្សេងៗ ជាច្រើនដល់អ្នកផ្សាយសាសនា ក្នុងបំណងឲ្យពួកបព្វជិតជាអ្នកជួយ អន្តរាគមន៍សុំជំនួយទ័ពមកទប់ទល់និងសត្រូវខាងក្នុង និងខាងក្រៅប្រទេសក៏ដោយក៏ការប៉ុនប៉ងផ្សាយ សាសនាថ្មីនេះតែងទទួលបានបរាជ័យគ្រប់ពេលវេលា។

ក. ផ្នែកនយោបាយ

ព្រះរាជាមានអំណាចខ្លាំងទោះបី លទ្ធិទេវរាជត្រូវខ្មែរបោះបង់ចោលជាស្ថាពរ តាំងពីបដិវត្តន៍នាយ ត្រសក់ផ្អែមមកម្ល៉េះក៏ដោយព្រះមហាក្សត្រ នូវមានលក្ខណៈពិសិដ្ឋពុំមានជនណាឆ្លើស បានឡើយហើយ ដែលគេនិយមហៅថាព្រះសម្មតិទេព គឺថាជាជនខ្ពង់ខ្ពស់ផុតគេឬក៏ជាទេវតាដោយ សន្មត ក្នុងចំណោម មនុស្សជាអាណាប្រជានុរាស្ត្ររបស់ព្រះអង្គ។ លក្ខណៈពិសិដ្ឋរបស់ព្រះមហាក្សត្រ ខាងលើនេះគឺបានមក ពីពិធីរាជានិសេកឲ្យឡើងសោយរាជ្យសម្បត្តិ។ ពាក្យសោយនេះខ្មែរពីបុរាណ លោកបាន ប្រើជាហូរហែរ រៀងមកមានភស្តុតាងក្នុងសិលាចារឹកជាដើម តែលោកសរសេរថាស្វាយទៅវិញ។ គួរគប្បីជ្រាបថាក្សត្រអង្គ

ណាដែលមិនទាន់បានអភិសេក ហើយគ្រាន់បានទទួលរាជ្យសម្បត្តិ គ្រប់ គ្រងរាស្ត្របណ្តោះ អាសន្នសិន នោះតាមក្បួន លោកឲ្យហៅថាគ្រងរាជសម្បត្តិដូចជាករណី របស់ព្រះបរមរាជាទី២ចៅពញាយ៉ាតកាល ដែលវាយរំដោះ បានរាជធានីអង្គរពីកណ្តាប់ដៃនាយទ័ពសៀម និងព្រះចន្ទរាជាកាលដែលមិនទាន់ច្បាំង ឈ្នះ ស្តេចកនជាស្ថាពរនៅឡើយ។ ម្យ៉ាងទៀតប្រសិនបើអភិសេកក្នុងពេល ធ្វើសង្គ្រាមលោកឲ្យ ហៅថា សង្គ្រាមាភិសេកហើយប្រសិនបើអភិសេក ក្រោយដែលបានបង្ក្រាបខ្មាំងសត្រូវឲ្យ រាបទាបលោកឲ្យហៅ ថាប្រាប្តាភិសេកទៅ វិញ។ ត្រង់នេះគួរគប្បីជ្រាបថាក្សត្រអាច អភិសេកសោយរាជ្យពេញលក្ខណៈ ជាព្រះ មហាក្សត្របានលុះណាតែមានគ្រឿងសម្រាប់រាជ គឺ ព្រះខាន់រាជ១ និងលំពែងជ័យ១ គ្រឿងព្រះបញ្ច ក្សេត្រ។ប៉ុន្តែបើតាមឯកសារខ្មែរខ្លះគេបានបញ្ចូលព្រះខាន់រាជនេះទៅក្នុងចំណោមគ្រឿង បញ្ចក្សេត្រវិញ ដែលគេហៅថាបញ្ចកកុធក័ណ្ឌឬរាជកកុធក័ណ្ឌគឺ៖

- ព្រះមកុដ
- ព្រះវាលវីជនី(ផ្ចិតធ្វើដោយរោមសត្វពណ៌ស)
- ព្រះខាន់
- ស្នេតច្ចត្រ
- ព្រះសុវណ្ណបាទុកា (ស្បែកជើងមាស)

ប្រភពដដែលបាននិយាយទៀតថា៖ «កាលពេលដែលស្តេចចេញទៅ ធ្វើរាជសង្គ្រាមក៏ត្រូវយក ព្រះខាន់ជាប់និងព្រះអង្គទៅផងជាដរាបតែមិនប្រើកាប់ សម្លាប់ផ្តួសផ្តាស់ដូចអាវុធទៀតទេលុះតែកាល ណាសត្រូវដែលអង្គអាចចូលមកដល់ព្រះអង្គដែលត្រូវប្រើអាវុធខ្លីប្រហារនោះទោះនឹងយកព្រះខាន់ប្រហារ ឲ្យវិនាសទៅបានរួមសេក្តីថាត្រូវតែសម្លាប់ដោយកិត្តិយស»។ទោះបីចាប់ពីរជ្ជកាលព្រះបាទត្រសក់ផ្អែមមក ខ្មែរយើងប្រកាន់ខ្ជាប់តែព្រះពុទ្ធសាសនាហ៊ុនយាន ក៏ដោយតែព្រះខាន់រាជនិងគ្រឿងបញ្ចក្សេត្រត្រូវបាន ពួកបាគូជាអ្នកថែរក្សាយ៉ាងតឹងរឹងហើយនិងមានកិច្ចធ្វើពិធីបូជាជារៀងរាល់ខែផង។ ពួកបាគូនេះ ជា កូន ចៅមានតំណរពីពួកព្រាហ្មណ៍បុរោហិតគឺពួកព្រាហ្មណ៍ដែលមាននាទីប្រារព្ធពិធីផ្សេងៗ ក្នុងសម័យអង្គរ ដែលព្រះរាជាខ្មែរភាគ ច្រើននិយមរាប់អានសាសនាព្រាហ្មណ៍ជាងសាសនាព្រះពុទ្ធ។ តាមរាជ្យវត្តាខ្មែរ ថាកាលដែលស្តេចកនមានជ័យជំនះ ហើយសម្តេចឥសីភន្ទបានយកព្រះខាន់ព្រះលំពែងជ័យ និងគ្រឿង បញ្ចក្សេត្រទៅលាក់ទុកក្នុងប្រហោងដើមចំបក់មួយនៅក្នុងព្រៃ។ លុះស្តេចកនទទួលអភិសេកឡើងសោយ រាជ្យព្រះអង្គទ្រង់ចាត់ឲ្យគេដើររកគ្រឿង សម្រាប់រាជ្យទាំងនោះតែរកពុំឃើញសោះ។ចំណែកឯព្រះចន្ទរាជា កាលដែលនាម៉ឺនសព្វមុខ មន្ត្រីសូមយាងព្រះអង្គទទួលប្រារព្ធភិសេកឡើងសោយរាជ្យសម្បត្តិនោះព្រះអង្គ ទ្រង់ប្រកែកព្រោះ រកគ្រឿងសម្រាប់រាជពុំទាន់ឃើញ។បើតាមរាជ ពង្សាវតារខ្មែរថាគ្រឿងទាំងនោះត្រូវរក ឃើញឡើងវិញ ដោយសារក្រឡាពាសម្នាក់ដេកយល់សប្តិឃើញគេមកប្រាប់ឲ្យទៅយក។ រួមសេចក្តីមក គ្រឿងសម្រាប់រាជដូចដែលបានពោលខាងលើនេះ មានសារៈសំខាន់ណាស់។បុគ្គលដែលឡើងសោយរាជ្យ

តែពុំមានគ្រឿងនេះទេ គេចាត់ទុកថាពុំមានលក្ខណៈជាស្តេចគ្រងរាជ្យពេញលេញទេ។ ដោយហេតុនេះ ទោះបីមានគ្រោះថ្នាក់យ៉ាងណាក៏ដោយក៏ព្រាហ្មណ៍បាគូសេរីកាមាត្យ ត្រូវខំដោះគ្រឿងសម្រាប់រាជ្យនេះ ឲ្យបានគួរយ៉ាងដូចកាលពីឆ្នាំ១៣៣២នៃគ.ស នៅពេលដែលសៀមវាយបែករាជធានីអង្គរក្នុងរជ្ជកាលព្រះ បាទជ័យវរ្ម័នទី៧។ នោះពួករាជគ្រូបុរោហិតបាននាំយកគ្រឿងសម្រាប់រាជវាយទំលាយទ័ពសៀមត្រឡប់ចេញ ទៅ។ ដូច្នេះយើងឃើញថាអំណាចរបស់ព្រះរាជាស្ថិតនៅលើរាជ ពិធីរាជកិសេកនេះ១និងលើគ្រឿង សម្រាប់រាជនេះ១ អំណាចទាំងឡាយមានប្រភពមក ពីព្រះរាជា។ ព្រះអង្គជាអ្នកតាក់តែងច្បាប់ ប៉ុន្តែជា ច្បាប់សាធារណៈប៉ុណ្ណោះ។ ព្រះអង្គក៏ជាមេបញ្ជាការលើកទ័ពជាតិ ហើយតែងតែលើកទ័ពផ្ទាល់ព្រះអង្គ ទៅប្រយុទ្ធប្រឆាំងនឹងមាសត្រូវ ក្រៅប្រទេសក៏ដូចនៅខាងក្នុងប្រទេស ដោយហេតុនេះទើបយើងឃើញ ព្រះស្រីរាជាលើកទ័ពផ្ទាល់ព្រះអង្គ ទៅដោះយកអាណាខេត្តខាងលិច ព្រះចន្ទរាជាព្រះបរមរាជាទី៤និង ព្រះសត្តាទី១សុទ្ធតែបានលើកទ័ព ទៅវាយយកទឹកដីខ្មែរដែលបាត់បង់ ហើយសុទ្ធតែបានទៅដល់រាជធានី ស្រីអាយុធ្យាចំណែកព្រះបរមរាជាទី៤ទ្រង់បាន លើកទ័ពទៅតទល់នឹងលាវដែល មកសងសឹកក្រោយពី ប្រជល់ជំរឺចាញ់ខ្មែរ។ ដោយសាររាជពិធីរាជកិសេកព្រះរាជា ក៏បានក្លាយជាមេសាសនាផងដែរ។ ព្រះអង្គ មានសិទ្ធិជ្រើសរើសមន្ត្រីសង្ឃ និងមានសិទ្ធិដកមន្ត្រីប្រភេទនេះទៀតដោយសារព្រះរាជពិធីដែលនេះព្រះ រាជាក៏មានឋានៈ ជាម្ចាស់ជីវិតលើត្បូងមានសិទ្ធិឲ្យស្លាប់ឲ្យ រស់លើសព្វសត្វនៅលើផែនដីបានសេចក្តីថា ព្រះអង្គជាចៅក្រមដែលអាចវិនិច្ឆ័យទោសកំហុសដោយថាហេតុ ប៉ុន្តែក្នុងករណីចុងក្រោយនេះក៏ដូចក្នុង ករណីផ្សេងទៀតដែរព្រះអង្គត្រូវប្រកបដោយទសពិធរាជ្យមមានទានសីលជាដើម។ ដូចនេះទោះបីព្រះ រាជាជាប្រភពនៃអំណាចគ្រប់យ៉ាងកាន់កាប់ អំណាចគ្រប់ប្រភេទក៏ដោយក៏ពុំមានសេចក្តីថាព្រះអង្គជា អ្នកកាន់អំណាចផ្តាច់ការទេ។ ផ្ទុយទៅវិញ ព្រះអង្គត្រូវប្រកប ដោយសីលធម៌ឲ្យបរិបូរនិងគោរពច្បាប់ថែម ទៀតផង។ ការដែលមានព្រះរាជាខ្លះដូចជាចៅពញាអននិងចៅពញាញាម ពុំគោរព ក្រឹត្យវិន័យសំរាប់ស្តេច ទ្រង់សោយរាជ្យហើយ បែរជាប្រព្រឹត្តអំពើអបាយមុខរំលោភលើរូបប្រពន្ធកូនអ្នកដ៏ទៃបណ្តាលឲ្យមានភាព រីករក្សក្នុងផ្ទៃ ប្រទេសនោះគឺជាអំពើមិនសមរម្យចំពោះ អ្នកដឹកនាំជាតិដែលត្រូវមានករណីកិច្ចមើលសុខ ទុក្ខលើអាណាចក្រប្រជានុរាស្ត្រទេ។ ក្នុងសម័យកាលដែលយើងបានលើកមកសិក្សា ក្នុងទីនេះយើងឃើញ ថាព្រះរាជាបានសោយ រាជ្យបន្តបន្ទាប់គ្នាទ្រង់បានគង់នៅក្នុងរាជធានីបីសំខាន់គឺ រាជធានីភ្នំពេញចតុមុខ រាជធានីលង្វែកនិងរាជធានីទួលបាសានស្រីសន្ធរ។ តាមព័ត៌មានដែលឯកសារផ្សេងៗ បានផ្តល់និងតាម ដែលយើងអាចពិនិត្យឃើញពេលសព្វថ្ងៃនេះឃើញថា តាំងនៅរាជធានីទាំងនោះសុទ្ធតែជា ចំណុចយុទ្ធ សាស្ត្រស្ថិតនៅជិតទន្លេបឹង និងព្រៃជាឧបសគ្គ សំរាប់ការពារខ្លួនបានស្រួល។ ម៉្យាងទៀតរាជធានីនីមួយៗ សុទ្ធតែមានកំពែងនិងគូបអូរព័ទ្ធជុំវិញហើយមានបន្ទាយសើននៅច្រើនកន្លែង សម្រាប់ការពារទៀត។ រាជ- ធានីលង្វែកជាបន្ទាយមួយមាំមួន ជាងបន្ទាយឯទៀតនេះគឺដោយសារតែមាន ព្រៃឫស្សីយ៉ាងក្រាស់ដែល ព័ទ្ធពីក្រៅគូទឹកទៀត ប៉ុន្តែនូវតែធ្លាក់ទៅក្នុងកណ្តាប់ដៃសៀមដោយខ្មែរយើងចាញ់ល្បិចកល់គេ។

ខ.នយោបាយក្នុងប្រទេស

គេសង្កេតឃើញមានវិបត្តិក្នុងរាជវង្សជាញឹកញាប់ ជាហេតុនាំឲ្យមានចម្បាំងគ្នាឯងក្នុងស្រុកចម្បាំង រវាងស្រីរាជាស្រីសុរិយោទ័យធម្មរាជាអស់រយៈពេល១០ឆ្នាំ (១៤៧៥នៃគ.ស-១៤៨៥នៃគ.ស) និង

ចម្បាំងរវាងស្រីសុគន្ធបទ ស្តេចកនចន្ទរាជា ឆ្នាំ១៥០៩នៃគ.ស-១៥១២នៃគ.សនិង១៥១៦នៃគ.ស- ១៥២៥នៃគ.ស មូលហេតុ នៃចម្បាំងទាំង នេះ គឺបណ្តាលមកពីការគិតប្រយោជន៍ផ្ទាល់ខ្លួន ច្រើនជាង ប្រយោជន៍រួមគ្នា។យ៉ាងណាមិញព្រះស្រីសុរិយោទ័យច្បាំងនិងព្រះស្រីរាជាមកតែពីប្រយោជន៍ផ្ទាល់គឺសិទ្ធិត្រូវ បានស្នងរាជ្យពីបិតា។

ព្រះបាទស្រីសុគន្ធបទរកកលសម្លាប់ស្តេចកន មកតែពីខ្លាចមន្ត្រីរូបនេះដណ្តើមរាជ្យសម្បត្តិ ព្រះ សត្តាទី១បានដាក់រាជ្យថ្វាយទៅបុត្រដែលសុទ្ធតែមានវ័យក្មេងៗព្រោះ តែខ្លាចរាជ្យសម្បត្តិបានទៅព្រះ សុរិយោពណ៍ដែលមានសមត្ថភាពនិងមានប្រជាប្រិយភាពជាង។ លុះដោះបានកើតឡើងហើយអ្នកដឹក នាំជាតិមិននិយមដោះស្រាយបញ្ហា ដោយសម្របសម្រួលគ្នាទេបែរជាសុខចិត្តទៅពឹងពាក់បរទេសជិតខាង ចូលមកផ្សះផ្សាវិវាទផ្ទៃក្នុងរបស់ខ្មែរទៅ វិញ។ដោយហេតុនេះ ហើយទើបព្រះធម្មរាជាទ្រង់បានទៅអន្លង ស្តេចសៀមឲ្យលើកទ័ពចូលមកធ្វើកលបាបព្រះស្រីរាជា និងស្រីសុរិយោទ័យយកទៅស្រុកសៀមអស់ទៅ។

គ.នយោបាយក្រៅប្រទេស

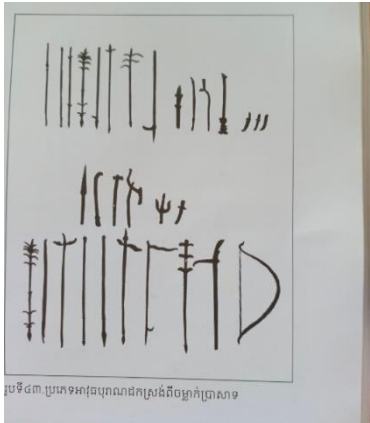
នៅពេលប្រទេសខ្មែរមិនទាន់មានកង្វល់នៅព្រំដែនខាងកើតនៅឡើយទេ ព្រោះប្រទេស ចាម្ប៉ា កំពុងតែជាប់ដៃធ្វើចម្បាំងជាមួយយួនភ្លៀងដែលបានលេបទឹកដី របស់រាជាណាចក្រនេះបន្តិចម្តងៗ ប៉ុន្តែ ព្រំដែនខាងលិចព្រះរាជាខ្មែរបានព្យាយាមវាយដោះយកទឹកដីដែលត្រូវបាត់បង់ទៅតាំងពីស.វទី១៣រហូត មក។គឺក្នុងគោលបំណងនេះ ហើយដែលព្រះស្រីរាជា ព្រះចន្ទរាជា ព្រះបរមរាជាទី៤និងព្រះសត្តាទី១បាន លើកទ័ពវាយលុករហូតដល់រាជធានីស្រីអាយុធ្យា ហើយដោះយកបានទឹកដីមកវិញជាច្រើនឯហេតុដែល នាំឲ្យខ្មែរមានជោគជ័យបែបនេះ គឺបណ្តាលមកពីភូមាបានលើកទ័ពចូលវាយសៀមជាញឹកញាប់វាយបាន រាជធានីស្រីអាយុធ្យា២លើក (១៥៦៤នៃគ.សនិង១៥៦៩នៃគ.ស) និងដាក់ប្រទេសសៀមជាចំណុះ អស់១៥ឆ្នាំទៀតផងហើយស្តេចខ្មែរបាន ឆ្លៀតយកឱកាសដែលសត្រូវកំពុងតែ ទន់ខ្សោយនោះលើកទ័ព ចូលវាយបន្ថែមទៀតហើយអាច ដោះយកបានទឹកដីដែលត្រូវបាត់បង់មកវិញ។ត្រង់ចំណុចនេះឯកសារ អឺរ៉ុបនិយាយថាខ្មែរបានធ្វើសម្ព័ន្ធមិត្តជាមួយភូមា ដើម្បីវាយសៀមប៉ុន្តែឯកសារខ្មែរ មិនបាននិយាយដល់ រឿងនេះទេ។ប្រភពអឺរ៉ុប ដដែលបន្ថែមទៀតថាក្រោយមកខ្មែរបានងាកទៅចងសម្ព័ន្ធមេត្រីជាមួយសត្រូវ ខ្លួន(សន្ធិសញ្ញាខ្មែរ-សៀមឆ្នាំ១៥៧៤នៃគ.សព្រះសត្តាទី១ បានបញ្ជាឲ្យស្រីសុរិយោពណ៍លើកទ័ពទៅ ជួយសៀមវាយឈ្នះភូមា) ប៉ុន្តែមិនបានផលល្អព្រោះក្រោយពីបានដោះខ្លួន ពីចំណុះភូមាសៀមគឺនៅ ក្នុងក្របខ័ណ្ឌពង្រីកទឹកដីគេតែប៉ុណ្ណោះ។ ម្ល៉ោះហើយនៅចំពោះមុខគ្រោះថ្នាក់ដែលតែងតែគំរាមគំហែង មកលើប្រទេសជាតិព្រះរាជាខ្មែរបាបពីព្រះសត្តាទី១ តរៀងមកបានងាកទៅរកជំនួយពីពួកព័រទុយកាល់ ហើយ ក្រោយពីពួកអេស្ប៉ាញទៀត។ព្រះអង្គបានយកចិត្ត អ្នកផ្សាយសាសនាអឺរ៉ុបយ៉ាងខ្លាំងដើម្បីឲ្យពួក នេះជួយធ្វើអន្តរាគមន៍សុំជំនួយទ័ពប្រឆាំងនឹងសៀម។ ព្រះអង្គបានសន្យាថានឹងបើកសិទ្ធិឲ្យពួកនេះផ្សាយ សាសនាគ្រិស្តគ្រប់ទិសទីនៅព្រះរាជាណាចក្ររបស់ព្រះអង្គជួយសង់ព្រះវិហារនិងផ្តល់ទេយ្យទានមានអង្គ ជាដើមដល់ពួកនេះ។ពួកអេស្ប៉ាញ នៅម៉ានីលមានបំណងចង់មកតាំងអាណាព្យាបាលភាពលើប្រទេស

ខ្មែរ ហើយបានបញ្ជូនទ័ពនិងអ្នកផ្សាយសាសនាមកជាច្រើនលើកច្រើនសារតែពុំសម្រេច។ នៅទីបំផុតព្រះស្រីសុរិយោព័ណ៌ដែលទ័ពសៀម ចាប់នាំយកទៅក្រុងអាយុធ្យាបានត្រលប់ចូលមកខ្មែរវិញដោយនាំយកឥទ្ធិពលរបស់សៀមមកផ្សាយទៀត។ គួរគប្បីបញ្ជាក់ថាពួកសៀមដែលកាន់ពុទ្ធសាសនាដូចខ្មែរដែរនោះប្រឆាំងយ៉ាងខ្លាំងចំពោះការប៉ុនប៉ងផ្សាយសាសនារបស់ពួកអឺរ៉ុបជាពិសេសក្នុងរជ្ជកាលព្រះនរោត្តម។

យ. ផ្នែកពាណិជ្ជកម្ម

-**ពាណិជ្ជកម្ម៖**ដោយសារទន្លេមេគង្គជាផ្លូវគមនាគមន៍ មួយយ៉ាងសំខាន់ក្នុងក្រុងចតុមុខដោយសារតំបន់នេះមានទន្លេបែកចេញជាបួនដែលជាកន្លែងពាណិជ្ជកម្ម មួយយ៉ាងសំខាន់សម្រាប់ប្រទេសខ្មែរយើង ហើយក៏ក្លាយជាកំពង់ផែមួយដែលមានឈ្មួញបរទេសចេញចូលលក់ដូរ យ៉ាងច្រើនកុះករ។ ក៏ប៉ុន្តែបើតាមប្រភពដដែលនោះឃើញថា ក្នុងរជ្ជកាលក្រោយៗមកមានឈ្មួញបរទេសជាច្រើនគឺចិន ជប៉ុនជ្វា ចាម ម៉ាឡាយ បានមកធ្វើជំនួញក្នុងប្រទេសខ្មែរតាមផ្លូវទឹកជាពិសេសនៅ កំពង់ផែចតុមុខនេះឯងដែលជាផ្សារលក់គ្រឿងទេសភ្នកដំរីស្បែកសត្វដ៏រ។

-**កសិកម្ម៖**ជាសកម្មភាពសេដ្ឋកិច្ចសំខាន់ ជាងគេព្រោះគេបានសង្កេតឃើញថាអ្នកដឹកនាំជាតិតែងតែយកចិត្តទុកដាក់និងបញ្ជាទឹកណាស់។ ក្នុងការស្ថាបនាជធានីថ្មីម្តងៗព្រះរាជាតែងនឹកគិតទៅដល់ដីធ្លីសម្រាប់ឲ្យរាស្ត្រធ្វើស្រែចំការនិងការដឹក អូរដឹកប្រលាយដីកំព្រែកសម្រាប់យកទឹកផ្គត់ផ្គង់ដល់មុខរបរនេះទៀត។ ក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទជ័យវរ្ម័ន៧ជាព្រះអង្គទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យកាប់ឆ្ការព្រៃដើម្បីពង្រីកដីស្រែ ចំការ ក្នុងគ្រាមានចម្បាំងគ្នាឯងក្នុងស្រុក តែកាលដល់រដូវវស្សាគេតែងតែស្រុះស្រួលគ្នា ទាំងសងខាងដើម្បីរំសាយទ័ពផ្អាកសង្គ្រាម ឲ្យទាហានត្រឡប់ទៅកាន់ទីលំនៅរៀងៗខ្លួន និងប្រកបស្រែចំការ។ ធ្វើយ៉ាងនេះឃើញថា ដូនតាឃើងយល់ច្បាស់នូវសារៈសំខាន់របស់សេដ្ឋកិច្ចក្នុងពេលចម្បាំងគឺធ្វើស្រែនឹងទឹក ធ្វើសឹកនឹងបាយ។ យ៉ាងណាមិញប្រសិនគ្មានបាយទេ ទាហាននិងអាណាប្រជានុរាស្ត្រទូទៅនិងត្រូវដាច់ពោះស្លាប់គេក៏គ្មានលទ្ធភាពនិងធ្វើចម្បាំងតទៅទៀតដែរ។

(ដកស្រង់ពីសៀវភៅថ្មនិងដែក)

-**សិប្បកម្មនិងឧស្សាហកម្ម៖** ឧស្សាហកម្មដែលសំខាន់ជាងគេទំនងជាការស្នូដែកនេះ។ ឧស្សាហកម្មប្រភេទនេះមានសន្ទុះខ្លាំង។ ប៉ុន្តែបរិបទប្រើដែកជាវត្ថុធាតុដើមមានរបរដំដែកនេះមានសកម្មភាពខ្លាំងក្នុងរជ្ជកាលព្រះចៅពញាយ៉ាត។ ជាក់ស្តែងដោយមានការស្រាវជ្រាវថ្មីៗនេះដូចជាការរកឃើញស្ថានីយ៍និងឡស្ទរដែកសម័យបុរាណជាច្រើនដូចខាងក្រោម៖

-ស្រុកប្រាសាទបល្ល័ង្កមានស្ថានីយ៍ ៥កន្លែង ទួលឡដកកន្លែង

- សន្លងខេត្តឧត្តរមានជ័យមានស្ថានីយ៍ ១កន្លែង ទួលឡូកន្លែង
- សន្លងស្រុកឆែបមានស្ថានីយ៍ ១១កន្លែង ទួលឡូក៤៤កន្លែង
- សន្លងស្រុករវៀងមានស្ថានីយ៍ ៤៨កន្លែង ទួលឡូក១១៧កន្លែង
- សន្លងស្រុកជ័យសែនមានស្ថានីយ៍ ៤៥កន្លែង ទួលឡូក៥១កន្លែង
- សន្លងស្រុកសង្កមថ្មីមានស្ថានីយ៍ ១១កន្លែង ទួលឡូក៣៦កន្លែង
- សន្លងស្រុកសៀមរាបមានស្ថានីយ៍ ២កន្លែង ទួលឡូក៦កន្លែង^៤។

ក្នុងសម័យនោះមានការរីកចម្រើនខ្លាំងក្នុងវិស័យកសិកម្ម ដោយសារ

ព្រះបាទពញាយ៉ាត បានរៀបចំប្រព័ន្ធធារាសាស្ត្រដោយមានគូរទឹក ព័ទ្ធជុំវិញរាជធានីដែលជាបេសការពារ រាជវាំង និងអាចយកទឹកពីក្នុងនោះមកប្រើប្រាស់បានថែមទៀតដោយមានការដឹកប្រឡាយទៅដល់មុខផ្ទះ ប្រជារាស្ត្រ។ ចំណែកឯវិស័យសង្គម ហេដ្ឋារចនាសម្ព័ន្ធមិនសូវមានការរីកចម្រើន ទេព្រោះដោយសារតែ ប្រទេសមានសង្គ្រាមរីករាលដាល វិបត្តិផ្ទៃក្នុងរវាងខ្សែរាជ្យគ្នាឯង និងការឈ្លានពានពីប្រទេសជិតខាងទើបធ្វើឲ្យ សម័យនោះពុំសូវមានការរីកចម្រើន^៥។

១.៣. អាយុធម្មតា និង ខ្មែរ

១.៣.១. វិបត្តិផ្ទៃក្នុងខ្សែរាជ្យនិងអន្តរាគមន៍ពីសៀម

ព្រះបាទស្រីរាជាជ័យវរ្ម័នទី៧បានគ្រងរាជនៅឆ្នាំ១៤៦៩នៃគ.ស មកព្រះអង្គបានចិញ្ចឹមចិត្តដឹក នាំ ប្រទេសជាតិឲ្យបានថ្កុំ ថ្កើង។ ទ្រង់មានមនសិកាខ្ពស់ដែលស្រណោះចំពោះទឹកដីប៉ែកខាងលិចដែលសៀម លេបយកទៅ។ ព្រះអង្គបានរៀបចំប្រទេសឲ្យមានស្ថេរភាពដោយកសាងកំលាំង ទ័ពត្រៀមសម្ភារៈសឹក និងបង្ហូរកងទ័ពឲ្យ ខ្លាំងដើម្បីត្រៀមធ្វើសឹកនឹងសៀម។ ព្រះបាទស្រីរាជាបានធ្វើសង្គ្រាមរំដោះអាណា ខេត្តខ្មែរភាគខាងលិចពីសៀមនៅឆ្នាំ១៤៧៥នៃគ.ស ទ្រង់ប្រកាសធ្វើចម្បាំងរំដោះយកទឹកដីពីសៀមវិញ។ ទ្រង់បានដឹកនាំទ័ពដោយព្រះអង្គផ្ទាល់ហើយចាត់ឲ្យស្រីសុរិយោទ័យដែលជាក្មួយនាំកំលាំង ទ័ពប្រមូល ស្បៀងដើម្បីឧបត្ថម្ភដល់សមរភូមិមុខ ឯធម្មរាជាជាឧបរាជនិងជាអនុជត្រូវបានទុកឲ្យ ថែរក្សារាជធានី ចតុមុខ។ កងទ័ពខ្មែរដឹកនាំដោយទ្រង់ ផ្ទាល់ទៅទិសខាងលិច ហើយបានកំចាត់ពួកសៀមឲ្យចេញផុតពី

^៤ -លោកបណ្ឌិត ធុយ បានធួន សៀវភៅ ថ្ម និងដែក ឆ្នាំ២០១០

^៥ -មហាបុរសខ្មែរ ឆ្នាំ២០០៩

ទឹកដីខ្មែរដោយរំដោះបានខេត្តទាំង នោះមកវិញគឺបច្ច័យបុរីនគររាជសីមា រយ័ង និង ចាន់បុរី។ ក្នុងចម្បាំង រំដោះទឹកដីនេះ ទ្រង់រីករាយណាស់ដែលបានឃើញប្រជារាស្ត្រខ្មែរដែលនៅទីនោះបានរួបរួមកម្លាំងគ្នា និង ទ័ពជាតិដើម្បីកម្ចាត់ទ័ព សត្រូវសៀមចេញពីមាតុភូមិ។ ជោគជ័យដ៏ត្រចះត្រចង់នេះបានជម្រុញឲ្យព្រះ អង្គសម្រេចព្រះទ័យវាយកម្ទេចកម្លាំងទ័ពសៀមឲ្យចេញផុតពី មាតុភូមិ។ បន្ទាប់មកស្រីរាជាក៏រៀបចំក្បួន ទ័ពវាយលុករហូតដល់ក្រុងអាយុធ្យា។ ក្រុងនេះត្រូវបានឡោម ព័ទ្ធព្រោះទ្រង់ប្រាថ្នារំលាយរាជធានីនេះ ចោល។ តែជាអកុសលពេលនោះឧកញ៉ាចក្រីម៉ន ដែលជាប្រមុខ ទ័ពបានស្លាប់ក្នុងសមរភូមិ។ ម្យ៉ាងទៀត ទ័ពខ្មែរថែមថយកម្លាំងផែនការរំលាយរាជធានីសៀមក៏ត្រូវអាក់ ខាន។ ទន្ទឹមនឹងនោះដែរវិបត្តិរាជវង្សខ្មែរក៏ ផ្ទុះឡើង។ ព្រះអង្គស្រលាញ់ជាតិ ទឹកដី រាស្ត្រ និងយុត្តិធម៌^៦។

នៅឆ្នាំ ១៤៨៥នៃគ.ស ព្រះបាទធម្មរាជាដោយមានបំណងចង់សោយរាជ្យតែម្នាក់ឯងបានលបលួច ជាសម្ងាត់ទាក់ទងជាមួយស្តេចសៀមសុំជំនួយយោធា។ ស្តេចសៀមក៏យល់ព្រមតាមសំណើដោយ បញ្ជូន កម្លាំងទ័ពសៀមមកក្នុងប្រទេសកម្ពុជា ក្នុងលេសមកសម្រុះសម្រួលព្រះរាជាខ្មែរទាំងបីអង្គដែលកំពុងមាន ទំនាស់។ ពេលទ័ពសៀមមកដល់ក្រុងចតុមុខ ព្រះធម្មរាជាបានរៀបចំយ៉ាងអឹកជីក ហើយយាងព្រះចៅ ចក្រពត្រាធិរាជចូលគង់ក្នុងដំណាក់។ បន្ទាប់មកសេនាបតីសៀម-ខ្មែរ ចាប់ផ្តើមពិភាក្សាពីផែនការកម្ចាត់ ស្រីរាជានឹងស្រីសុរិយោទ័យ។ ពេលដឹងពីសម្ព័ន្ធភាពស្តេចសៀម នឹងធម្មរាជាមក ស្រីរាជាបានកោះហៅទី ព្រឹក្សាមកពិភាក្សាគ្នា ហើយទ្រង់យល់ថា ត្រូវចងមេត្រីភាពគ្នាវិញទើបល្អព្រោះកម្លាំងទ័ព ខ្មែរបែកបាក់ ឯ រាស្ត្រត្រូវរងគ្រោះ នឹងនឿយណាយក្នុងចម្បាំង។ នៅចតុមុខមានបើកអង្គប្រជុំត្រូវបានសម្រេចយកផ្លូវការ ចរចាបញ្ចប់ ចម្បាំង។ កងទ័ពសៀម- ខ្មែរក៏ចេញពីចតុមុខមកដល់កំពង់សៀមហើយទ័ពបន្ទាយស្រីរាជា។ ឧកញ៉ាម៉ឺងចេញទៅជួបព្រះចៅសៀមនិងព្រះធម្មរាជាដើម្បីទូលពីបំណងរបស់ស្រីរាជាដែល ចង់ចងសម្ព័ន្ធ មេត្រីភាព។ ព្រះរាជាទាំងពីរអង្គ ត្រេកអរខ្លាំងហើយក៏យាងស្រីរាជាមកប្រថាប់ក្នុងពន្លា។ ស្តេចទាំង បីអង្គបានលើកពលទាហានចេញពីកំពង់សៀមមកតាំងនៅឧដុង្គក្នុងខេត្តសំរោងទងវិញ។ ក្នុងពេលជាមួយ គ្នានោះដែរ ស្រីសុរិយោទ័យ ត្រូវបានគេសុំយាងមកឧដុង្គ ដើម្បីរួមពិភាក្សាបញ្ចប់សង្គ្រាម។ ក្នុងឱកាស បង្កើតកិច្ចចរាជបូងធម្មរាជាបានស្នើឲ្យស្តេចសៀម ធ្វើជាចៅក្រមផ្សះផ្សាទំនាស់ផ្ទៃក្នុង។ ស្តេចសៀម យល់ព្រមសម្រេច យកស្រីរាជា និងស្រីសុរិយោទ័យទៅអយុធ្យា។ ចាប់ពីពេលនោះមក ទំនាស់ផ្ទៃក្នុងក៏ ត្រូវបានបញ្ចប់។

ក្រោយពីបានធ្វើអន្តរាគមន៍មកស្តេចសៀមទារយកខេត្តដែលស្រីរាជារំដោះបានពីមុននោះ។ ដោយ ឈឺព្រះទ័យចាញ់កលព្រះអនុជ ស្រីរាជាព្រះអង្គក៏ប្រឈួនរួចសុគតនៅអយុធ្យាដោយបន្ទាល់ ទុកពញា អុងជាបុត្រផ្ទេរនឹងព្រះចៅសៀម។ មួយឆ្នាំកន្លងមកស្រីសុរិយោទ័យក៏សុគតទៅទៀត។ ដើម្បីសងគុណ

^៦ -ត្រឹង ងា ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ១៩៧៣

ស្តេចសៀម ព្រះធម្មរាជាបានប្រគល់ខេត្តខ្មែរ ឈ្មើយសីករបស់សៀម និងព្រមទាំងបណ្តាការជាច្រើនទៀត ប្រគល់ជូនទៅឲ្យសៀមវិញ^៧។

១.៣.២.និមិត្តរាងរូបខ្មែរនិងការដណ្តើមអំណាច

ប្រទេសជាតិមួយបើមានអ្នកស្រឡាញ់អំណាច ស្រឡាញ់លុយកាក់មាសប្រាក់ និងប្បញ្ញត្តិយម ប្រទេសនោះនឹងងាយធ្លាក់ក្នុងភាពទន់ខ្សោយដោយមិនដឹងខ្លួន (ស្រឡាញ់អំណាចដែលបានមកពីការ តស៊ូអត់ធ្មត់លត់ដំខ្លួន មិនមែនយកលុយទៅទិញអំណាចទេ)។ ហើយច្បាស់ជាតើមានចម្បាំងគ្នាឯងនៅ ក្នុងស្រុកដែលកើតឡើងជាលើកដំបូង ក្នុងសង្គមខ្មែរនៅពាក់កណ្តាលទី២នៃ ស.វទី១៥ត្រូវបានស្លាប់អស់ រយៈពេលយ៉ាងយូរ ហើយបានកំរើកឡើងវិញយ៉ាងខ្លាំងនៃស.វទី១៦។

ក.ព្រះបាទស្រីសុគន្ធបទនិងការជ្រករាជ្យរបស់ស្តេចកន១៥០៤គ.ស-១៥១២គ.ស

នៅពេលដែលព្រះបាទធម្មរាជាសោយទីវង្គតនៅឆ្នាំ១៥០៤នៃគ.សបុត្រច្បងរបស់ព្រះអង្គគឺ ចៅពញា ជាំខាត់រាជាបានឡើងសោយរាជ្យស្នងព្រះអង្គ ដោយមានព្រះនាមសម្រាប់រាជ្យថា ព្រះបាទ ស្រីសុគន្ធបទ គង់នៅរាជធានីចតុមុខ។ ក្រោយបន្តិចមក ព្រះអង្គទ្រង់សព្វព្រះហឫទ័យលើករាជធានីទៅតាំងនៅ ទួល បាសានវិញដោយ ព្រះអង្គស្វែងយល់ថាទីនោះជាចំណុចយុទ្ធសាស្ត្រមួយ មានឧបសគ្គធម្មជាតិ(បឹងធំ ទន្លេព្រៃញឹក)ស្រួលការពារខ្លួនជាងនៅក្រុងចតុមុខ។ ឯព្រះរាជអនុជ ពញាចន្ទរាជាត្រូវបានតែងតាំងជាម ហាឧបរាជនៅឆ្នាំ១៥០៨គ.ស ហើយនៅការពារក្រុងចតុមុខមើលខុសត្រូវលើអាណាខេត្តត្រើយខាងលិ ច។តាមរាជពង្សាវតារខ្មែរបាននិយាយថា កាលដែលព្រះបាទស្រីសុគន្ធបទយាងទៅគង់នៅរាជធានីទួលបា សាននោះ ព្រះអង្គលើកនាង ស(ឯកសារខ្លះឈ្មោះនាងពៅ) ជាស្នំឯកមាននាមថា កេសរបុញ្ញា ទើបស្រុក នោះមានឈ្មោះថា ស្រីសឈរ ដែលតមកទៀតបានក្លាបថា ស្រីសន្ធរ រៀងរហូតមក។ នាង ស នេះជាកូន របស់មន្ត្រីម្នាក់ឈ្មោះពិជ័យនាគ ដែលជាពលព្រះស្រីរតនត្រ័យ។ ប្អូនប្រុសរបស់នាង ស ឈ្មោះ កៅ ឬ កន ត្រូវបានតែងតាំងជាមហាតលិក ក្រោយមកទៀតបានឡើងឋានៈជា យុទ្ធិបាលីព្រះស្តេច មាននាទីមើលខុស ត្រូវលើពលព្រះស្រីរតនត្រ័យទាំងអស់និងលើកិរិយាមារយាទនៃពលរដ្ឋទូទៅ។

តាមរាជពង្សាវតារខ្មែរបាននិយាយថានៅឆ្នាំ១៥០៩នៃគ.សព្រះបាទ ស្រីសុគន្ធបទ ទ្រង់សុបិន ឃើញនាគរាជ ដេញតាមខាំព្រះអង្គ ហើយខាំពាំស្មៅតូចត្រច័មទៀត។ ព្រះអង្គទ្រង់បញ្ជាឲ្យហោរាទស្សន៍ ទាយមើលហេតុហោរាបាននិយាយ ថា មានកោលាហល អ្នកបង្កគឺ យុទ្ធិបាលីព្រះស្តេច ដែលកើតនៅឆ្នាំ រោង(នាគ)។ ស្របពេលជាមួយគ្នាមានពាក្យ បណ្តឹងមកថា មានកើតហេតុផ្សេងៗនៅក្នុងព្រះរាជាណាច ក្រ។ដោយខ្លាចក្រែង ស្តេចកន ក្បត់ដណ្តើមរាជសម្បត្តិ សមដូចទំនាញរបស់ហោរានោះ ព្រះរាជាទ្រង់ បានធ្វើការប្រជុំជាសម្ងាត់នៃពួកមន្ត្រីជំនិត ដើម្បីរិះរកមធ្យោបាយកំចាត់ ស្តេចកន ឲ្យបាន តែស្នំឯក៏លប លួចស្តាប់ដឹងការណ៍ហើយផ្ញើរសំបុត្រទៅប្រាប់ប្អូនព្រះនាងជាប្រញាប់។តមកទៀត ព្រះរាជាទ្រង់បញ្ជាឲ្យ

^៧-ត្រឹង ងា ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ១៩៧៣

ពួកមន្ត្រីរៀបចំដង្ហែព្រះអង្គទៅក្រសាលបឹង បង់ សំណាញ់កំសាន្ត តាមចំណូលព្រះហឫទ័យដែលធ្លាប់ធ្វើពីមុនរៀងមក។ ដូចគេបានគ្រោងទុកជាមុនមែន ព្រះ រាជាទ្រង់ធ្វើកលថា សំណាញ់ព្រះជាប់សំរាមលើកពុំរួច ហើយទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យ **ស្តេចកន** មុចទឹក ទៅដោះ។ **ស្តេចកន** ទទួលបញ្ជាហើយលោតទៅក្នុងទឹកធ្វើហាក់ដូចជាពុំដឹងខ្លួន ហើយមុជថយចេញ ពីកន្លែងនោះឆ្ងាយទៅ។ ពេលនោះពួកបរិវារដែលជាជំនិតស្មានថា ស្តេចកនបានធ្លាក់ចូលអន្ទាក់របស់ ខ្លួនហើយក៏ប្រញាប់បង់សំណាញ់ ព្រមគ្នាគ្រប់កន្លែងដែល **ស្តេចកន** លោតចុះទៅ ដោយមានបំណង ធ្វើឲ្យ **ស្តេចកន** ជាប់សំណាញ់ពីពុំរួច ស្លាប់នៅក្នុងទឹកនោះទៅ។លុះបានចាកផុតពីគ្រោះថ្នាក់ហើយស្តេចកន បានភៀសខ្លួនទៅដល់ខេត្តបាភ្នំ ហើយប្រើឧបាយកលបោកបញ្ឆោតពួកចៅហ្វាយខេត្តថា ខ្លួនបានទទួលបញ្ជាពីព្រះរាជាឲ្យមកកែនទ័ពទៅ កម្ចាត់មហាឧបរាជ **ចន្ទរាជា** ដែលមានចិត្តចង់ឡើងសោយរាជ្យ នៅក្រុងចតុមុខ។ ព្រះរាជា លុះត្រា ជ្រាបដំណឹងថា **ស្តេចកន** នៅរស់ហើយមានទ័ពប្រឆាំងព្រះអង្គ ថែមទៀតក៏ទ្រង់បញ្ជាឲ្យឪពុក និង បងស្រី **ស្តេចកន** សរសេរសំបុត្រហៅត្រឡប់មកវិញ។ ស្តេចកនប្រើឧបាយកលម្តងទៀតដោយប្រាប់ ទៅពួកចៅហ្វាយខេត្ត និង អ្នកស្រុកថា ហ្លួងទ្រង់ត្បែងពីរឿងសង្គ្រាមវិញ។ពាក្យយោសនារបស់ **ស្តេចកន** បានលិចឲ្យដល់មហាឧបរាជ **ចន្ទរាជា**។ ព្រះអង្គនឹកស្មានថា មានហេតុមិនស្រួលក៏នាំព្រះរាជវង្សានុវង្សប្រញាប់ប្រញាល់ភៀសខ្លួនទៅសុំជ្រកកោននឹងស្តេចសៀមទៅ។កាលដែលយាងទៅដល់ខេត្តពោធិ៍សាត់ព្រះ **ចន្ទរាជា** ទ្រង់បានទៅសំណាក់ផ្ទះមន្ត្រីម្នាក់ឈ្មោះ **ពេជ** ហើយទ្រង់បានទទួលការទំនុកបំរុងផ្សេងៗពីមន្ត្រីរូបនេះ។លុះដឹងថាព្រះ**ចន្ទរាជា**ព្រះអនុជ **ស្រីសុគន្ធបទ** បានយាងចេញផុតពីប្រទេសហើយស្តេច កនក៏ចាប់ផ្តើមការវាយលុកចូលរាជធានីទួលបាសាន។ព្រះរាជាទ្រង់បាន លើកទ័ពចេញតទល់ផ្ទាល់ព្រះអង្គត្រូវទទួលបរាជ័យ ហើយថយទៅកែនទ័ពថែមនៅក្រុងចតុមុខ។ **ស្តេចកន**លើកទ័ពតាមវាយបែកបន្ទាយភ្នំពេញទៀតព្រះបាទ**ស្រីសុគន្ធបទ** ថយ ទៅគង់នៅលង្វែក។ លុះបន្ទាយលង្វែកត្រូវវាយបែក ព្រះអង្គក៏យាងទៅគង់នៅស្រុកបរិបូណ៌ (អម្រិន្ទបុរ)រួចនៅទីបំផុត ទៅគង់នៅបន្ទាយស្ទឹងសែនក្នុងខេត្តអាសន្ទុកនៅ ឆ្នាំ១៥១២នៃគ.ស។ ពេលនោះ **យុនហ្លួងព្រះស្តេចកន** ទៅតាំងទ័ពបោះបន្ទាយ នៅទួលបាសាន ហើយប្រារព្ធធ្វើពិធីលើកខ្លួនឯងឡើងជាមហាឧបរាជ។រួចស្រេចហើយ ទ្រង់បានបញ្ជា ឲ្យទ័ពលើកឆ្លងទៅបោះនៅកំពង់សៀមទៀត។ **ស្តេចកន** បានក្លែងសំបុត្រផ្ញើទៅហ្លួងសុំចុះចូល តែសុំម្តាយ និងបងប្អូនមកមុនសិន។ ហ្លួងបញ្ជាឲ្យឆ្លើយវិញថា ត្រូវតែស្តេចកន ចូលខ្លួនមកមុន បើពុំដូច្នោះទេនឹងសម្លាប់ម្តាយ និងបងប្អូនទាំងអស់។ **ស្តេចកន** លើកទ័ពទៅជិតអាសន្ទុករកឧបាយកលយកម្តាយញាតិសន្តានមកវិញ។ ពេលនោះមានមន្ត្រីម្នាក់ស្ម័គ្រចិត្តទទួលបំពេញកិច្ចការ នេះថ្វាយ **ស្តេចកន** ឈ្មោះ **ឱកម៉ឺកសុរិន្ទរកែវ**។ កាលនោះគឺគេចោទថាមន្ត្រីរូបនេះក្បត់ ស្រាប់តែមានទាហាន២០០នាក់ជួយយកអាសា នាំទៅខាងហ្លួងសុំចុះចូល។ បន្ទាប់មក**យុនហ្លួងព្រះស្តេចកន**នាំទ័ព ចូលវាយលុកបន្ទាយស្ទឹងសែនយ៉ាងខ្លាំង។ ដោយទ្រង់ស្វែងយល់ថាមិនអាចទប់ទល់យូរអង្វែងតទៅទៀតបានព្រះរាជាទ្រង់គិតដកថយតាមជើងទឹកទៅតាមខេត្តពោធិ៍សាត់ តែពេលនេះ**ឱកម៉ឺកសុរិន្ទរកែវ**និងបក្សពួកបះឡើងចូលចោមធ្វើគុតព្រះអង្គបានក្នុងបន្ទាយស្ទឹងសែននោះនៅឆ្នាំ១៥១២ នៃគ.ស។ ព្រះរាជបុត្រព្រះអង្គនាម **ពញារាជា**(បុត្ររបស់អ្នកម្នាងកេសរបុប្ផា)និងបរិវារមួយក្រុមបានភៀស

ទៅជ្រក កោនក្នុងប្រទេសសៀមជាមួយព្រះ ចន្ទរាជា។ យុទ្ធបង្គងព្រះស្តេចកនត្រឡប់មកទួលបាសានវិញ ប្រកាសឲ្យរកព្រះខាន់រាជ្យ ព្រះលំពែងជ័យ និងគ្រឿងព្រះបញ្ចក្សត្រដើម្បីឡើងសោយរាជសម្បត្តិ។

តាមពង្សាវតារខ្លះបានបញ្ជាក់ថា កាលដែលស្តេចកនឡើងសោយរាជ្យនោះ មានព្រះជនទើបតែ២៩ វស្សាហើយ មាននាមសម្រាប់រាជ្យថា ស្រីជេដ្ឋាធិរាជរាមាធិបតី។ ព្រះអង្គទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យមេទ័ព កៅ ដែល ត្រូវជាឪពុកមាបង្កើតឲ្យលើកទ័ព ទៅបង្ក្រាបយកខេត្តទាំងឡាយណាដែលមិនទាន់ចុះចូលព្រះអង្គនៅ ឡើយ។ លុះបានសុខសន្តិភាពបរិបូណ៌ឡើងវិញហើយ ព្រះអង្គលើកឪពុកមាឲ្យឡើង ឋានៈឲ្យឡើងជា ស្តេចចៅហ្វាទឡៈឯពួកបរិវាងទៀតក៏បានទទួលយសសក្តិទៅតាមគុណបំណាច់រៀង ៗខ្លួន នៅប្រមាណ ឆ្នាំ១៥១៤គ.ស ព្រះបាទស្រីជេដ្ឋា ទ្រង់បានលើករាជធានីទៅតាំងនៅ ចន្ទក៍ជួនតី (នៅបានតែ៥ខែ) រួចលើកទៅតាំងនៅភូមិស្រឡប់នៅទល់ដែនខេត្តត្បូងឃ្មុំ និងខេត្តបាត់ដំបងជានិច្ចនេះ ជាបន្ទាយមួយយ៉ាង មាំដែលព្រះអង្គប្រទាននាមថា ក្រុងស្រឡប់ពិជ័យព្រៃនគរ ។

តាមរាជពង្សាវតារខ្លះបានបញ្ជាក់ថាព្រះបាទស្រីជេដ្ឋា ទ្រង់មានចំណូលហឫទ័យខាងបរាជ័យសត្វ ចាប់ត្រី ល្បែងស្រី ទតរបាំមហោស្រព តន្ត្រី។ ក្នុងរជ្ជកាលព្រះអង្គមានបោះប្រាក់ស្លឹង(សាច់ ប្រាក់សុទ្ធ) មានរូបនាគសម្រាប់ប្រើប្រាស់ក្នុងប្រទេស ហើយមានប្រវត្តិវិទូខ្លះបាននិយាយសេចក្តីថា នៅសម័យនោះ អាណាប្រជានុរាស្ត្របានសុខសម្បូរសប្បាយថែមទៀតផង ។

ខ.ចម្បាំងព្រះបាទស្រីជេដ្ឋានិងព្រះចន្ទរាជា(១៥១៦គ.ស-១៥២៥គ.ស)

និយាយពី ព្រះចន្ទរាជា កាលដែលសុំជ្រកកោនជាមួយ ព្រះចៅសៀមនោះ តែងតែយករបរ ទាក់ ដំរីទៅបំរើព្រះអង្គ។ លុះទ្រង់ជ្រាបថាព្រះរៀមត្រូវបក្សពួក ព្រះបាទស្រីជេដ្ឋាធ្វើគត់ហើយ ព្រះចន្ទ រាជាទ្រង់ រិះរកគ្រប់មធ្យោបាយដើម្បីត្រឡប់ចូលមាតុប្រទេសវិញ។

នៅឆ្នាំ១៥១៥នៃគ.ស ព្រះអង្គទាក់បានដំរី ស យកទៅថ្វាយព្រះចៅសៀម ហើយសុំអនុញ្ញាតឲ្យ ធ្វើមាកូមិនិវត្តន៍ចូលស្រុកវិញ តែពុំបានសម្រេចដូច ប្រាថ្នាឡើយ ដោយហេតុនេះព្រះអង្គប្រឌិតថា មាន ដំរីខ្ពស់ ១០ហត្ថ(៥ម) នៅក្នុងព្រៃភូមិភាគខាងកើត នៃប្រទេសសៀម ។លុះទ្រង់ជ្រាបដំណឹងនេះហើយ ព្រះចៅសៀមក៏ទ្រង់ត្រាស់បញ្ជាឲ្យព្រះចន្ទរាជា ចេញទៅទាក់ដំរីនោះថ្វាយព្រះអង្គ ឲ្យបានក្នុងការបំពេញ បេសកកម្មក្លែងក្លាយនេះ ព្រះចន្ទរាជា ទ្រង់បានទទួលសំពត់ចំនួន៥០០០នាក់ ដំរីធ្លាក់១០គ្រឿង សាស្ត្រា វុធ ស្បៀងអាហារ និងជាអាជ្ញាសឹក។ ព្រះ ចៅសៀមក៏ទ្រង់យល់ព្រមតាមសំណូមពរគ្រប់ប្រការ។

នៅឆ្នាំ១៥១៦នៃគ.សមុននឹងចេញបំពេញបេសកកម្មទាក់ដំរីនោះព្រះចន្ទរាជា ទ្រង់យាងទៅជួបជា សម្ងាត់ជាមួយ ពញាអុង ហើយបបួលព្រះអង្គឲ្យវិលត្រឡប់ចូលប្រទេសវិញ។ កាលណោះ ពញាអុង ជា

^៩ -មហាបុរសខ្មែរ ឆ្នាំ ២០០៩

បុត្រធម៌របស់ព្រះចៅសៀម ហើយត្រូវបានតែងតាំងឲ្យកាន់តំណែងជាចៅហ្វាយខេត្ត សុវណ្ណខាត់លោក ថែមទៀត។ ព្រះអង្គទ្រង់បានប្រកែកមិនព្រមវិលចូលមាតុប្រទេសទេ ដោយទ្រង់យល់ថា បានសុខសាន្ត និងបានយសសក្តិគ្រប់សព្វណាស់ទៅហើយ។ ដោយមិនអាចទាក់ទាញ ពញ្ញាអុង ឲ្យធ្វើតាមព្រះអង្គទេ ព្រះចន្ទរាជា ទ្រង់បានបញ្ជាទ័ពឲ្យធ្វើដំណើរឆ្ពោះទៅទិសខាងកើត ធ្វើដូចជាខំតាមដានដំរីស ហើយទី បំផុតបានទៅដល់ទល់ព្រំដែនប្រទេសខ្មែរ។ ព្រះចន្ទរាជាទ្រង់បានចាត់ឲ្យគេនាំសារទៅថ្វាយព្រះចៅសៀម ថា សុំទ័ពបន្ថែមទៀត។ ប៉ុន្តែ ពញ្ញាអុង បានទៅទូលថ្វាយពីល្បិចកិច្ចកលគ្រប់សព្វរបស់ ព្រះចន្ទរាជា ព្រះ ចៅសៀមទ្រង់ខ្វាល់ណាស់ហើយទ្រង់បញ្ជាឲ្យលើកទ័ពទៅនាំព្រះចន្ទរាជាមកវិញ។ ក្នុងអំឡុងពេលនោះ ព្រះចន្ទរាជាបានលើកទ័ពចូលដល់ទឹកដីខ្មែរស្រេចលុះដល់បាត់ដំបងព្រះអង្គបានកែនពល ១០០០០នាក់ ហើយលើកបង្គួសទៅដល់ពោធិ៍សាត់។ លោកឧកញ៉ា សូត្រាលោកកែវ ចៅហ្វាយស្រុកខេត្តនេះលុះបានដឹង ហើយក៏ប្រញាប់ចាត់ឲ្យនាំដំណឹងនេះទៅថ្វាយព្រះបាទស្រីជេដ្ឋាធិរាជ។ ចំណែក តាពេជ្រ បានប្រមូលបក្ស ពួកហើយទៅវាយធ្មត់លោតចូលបន្ទាយហើយសំលាប់ចៅហ្វាយស្រុក កែវបាន។ គាត់ក៏ខិតខំបញ្ចុះបញ្ចូល ឲ្យពលទាហានចូលខាងព្រះចន្ទរាជា។ ព្រះអង្គសព្វព្រះហឫទ័យយ៉ាងខ្លាំងចំពោះស្នាដៃរបស់ តាពេជ្រ ហើយបានតែងតាំងគាត់ជា **ចៅពញាសូត្រាលោក** ជាជំនួស ឧកញ៉ា សូត្រាលោកកែវ។ ម្យ៉ាងទៀត ព្រះបាទ ចន្ទរាជា បានតែងតាំង តាពេជ្រ ជាមេទ័ពធំ និងកូនទាំង៤នាក់របស់គាត់ជាមេទ័ពរង ហើយទ្រង់បញ្ជាឲ្យ លើកទៅវាយយកខេត្ត ក្រគរ ខ្ពង មកគ្រប់គ្រង។ លុះបានទទួលដំណឹងពីការវិលត្រឡប់មកវិញរបស់ព្រះ ចន្ទរាជាភ្លាម ព្រះបាទស្រីជេដ្ឋាទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យ ចៅហ្វាយកៅ លើកទ័ពទៅតទល់នៅត្រង់ក្រគរ។ ដែល មានពលទាហានស្លាប់ច្រើនពេក តាពេជ្រ បញ្ជាឲ្យទ័ពថយចូលទៅក្នុងបន្ទាយពោធិ៍សាត់សិន។ ព្រះបាទ ស្រីជេដ្ឋា ក៏ដេញតាម ហើយព័ទ្ធបន្ទាយអស់រយៈពេល១២ខែ តែវាយលុកចូលពុំបានសោះ ក៏ដកថយទៅ តាំងទ័ពឆ្ងាយពីនោះដើម្បីរង់ចាំទ័ពជំនួយមកដល់។ នៅក្នុងកាលៈទេសៈបែបនេះហើយដែលតាពេជ្របាន ធ្វើពលិកម្ម បូជាជីវិត ដើម្បីទៅកែនទ័ពបិសាចមកធ្វើជាទ័ពជំនួយ បន្ទាប់ពីនេះ ការប្រយុទ្ធបង្គុយឈាមបាន កើតឡើងសារជាថ្មីម្តងទៀតរវាងទ័ពព្រះចន្ទរាជានឹងព្រះស្រីជេដ្ឋា។ នៅលើកនេះជ័យជំនះក៏បានទៅ ខាង ព្រះចន្ទរាជា ចំណែកឯចៅហ្វាយកៅ បាក់ទ័ពថយទៅត្រើយខាងកើតវិញ។ ក្នុងដំណើរជម្រុញទៅខាងមុខ ព្រះចន្ទរាជាបានលើកទ័ពវាយយកខេត្តជាច្រើនបន្តបន្ទាប់គ្នា។ គ្រានោះមានគ្នាខាងព្រះបាទស្រីជេដ្ឋាដែល ទទួលបរាជ័យនោះមកសុំចូលជាច្រើន ឯពួកដែលរត់ពួនកាលព្រះបាទស្រីសុគន្ធបទច្បាំងបាញ់ បានចេញ មកថ្វាយខ្លួនទាំងអស់។ ពួកនេះបានសុំឲ្យព្រះចន្ទរាជាឡើងសោយរាជ្យ ព្រះអង្គក៏ព្រមឡើងគ្រងរាជ្យសិន ដែលមានព្រះនាមសម្រាប់រាជថា **ព្រះបរមរាជាចន្ទរាជា** នៅឆ្នាំ១៥១៦នៃគ.ស។

នៅឆ្នាំ១៥១៧នៃគ.សដោយត្រូវទទួលបរាជ័យ អស់ច្រើនលើកច្រើនសារមកហើយ ព្រះបាទស្រី ជេដ្ឋា ស្ទើរទៅព្រះចន្ទរាជា ផ្អាកសង្គ្រាមដើម្បីឲ្យស្រ្តីធ្វើស្រែសិន។ សំណើរនេះក៏ទទួលការយល់ព្រមពី ព្រះចន្ទរាជា។ ដល់ពេលចេញវស្សា ព្រះបាទស្រីជេដ្ឋាបានផ្តើមការវាយលុក បន្តទៀតដោយមានប្រើកល ល្បិចឲ្យទាហានសុំចុះចូលខាង ព្រះចន្ទរាជា ក្នុងគោលបំណងធ្វើគតស្តេចអង្គនេះ ឲ្យបាន តែមិនបាន សម្រេច ឯខាងព្រះចន្ទរាជាក៏មានប្រើកលល្បិចដូចគ្នា ហើយក៏មិនបានសម្រេចដូចគ្នា។ ព្រះអង្គក៏ថយទៅ គង់នៅខេត្តពោធិ៍សាត់។

នៅឆ្នាំ១៥២០នៃគ.ស អគ្គមហេសី បានប្រសូត្របុត្រនាម **រាមាធិបតី** ហើយឆ្នាំបន្ទាប់មក ស្នំ **បទុម** បុប្ផា បានប្រសូត្របុត្រនាម **ព្រះបរមរាជា**។ នៅឆ្នាំ១៥២៥នៃគ.ស ព្រះចន្ទរាជា ក្រោយពេលដែលទ្រង់ បានចាត់ឲ្យ ទៅទិញកាំភ្លើងធំតូចពីប្រទេសម៉ាឡាយូមក ទ្រង់បានផ្ដើមការវាយលុកទៅលើទ័ព ព្រះបាទ ស្រីជេដ្ឋាដែលទ្រង់បានរៀបចំធ្វើចម្បាំងដូចគ្នានេះដែរ។ ព្រះចន្ទរាជាបានលើកទ័ពចេញជាបីផ្លូវ។ព្រះអង្គ ទ្រង់នាំទ័ពទៅវាយបន្ទាយស្រីសឈរដោយផ្ទាល់ព្រះអង្គ។ ព្រះបាទស្រីជេដ្ឋា និងចៅហ្វាយ កៅ ខំវាយ ទម្លុះរត់ចូលទៅក្នុងបន្ទាយស្រឡប់ពីជ័យ។ ព្រះចន្ទរាជាបានបញ្ជាឲ្យលើកទ័ពទៅវាយបន្ទាយនោះទៀត។ ទីបំផុត ក្រោយពីបានតស៊ូយ៉ាងប្ដូរផ្ដាច់អស់រយៈពេល ៣ខែ ព្រះបាទស្រីជេដ្ឋាត្រូវបានគេកាត់ព្រះសិរបាន យកទៅដោតនៅមុខបន្ទាយក្រុងស្រឡប់ពីជ័យ ឯចៅហ្វាយកៅត្រូវបានគេសម្លាប់ ក្នុងបន្ទាយនោះដែរ។ ដូច្នេះ សង្គ្រាមគ្នាឯងដែល មានរយៈពេល៩ឆ្នាំ (១៥១៦នៃគ.ស-១៥២៥នៃគ.ស)ត្រូវបានបញ្ចប់ ពេលនោះទៅ ។

១.៣.៣. វិបត្តិផ្ទៃក្នុងនិងកង្វះការដឹកនាំ

នៅពេលដែលស្រីរាជាជាប់ដៃធ្វើសង្គ្រាមជាមួយសៀម ស្រីសុរិយោទ័យជាក្មួយបានឆ្លៀតឱកាស ដណ្ដើមយកខេត្តមួយចំនួនដូចជា ស្រីសឈរ ត្បូងឃ្មុំ បាភ្នំ ជួនណាយ និងយកខេត្តប៉ែកខាងជើងខ្លះទៀត ដូចជា កំពង់សៀម ស្ទឹងត្រែង ជើងព្រៃ។ល។ ហើយទ្រង់បានតាំងខ្លួនជាស្ដេចបង្កើតជាអាណា ចក្រខាង កើតឡើងមក ដែលមានរាជធានីនៅស្រីសឈរ (ស្រុកស្រីសន្ធរខេត្តកំពង់ចាមសព្វថ្ងៃ) មិនតែប៉ុណ្ណោះ ទ្រង់ បានរៀបចំកងទ័ពចេញទៅស្ដាត់ផ្លូវស្រីរាជាទៀតផង។ ឯធម្មរាជាក៏មានគំនិតក្បត់ ដែរ បានយកលំពែង និងព្រះខាន់រក្សាទុកហើយប្រកាសបង្កើតអាណាចក្រមួយឈ្មោះរាជាណាចក្រខាង លិច។ពេលទទួលបាន ដំណឹងថាព្រះអនុជ នឹងក្លាយក្បត់ទ្រង់បានដកទ័ពវិលចូលមាតុភូមិវិញដោយ តាំងរាជធានីនៅកំពង់សៀម (កំពង់ធំសព្វថ្ងៃ) ហើយបង្កើតបានជាអាណាចក្រខាងជើង។ បន្ទាប់ពីទ្រង់បានវាយបណ្ដាញទ័ពបះបោរ ស្រីសុរិយោទ័យឲ្យ រត់ចេញពីខេត្តខាងជើងមកនៅត្រើយខាងកើតទន្លេមេគង្គវិញ។ ចម្បាំងគ្នាឯងឥត ឈប់ឈររវាងរាជវង្សានុវង្សខ្មែរ បានផ្ដល់ផលវិបាកដល់សង្គមគឺ រាស្ត្រខ្មែររស់នៅក្នុងភាពខ្លោចផ្សា កើត អំពើបោរកម្ម ប្លន់កាប់សម្លាប់ គ្រោះទុរភិក្ស និងជម្ងឺរាតត្បាត អស់រយៈពេល ១០ឆ្នាំ។ ប្រទេសខ្មែរបានជួប នូវវិបត្តិមួយដ៏ធ្ងន់ធ្ងរដែលបណ្ដាលមកពីទំនាស់ក្នុងរាជវង្សខ្មែរ។

ទម្លាប់បន្តសន្តិវង្ស ជាទូទៅគេសង្កេតឃើញរាជសម្បត្តិត្រូវបានបន្តរាជ ពីបិតាជាក្សត្រគ្រងរាជ្យទៅ បុត្របានស្ដេចក្ដីថាជាពេលដែលព្រះបិតា សោយទិវង្គតទៅឬក៏ដាក់រាជ្យ គឺបុត្រច្បងមានសិទ្ធិឡើង សោយរាជ្យស្ទង់ហើយប្រសិនបើបុត្រច្បងត្រូវសុគតមុនសោយរាជ្យគឺបុត្រ បន្ទាប់មានសិទ្ធិស្ទង់រាជពីព្រះ បិតា។ដោយហេតុនេះហើយទើបយើងឃើញព្រះនារាយណ៍រាជាសោយរាជ្យស្ទង់ពី បិតាព្រះបាទពញាយ៉ា តព្រះ សត្តាទី១ស្ទង់រាជ្យពីព្រះបរមរាជាទី៤ឯព្រះបរមរាជាទី៤បានស្ទង់រាជ្យពីព្រះ ចន្ទរាជាព្រោះបុត្រ ច្បងនាមរាមាធិបតីបានសុគតមុនសោយរាជ្យ (តាមរាជវង្សវត្ថុថាព្រះធរណីស្រូប) ។ក្នុងករណីក្សត្រ

^១ -ត្រឹង ងា ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ១៩៧៣

គ្រងរាជ្យពុំមានបុត្រស្នងរាជ្យទេសិទ្ធិនេះត្រូវបានទៅព្រះអនុជជាបន្តបន្ទាប់គ្នា។ ព្រះចន្ទរាជាបានឡើងសោយរាជតំណពីព្រះបាទស្រីសុគន្ធបទ ព្រោះរាជបុត្រក្សត្រអង្គនេះ គឺពញាយសរាជាបានសុគតមុនសោយរាជ្យ។ ប្រសិនបើគេមិនគោរពទំលាប់នេះទេនោះវិបត្តិច្បាស់ជាកើតឡើងចៀសពុំបាននេះជាករណីព្រះបាទស្រីសុរិយោទ័យ ដែលត្រូវបានឡើងស្នងពីព្រះបិតាគឺព្រះនារាយណ៍រាជាតែពុំដូច្នោះបែរជាបានទៅព្រះស្រីរាជា ជាអនុជសោយរាជ្យវិញជាហេតុធ្វើឲ្យមានចម្បាំងគ្នាឯង ក្នុងស្រុកអស់រយៈពេល១០ឆ្នាំ (១៤៧៥នៃ-១៤៨៥នៃគ.ស) ។ ក្នុងសម័យកាលដែលយើងលើកយកមកសិក្សានេះគេសង្កេតឃើញមានការ អន្តរាគមន៍របស់ពួកមន្ត្រីក្នុងការជ្រើសរើសក្សត្រ ឲ្យឡើងសោយរាជ្យហើយ អន្តរាគមន៍នេះមានប្រសិទ្ធិភាពខ្លាំងណាស់ដែរ។យ៉ាងណាមិញព្រះស្រីរាជាព្រះបរមរាជាទី៧ចៅពញាអននិងព្រះស្រីសុរិយោព័ណសុទ្ធតែបាន ឡើងសោយរាជ្យដោយមានការអន្តរាគមន៍របស់នាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីនេះឯង។ ក្នុងករណីដែលបុគ្គលណាមួយទោះជាមន្ត្រីជាន់ខ្ពស់ក្តីទោះ ជាជាប់ព្រះញាតិវង្សក្តីតែបើពុំមានសិទ្ធិទទួលរាជសម្បត្តិទេហើយបែរជាប្រើកម្លាំងអាវុធដើម្បី បានសោយរាជ្យសម្បត្តិនោះគេឲ្យឈ្មោះថា ស្តេចជ្រែករាជ្យ (ស្តេចកនព្រះរាមាជើងព្រៃ) ¹⁰។

១.៣.៤. របៀបគ្រប់គ្រងប្រទេសសម័យចតុមុខ

ក. រដ្ឋបាលកណ្តាល

ដោយហេតុព្រះរាជាជាប្រភពនៃអំណាចទាំងឡាយ ហើយពួកបរិវាររបស់ព្រះអង្គសុទ្ធតែជារាជវង្សានុវង្សនិងមន្ត្រីជាន់ខ្ពស់ផងនោះគេយល់ឃើញថា គឺពួកបរិវារនេះហើយជា អ្នកញ៉ាំងម៉ាស៊ីនរដ្ឋបាលកណ្តាលឲ្យដំណើរការបាន។ដូចយើងបានរៀបរាប់រួចមកហើយក្នុង វគ្គនីមួយៗពីព្រះរាជអាយុកាចៅហ្វាទឡ្អៈនិងមន្ត្រីជាន់ខ្ពស់៤រូបដែលគេហៅថាចតុស្តម្ភគឺ

- ឧកញ៉ាយមរាជ(រដ្ឋមន្ត្រីក្រសួងយុត្តិធម៌)
- ឧកញ៉ាក្រឡាហោម (រដ្ឋមន្ត្រីក្រសួងទ័ពជើងទឹក)
- ឧកញ៉ារាំង(រដ្ឋមន្ត្រីក្រសួងព្រះបរមរាជវាំង)
- ឧកញ៉ាចក្រី (រដ្ឋមន្ត្រីទ័ពជើងគោក)

ដូច្នេះចៅហ្វាទឡ្អៈនិងមន្ត្រីជាន់ខ្ពស់ទាំង៤រូបនេះគេ ហៅថាមន្ត្រីសម្រាប់ឯកគឺជាមន្ត្រីដែលត្រូវឡើងទៅព្រះមហាក្សត្រមន្ត្រីទាំងនោះ មានមុខងារញ៉ាំងរដ្ឋបាល កណ្តាលឲ្យប្រព្រឹត្តិទៅផងហើយមាន

¹⁰ -អាដេម៉ា ឡឺវ្លែរ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ២០០៦

អំណាចត្រួតត្រាលើខេត្តខ្លះទៀតផង។ ក្រៅពីនេះនៅមានមន្ត្រីសម្រាប់ទទួលងារត្រូវទៅជាឧកយោរាជ មន្ត្រីសម្រាប់ត្រូវឡើងទៅព្រះឧបរាជនិងមន្ត្រី សម្រាប់ចត្វាត្រូវឡើងទៅ ព្រះវររាជមាតា។មន្ត្រីទាំង៤ សម្រាប់នេះលើកលែងតែចៅហ្វាទឡេះចេញដែលមានឋានន្តរសក្តិ ថាសម្តេចចៅពញាសុទ្ធតែមានឋានន្តរ សក្តិជាឧកញ្ញាសក្តិ១០ហ៊ូពាន់ (ពាក្យសៀមមានន័យថាក្បាលពាន់គឺទំព័រ១០០០នាក់ដែលនៅក្រោម បង្គាប់របស់មន្ត្រីណាម្នាក់) ។ក្រៅពីមន្ត្រីជាន់ខ្ពស់ទាំងប៉ុន្មានដូចរៀបរាប់មកហើយនេះគេឃើញមាន មន្ត្រី ជាន់កណ្តាលនិងជាន់ទាបជាច្រើនទៀតដែលមានឋានន្តរសក្តិ។ ចំណែកខ្ញុំរាជការដែលមិនទាន់បាន ទទួលយសសក្តិនៅឡើយទេនេះឲ្យហៅថានាយ។

ខ.រដ្ឋបាលភូមិភាគ

នៅសម័យចតុមុខមានការបែងចែក អាណាចក្រយើង ចែកចេញជាប្រមាណ៧០ខេត្តហើយខេត្ត ទាំងនោះត្រូវប្រមូលផ្តុំ ជាតំបន់។ក្នុងតំបន់នីមួយៗមានស្តេចត្រាញ់មួយអង្គឈរត្រួតត្រា ជួនកាលហៅ) ថាស្តេចត្រាញ់ក៏បានពាក្យនេះទំនងជាភ្លាយមកពីពាក្យបុរាណដែលមានប្រើក្នុងសិលាចារិកខ្មែរ ។ស្តេច ត្រាញ់មួយអង្គមាននាទីគ្រប់គ្រងតំបន់របស់ខ្លួន។បើតាមឯកសារពង្សាវតារខ្មែរក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទជ័យ រាជាទី១ មានការតែងតាំងស្តេច ត្រាញ់៥អង្គ។ ដូចបានពោលរួចមកខាងលើនេះយើងឃើញថាក្នុងខេត្ត នីមួយៗមានមន្ត្រីជាន់ខ្ពស់ម្នាក់ឈរត្រួតត្រា។មន្ត្រីនេះគេនិយមហៅថាចៅហ្វាយស្រុកឬមន្ត្រីឈរត្រួតខេត្ត ទ្រាំងគេហៅថាចៅហ្វាយស្រុកខេត្តទ្រាំងតាមប្រភពពង្សាវតារខ្មែរដែលគេដឹងថាចៅហ្វាយស្រុក ទាំង នោះសុទ្ធតែជាញាតិរបស់ព្រះរាជាតែក្រោយមកចៅហ្វាយស្រុកទាំងនោះច្រើនតែពុំសូវគោរព កោតខ្លាច សេនាបតីទើបត្រូវទំលាក់មកនៅត្រឹមតែចៅពញា។គួរគប្បីជ្រាបថាទីចៅពញានេះ ក៏ជាឋានន្តរសក្តិរបស់ បុត្រស្តេចគ្រងរាជដែរ។បើចៅហ្វាយស្រុកណាមានសក្តិ៨ត្រូវតាំងជាពញា(លាង ហាប់អាន)។

១.៣.៥.ជំនឿនិងទំនៀមទម្លាប់

ទោះបីនៅសម័យនោះព្រះពុទ្ធសាសនាបានជ្រួតជ្រាប ចូលក្នុងសង្គមខ្មែរហើយក៏ដោយក៏ជនជាតិ ខ្មែរយើងពុំបានលះបង់ចោលនូវជំនឿដើមរបស់ខ្លួនឡើយ។ យ៉ាងណាមិញតាំងពីព្រះរាជាដល់ប្រជារាស្ត្រ តូចតាចគ្រប់ជាន់ថ្នាក់សុទ្ធតែជឿលើខ្មោចបិសាចអារក្សអ្នកតា។ល។ រាជវង្សាវតារខ្មែរបាននិយាយថាកាល កសាងរាជធានីចតុមុខព្រះបរមពញាយ៉ាត ទ្រង់ចាត់ឲ្យសាងខ្លាំងមឿង (អ្នកតាចាំស្រុក) មួយនៅខាង មុខវត្តឧណ្ណាលោមនិងរូបអ្នកតាទុកជាទ្វារ ព្រះនគរបង្ការសឹកសង្គ្រាមពីប្រទេសជិតខាង។ តាពេជ្រដែល បានបូជាជីវិតដើម្បីទៅកែនទ័ព បិសាចមកជួយអាសាព្រះចន្ទរាជាក្នុងគ្រាច្បាំងជាមួយស្តេចកននោះបាន ភ្លាយជាអ្នកតាមួយរូបដែលប្រជារាស្ត្រខ្មែរគោរពបូជាជារៀងរាល់ឆ្នាំ។ ក្នុងវិស័យជំនឿលើខ្មោចនេះគេជឿ ទៀតថាដើម្បី កសាងទំនប់ទឹកឬព្រះវិហារឲ្យជាប់បានល្អគេត្រូវយកអ្នកទោសអស់ជីវិតទៅកប់ក្រោមទំនប់ នោះឬ គេត្រូវយកខ្មោចទៅកប់ក្រោមព្រះវិហារ។ម្យ៉ាងទៀតខ្មែរនៅគ្រប់ជាន់ថ្នាក់សុទ្ធតែយល់ថាការយល់ សប្តិ ជាការប្រាប់ឲ្យដឹងមុនពីហេតុកាណ៍ដែលបំរុងនិងកើតឡើងម្ល៉ោះហើយទើបគេឲ្យទស្សន៍ទាយមើល ពុំដែលខានជាពិសេសក្នុងមជ្ឈដ្ឋានបរមរាជវាំងដែលពួកហោរាជាមន្ត្រីមួយប្រភេទចាំ តែបំពេញមុខការ

ខាងទស្សន៍ទាយនេះឯង។ ក្រៅពីនេះខ្មែរនៅមានជំនឿមាំមួនពាក្យសម្លេង ដែលគេយល់ថាមានលក្ខណៈសក្តិសិទ្ធិណាស់។ ពួកនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីពួកសេនាទាហានសុទ្ធ តែត្រូវផឹកទឹកពិភពសុទ្ធជាជារៀងរាល់ឆ្នាំ ជាការសម្តែងកិត្តិភាពរបស់ខ្លួនចំពោះព្រះមហាក្សត្រ។

រាជវង្សវត្តាខ្មែរបានកត់ទុកនូវពិធីជាទំនៀមទំលាប់ យ៉ាងសំខាន់ពីរគឺពិធីបុណ្យចូលឆ្នាំខ្មែរ១ និងពិធីបុណ្យអុំទូក១។ បុណ្យចូលឆ្នាំខ្មែរទំនងជាពិធីសំខាន់ជាង គេពីព្រោះទោះបីមានកើតចម្បាំងគ្នាឯងក៏ដោយក៏ត្រូវផ្អាកចម្បាំងនោះសិនដើម្បីបានរៀបចំពិធីបុណ្យនេះ។ ឯពិធីបុណ្យអុំទូកជាឱកាសមួយដែលគេធ្វើការប្រណាំងទូកនិងអុជកាំជ្រួច។ គឺធ្វើដូច្នោះ ដើម្បីថ្វាយចង្កូមកែវនៅតំកល់ឯពិភពនាគឯការអុជកាំជ្រួចនោះគឺថ្វាយទៅចូឡាមណីចេតិយដែលតំកល់ព្រះចង្កូមកែវនៅឋានត្រៃត្រឹង។

ក.សិល្បៈ

សិល្បៈខ្មែរប្រើមានទំនាក់ទំនងជិតស្និទ្ធជាមួយនិងសាសនា។ ដោយហេតុថានៅសម័យនោះ ខ្មែរមានជំនឿលើព្រះពុទ្ធសាសនាសិល្បៈខ្មែរក៏មានការទោទន់ទៅរក សាសនានោះដែរ។ សេចក្តីដកស្រង់តទៅ នេះអាចបង្ហាញឲ្យឃើញនូវប្រធាន និងបច្ចេកទេសក្នុងការប្រើសិល្បៈស្ថាបត្យកម្មនិងចម្លាក់ក្នុងសម័យនោះ៖ អស់មុខមន្ត្រីមេការទាំងឡាយកែនកូនជាងកសាង ព្រះមហាស្តុបព្រះចេតិយជំនងព្រះចេតិយតូចជាបរិវារចនាដោយថ្មខ្ចាត់ខ្ចង់ឲ្យជាច្រើនបែបច្រើនយ៉ាង ព្រះវិហារមានត្រីសូល័កំពូល៥តាមកំផែងនិងព្រលានព្រះរាមនោះ សឹងធ្លាក់ធ្លោជាភាពមនុស្សគ្រុឌនាគសត្វហង្សគោក្របីនិងក្បាច់ភ្លឺផ្កាវល្លិចនាថ្ងៃថ្លាប្រពៃហើយសាងព្រះពុទ្ធរូបជាបន្តនិង សណ្ឋិតជាច្រើនអង្គមានសីមានិងរបៀបរោងទងក្លោងទ្វារកំពូលមុខព្រហ្ម សឹងធ្លាក់ធ្លោដោយថ្មកំផែងខ្ចាត់ខ្ចង់ជុំវិញសឹងថ្មបាយអថ្មក្រោមក្រាលថ្មល្អិតហើយមានរូបសីង្គតោរាជសីហ៍ដំរីយក្សដាក់គ្រប់ទ្វារ។

ខ.វប្បធម៌

អក្សរកោសាអក្សរសិល្ប៍ គួរគប្បីរំលឹកឡើងវិញថាចាប់តាំងពីដើមស.វទី១៤រៀង មកគេពុំឃើញមានសិលាចារឹកនៅប្រទេសខ្មែរទៀតទេ។ លុះដល់រជ្ជកាលព្រះចន្ទរាជា ទោះបីពេលនោះរាជធានីពិតប្រាកដតាំងនៅក្រុងលង្វែកក៏ដោយក៏ព្រះរាជាខ្មែរ តែងនាំពួកបរិវារទៅគង់នៅតំបន់អង្គរជាហូរហែររៀងមក។ គឺក្នុងសម័យនោះហើយដែលខ្មែរបានកសាងសិលាចារឹកឡើងវិញ។ សិលាចារឹកទាំងនោះគេបានចារទុកនូវប្រាសាទ នគរវត្តជាអន្លើគឺនៅទីដែលហៅថាព្រះពាន់ត្រង់ដែលមាន ព្រះពុទ្ធរូបច្រើននោះខ្លះនៅថ្នាក់លើបំផុតដែលហៅថា បាកានិងនៅព្រះរបៀងថ្នាក់ក្រោម។ សិលាចារឹកទាំងនោះមានទាំងអស់ ៤០ផ្ទាំងមានចុះកាលកំណត់ពីឆ្នាំ១៥៦៥នៃគ.សដល់១៧៤៦នៃគ.សប៉ុន្តែសករាជដែល ប្រើគឺមហាសកសករាជសេចក្តីក្នុងសិលាចារឹកនោះ និយាយថាពីរៀងធ្វើបុណ្យផ្សេងៗ គឺប្រោសខ្ញុំឲ្យរួចជាអ្នកជាបំបួសមនុស្សលាបំណន់សាងព្រះសាងពិភាននិងថ្វាយរបស់ជាពុទ្ធបូជា។ល។ ជាប់ស្តេចខ្លះមន្ត្រីខ្លះនិងរាស្ត្រ

ខ្លះៗចំពោះសេចក្តីក្នុងសិលាចារឹកទាំងនោះអ្នកស្រាវជ្រាវខ្មែរមួយក្រុមបានបន្ថែមសេចក្តីទៀតថា «សេចក្តីអស់នេះជាពាក្យរបស់អ្នកចុះចាញ់ហើយមានទីពឹងទីលើកចំពោះព្រះរតនត្រ័យប៉ុណ្ណោះ ជាអ្នកសុខចិត្តទទួលសេចក្តីលំបាកវេទនា ដោយយល់ថាជាផលនៃកម្មអាក្រក់ដែលខ្លួនបានប្រព្រឹត្តមកហើយក្នុងអតីតជាតិតែពុំបានអស់កម្លាំងសេចក្តីប្រឹងប្រែងឡើយតែង ខំសន្សំកុសលដើម្បីសេចក្តីសុខចំរើនដល់ខ្លួននិងដល់ប្រទេស។ ភាសាដែលប្រើក្នុងសិលាចារឹកទាំងនោះ ជាភាសាខ្មែរធម្មតាក្នុងសម័យកណ្តាលមានពាក្យពេចន៍បុរាណខ្លះដែរ តែយើងអាចមើលយល់សេចក្តីបានច្រើន។ ជាការគួរឲ្យស្តាយពេកណាស់សាស្ត្រាស្លឹករឹត និងក្រាំងក្នុងសម័យនោះដែលយើងលើកយកមកសិក្សា ត្រូវវិនាសបាត់បង់ខ្ទេចខ្ទីអស់ជាច្រើននេះទំនងជា សត្រូវជិតខាងកាលដែលចូលមកលុកលុយស្រុកទេសយើងគេនាំគ្នាជីកជញ្ជូនយកទៅទុក ជាទ្រព្យសម្បត្តិផ្ទាល់តទៅហើយម្យ៉ាងទៀតប្រហែលជា ត្រូវភ្លើងឆេះក្នុងគ្រាមានសង្គ្រាមនោះហើយ។ ប្រសិនបើមាននៅសេសសល់គឺនៅតាមវត្តអារាមតែច្រើនពុំមានឈ្មោះអ្នកនិពន្ធ។ ចំពោះរឿងនេះមានមតិខ្លះយល់ថាមកតែពីរបបគ្រប់គ្រងទើបធ្វើឲ្យអ្នកនិពន្ធខ្លាចអាពុំហ៊ានបញ្ចេញឈ្មោះ របស់ខ្លួនឲ្យអ្នកផងដឹងស្គាល់ទេតែមានមតិខ្លះទៀតយល់ថាមកពីអ្នកចារមានទំលាប់អាក្រក់ លុបបំបាត់ឈ្មោះអ្នកនិពន្ធចោលហើយតាំងខ្លួនជាអ្នកនិពន្ធជំនួសទៅ វិញ។ ស្នាដៃមួយដែលគេស្គាល់ឈ្មោះអ្នកនិពន្ធ ពិតប្រាកដគឺល្បើកអង្គរនិពន្ធដោយអ្នកប៉ាងក្នុងឆ្នាំ១៥៩៨គ.ស កាព្យដែលនិយាយពីការកសាងប្រាសាទអង្គរវត្ត តាមរបៀបរឿងទេពនិទាន។ ប៉ុន្តែអ្នកស្រាវជ្រាវខ្មែរខ្លះបានដាក់កាលកំណត់រឿងនេះខិតមកមុនបន្តិចទៀតគឺនៅឆ្នាំ១៦០៩គ.ស¹¹។

១.៣.៦. សាសនានិវេទន៍ផ្សេងៗ

ក. ព្រះពុទ្ធសាសនា

ព្រះពុទ្ធសាសនាបែបហ៊ីនយាន ប្រើភាសាបាលី ដែលបានចូលរួមមកប្រតិស្ថានក្នុងប្រទេសចាប់តាំងពីបដិវត្តនាយត្រសក់ផ្អែមបានចាក់រឹសគល់យ៉ាង ជ្រៅចូលក្នុងសង្គមខ្មែរជនជាតិខ្មែរគ្រប់ស្រទាប់ចាប់តាំងពីព្រះមហាក្សត្រដល់ប្រជារាស្ត្រតូចតាច បំផុតសុទ្ធតែមានជំនឿមុតមាំលើព្រះពុទ្ធសាសនាដែលគេបានចាត់ទុកថាជាទីពឹងទីលើកទោះបីគេបានលះបង់ចោលជំនឿដើម របស់គេលើខ្មោចបីសាចអារក្សអ្នកតាបង់បត់ក៏ដោយ។ សង្គមខ្មែរលែងងាកទៅ រកសាសនាព្រាហ្មណ៍ទៀតហើយ។ ប៉ុន្តែនៅព្រះបរមរាជវាំងគេឃើញមានពួកបាគូ (ព្រាហ្មណ៍) ដែលគ្រាន់តែមាននាទីថែរក្សាព្រះខាន់រាជ្យព្រះលំពែងជ័យនិងគ្រឿងបញ្ចក្សត្រនិងរៀបចំព្រះរាជពិធីផ្សេងៗតែប៉ុណ្ណោះ។ ក្នុងសម័យនោះចំនួនវត្តអារាមបានកើតឡើងជាលំដាប់។ ព្រះមហាថេរដែលមាននាទីមើលការខុសត្រូវលើការរៀបចំខាងសាសនានិងលើវត្តអារាមនៅ ក្នុងខេត្តនីមួយៗលែងមានលទ្ធភាពបន្តការគ្រប់គ្រងនោះតទៅទៀតហើយ។ ដោយហេតុនេះសម្តេចព្រះសង្ឃរាជដោយមានការព្រមព្រៀងជាមួយរាជា គណៈឋានានុក្រមនិងសហការីទាំងអស់ទ្រង់បានស្នើទៅ ព្រះរាជាសូមឲ្យមានការកែប្រែដែលមានបែបផែន។ គួរគប្បីបញ្ជាក់ម្យ៉ាងទៀតថាព្រះសង្ឃនិងវត្តអារាម ក្នុង

¹¹ -អាដេម៉ា ឡឺវ៉ែរ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ២០០៦

សម័យនោះមានមុខងារយ៉ាងសំខាន់ក្នុងវិស័យសង្គមកិច្ច។ យ៉ាងណាមិញព្រះសង្ឃពុំមែនគ្រាន់តែជា ស្រែ បុណ្យប៉ុណ្ណោះទេតែព្រះអង្គជាអ្នកអប់រំផ្តល់ចំណេះវិជ្ជាគ្រប់បែបយ៉ាងគិតតាំងពីចំណេះ ខាងមុខរបរផង ដល់ព្រះពុទ្ធបរិស័ទជើងវត្ត។ នេះហើយជាកត្តាមួយធ្វើឲ្យរាស្ត្រកាន់តែជក់ចិត្តលើសាសនាថែមទៀត។

ខ.សាសនាគ្រីស្ទ

ជនជាតិអឺរ៉ុបមានពួកព័រទុកាល់និងអេស្ប៉ាញជាដើម បានប៉ុនប៉ងយកសាសនាគ្រីស្ទមកផ្សាយក្នុង ប្រទេសខ្មែរចាប់ពីពាក់កណ្តាលទី២នៃគ.សទី១៦។ ទោះបីប្រជាជនខ្មែរភាគច្រើនមិនពេញចិត្តក៏ដោយ ទ្រង់បានទទួលរាក់ទាក់និងផ្តល់ជំនួយផ្សេងៗជាច្រើនដល់អ្នកផ្សាយសាសនា ក្នុងបំណងឲ្យពួកបព្វជិតជា អ្នកជួយអន្តរាគមន៍សុំជំនួយទ័ពមកទប់ទល់និងសត្រូវខាងក្នុង និងខាងក្រៅប្រទេសក៏ដោយក៏ការប៉ុនប៉ង ផ្សាយសាសនាថ្មីនេះតែងទទួលបានបរាជ័យគ្រប់ពេលវេលា។

គ.លទ្ធិបុគ្គលនិយម

នៅសម័យអង្គរយើងបានឃើញថាចាប់តាំងពី ស.វទី៩ដល់ស.វទី១២ គេមានភស្តុតាងជាច្រើន ដែលបង្ហាញថាព្រះរាជាខ្មែរបានកាន់លទ្ធិបុគ្គលនិយមស្របពេលជាមួយ និងលទ្ធិទេវរាជ។ នៅសម័យដែល យើងយកមកសិក្សានេះរាជពង្សាវតារខ្មែរ បានផ្តល់ភស្តុតាងថាលទ្ធិនេះ នៅតែមានសកម្មភាពបន្តទៅ ទៀត។ ប្រភពនេះបានផ្តល់ព័ត៌មានថាព្រះចន្ទរាជាបានក៏សាងព្រះវិហារមួយនៅ ក្នុងខេត្តរលាបៀ្រចៈ«ទ្រង់ ត្រាស់ឲ្យសាងព្រះពុទ្ធរូបឈើស្នងមួយព្រះអង្គទៀតស្នងព្រះអគ្គមហេសី ព្រះភគវតីស្រីទេពធីតាកំពស់ស្មើ និងព្រះអង្គសណ្ឋិត ម្ខាងទ្រង់សាងព្រះពុទ្ធឈើមួយព្រះអង្គ ទៀតស្នងសម្តេចព្រះស្រីទេវីក្សត្រីជាសម្តេច ព្រះរាជបុត្រីកំពស់ស្មើនិងព្រះអង្គសណ្ឋិតម្ខាងទៀត។ ប្រភពរាជ ពង្សាវតារខ្មែរ បាននិយាយថាកាល ដែលសម្តេចចៅហ្វាដុតជំទាវទេវីនារីសាក៏ណែដៃ ដែលត្រូវជាបិតាមាតា សម្តេចព្រះអគ្គមហេសីស្រីទេព ធីតាព្រះបរមរាជាទី៤ទ្រង់ត្រាស់បង្គាប់ឲ្យជាងយកថ្មល្អិតល្អន់ កសាងជារូបសម្តេចចៅហ្វាដុត១ជំទាវទេវី នារីសាក៏ណែដៃ១តំកល់រូបទាំង២នោះ ក្នុងសាលាមួយទុកឲ្យសម្តេចព្រះមហេសីគោរពរៀងមក ¹²។

១.៤.ស្ថានភាពប្រទេសក្នុងពេលសង្គ្រាម

ការរស់នៅរបស់អាណាប្រជានុរាស្ត្រក្នុងគ្រាស្រុកកំពុងមាន ក្នុងគ្រាស្រុកមានចម្បាំងរវាងដល់ឃើញ ថាមានលក្ខណៈខុសប្លែកគ្នាឆ្ងាយណាស់។ ជាទូទៅគេឃើញថាអាណាប្រជានុរាស្ត្រមានកាតព្វកិច្ច ត្រូវបង់ ពន្ធជូនរាជការប៉ុន្តែមានករណីខ្លះព្រះរាជាទ្រង់សព្វព្រះទ័យលើកលែងមិនយកពន្ធបាន ដូចព្រះធម្មរាជា ទ្រង់បានបញ្ជាឲ្យ លើកលែងពន្ធរាជការខ្លួន និងពន្ធព្រះរាជធានីអស់រយៈពេល៣ឆ្នាំ។ ចំណែកឯព្រះបាទ ស្រីជេដ្ឋាធិរាជ(ស្តេចកន) កាលច្បាំងឈ្នះព្រះបាទស្រីសុគន្ធបទ ហើយធ្វើពិធីជាភិសេកឡើងសោយ រាជ្យនោះព្រះអង្គទ្រង់បង្គាប់ឲ្យរាជការ លើកលែងអាណាប្រជានុរាស្ត្រទូទាំងប្រទេសមិនឲ្យ បង់ពន្ធក្នុង

¹² -អាដេម៉ា ឡឺវ្លែរ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ២០០៦

រយៈពេលមួយឆ្នាំហើយគេបានបញ្ជាក់ថា អាណាប្រជានុរាស្ត្របានសម្បូរសប្បាយ។ ម្យ៉ាងទៀតអាណាប្រជានុរាស្ត្រតែងតែត្រូវកេណ្ឌឲ្យ បំពេញកិច្ចការធំៗដូចជាលើកផ្លូវសង់ស្ថានដឹកព្រែកដឹកអ្នកលើកទំនប់។ សម្រាប់បំរើប្រយោជន៍រួមនិងកិច្ចការខ្លះសម្រាប់បម្រើផលប្រយោជន៍ របស់ព្រះរាជា។ ក្រៅពីកិច្ចការទាំងប៉ុន្មានដែលត្រូវបំពេញដូចបានរៀបរាប់ រួចមកហើយនេះពួកយុវជនក្នុងព្រះរាជាណាចក្រត្រូវជាប់កំណែនជាទាហានក្រៅកំណែនទៀត។ នៅពេលណាស្រុកមានចម្បាំងពួកទាហានប្រភេទនេះត្រូវគេកេណ្ឌឲ្យចូលបំរើក្នុងកងទ័ពភ្លាមៗ។ ក្នុងករណីស្រុកមានចម្បាំងទោះជាចម្បាំងគ្នាឯងក្តី ចម្បាំងការពារជាតិក្តីអាណាប្រជានុរាស្ត្រត្រូវជួបប្រទះនឹងទុក្ខវេទនាយ៉ាងខ្លាំងព្រោះក្រៅពីកាតព្វកិច្ច ទាំងប៉ុន្មានដែលត្រូវបំពេញខាងលើរាស្ត្រត្រូវប្រមូលទ្រព្យសម្បត្តិស្បៀងអាហារផ្គត់ផ្គង់ឲ្យកងទ័ពថែមទៀត។ ពិសេសទៅទៀតក្នុងចម្បាំងនៅសម័យណា ក៏ដូចសម័យណាដែរអាណាប្រជានុរាស្ត្រ រមែងតែងតែស្លាប់ដោយខ្លាំងសត្រូវប្រហារផងដោយជម្ងឺតម្កាត់ផ្សេងៗផង។ ឆ្លៀតឱកាសដែលមានការរីករដូវចុះចោរខ្លួញតែងតែកំរើកថ្លើមជំបួនកាប់ចាក់នៅគ្រប់ស្រុកតំបន់។

សម័យអង្គរគឺជាយុគមាសនៃអរិយធម៌ឈានដល់កម្រិតកំពូល លើគ្រប់វិស័យបានក្លាយជានគរចក្រព័ត្រក្នុងតំបន់ដែលគេហៅស្តេចសម័យនោះថា Imperial King ។ តែអាណាចក្រដ៏មហាអស្ចារ្យនេះបានរស់រានត្រឹមជាង៦សតវត្សប៉ុណ្ណោះ។ យ៉ាងណាសាវតារប្រវត្តិសាស្ត្រ កម្ពុជាក្រោយសម័យអង្គរមានភាពស្មុគស្មាញដល់ចំណុចកំពូលដូចគ្នា។

ក្រោយពីការផ្លាស់រាជធានីមកកាន់ចតុមុខ និងបន្ទាប់ពីសោយទិវង្គតនៃព្រះបាទពញាយ៉ាតត្រូវមកគេមើលឃើញនូវវិបត្តិនយោបាយ ក្នុងស្រទាប់រាជវង្ស ដែលឈានដល់ការពុះចែកទឹកដីគ្នាគ្រប់គ្រងរហូតដល់ទៅបីតំបន់។ សឹកសង្គ្រាមវាយលុកពីសំណាក់នគរអយុធ្យា មកលើរាជធានីអង្គរបានស្រាកស្រាន្តបន្តិចក្នុងរយៈពេលមួយ។ ស្ថានភាពបណ្តោះអាសន្ននៅតែបង្កជាកង្វល់ រយៈចម្ងាយនៃអយុធ្យាដែលជាកន្លែងបង្កទ័ពរបស់សៀមមិនឆ្ងាយប៉ុន្មានទេពីក្រុងអង្គរ។ ខេត្តភាគខាងលិចមួយចំនួនសៀមក៏បានដណ្តើមយករួចស្រេច។ ចំណែកចំនួនប្រជាជនក៏ត្រូវបានសៀមកៀរយកមិនតិចដែរ ពេលនោះ ខ្មែរបាត់បង់ជីវិតក៏ច្រើន ពលកម្មនិង កម្លាំងចិត្តស្រុតចុះស្ទើរតែកើតជម្ងឺបាក់ស្បាតទៅហើយ។ ក្នុងស្ថានភាពនោះ អង្គរធំធំលឿងលឿយធ្លាប់ជារាជធានីដ៏រុងរឿងសម័យផុតពីការបោះបង់ចោល។ ស្តេចពញាយ៉ាតដែលជាស្តេចវាយបានអង្គរមកវិញ ក៏ជាប់ឈ្មោះជាព្រះរាជាមួយអង្គដែលសុខចិត្តចាកចោលរាជធានីបរមវិស្ណុលោកដ៏រុងរឿងនេះ រួចមកតាំងទីនៅទួលបាសាន ឬព្រះវាំងថ្មី ក្នុងឆ្នាំ១៤៣១នៃគ.ស ដែលឯកសារខ្លះថា ឆ្នាំ១៤៣៣នៃគ.ស។ មិនយូរប៉ុន្មានស្ថានភាពភូមិសាស្ត្រមិនសូវអំណោយផល មាននូវគ្រោះទឹកជំនន់នៅទួលបាសាននោះ ព្រះអង្គក៏បង្គាប់ឱ្យសាងសង់រាជវាំងតាំងនៅទន្លេប្រាបឈាម ដែលជាជ័យភូមិប្រណីត។ ក្នុងសាវតារជាតិ ព្រះបាទពញាយ៉ាតមានបុត្របីអង្គ ប្រសូតចេញពីឧទរអ្នកម្នាងបីផ្សេងគ្នា ដែលក្នុងនោះ ព្រះបាទនរាយណ៍រាជាជាបុត្រព្រះអង្គជាមួយនឹងអ្នកម្នាងទេវី បុត្រាទី២ គឺអង្គស្រីរាជាជាមួយនឹងអ្នកម្នាងបទុមកេសរ និង បុត្រាចុងក្រោយគឺព្រះបាទធម្មរាជា ដែលមានឈាមក្លាយពីអ្នកម្នាងស៊ីសាងាមដែលជាជាតិសាសន៍សៀម ៤២ឆ្នាំនៃការសោយរាជ្យ អង្គពញាយ៉ាតបានដឹកនាំប្រទេសប្រកបដោយទសពិធារណៈ និង សុខ

សន្តិភាពចាកឆ្ងាយអំពីការប៉ុនប៉ងទន្ទ្រានពីខ្មាំងសត្រូវ ដោយ រក្សាបានស្ថេរភាពនយោបាយក្នុងប្រទេស ហើយកិត្យានុភាពនៃការដឹកនាំក៏ល្បីឡើង។ ព្រះអង្គយាងចូលទិវង្គតក្នុងឆ្នាំ១៤៦៦ នៃគ.ស គឺឆ្នាំ១៤៦៣ នៃគ.ស ព្រះអង្គបានអភិសេករាជ្យឱ្យបុត្រច្បងគឺព្រះបាទនរាយណ៍រាជា។ តែគួរឱ្យអនិច្ចាបឆ្នាំក្រោយព្រះ អង្គនរាយណ៍រាជាបានចូលទិវង្គត ហើយព្រះអនុជដែលជាមហាឧបរាជក៏ត្រូវបាននាម៉ឺនមុខមន្ត្រីជាន់ខ្ពស់ សព្វព្រះទ័យឱ្យលើកសោយរាជ្យបន្ត។

១.៤.១. ព្រឹត្តិការណ៍រាជបល្ល័ង្កបិទសម័យចតុមុខ

ដំណាក់កាលវាយយកខេត្តសៀមមកវិញ ទឹកព្រះ ទ័យពុះកញ្ឆោតក្នុងការដណ្តើមកវិញខាងតែបាននូវវិសាល ភាពទឹកដីមហានគរពីមុនដក់ជាប់ក្នុងដួងហឫទ័យ ព្រះបាទ ស្រីរាជាតាំងពីមិនទាន់សោយរាជ្យមកម្ល៉េះ។ ក្រោយរាជ្យព្រះ អង្គរយៈពេល៦ឆ្នាំ ព្រះអង្គសប្បាយយកមកវិញនូវទឹកដីភាគខាងលិចទាំង ឡាយដែលបាត់បង់ទៅដោយ ការទន្ទ្រានពី

(រូបភាព Google Search)

សំណាក់សៀម។ ឆ្លៀតក្នុងឱកាស២ឆ្នាំនៃការជាប់ដៃប្រយុទ្ធក្នុងសមរភូមិ ព្រះបាទសុរិយោទ័យដែលជា ក្លាយរបស់ព្រះអង្គស្រីរាជា បានទៅបង្ការជ័យជំនះរបស់សៀមដើម្បីគ្រប់គ្រងអំណាចជាប់ដោយឡែកមួយគឺ នៅស្រុកសឈរចំពេលដែលព្រះបាទស្រីរាជាបានបញ្ជាឱ្យឧកញ៉ាចក្រីកែវមនោមេត្រីអ៊ឹម និង ចៅហ្វាយ ខេត្តបាត់ដំបងត្រូវស្នាក់ការសម្រុកមកវិញនេះទ័ពសៀម។ ជាមួយគ្នានឹងសម្តេចចៅហ្វាយទន្លេកែវត្រូវតែ រក្សាខេត្តដែលនៅជាប់ឆ្នេរ។ ចំណែកទ្រង់ផ្ទាល់លើកទ័ពឆ្លងទន្លេសាបមកបោះបន្ទាយនៅ កំពង់សៀម ត្រៀមលក្ខណៈគ្រប់គ្រាន់ប្រយុទ្ធជាមួយនឹងទ័ពរបស់ក្លាយ។ កាលព្រះអង្គឃ្លាតឆ្ងាយពីនគរចតុមុខអស់ កាលតែបីឆ្នាំសោះ ក្នុងឆ្នាំ១៤៧៨ អនុជពៅ ព្រះអង្គធម្មរាជាបានថ្វាយសារទៅកាន់ព្រះអង្គស្រីរាជាថាខ្លួន ឡើងអភិសេកគ្រងរាជ្យនៅរាជធានីចតុមុខហើយ គឺមានទាំងបន្ទាយដ៏រឹងមាំសម្រាប់ទប់ទល់នូវចេតនា សង្គ្រាមណាមួយ ពីខាងព្រះរៀមឬព្រះភាគិនេយ្យ(ក្លាយ) ដម្លោះក្នុងរាជវង្សខ្មែរដណ្តើមរាជ្យគ្នាទីបំផុត សម័យចតុមុខគឺជាសម័យមួយដែលត្រូវសម្គាល់ជិតជាម ជាអបគមន៍តំបន់នគរបី រាជបល្ល័ង្កបី ស្តេចបីព្រះ អង្គមានខ្សែរលាហិតដើមជាមួយគ្នាទាំងស្រុង។

អាណាចក្រខាងជើងគ្រប់គ្រងដោយព្រះបាទស្រីរាជា មានរាជធានីនៅកំពង់សៀម រួមមានខេត្តចំណុះតាំងពីខេត្ត លង្វែក រលាបៀវ អម្រាតិវិបុល ក្រគរ គ្រងពោធិ៍សាត់ បាត់ ដំបង ឫស្សីសាញ តាមសីមាមង្គលបុរី រយ៉ង សុរិន្ទ ស្រីង្គារ ស្ទឹងត្រែង ជើងព្រៃ គោកសេះ អន្លង់រាជ ព្រំទេពព្រៃក្តី ស្មោង ជីក្រែង រលួស សៀមរាប ម្លូព្រៃជាំក្បាត ភ្នំត គោកខ័ណ្ឌ

(រូបភាព Google Search)

ទឹកជោររៀងដែលស្ថិតនៅទៅទល់ដែនសៀម។ដោយឡែកនាកូមិភាគអាណាចក្រខាងកើតគ្រប់គ្រងដោយ ព្រះស្រីសុរិយោទ័យ មានរាជធានីនៅស្រីសឈរនិងមានខេត្តចំណុះដូចជា ៖ ខេត្តសៀមបូកសម្បុក សម្បូរណ៍ ក្រចេះ ឆ្លូង ត្បូងឃ្មុំ បាសានទទឹងថ្ងៃ ព្រៃវែង បាភ្នំ រំដួលស្វាយទាប រោងជុំរី ព្រៃនគរ លង់ហោ ជើងបាដែង ដល់ខេត្តដូនណាយរៀងទៅទល់នឹងនគរបាម។រីឯព្រះបាទធម្មរាជា គ្រប់គ្រងមួយភាគធំនាភាគខាងត្បូងប្រទេសរាប់ពីសំរោងទង ថ្មង បាទី លើកដែក ទ្រាំង បន្ទាយមាស ថ្មង បាសាក់ បារៀ កំពត កំពង់សោមព្រះត្រពាំង ក្រមួនស ចាប់ពីកោះស្លាកែតដល់ពាមកញើរ ។ស្ថានភាពបែបនេះមិនគួរឱ្យមានយូរនោះទេ ពុំនោះសោតវិបត្តិសង្គម នយោបាយ ក៏ដូចជាសេដ្ឋកិច្ចនឹងរាំងស្ទះ។ ១០ឆ្នាំដែលនគរបីមាននៅក្នុងប្រវត្តិកម្ពុជា កើតមាននូវ គ្រោះទុរ្ភិក្ស ចោរកម្ម ឆក់ប្លន់ សម្លាប់ គំរាមកំហែង ក្នុងជាតិសាសន៍តែមួយ។

១.៤.២. ការខាតបង់ដោយសារអន្តរាគមន៍ពីសៀម

នៅឆ្នាំ១៤៨៥នៃគ.ស ព្រះបាទធម្មរាជាបានធ្វើនយោបាយការទូតនឹងសៀមខ្លាំងឡើងដើម្បីស្វែងរកភាពឯករាជ្យក្នុងគ្រប់គ្រងទឹកដីតែម្តងឯង។ ព្រះចៅមហាចក្រពត្រាធិរាជ ស្តេចសៀម សព្វព្រះទ័យជាខ្លាំងទទួលទូតខ្មែរយ៉ាងកក់ក្តៅ ហើយយល់ព្រមតាមសំណើ ក៏បញ្ជូនទ័ពហែរក្បួនយ៉ាងគត្រឹកគត្រងមកក្រុងចតុមុខ ថែមទាំងរៀបចំសេនាបតី ខ្មែរ-សៀម ត្រៀមកំទេច ស្រីរាជានិងស្រីសុរិយោទ័យ។ តែក្រោយមកឧកញ៉ាព្រឡាហោម មីង ដែលជាមេទ័ពរបស់ ព្រះបាទស្រីរាជា បានមកជួបព្រះបាទធម្មរាជា ហើយបានទូលពីបំណងម្ចាស់របស់ខ្លួនសុំចងមេត្រីភាព។ ស្តេចនៃរាជវាំងចតុមុខមង្គល បានកោះអញ្ជើញព្រះភាគិនេយ្យឱ្យយាងមកជុំបីភាគីនៅឧត្តុង តែព្រះស្រីសុរិយោទ័យ មានបំណងបដិសេធ និងចង់ធ្វើសង្គ្រាមបន្តទៀត យ៉ាងណា ព្រះអង្គត្រូវបានមេទ័ពជាច្រើនរូបជំទាស់ចំពោះចលនាបញ្ឆោតសង្គ្រាមរវាងរាជវាំងឯងមិនអស់មិនហើយ គឺចាប់ពីពេលនោះហើយ នគរបីត្រូវបានបង្រួបបង្រួម។

១.៤.៣. ព្រះបាទធម្មរាជាក្លាយជាស្តេចគ្រប់គ្រងនគរតែមួយ

ជំនួយផ្នែកយុត្តិធម៌ពីខាងភាគីសៀម បានធ្វើឱ្យស្តេចសៀមមានប្រៀបក្នុងការស្នើយកខេត្តដែលព្រះបាទស្រីរាជា វាយដណ្តើមបានកាលពីមុន ដោយត្រូវប្រគល់ឱ្យ ទៅសៀមវិញ រួមមានខេត្តនគររាជសីមា បស្ចឹមបុរី រយ៉ង់ ចន្ទបុរី និងខេត្តសៀមភាគខាងត្បូងមួយចំនួនទៀត ។ ស្តេចសៀមបាននាំព្រះបាទស្រីរាជា និងព្រះស្រីសុរិយោទ័យ រួមទាំងរាជវាំងខ្មែរមួយចំនួន យាងទៅ ក្រុងអយុធ្យា ដើម្បីឱ្យរាជបល្ល័ង្កនេះគ្រប់គ្រងដោយព្រះបាទធម្មរាជាតែមួយអង្គឯង។ ព្រះអង្គទាំងពីរបានសោយទិវង្គតនៅក្នុងអយុធ្យាដោយមិនដឹងមូលហេតុច្បាស់លាស់ហើយ ហើយបន្ទាល់នូវបុត្ររបស់ព្រះបាទស្រីរាជា គឺព្រះបាទពញាអុង ត្រូវបានស្តេចសៀមចិញ្ចឹម។យ៉ាងណាខេត្តមួយចំនួន ដែលធ្លាក់នៅក្រោមអយុធ្យាត្រូវបានវាយដណ្តើមយក

វិញដោយព្រះបាទចន្ទរាជាជាបុត្ររបស់ព្រះបាទធម្មរាជា។ ព្រះបាទចន្ទរាជាបានឡើងសោយរាជ្យក្រោយពីទម្លាក់ស្តេចកនពីអំណាច។ ពេលនេះនគរខ្មែរគ្មានបែងចែកការគ្រប់គ្រងទៀតឡើយ¹³។

សំណួរពិភាក្សា

១. ហេតុអ្វីបានជាក្នុងសម័យចតុមុខមានរាជធានីច្រើនកន្លែង ?
២. មូលហេតុអ្វីបានជាព្រះមហាក្សត្រខ្មែរប្តូររាជធានីពីអង្គរមកទួលបាសានពីទួលបាសានមកចតុមុខ ?
៣. តើនយោបាយនិងការផ្លាស់ប្តូរក្នុងតំបន់និងពិភពលោកជះឥទ្ធិពលយ៉ាងដូចម្តេចលើកម្ពុជា ? តើនយោបាយនិងការផ្លាស់ប្តូរបស់កម្ពុជាបានជះឥទ្ធិពលអ្វីខ្លះទៅលើប្រទេសជិតខាងនិង ពិភពលោក ?
៤. បន្ទាប់ពីបង្កើតទំរូចហើយ តើអាយុធ្យាបានអនុវត្តន៍នយោបាយបែបណាចំពោះខ្មែរ ?
៥. តើអាយុធ្យាបានធ្វើអន្តរាគមន៍ ក្នុងបញ្ហាជម្លោះខ្មែរបានយ៉ាងដូចម្តេច ?
៦. តើទំនាក់ទំនងខ្មែរនិងអឺរ៉ុប ដោយវៀតនិង លាវផ្តល់ផលវិបាកអ្វីខ្លះ ?
៧. តើបម្រែបម្រួលនយោបាយសេដ្ឋកិច្ចក្រៅប្រទេសបានផ្តល់ឥទ្ធិពលនិង ផលវិបាកអ្វីខ្លះដល់កម្ពុជា ?
៨. តើទំនាក់ទំនងអវិជ្ជមាននិង វិជ្ជមានរវាងភូមា សៀម ខ្មែរ លាវ ផ្តល់មេរៀនជាបទពិសោធន៍អ្វីខ្លះដល់មនុស្សជំនាន់ក្រោយ ?
៩. តើសង្គ្រាមរំដោះយកអាណាខេត្តខ្មែរទិសខាងលិចពីសៀមផ្តល់អត្ថន័យជាប្រវត្តិសាស្ត្រដល់ខ្មែរជំនាន់ដូចម្តេច ?
១០. អន្តរាគមន៍របស់ស្តេចសៀមនៅក្នុងវិបត្តិរាជវង្សខ្មែរបានផ្តល់បទពិសោធន៍ដូចម្តេចខ្លះដល់សង្គមខ្មែរក្រោយដូចម្តេចខ្លះ ? រកមូលហេតុដែលធ្វើឱ្យស្តេចកនយកជ័យជំនះបានលើព្រះបាទស្រីសុគន្ធបទ ។
១១. សង្គ្រាមរវាងស្តេចកន និងព្រះចន្ទរាជាផ្តល់ផលវិបាកអ្វីខ្លះដល់សង្គមខ្មែរនាពេលនោះ ?

¹³ -ត្រឹងងា ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ១៩៧៣

មេរៀនទី២

សម័យលង្វែកនិង អំណាចសៀម

២.១. ស្ថានភាពភូមិសាស្ត្រសម័យលង្វែកនិងបម្រែបម្រួល

សម័យលង្វែកប្រទេសកម្ពុជាមានព្រំប្រទល់

- ខាងកើតជាប់ប្រទេសថាម្ប៉ា
- ខាងលិចជាប់ប្រទេសថៃគឺខេត្តនគររាជនិងក្រុងទេព
- ខាងជើងជាប់ប្រទេសឡាវ
- ខាងត្បូងជាប់សមុទ្រចិន¹⁴។

បន្ទាយលង្វែក ជាទីតាំងប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរមួយ ស្ថិតនៅក្នុងស្រុកកំពង់ត្រឡាច ខេត្តកំពង់ឆ្នាំង និងជាកន្លែងយុទ្ធសាស្ត្រ (រូបភាពGoogle Search)

មួយមានទន្លេ បឹង ជាពិសេសព្រែក។ ដែលត្រូវបានចាប់ផ្តើមកសាងនៅឆ្នាំ១៥២៦នៃគ.ស និងកសាងរួចរាល់ឆ្នាំ១៥២៩នៃគ.ស ដោយព្រះអង្គចន្ទរាជា។ លង្វែកទីតាំងយុទ្ធសាស្ត្រមួយមានទន្លេ បឹង ពិសេសព្រែក។ មូលហេតុនេះហើយ ទើបព្រះចន្ទរាជាបញ្ជាមន្ត្រី ឧកញ៉ាសេនាបតីឱ្យកេណ្ឌរាស្ត្រកាប់ឈើ ជញ្ជូនថ្ម កែដី ដើម្បីសង់បន្ទាយនិងរាជវាំង។ ក្រុមមេការឱ្យគេជីកបុកគ្រឹះរៀបថ្ម ៦ហត្ថ ជុំវិញបន្ទាយជាបីជ្រុង ហើយលើកដីច្រុះក្តារ ដែលមានទំហំបណ្តោយជិត៣គ.ម ទទឹង២គ.ម កំពស់១៧ហត្ថ កំពស់ខ្នងលើ១០ហត្ថ ជើងទេរខាងក្រោម២២ហត្ថ ងជ្រុងទីបួនគឺទន្លេ។ ទ្រង់បានឱ្យគេធ្វើកំពែងការពារ៥ជាន់ ព្រមទាំងដាំរបងឫស្សីយ៉ាងក្រាស់ កំរាស់ ២សិន(១៦០ម)មានគូទឹក មានទ្វារ ៨ ក្នុងទ្វារនីមួយៗមានសើនមួយ។ សើនទាំង៨ មានកំរាស់២២ហត្ថ សម្រាប់ដាក់កំភ្លើងធំ។ ខាងក្នុងកំពែងទាំងប្រាំជាន់ ដាក់សុទ្ធតែទាហានកាំភ្លើងច្រូង(កាំភ្លើងវែង)។ ក្នុងកំពែងជាន់ទី១ ដាក់សុទ្ធតែទាហានកាំភ្លើងធំ ហើយនៅមុខកំពែងនេះមានរោងជុំវិញរោងសេះ។ កំពែងទី២ ដាក់សុទ្ធតែទាហានកាំភ្លើងវែង សាលាជំនុំ សាលាជំបូង និងសាលាឧទ្ធរណ៍។ ក្នុងកំពែងទី៣ សុទ្ធតែទាហានអាវុធខ្លី មានដាវ ផ្តាក កាំបិត។ កំពែងទី៤ ដាក់សុទ្ធតែទាហានរក្សាព្រះអង្គ រោងល្ខោន និងព្រះពន្លាទតល្ខោន។ នៅក្នុងកំពែងទី៥ មានរោងបញ្ចក្សត្រ និងដំណាក់សំរិទ្ធវិមាន កំសាន្ត កិរម្យ ក្រុមបារគូ បុរោហិត និងក្រុមមហាលិក។ ក្នុងកំពែងនេះដែរ មានរាជវាំងកំពូលប្រាំបិទ មាស និង លាបម្រក្ស សម្រាប់ព្រះមហាក្សត្រធិរាជផ្ទុំ ហើយមានតម្កល់វត្ថុសក្តិសិទ្ធិ គឺព្រះកែវ ឬព្រះត្រឡែងកែង និងព្រះគោ ចំនួន១២ ដែលនៅក្នុងពោះព្រះគោទាំងនោះ មានរក្សានូវគម្ពីរក្បួនសាស្ត្រាដ៏មានតម្លៃលើសលប់។ មានផ្ទះ ស្រីស្នំ ក្រុមការ បុត្រាបុត្រីនិងមានឃ្លាំងធំៗទុកស្រូវ អង្ករ អំបិល ប្រហុក

¹⁴ -ប៊ុន ធឿន ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ២០០៦

ត្រីងៀត ត្រីផ្លើរ និងឃ្លាំងសាស្ត្រាវុធ¹⁵។ ម្យ៉ាងទៀតតាមជំនឿរបស់ខ្មែរ ព្រះគោនិងព្រះកែវជាបងប្អូនបង្កើត និងគ្នា ដែលអ្នកស្រុកតែងតែគោរពបូជា ទុកជាវត្ថុសក្តិសិទ្ធិដោយសារនៅក្នុងបន្ទាយលង្វែកមានរូបព្រះគោ ព្រះកែវ គេមានជំនឿថានេះជាបន្ទាយមួយយ៉ាងរឹងមាំសម្រាប់ការពារសត្រូវផងនិងជាឃ្លាំងវប្បធម៌ជាតិ បន្ទាប់ពីអង្គរ។

២.១.១. លង្វែក និងអឺរ៉ុប

ទំនាក់ទំនងជាមួយជនជាតិអឺរ៉ុបលើកដំបូង នៅក្នុងរជ្ជកាលព្រះចន្ទរាជា មានជនជាតិអឺរ៉ុបដំបូង ដែលមកដល់ប្រទេសកម្ពុជានោះ គឺជនជាតិព័រទុយហ្គាល់។ នៅឆ្នាំ១៥៥៥ មានបញ្ជីជនជាតិនេះខាង គណៈដូមិនិកាំងមាន(ហ្គាប៉ាដាគ្រូ)GaspardaCruel ជាមិត្តភក្តិស្និទ្ធស្នាលរបស់លោក (អាល់ប៊ូហ្គូហ្គូ) Albu-querque បានមកដល់ក្រុងលង្វែក។ បញ្ជីត្រូវនេះ មានបំណងផ្សព្វផ្សាយសាសនាគ្រីស្ទនៅ ប្រទេសកម្ពុជា។ ព្រះរាជាទ្រង់សព្វព្រះរាជហឫទ័យទទួលរាក់ទាក់ណាស់ ប៉ុន្តែបេសកកម្មរបស់បញ្ជីត្រូវនេះ បរាជ័យព្រោះវាស្រ្តខ្មែរនៅសម័យនោះ មានជំនឿយ៉ាងខ្លាំងលើព្រះពុទ្ធសាសនា គ្មានគំនិតកាន់សាសនា ផ្សេង ឡើយ។ ការបរាជ័យនេះ នាំឱ្យពួកព័រទុយហ្គាល់ត្រឡប់ទៅកាន់ប្រទេសចិននៅឆ្នាំ១៥៥៦នៃ គ.ស។ ក្នុងសម័យសង្គ្រាម ក្រៅពីអ្នកផ្សាយសាសនា មានអ្នកផ្សេងទៀត ដែលបានមកប្រទេសកម្ពុជា ហើយបានកត់ត្រាទុកនូវហេតុការណ៍ ដែលពួកគេបានឃើញ ឬជួបផ្ទាល់។ កំណត់ហេតុទាំងនោះហើយ ដែលអ្នកប្រវត្តិសាស្ត្របានយកធ្វើជាឯកសារប្រវត្តិសាស្ត្រ សម្រាប់ឆ្លុះមើលសង្គមខ្មែរនា ស.វទី១៦។

ឧទាហរណ៍អត្ថបទខាងក្រោមជារបស់លោក(ឌីយ៉ូហ្គូដូគូតូ) DiogoDoCoutoជនជាតិព័រទុយ ហ្គាល ជាកសិករមួយ។ លោកបានសរសេរថា (ប្រមាណជាក្នុងឆ្នាំ ១៥៥០នៃគ.ស ឬឆ្នាំ១៥៥១នៃគ.ស នៅពេលដែលព្រះមហាក្សត្រនៃប្រទេសកម្ពុជា ទ្រង់យាងទៅទាក់ដំរីក្នុងព្រៃស្អាតក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ នោះ បរិវាររបស់ព្រះអង្គបានលុកចូលទៅក្នុងព្រៃ ដើម្បីដេញសត្វ ក៏ប្រទះនឹងសំណង់យ៉ាងធំសម្បើម ដែល មានព្រៃគុម្ពាតដុះពេញខាងក្នុង ហើយដែលមិនអាចកាប់ ធ្លាក់ ដើម្បីចូលទៅខាងក្នុងបាន) ។ ដំណឹងនេះ បានជ្រាបដល់ព្រះរាជា ព្រះអង្គក៏យាងទៅដល់ទីនោះ ហើយទ្រង់ទតឃើញនូវវិសាលភាព និងកំពស់នៃ ជញ្ជាំងខាងក្រៅ ទ្រង់ក៏បញ្ជាឱ្យកាប់ធ្លាក់ព្រៃក្លាយមួយរំពេច ដើម្បីទ្រង់ទតឃើញខាងក្នុង។ ក្រោយពេល ដែលព្រៃត្រូវបានសំអាតអស់ហើយ ព្រះរាជាទ្រង់យាងទតសព្វទីកន្លែង ហើយទ្រង់មានសេចក្តីស្ងប់ស្ងែង ចំពោះ ទំហំធំធេងនៃសំណង់នោះ។ ហេតុនោះ ទ្រង់ត្រាស់ឱ្យពួកបរិវារទៅនៅទីនោះវិញ។ ដូចនេះអត្ថបទ នេះចង់បញ្ជាក់ឡើងវិញអំពីការរកឃើញនូវប្រាសាទសិលានៅតំបន់អង្គរ ដែលត្រូវបានបោះ បង់ចោល អស់ពេលជាងមួយសតវត្សរ៍មកហើយ។

¹⁵ -លោក អាដេម៉ា ឡឺវ៉ែរ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរឆ្នាំ ២០០៦

២.១.២. លង្វែក ជាយទៀតនិង លាវ

ក.ទំនាក់ទំនងជាមួយប្រទេសលាវ

នៅឆ្នាំ១៥៧២នៃគ.ស ស្តេចលាវនៃនគរឡានសាង ទ្រង់បញ្ជាឱ្យនាម៉ឺន២នាក់ ពល ១០០នាក់ មកបបួលខ្មែរ ប្រជុំដំរីដាក់នគរ ដោយសន្យាថា បើដំរីនគរណាចាញ់ នគរនោះត្រូវចំណុះនគរម្ខាងទៀត ដែលមានដំរីឈ្នះ។ បរមរាជាទី៤ គង់នៅកំពង់ក្រសាំងតំបន់អង្គរ ទ្រង់យល់ព្រមចំពោះសំណើរបស់ស្តេច លាវ។ ការប្រយុទ្ធរវាងដំរីទាំងពីរក៏ប្រព្រឹត្តទៅក្បែរក្រុងលង្វែក។ ដំរីលាវមានកំពស់ដល់ទៅ៨ហត្ថ ឯដំរីខ្មែរ មានកំពស់តែ៧ហត្ថ។ ទោះបីចាញ់ប្រៀបដំរីលាវបន្តិចក៏ដោយ ក៏ដំរីខ្មែរបានទទួលជោគជ័យយ៉ាងត្រចះ ត្រចង់។ ពេលនោះខ្មែរបានឃាត់លាវ ១០០នាក់ទុកឱ្យនាម៉ឺន២នាក់នាំដំណឹងទៅថ្វាយស្តេចលាវ ឱ្យនាំ បណ្ណាការមកថ្វាយរាជាខ្មែរ។ ស្តេចលាវ ខ្វល់ខ្វាំង ក៏បញ្ជាឱ្យលើកទ័ពចូលវាយខ្មែរទាំងផ្លូវគោកទាំងផ្លូវ ទឹក។ ទ័ពលាវចូលឡើងវាយបន្ទាយខ្មែរនៅ អាសន្ទក ហើយចាប់បានខ្មែរទុកជាឈ្លើយជាច្រើននាក់។ ស្តេចខ្មែរនិងស្តេចលាវលើកទ័ពតទល់គ្នា។ ទ័ពខ្មែរជាអ្នកឈ្នះក្នុងសង្គ្រាមនេះ។ ចាប់បានឈ្លើយ១០០០ នាក់ នៅបារាយណ៍ ហើយនាំទៅខេត្តខាងត្បូងនិងខាងលិច។ ព្រះបរមរាជាទី៤ ទ្រង់យាងមកក្រុងលង្វែក វិញ ទ្រង់ចាត់ឱ្យធ្វើបុណ្យឆ្លងជោគជ័យ ឱ្យលាវខ្លះទៅស្រុកបាភ្នំ និង៥០០ នាក់ទៀតនៅថែរក្សាវត្តភ្នំ។ ពួក នេះខ្មែរហៅថា លាវបាក់ទូក។

ខ. ទំនាក់ទំនងជាមួយយួន

ចំពោះនយោបាយក្រៅប្រទេសវិញខ្មែរពុំបានគិតអំពី ព្រំដែនខាងកើតទេពីព្រោះពួកចាមជាប់រវល់ ធ្វើសង្គ្រាមជាមួយពួកយួនភ្លៀងដើម្បីការពារទឹកដីរបស់ខ្លួន។ រីឯប៉ែកខាងលិច ព្រះរាជាខ្មែរបានព្យាយាម ធ្វើសង្គ្រាមរំដោះទឹកដីដែលបានបាត់បង់ក្នុងស.វទី១៣-១៤ នោះមកវិញ។ ក្នុងបំណងនេះហើយបានជា ព្រះបាទស្រីរាជា ព្រះច័ន្ទរាជា ព្រះបរមរាជាទី៤ ព្រះសត្តាទី១បានលើកទ័ពទៅវាយលុករហូតដល់រាជាធានី អាយុធ្យា។ រំដោះទឹកដីមកវិញបានជាច្រើនដោយសារសៀមជាប់ដៃច្បាំងជាមួយភូមា។ ក្រោយមកសៀមបាន លើកទ័ពចូលមកវាយខ្មែរជាញឹកញាប់ ចំពោះមុខគ្រោះថ្នាក់នេះព្រះបាទសត្តាទី១បានងាកទៅរកជំនួយពី ពួកព័រទុយហ្គាល់និងអេស្ប៉ាញវិញតែពុំបានដូចបំណង។

២.១.៣. លង្វែកនិង សៀម

ក.ទំនាក់ទំនងជាមួយសៀមនិងការរំដោះខេត្តភាគខាងលិច

ស្តេចខ្មែរ ឆ្លៀតឱ្យកាសដែលប្រទេសសៀមកំពុងតែចុះខ្សោយ ដោយមានការវាយលុកពីសំណាក់ ភូមា ដែលបានដណ្តើមយករាជធានីអាយុធ្យានៅឆ្នាំ១៥៦៤នៃគ.សនោះ ព្រះបរមរាជាទី៤ ទ្រង់បានបន្ត កិច្ចការរបស់ព្រះបិតាទ្រង់ គឺការវាយរំដោះអាណាខេត្តភាគខាងលិចជាបន្ត។

នៅឆ្នាំ១៥៦៨នៃគ.សក្រុងអាយុធ្យាមានបញ្ហាម្តងទៀតជាមួយភូមា ទ័ពខ្មែរបានចូលវាយលុកបន្ថែម ព្រោះគ្រានោះភូមាបានកៀរពលរដ្ឋសៀមយកទៅអស់ជាច្រើន។ ទ្រង់នាំទ័ព ២០ ០០០នាក់ ចូលវាយក្រុងអាយុធ្យាដល់ជាយក្រុង តែកងទ័ពខ្មែរត្រូវបានថយមកវិញ ដោយសៀមបាញ់មេទ័ពជួរមុខរបស់ខ្មែរស្លាប់។

នៅឆ្នាំ១៥៦៩នៃគ.ស ភូមាវាយយកបានអាយុធ្យាជាថ្មីម្តងទៀត នឹងដាក់សៀមចំណុះអស់រយៈពេល១៥ឆ្នាំ។ នៅពេលដែលសៀមកំពុងតែរីករ ឆ្នាំ១៥៧០នៃគ.ស ខ្មែរបាននាំទ័ពវាយយកបានខេត្ត នគររាជសីមា ហើយដាក់មន្ត្រីខ្មែរការពារទៀតផង។ នៅឆ្នាំ១៥៧៤នៃគ.ស ព្រះមហាធម្មរាជា និងព្រះនរេស្វរនាំទ័ពទៅជួយព្រះចៅហង្សវរ្ម័ន វាយស្រុករៀងចន្ទន៍ ពេលនោះខ្មែរលើកទ័ពជើងទឹកចូលវាយក្រុងអាយុធ្យាម្តងទៀត តែចៃដន្យទ័ពសៀមត្រលប់មកវិញ ព្រោះនរេស្វ ប្រឈួនគ្រុនសន្ធិ ទ័ពសៀមមកទាន់ទ័ពខ្មែរក៏បានវាយទ័ពខ្មែរឱ្យថយម្តងទៀត។ ចំពោះចម្បាំងខ្មែរ-សៀម លើកនេះ មកពីទ័ពខ្មែរស៊ើបការណ៍ជើងថា ស្តេចសៀមជាប់រវល់ច្បាំងជាមួយឡាវ (ជួយភូមាដោយបង្ខំ) ទុកកូនឱ្យនូវការពារនគរ ទើបទ័ពខ្មែរ-ចិន ដឹកនាំដោយ ចៅពញាចិនចាត់តុក បានប្រើល្បិចវាយស្រុកតូចៗពីចន្ទបុរីដល់ធនបុរី ដើម្បីឱ្យស្តេចសៀមចេញជួយ ទើបវាយលុកយកក្រុងអាយុធ្យា។ ដោយល្បិចនេះទើបអាណាខេត្តខាងលិចទាំងអស់ចាប់ពីនគររាជសីមា ចុះមកដល់ចន្ទបុរី ត្រូវទ័ពខ្មែរដោះបានទាំងស្រុង។ ដោយត្រូវភូមា និងខ្មែរកៀបសង្កត់ខ្លាំងពេក សៀមក៏បង្ខំចិត្តចុះសន្ធិសញ្ញាមិត្តភាពជាមួយនឹងខ្មែរនៅឆ្នាំ១៥៧៤នៃគ.ស ព្រមទាំងថ្វាយ ចំពោះព្រះរាជាខ្មែរនូវខេត្តនគររាជសីមា បស្ចឹមបុរី ចន្ទបុរី។

ខ. អាយុធ្យា និងលង្វែក ព្រះបាទចន្ទរាជា(១៥១៦គ.ស-១៥៦៦គ.ស)

ក្នុងរាជព្រះចន្ទរាជា សៀមយល់ថាប្រទេសកម្ពុជាធ្លាប់ចំណុះសៀម តាំងពីរាជធម្មរាជាទី១ ស្តេចសៀមបាន ចាត់ទុកបញ្ជាឱ្យព្រះអង្គចន្ទនាំសួយសារអាករ ជាសត្វជំរុំទៅថ្វាយតាមទម្លាប់ពីមុន។ ព្រះអង្គបានប្រកែកមិនព្រម ចំណុះសៀម សៀមក៏នាំទ័ពចូលមកវាយខេត្តអង្គរ។ ព្រោះព្រះអង្គកេណ្ឌទ័ពទៅតទល់ជាមួយសៀម នៅត្រង់ស្ទឹងអង្គរក្នុងភូមិមួយរហូតធ្វើឱ្យសៀមបាញ់យ៉ាងដំណំ ហើយឈាមហូរក្រាលដីនៅតំបន់នោះ ទើបក្រោយចប់សង្គ្រាម ព្រះអង្គប្រទាននាមកន្លែងនោះថា តំបន់សៀមរាប(ខេត្តសៀមរាបសព្វថ្ងៃ) ជាអនុស្សាវរីយ៍នៃជោគជ័យរបស់ខ្មែរលើសត្រូវឈ្លានពានសៀម។

ដើម្បីជាការសងសឹកនៅឆ្នាំ១៥៣០នៃគ.ស ព្រះចៅសៀមទ្រង់បញ្ជាឱ្យពញាអុង នាំទ័ព ៩ ម៉ឺននាក់ មកវាយខ្មែរ ម្តងទៀត។ ព្រះចន្ទរាជា ទ្រង់លើកទ័ពទៅតទល់គ្នានៅខេត្តពោធិសាត់។ នៅតាមផ្លូវពីលង្វែក ទៅសរភូមិ ទ្រង់ទតដើមពោធិ៍១ដើម ងាប់យូរហើយតែលាស់សន្លឹកឡើងវិញ។ ទ្រង់គិតថានេះជាប្រថូលល្អ ទ្រង់បានយកផ្កា ស្លាម្លូ ទៀនធូបទៅបូជា ហើយនាំទ័ពទៅច្បាំងក៏ទទួលបានជោគជ័យដូចប្រាថ្នា។ ឯទ័ពសៀមដែលឡើងគោកត្រង់ឈូងសមុទ្រក៏ត្រូវទ័ពខ្មែរវាយឱ្យបាក់ទ័ពថយទៅវិញ។ ក្នុងចម្បាំងជើងគោកនៅខេត្តពោធិសាត់ មេទ័ពសៀម ត្រូវស្លាប់អស់ច្រើន ក្នុងចំណោមនោះមានពញាអុងដែរ ដែល

ត្រូវព្រួញលើខ្នងដំរី ឯពលទាហានស្លាប់ពាក់កណ្តាល អាវុធយុទ្ធភ័ណ្ឌក៏ត្រូវបែងចែកជាច្រើន។ ព្រះអង្គបាន ឱ្យគេធ្វើបុណ្យថ្វាយព្រះភ្លើងដល់សពពញាអុង និងកសាងព្រះវិហារបញ្ចុះធាតុ។ ឯដើមពោធិ៍ដែលរស់ ឡើងវិញនោះទ្រង់ត្រាស់ឱ្យហៅថា ព្រះពោធិ៍មានបុណ្យ រួចទ្រង់ក៏យាងត្រឡប់ចូលបន្ទាយលង្វែកវិញ¹⁶។

នៅឆ្នាំ១៥៣១នៃគ.ស ឆ្លៀតដែលខ្មែរកំពុងតែមានប្រៀបលើទ័ពសៀមទ្រង់បានលើកទ័ពទៅរំដោះ អាណាខេត្តកាតខាងលិចដែលបានបាត់បង់ក្នុងរាជ្យព្រះរាជាមុនៗ និងខេត្តចន្ទបុរីមកវិញ។ ឆ្នាំ ១៥៥៦ នៃគ.ស ស្តេចភូមា បាយិនណោង បាននាំទ័ពចូលវាយសៀម។ ពេលដែលសៀមកំពុងប្រយុទ្ធជាមួយភូមា ព្រះចន្ទរាជា ទ្រង់បាននាំទ័ព ចូលវាយសៀមនៅឆ្នាំ១៥៥៧ រំដោះបានខេត្តចន្ទបុរី និងខេត្តផ្សេងៗទៀត នៅជិតតំបន់នោះ។ ព្រះអង្គបានលើកទ័ពទៅវាយសៀមពីលើក ពីឆ្នាំ១៥៥៨នៃគ.ស ដោយនាំឈ្លីយជា ច្រើនមកស្រុកខ្មែរ នៅឆ្នាំ១៥៦៤នៃគ.ស ភូមាកាន់កាប់ក្រុងអយុធ្យា។

គ. អាយុធ្យានិង លង្វែក ព្រះបាទបរមរាជា(១៥៦៦គ.ស-១៥៧៦គ.ស)

ក្រោយពីព្រះចន្ទរាជា សោយទីវង្គតទៅ ព្រះមហាឧបរាជដែលត្រូវជាអាជ្ញាបុត្របន្ទាប់ព្រះនាម បរម រាជា ឡើងសោយរាជ្យបន្តពីព្រះបិតា។ ហើយទ្រង់មានបុត្រ៤អង្គ៖

- ព្រះសត្តា (ប្រសូតនៅឆ្នាំ១៥៣៩នៃគ.ស)
- ព្រះស្រីសុរិយោពណ៍ (បុត្រព្រះម្ចាងកេសរមាលា ប្រសូតនៅឆ្នាំ១៥៥៤នៃគ.ស)
- ពញានូ (បុត្រព្រះម្ចាងកេសរមាលា ប្រសូតនៅឆ្នាំ១៥៥៨នៃគ.ស)
- ចៅពញាអន (បុត្រព្រះម៉ែនាងវង់ ប្រសូតនៅឆ្នាំ១៥៦៣នៃគ.ស)

ស្រីសុរិយោពណ៍បានយកបុត្រីរបស់ ពញាយសរាជា ព្រះនាម ជាតិក្សត្រី ហើយនាមបុត្រព្រះនាម ជ័យចេស្តា។ ទ្រង់ជាព្រះមហាក្សត្រមួយអង្គ ដែលបានជួយឧបត្ថម្ភព្រះពុទ្ធសាសនា ទ្រង់បានកសាងវត្ត ព្រះឥន្ទ្រទេព នៅក្នុងបន្ទាយលង្វែក ព្រះអង្គសុគតនៅឆ្នាំ១៥៧៦នៃគ.ស(១៥៧៤នៃគ.ស) ក្នុងពេលនាំ ទ័ពទៅវាយប្រទេសសៀម។

យ.អាយុធ្យានិងលង្វែកព្រះបាទសត្តាទី១(១៥៧៦គ.ស-១៥៨៦គ.ស) ព្រះសត្តា (ព្រះសត្តាទី ១ ឬព្រះបរមរាជាទី៥) ឡើងស្នងរាជ្យជំនួសបិតា។ ព្រះអង្គអភិសេក អ្នកនាងពៅ (ព្រះភគវតីស្រីចក្រពត្តិ រាជ) ជាអគ្គមហេសី និងអភិសេកព្រះអនុជបន្ទាប់ព្រះនាម ស្រីសុរិយោពណ៍ ជា មហាឧបរាជ។នៅឆ្នាំ

¹⁶ -លោក អាដេម៉ា ឡឺវ្លែប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ២០០៦

១៥៧៤នៃគ.ស បានប្រសូត្របុត្រនាម ជ័យជេដ្ឋា និងឆ្នាំ១៥៨០នៃគ.ស មានបុត្រមួយអង្គទៀតនាម ចៅពញាតន់។ ទ្រង់មានស្នំលាវឈ្មោះ ពេជ្រម៉ែលាវ ដោយបានប្រសូត្របុត្រនាម ចៅពញាព្រាម។ នៅឆ្នាំ ១៥៨៦នៃគ.ស ព្រះសត្វាទី១ទ្រង់បានដាក់រាជ្យ ថ្វាយទៅព្រះរាជបុត្រច្បងជ័យជេដ្ឋា ដែលមានព្រះជន្ម ១១ ព្រះវស្សា។ ឯពញាតន់ មានឋានៈឧបរាជ ដែលមានព្រះជន្មទើបតែ៦ព្រះវស្សា។ ដោយព្រះរាជបុត្រ ទាំងពីរនៅក្មេងពេកកិច្ចការគ្រប់គ្រងរដ្ឋស្ថិតនៅក្រោមការកាន់កាប់របស់ព្រះសត្វាទី១ ដដែល ទង្វើរបស់ ព្រះសត្វាទី១ បានធ្វើឱ្យមានការអាក់អន់ចិត្ត ពីបណ្តារាជវង្សានុវង្ស នាមីនសព្វមុខមន្ត្រី និងរាស្ត្រ។ ពេល នោះសង្គមកើតមានចោរលួច ចោរប្លន់ និងអសន្តិសុខជាច្រើនកន្លែង។

ក្នុងចន្លោះឆ្នាំ១៥៧៤នៃគ.ស-១៥៨០នៃគ.ស ព្រះសត្វាទី១បានលើកទ័ពវាយក្រុងពេជ្របុរីចំនួន បីលើក និងយកបានក្រុងនេះ ចាប់បានឈ្លើយជាច្រើន។ ពេលប្រទេសសៀមចំណុះកូមា សៀមបានសុំ ជំនួយពីកម្ពុជា ដោយសំអាងលើសម្ព័ន្ធភាពរវាង ខ្មែរ-សៀម កាលពីឆ្នាំ១៥៧៤នៃគ.ស ព្រះសត្វាទី១ព្រម ផ្តល់ជំនួយជាទ័ពដល់សៀម រហូតទទួលបានជោគជ័យលើកូមា។ ពេលនាំទ័ពមកវិញ នរេសូរ ទតឃើញ ស្រីសុរិយោពណ៌គង់សំយុងព្រះបាទ ពុំបានគង់ក្រាបដូចអ្នកផង ទ្រង់ព្រះពិរោធនាស់។ នរេសូរ បាន កេណ្ឌរាស្ត្រខ្មែរក្នុងពេលធ្វើដំណើរមកជួបស្តេចខ្មែរ។ ស្រីសុរិយោពណ៌ ទ្រង់ខ្មាស់ពីរឿងនេះយ៉ាងខ្លាំងក៏នាំ ទ័ពចូលនគរវិញ។ សៀមមើលគុណខ្មែរបាននាំទ័ពវាយខ្មែរ ស្តេចសៀមយល់ថា កាលដែលខ្មែរជួយសៀម នោះ ធ្វើឱ្យប្រទេសសៀមអាប្រកិច្ចិយសនិងមុខមាត់។ ដូចនេះ នរេសូរតែងមានគំនុំ ចង់យកស្រុកខ្មែរជា ចំណុះដោយរំលោភលើកិច្ចចរចា។ នៅឆ្នាំ១៥៨១នៃគ.ស ខ្មែរបាននាំទ័ពរំដោះបាន នគររាជសីមា ចន្ទបុរី។ តែមកដល់ឆ្នាំ១៥៨២នៃគ.ស នរេសូរបានវាយយកវិញ។ ក្រោយមកនៅឆ្នាំ១៥៨៤នៃគ.ស សៀមបាន ប្រកាសឯករាជ្យពីកូមា។ ព្រះសត្វាទី១ យល់ថាសៀមនឹងមកសងសឹកវិញ ទ្រង់ក៏ព្រមនៅចំណុះសៀម។

នៅឆ្នាំ១៥៨៥នៃគ.ស ស្តេចកូមា **ណានជាពាយិន** បានលើកទ័ពមកវាយសៀមម្តងទៀត។ ព្រះបាទ សត្វាទី១យល់ថាក្រុងអាយុធ្យាគង់នឹងបាត់បង់ដោយសារកូមាម្តងទៀត ទើបផ្តាច់មេត្រីភាពពី សៀម ហើយនាំទ័ពចូលវាយ បស្ចិមបុរី...។ លុះសៀមលើកទ័ពមក ខ្មែរក៏ដកថយសិន ដោយមានដំណឹង ថា សម្តេចព្រះភគវតីប្រឈួន ទ្រង់នាំទ័ពត្រឡប់មកលង្វែកវិញ។ នៅឆ្នាំ១៥៨៦នៃគ.ស នរេសូរខឹងនឹង ព្រះសត្វា ក៏បានលើកទ័ពមកវាយខ្មែរយកខេត្តបាត់ដំបង ពោធិសាត់ និងចូលមកដល់លង្វែក ធ្វើការឡោម ព័ទ្ធបន្ទាយបន្ទាយនេះអស់កាល៣ខែ ដោយសៀមខ្វះស្បៀងកើតជំងឺឆ្លងរាតត្បាតស្លាប់ទ័ពអស់ជាច្រើន សៀមបានដកថយទៅវិញ ទ័ពខ្មែរចេញពីបន្ទាយដេញវាយសៀមរត់ខ្ចាត់ខ្ចាយ។ សៀមបរាជ័យលើកនេះ នរេសូរមិនអស់ចិត្តក៏បាត់ឱ្យគេសួររាស្ត្រខ្មែរ បានដឹងថាមានទេវរក្ស ១៣ អង្គជួយថែរក្សានគរខ្មែរ។ មុន នឹងទ័ពសៀមដកទ័ពថយទៅ សៀមបានប្រើឧបាយកលបាញ់ប្រាក់ដូងជាច្រើនចូលក្នុងគុម្ពឫស្សី ដែលជា របងការពារយ៉ាងមាំនៃបន្ទាយលង្វែក។ សៀមបានបាត់បាវបុរសពីរនាក់ចូលមកធ្វើទ្វែងនានិងបង្កើតឱ្យ មានចលាចលផ្ទៃក្នុងរបស់ខ្មែរ មហាតលិកសៀមបានភ្លែងធ្វើជាអ្នកបួសនាម តិបញ្ញានិងសុប្បញ្ញោ ចូល មកធ្វើពិធីដកសិល្ប៍សាស្ត្រ ដែលមកបញ្ចុះក្នុងរូបទេវរក្ស។ សុប្បញ្ញោ ប្រើមន្តអាគម ធ្វើឱ្យអ្នកស្រុកឈឺ ឯតិបញ្ញោ ជាអ្នកដោះឱ្យជា។ រាស្ត្រខ្មែរក្រោយពីដឹងថាសៀម បានបាញ់ប្រាក់ដូងចូលក្នុងគុម្ពឫស្សី មាន

ចិត្តត្រេកអរក្រៃលេង នាំគ្នាកាប់ធ្លាព្រៃឫស្សីដើម្បីយកប្រាក់ ទោះបីមានបំរាមពីព្រះរាជាយ៉ាងណាក៏ដោយ ក៏រាស្ត្រខ្មែរនៅតែ ប្រព្រឹត្តរហូតដល់កុម្មុយនីស្តឆ្លុះឆ្លាយអស់។ ដំណឹងនេះ បានឮដល់ស្តេចសៀម នៅឆ្នាំ ១៥៩៣នៃគ.ស សៀមក៏លើកទ័ពចូលវាយក្រុងលង្វែកជាបីផ្លូវ។ ទោះបីទ័ពខ្មែរខំតស៊ូយ៉ាងណាក្តី ទ័ព សៀមនៅតែវាយយកបានជាបន្តបន្ទាប់នូវបន្ទាយពោធិសាត់ បន្ទាយបរិបូណ៌។ ស្រីសុរិយោពណ៍ បាន កេណ្ឌទ័ព ប្រមូលស្បៀងការពារបន្ទាយលង្វែក ចំពោះទ័ពខ្មែរដែលតស៊ូ នៅនគរវត្ត ក៏ទប់ពុំជាប់។ ឯទ័ព ជើងទឹកក៏បាញ់ទៀត។ សៀមវាយកាន់តែខ្លាំងឡើងៗស្រីសុរិយោពណ៍ដកថយមកនៅបន្ទាយរលាបៀវ ហើយសុំជំនួយពីលង្វែក។ សៀមបានព័ទ្ធបន្ទាយ លង្វែក។ ព្រះសត្តាទី១ នាំបុត្រជ័យជេដ្ឋា និងចៅពញា តន់កៀសទៅគង់នៅស្រីសន្ធរ ក្រោយមកកៀសទៅស្ទឹងត្រែង ទីបំផុតកៀសទៅគង់នៅរៀងចន្ទ និងរាជ ធានីប្រទេសលាវ។

ចំណែកស្រីសុរិយោពណ៍ បានស្ថិតនៅក្នុងបន្ទាយលង្វែកដើម្បីប្រយុទ្ធនឹងសៀម។ ទីបំផុត នៅតែ សៀមយកបានក្រុងលង្វែកនៅឆ្នាំ ១៥៩៥នៃគ.ស ដោយចាប់ព្រះអង្គនិងបុត្រនាម ជ័យចេស្ដា ព្រមទាំង ឧទ័យរាជា។ការបែកក្រុងលង្វែកបណ្តាលឱ្យជាតិជួបផលវិបាកយ៉ាងខ្លាំង ព្រោះប្រទេសជួបនូវវិបត្តិកាន់តែ ខ្លាំងឡើងហើយប្រទេសធ្លាក់ទៅជាជនរងគ្រោះខ្សោយមួយ នៅតំបន់អាស៊ីអាគ្នេយ៍។ កម្ពុជាបាត់បង់កេតនភណ្ឌ ជាតិ ក្បួនខ្នាត ច្បាប់ អ្នកប្រាជ្ញ បណ្ឌិត វប្បធម៌ខ្មែរ ត្រូវសៀមបំផ្លាញស្ទើរតែអស់។ ប្រទេសធ្លាក់ក្នុង អនាធិបតេយ្យ គ្រោះទុរភិក្ស កើតមានពេញផ្ទៃប្រទេស។ ក្នុងរយៈកាល១០ឆ្នាំ មានមហាក្សត្រ៤អង្គ សោយរាជ្យបន្តបន្ទាប់ និងមានការជ្រែករាជ្យដល់ទៅពីរលើក។ ប្រទេសកម្ពុជាបានបាត់បង់អាណាខេត្ត ខាងលិច និងពាយ័ព្យដូចជា ខេត្តចន្ទបុរី បស្ចឹម បុរី នគររាជសីមា បាត់ដំបង សៀមរាប ពោធិសាត់¹⁷។នៅ ឆ្នាំ១៥៩៣នៃគ.ស សៀមក៏លើកទ័ពចូលវាយក្រុងលង្វែកជាបីផ្លូវ។ ទោះបីទ័ពខ្មែរខំតស៊ូយ៉ាងណាក្តីទ័ព សៀមនៅតែវាយយកបានជាបន្តបន្ទាប់នូវបន្ទាយពោធិសាត់បន្ទាយ បរិបូណ៌។ ស្រីសុរិយោពណ៍ បាន កេណ្ឌទ័ព ប្រមូលស្បៀងការពារបន្ទាយលង្វែក ចំពោះទ័ពខ្មែរដែលតស៊ូ នៅនគរវត្ត ក៏ទប់ពុំជាប់។ ឯទ័ព ជើងទឹកក៏បាញ់ទៀត។សៀមវាយកាន់តែខ្លាំងឡើងៗស្រីសុរិយោពណ៍ដកថយ មកនៅបន្ទាយរលាបៀវ ហើយសុំជំនួយពីលង្វែក។ សៀមបានព័ទ្ធបន្ទាយលង្វែក។ ព្រះសត្តាទី១ នាំបុត្រជ័យជេដ្ឋា និងចៅពញា តន់កៀសទៅគង់នៅស្រីសន្ធរ ក្រោយមកកៀសទៅស្ទឹងត្រែង ទីបំផុតកៀសទៅគង់នៅរៀងចន្ទ និងរាជ ធានីប្រទេសលាវ។ចំណែកស្រីសុរិយោពណ៍ បានស្ថិតនៅក្នុងបន្ទាយលង្វែកដើម្បីប្រយុទ្ធនឹងសៀម។ ទី បំផុត នៅតែសៀមយកបានក្រុងលង្វែកនៅឆ្នាំ ១៥៩៥នៃគ.ស (១៥៩៤នៃគ.ស) ដោយចាប់ព្រះអង្គនិង បុត្រនាម ជ័យចេស្ដា ព្រមទាំងឧទ័យរាជា។

¹⁷ -ត្រឹងងារ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ១៩៧៣

ង. ទំនាក់ទំនងជាមួយជនជាតិអឺរ៉ុប

បរមរាជានុវរ្ម័នទី៤ទ្រង់យល់ថាសកម្មភាពខាងជំនួញនឹងកើតមានឡើងព្រោះទ្រង់សុំឱ្យអង្គការកណ្តាលនៅ Alacca(អាឡាស្កា) បញ្ជូនអ្នកផ្សាយសាសនាមកកាន់ប្រទេសកម្ពុជា។ ដូចនេះទើបគេឃើញមានបុព្វជិតពីរអង្គបានមកដល់ប្រទេសកម្ពុជាគឺបុព្វជិត(ឡូពូកាដូស្កូ និងដោម៉ាឌីរ៉ា) Lopo Cardoso និង Joao Madeira គេមិនដឹងថា សង្ឃទាំងពីរអង្គនេះបានមកដល់កម្ពុជាក្នុងឆ្នាំណាទេ តែបើតាមហេតុការណ៍កើតនោះ សង្ឃទាំងពីរបានមកដល់លង្វែកមុនឆ្នាំ១៥៧០នៃគ.ស ព្រោះក្នុងកំណត់ហេតុរបស់លោក Cardoso ឬ Madeira)បានបង្ហាញថាជនជាតិព័រទុយហ្គាល់ បានរកឃើញប្រាសាទនៅតំបន់អង្គរ។ ដោយក្រុមអ្នកផ្សព្វផ្សាយសាសនានេះ ពុំបានធ្វើឱ្យជំនួញលូតលាស់ទៅមុខនៅកម្ពុជា ដូចទ្រង់បានគិតទុកនោះទ្រង់ចាប់ផ្តើមធ្វើលើរូបបុព្វជិតទាំងនោះ។ បុព្វជិត(ស៊ីលវ៉េសទ្រីដាស៊ីវីដូ) Sylvestre d’Acevedo បានមកជំនួសបុព្វជិត Mdeira ឯបុព្វជិត Cardoso ក៏ត្រូវត្រឡប់ទៅវិញ។ បន្ទាប់មកមានបុព្វជិតពីរអង្គទៀត បានមកដល់កម្ពុជាតែមិនយូរប៉ុន្មាន ក៏ត្រឡប់ទៅវិញទៀត។ អ្នកដែលនៅក៏មិនបានផ្សាយសាសនាឱ្យជ្រួតជ្រាបក្នុងសង្គមខ្មែរដែរ¹⁸។

ដូចជាក្នុងរាជព្រះសត្វា ជាក្សត្រទំនងខ្សោយពុំមានប្រជាប្រិយ មានចិត្តច្រណែននឹងស្រីសុរិយោពណ៌ផងនោះ ព្រះអង្គ ត្រូវការជំនួយដើម្បីប្រឆាំងនឹង **សត្រូវទាំងខាងក្នុងនិងខាងក្រៅប្រទេស**។ ទ្រង់យកចិត្តពួកអ្នកផ្សាយសាសនាគ្រីស្ទ ដោយផ្តល់សិទ្ធិពេញលេញ និងអនុញ្ញាតិឱ្យសង់ព្រះវិហារគ្រប់ទីកន្លែងក្នុងប្រទេសកម្ពុជា ព្រះសត្វាបានជួយឧបត្ថម្ភពួកនេះ ជាអង្គរ និងវត្តផ្សេងៗទៀតផង។

នៅឆ្នាំ១៥៨៥នៃគ.ស លោក Sylvestres បានបញ្ជូនបុព្វជិតបន្ថែមគឺ(អង់តូនីញ៉ូឌូតា និងអង់តូនីញ៉ូកាល់ឌីរ៉ា) Antonio Dorta និង Antonio Caldeira មកប្រទេសកម្ពុជា។ តែដោយការធ្វើទុកបុកម្នេញខ្លាំងពេក ទើបបុព្វជិតទាំងពីរត្រឡប់ទៅវិញ។ តែដោយឥទ្ធិពល លោក Sylvestres ធ្វើឱ្យព្រះសត្វាយល់ព្រមឱ្យបុព្វជិតនេះផ្សព្វផ្សាយសាសនាគ្រប់ទីកន្លែងក្នុងប្រទេសកម្ពុជា នៅឆ្នាំ១៥៨៩នៃគ.ស។ក្រោយមកលោក Sylvestresបញ្ជូនបុព្វជិតកាន់តែច្រើនឡើងៗ ដូចជា(ដោដីម៉ាតូនិងល្វីសដឺហ្គុនសេកា) Jorge de Mota និង Luis de Fonseca។ តែក្នុងឆ្នាំ ១៥៨៥នៃគ.ស ជនជាតិព័រទុយហ្គាល់ដែលមានវ័យ២០ឆ្នាំឈ្មោះ Diogo Veloso បានមកដល់ខ្មែរ ជាមួយពួកខ្លួនគឺ ការនីរ៉ូ,ម៉ាធាដូ,សាគ្រីដូ,ឌីយូហ្គោ,ដឺធាវ៉េសកាមីហ្សាវេស)Carneiro, Machado, Sagredo, Diogo de Chaves Camizares។ នៅឆ្នាំ១៥៩៣នៃគ.ស អ្នកផ្សព្វផ្សាយជាតិអេស្ប៉ាញ បានមកដល់កម្ពុជាទៀត គឺលោក(វីសដឺហេម៉ែនហ្គោហ្សេសនិងវ៉ាហ្គាសម៉ាដូកា) Ruiz de Heman Gonzale’z និង Vargas Machuca។ ក្រុមទាំងនេះ ព្រះសត្វាទុកជាដៃជើង

¹⁸ -លោក អាដេម៉ា ឡឺវ្លែរ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរឆ្នាំ ២០០៦

របស់ទ្រង់។ ទ្រង់បានអភិសេកប្អូនជីដូនមួយស្រីរបស់ទ្រង់ ឱ្យចៅ Diogo Veloso ឯលោក Ruiz ត្រូវបាន ព្រះអង្គតែងតាំងជាអង្គរក្សរបស់ទ្រង់។

នៅឆ្នាំ១៥៩៣នៃគ.ស នរេសូរ លើកទី៣មកវាយប្រទេសកម្ពុជាលើកទី២ទៀត។តាមរយៈ Veloso ព្រះសត្តាបានទាក់ទងជាមួយអ្នកកាន់អំណាចព័រទុយហ្គាលនៅ(ម៉ាឡាកា) Malaca តែពួកនេះមិនអាច ជួយខ្មែរបាន ព្រោះធ្លាប់ច្បាំងជាមួយម៉ាឡាយ៉ូ Acheh និង Johore នាំឱ្យព្រះសត្តាងាកទៅរកពួកអេស្បាញវិញ នេះបើតាមយោបល់ Ruiz និង Vargas។ តែការទំនាក់ទំនងពុំទទួលបានផលឡើយ ព្រោះសៀម បានវាយយកក្រុងលង្វែកមុន¹⁹។

២.២. សាមគ្គីភាព និង វិបលភាព

នៅក្នុងសម័យព្រះបាទចន្ទរាជា ដោយព្រះអង្គបានបញ្ចប់សង្គ្រាមហើយព្រះអង្គបានធ្វើឲ្យមានការ ឯកភាពទឹកដីខ្មែរតែមួយព្រះអង្គបានកែនរាស្ត្រ ឲ្យចូលរួមកសាងប្រទេសជាតិឡើងវិញជាពិសេសរៀបចំ កសាងទីក្រុងលង្វែក។ព្រះបាទចន្ទរាជាបញ្ជាមន្ត្រី ឧកញ៉ាសេនាបតីឱ្យកេណ្ឌរាស្ត្រកាប់ឈើ ជញ្ជូនថ្ម រែកដី ដើម្បីសង់បន្ទាយនិងរាជវាំង។ ក្រុមមេការឱ្យគេដឹកបុកគ្រឹះរៀបថ្ម ៦ហត្ថ ជុំវិញបន្ទាយជាបីជ្រុង ហើយ លើកដីច្រុះក្តារ ដែលមានទំហំបណ្តោយជិត៣គ.ម ទទឹង២គ.ម កំពស់១៧ហត្ថ កំរាស់ខ្នងលើ១០ហត្ថ ជើងទេរខាងក្រោម២២ហត្ថ ឯជ្រុងទីបួនគឺទន្លេ។ ទ្រង់បានឱ្យគេធ្វើកំពែងការពារ៥ជាន់ ព្រមទាំងដាំរបង ឫស្សីយ៉ាងក្រាស់ កំរាស់ ២សិន(១៦០ម)មានគូទឹក មានទ្វារ ៨ ក្នុងទ្វារនីមួយៗមានសើនមួយ។ សើន ទាំង៨ មានកំរាស់២២ហត្ថ សម្រាប់ដាក់កំភ្លើងធំ។ ខាងក្នុងកំពែងទាំងប្រាំជាន់ ដាក់សុទ្ធតែទាហាន កាំភ្លើងច្រូង(កាំភ្លើងវែង)។ ក្នុងកំពែងជាន់ទី១ ដាក់សុទ្ធតែទាហានកាំភ្លើងធំ ហើយនៅមុខកំពែងនេះ មានរោងដំរីនិងរោងសេះ។ កំពែងទី២ ដាក់សុទ្ធតែទាហានកាំភ្លើងវែង សាលាជំនុំ សាលាជំបូង និងសាលា ឧទ្ធរណ៍។ ក្នុងកំពែងទី៣ សុទ្ធតែទាហានអាវុធខ្លី មានដាវ ផ្តាក កាំបិត។ កំពែងទី៤ ដាក់សុទ្ធតែទាហាន រក្សាព្រះអង្គ រោងល្ខោន និងព្រះពន្លាទតល្ខោន។ នៅក្នុងកំពែងទី៥ មានរោងបញ្ចក្សត្រ និងដំណាក់សំរិទ្ធ វិមាន កំសាន្ត កិរម្យ ក្រុមបារគូ បុរោហិត និងក្រុមមហាលិក។ ក្នុងកំពែងនេះដែរ មានរាជវាំងកំពូលប្រាំបីទ មាស និង លាបម្រក្ស សម្រាប់ព្រះមហាក្សត្រធិរាជផ្ទុំ ហើយមានតម្កល់វត្ថុសក្តិសិទ្ធិ គឺព្រះកែវ ឬព្រះ ត្រឡែងកែង និងព្រះគោ ចំនួន១២ ដែលនៅក្នុងពោះព្រះគោទាំងនោះ មានរក្សានូវគម្ពីរក្បួនសាស្ត្រាដ៏ មានតម្លៃលើសលប់។ មានផ្ទះ ស្រីស្នំ ក្រុមការ បុត្រាបុត្រីនិងមានឃ្លាំងធំៗទុកស្រូវ អង្ករ អំបិល ប្រហុក ត្រីដៀត ត្រីផ្អើរ និងឃ្លាំងសាស្ត្រាវុធ²⁰។

¹⁹ -លោក អេង សុត មហាបុរសខ្មែរ ឆ្នាំ ២០០៩
²⁰ -លោក អាដេម៉ា ឡឺវីក្លែរ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរឆ្នាំ ២០០៦

ម្យ៉ាងទៀតតាមជំនឿរបស់ខ្មែរ ព្រះគោនិងព្រះកែវជាបងប្អូនបង្កើតនិងគ្នា ដែលអ្នកស្រុកតែងតែ គោរពបូជា ទុកជាវត្ថុសក្តិសិទ្ធិដោយសារនៅក្នុងបន្ទាយលង្វែកមានរូបព្រះគោ ព្រះកែវ គេមានជំនឿថានេះ ជាបន្ទាយមួយយ៉ាងមាំមួនសម្រាប់ការពារសត្រូវផងនិងជាឃ្លាំងវប្បធម៌ជាតិបន្ទាប់ពីអង្គរ។

២.៣. កំណត់ត្រាប្រវត្តិសាស្ត្រនិង ហេតុផល

២.៣.១. ការបែកបាក់បន្ទាយលង្វែកតាមកំណត់ត្រាសៀម

សៀវភៅព្រះរាជពង្សាវតារអយុធ្យា របស់ប្រទេសថៃ បានសរសេរចាប់ពីទំព័រ ១៣៩ ដល់ទំព័រ ១៥៤ ដែលមាន លក្ខណៈផ្ទុយពីសៀវភៅ ព្រះរាជពង្សាវតាខ្មែរ របស់ប្រទេស កម្ពុជា។ បន្ទាប់ពីបានវាយបក ទៅលើព្រះចៅនៃរាជវង្ស តុងអ៊ូ (Tong_oo) នៅរាជធានី ហង្សាវតី (ប្រទេសកូម៉ា) រួចមក ព្រះចៅ ណារេស៊ូរ (King Naresuan) របស់សៀម បានលើកទ័ពចូលធ្វើសង្គ្រាមប្រឆាំងក្រុងកម្ពុជាជិតៗក្នុងឯកសារ

(រូបភាពGoogle Search)

ព្រះរាជពង្សាវតារអយុធ្យា នោះមករៀបរាប់ថា៖ «នៅក្នុងសង្គ្រាមជាមួយខ្មែរលើកនេះ សៀមបានកេណ្ឌកង ទ័ពមានទាំងជើងគោកនិងជើងទឹក កងទ័ពសេះ កងទ័ពដំរី ជាច្រើនកង ដើម្បីវាយបង្ក្រាបមកលើទ័ពខ្មែរ។ សៀមបានប៉ះប្រយុទ្ធ ជាមួយកងទ័ពខ្មែរនៅក្រុងសិរីសោភ័ណ (បន្ទាយមានជ័យ) បាត់ដំបង ពោធិ៍សាត់ និងនៅស្រុកបរិបូណ៌ ដែលធ្វើឲ្យកងទ័ពទាំងសងខាងស្លាប់ ជាច្រើនម៉ឺន នាក់។» ឯកសារថៃដែលនេះ បានរំលឹកអំពីវិវាទរបស់កងទ័ពខ្មែរ ដែលមានថ្វីដៃខ្លាំងពូកែ សុខចិត្តលឺជីវិតនៅក្នុងសមរភូមិ មិនចុះ ញ៉មជាមួយទ័ពសៀម ជាដាច់ខាត។ «តែទោះជាយ៉ាងនេះក្តី ដោយសារកងទ័ពសៀមមានចំនួនច្រើនជាង ទើបធ្វើឲ្យបន្ទាយការពារតាមតំបន់នីមួយៗ ត្រូវបានទ័ពសៀមដណ្តើមបាន ព្រមទាំងបានចាប់ចោលហាយ ខេត្តទាំងនោះ ជាល្មើយសឹកទៀតផង។លុះពេលវាយមកដល់រាជធានីលង្វែក (Lawaek) ស្តេច នរេស៊ូរ បានចេញព្រះរាជបញ្ជា ឲ្យកងទ័ពគ្រប់ផ្នែកទាំងអស់ ឡោមព័ទ្ធបន្ទាយ។ ព្រះរាជពង្សាវតារអយុធ្យាបាន សរសេរថា៖ « ព្រះចៅនរេស៊ូរ បានគង់ប្រថាប់នៅលើដំរីខាងមុខកងទ័ព ដើម្បីប្រយុទ្ធនៅក្នុងសមរភូមិ។ (ព្រះបាទអគ្គទសរតន៍ ក៏គង់នៅលើដំរីខាងមុខកងទ័ពដែរ។ រីឯកងទ័ពស្រួចដ៏ក្លាហាន (សៀម) បាន ឈរនៅលើខ្នងដំរី នៅពីមុខក្លោងទ្វារខាងជើងដែរ ដឹកនាំដោយ(ប្រាយ៉ាម៉ាហាយុទ្ធា) "Praya Maha Yotha" (ពញា មហាយុទ្ធា)។ » "Praya Maha Yotha" (ប្រាយ៉ាស៊ីរតចាឌីចូ)"Praya Si Ratcha Decho" (ប្រាយ៉ាថៃណាំនិងប្រាយ៉ាស៊ីរតចាម៉ាណូ)"Praya Thai Nam" និង"Praya Ratcha Manu" បាន បញ្ជាដំរីរបស់ពួកគេ សំរុកចូលទៅកំទេចទ្វាររាជធានី។ កងទ័ពខ្មែរដែលឈរការពារ នៅតាមច្រកទ្វារ នីមួយៗ បានបាញ់ព្រួញ កាំភ្លើងតូចធំ និងគ្រាប់រំសេវ ចេញទៅគ្រប់ជ្រុងទាំងអស់ ធ្វើឲ្យទ័ពសៀមស្លាប់ និងរបួសជាច្រើននាក់។ ប៉ុន្តែ "Praya Maha Yotha" នៅតែបញ្ជាដំរីឲ្យរត់ទៅមុខ និងកំទេចទ្វាររបស់រាជ

ជានី ឲ្យទាល់តែបាន។ ទីបំផុត នៅថ្ងៃសៅរ៍ ៣កើត ខែពិសាខ ឆ្នាំរក ក្លោងទ្វារបន្ទាយ ឬរាជធានីលង្វែក ក៏ត្រូវបានដួលរលំ។ ទាហ៊ានសៀមបានចូលទៅក្នុងរាជធានី និងចាប់ខ្មែរជាច្រើននាក់ ហើយបានចាប់យកស្តេចខ្មែរ ទៅថ្វាយស្តេចសៀម។

សរុបសេចក្តី មក«ត្រង់ចំណុចនៃការរៀបរាប់អំពីចម្បាំងនេះ សៀវភៅ ព្រះរាជពង្សាវតារអយុធ្យា មិនបាននិយាយអំពីការបាញ់ប្រាក់ខ្នង ចូលក្នុងគុម្ពឬស្សីឡើយ។ ហេតុនេះ យើងគួរតែពិចារណា និងសិក្សាលើសៀវភៅ ព្រះរាជពង្សាវតារខ្មែរឡើងវិញ ដែលបានលើកឡើងថា ទ័ពសៀមបានបាញ់ប្រាក់ដួង ហើយប្រជាជនខ្មែរខ្លួនឯង ជាអ្នកកាប់ផ្តាវព្រៃឬស្សីទាំងនោះ ទើបធ្វើឲ្យទ័ពសៀម មានឱកាសវាយចូល និងកំទេចរាជធានីបាន។ តើរវាងរាជពង្សាវតារខ្មែរ និងអយុធ្យា មួយណាដែលយើងអាចទុកចិត្តបាន?»

ការកង្វះតម្លាភាព ឯកសារ «ព្រះរាជពង្សាវតារអយុធ្យា» ដោយពួកគេអះអាងថា សៀម សរ (ថៃសព្វថ្ងៃ) សេររៀងវ៉ានេះដោយខ្លួនឯង ដើម្បីលើកតម្កើនស្តេច និងប្រវត្តិសាស្ត្ររបស់សៀមខ្លួនឯង។ នេះបើទោះជាឯកសារនេះ រៀបរៀងឡើង និងសរសេរដោយជនជាតិបរទេស (ផ្សេងពីខ្មែរ និងសៀម) លោកបណ្ឌិត ចិន្ត ច័ន្ទរតនា ជំនាញខាងបូរាណវិទ្យា និងប្រវត្តិសិល្បៈ ។ «បញ្ហាបាញ់ប្រាក់ដួង គឺមាននិយាយ នៅក្នុងព្រះរាជពង្សាវតារក្រុងចាស់ របស់ហ្លួងប្រសើតអក្សរនីតិ និងឯកសារប្រវត្តិការកសាងជាតិ របស់ ព្រះនរេស្វរ របស់កងទ័ពជើងទឹកថៃ។ «ថៃសរសេរថា គេចាប់បានស្តេចខ្មែរយកទៅកាត់ក ក្រោយបែកបន្ទាយលង្វែក។ តាមពិតស្តេចខ្មែរបានភៀសខ្លួនទៅខេត្តអាចម៍ក្រពើរួចទៅហើយ ដោយកងរក្សាព្រះអង្គបានវាយបើកផ្លូវឈាម ដើម្បីជម្លៀសព្រះអង្គនិងរាជវង្សានុវង្សគេចចេញពីសត្រូវ។ ការដែលចាប់បាននោះគឺស្រីសុរិយោព័ណ៌និងបុត្រាទាំងពីរទៅវិញទេ។

២.៣.២. ការបែកបន្ទាយលង្វែកតាមពង្សាវតារខ្មែរ

ការបាក់បែកបន្ទាយលង្វែក ដែលជារាជធានីដ៏រឹងមាំចុងក្រោយ របស់ខ្មែរ បានកើតឡើងដោយសារប្រជាជនខ្មែរ ជាអ្នកកាប់ផ្តាវព្រៃឬស្សី ដើម្បីយកប្រាក់ខ្នង ឬយ៉ាងណា ?

តាមអ្នកស្រាវជ្រាវប្រវត្តិនៃការដួលរលំបន្ទាយលង្វែកនៅចុងសតវត្សរ៍ទី១៦ក្នុងឆ្នាំ១៥៩៤ នៃគ.ស បានកើតឡើងដោយសារភាពលោភលន់ និងកង្វះការពិចារណាវង្សាយ របស់ប្រជាជនកម្ពុជាខ្លួនឯង រហូតបានកាប់ផ្តាវកំពែងព្រៃឬស្សីជុំវិញរាជធានី ដើម្បីយកប្រាក់ខ្នង និងដើម្បីបង្កភាពងាយស្រួល ឲ្យសៀមលើកទ័ពវាយបំបែករាជធានីមែនឬ? មានមតិជាច្រើន បានលើកឡើងខុសៗគ្នា ជាពិសេសមានការប្រទាំងប្រទើសគ្នា រវាងឯកសារព្រះរាជពង្សាវតារខ្មែរ របស់ប្រទេសកម្ពុជា និងព្រះរាជពង្សាវតារអយុធ្យា របស់ប្រទេសថៃ ទាក់ទងនឹងហេតុការណ៍ នៃការធ្វើសង្គ្រាមរបស់សៀមប្រឆាំងខ្មែរ នៅក្នុងសម័យកាលនោះ។ ចំណែកឯលោក «MC Sovann» វិញ បានសរសេរទម្លាក់កំហុស ទៅលើអ្នកប្រវត្តិសាស្ត្រថៃ ដែលសរសេរពង្សាង ខុសពីប្រវត្តិតិថា៖ «បើប្រវត្តិសាស្ត្រសរសេរថា ស្តេចសៀមប្រើល្បិចនោះ ដូចជាប្រមាថ

ចេស្តាស្តេច។ អញ្ចឹងបានអ្នកប្រវត្តិសាស្ត្រសរសេរតែកន្លែងខ្លាំង និងការវាយសន្ធឹងលើខ្មែរ។ ជាការពិតណាស់ បើសិនជាអ្នកប្រវត្តិសាស្ត្រសៀមសរសេរថា សៀមប្រើល្បិចលើខ្មែរ នោះសបញ្ជាក់ឱ្យឃើញថា សៀមគ្មានសមត្ថភាពបំបែកក្រុងលង្វែក ទើបបានជាបាញ់ប្រាក់ខ្នង ចូលគុម្ពឬស្សី។»។

លោក វង្ស សុធាវ៉ា បានបញ្ជាក់ថា តាមការស្រាវជ្រាវថ្មី ប្រាក់ជួង មិនមាននៅក្នុងសម័យលង្វែកទេ គឺមានតែពាក្យថា"ជុំប្រាក់"(រាងស្រដៀងក្រចកសេះ)។ រីឯប្រាក់ជួង គឺទើបតែបង្កើតនៅរាជព្រះបាទអង្គជួង ហរិរាមា ឥស្សរាធិបតី នាឆ្នាំ១៨៤១នៃគ.ស នេះទេ។

តាមឯកសារពង្សាវតារខ្មែរ បានបង្ហាញថា ស្តេចសៀម នរេសូរ ឲ្យគេយកជ័រទឹក យកមកជះដុតកំពែងឬស្សី។បើតាមពង្សាវតារខ្មែរជារឿងត្រឹមត្រូវជាងដោយសារគុម្ពឬស្សីគេអាចដុតឆេះលឿនជាកាប់។

២.៣.៣. ការបែកបាក់បន្ទាយលង្វែកតាមកំណត់ត្រាអឺរ៉ុប

ក្រុងលង្វែកក្នុងស្រុកកំពង់ត្រឡាចមានភាពទាក់ទាញ ប៉ុន្តែសាមញ្ញ។ វាពិបាកស្រមៃថារាជធានីដ៏អស្ចារ្យមួយដែលព័ទ្ធដោយជញ្ជាំងនៅខាងកើត ស្រះទឹក និងព្រៃឈើជុំវិញគឺនៅទីនេះ ហើយក៏ជាកន្លែងដែលកប៉ាល់ពាណិជ្ជករនានាមកពីប្រទេសឆ្ងាយៗដូចជា ប្រទេសហូឡង់ ឬប្រទេសអេស្ប៉ាញ បានមកបោះយុថ្នាលបំនៅទន្លេសាបជិតនេះ។

(រូបភាពGoogle Search)

ការកត់ត្រារបស់ពួកព័រទុយហ្គេ ថាស្តេចខ្មែររត់ទៅខេត្តអាចម៍ក្រពើ ហើយអ្នកដែលត្រូវចាប់ខ្លួននោះ គឺជាព្រះស្រីសុរិយោពណ៍ទៅវិញទេ ហើយក៏មិនបានសម្លាប់ដែរ ព្រោះព្រះអង្គបានត្រឡប់មកឡើងសោយរាជ្យនៅស្រុកខ្មែរវិញ។»

សូម្បីក្នុងចំណោមប្រជាពលរដ្ឋខ្មែររយៈពេល ៦ ទសវត្សរ៍ក្នុងសតវត្សរ៍ទី ១៦ ដែលក្នុងសម័យនោះ ក្រុងលង្វែក ជារាជធានីរបស់កម្ពុជាត្រូវបានចងចាំថាជាសម័យកាលងងឹតមួយដែលពោរពេញដោយការបាញ់ និង «ភាពអាម៉ាស់ខ្លាំង» នៅក្រោមកណ្តាប់ដៃពួកឈ្លានពានមកពីអាយុធ្យាក្នុងឆ្នាំ ១៥៩៣នៃគ.ស

២.៣.៤. ការដោះក្រុងលង្វែកពីសៀម

ក.ព្រះរាមាជើងព្រៃឆ្នាំ១៥៩៤នៃគ.ស-១៥៩៦នៃគ.ស
 ព្រះអង្គត្រូវជាញាតិព្រះសត្វទី១។ នៅឆ្នាំ១៥៩៤ គ.សព្រះអង្គ
 បាននាំទ័ពចូលវាយសៀម នៅឧដុង្គ ព្រមទាំងដោះបានក្រុង
 លង្វែកជាស្ថាពរ។ ទ្រង់បានឡើងសោយរាជ្យ នៅស្រីសន្ធរ
 (ខេត្តកំពង់ចាម) ព្រះសត្វ និងបុត្រទាំងពីរសុគត់ទៅប្រទេស
 លាវ។នៅឆ្នាំ១៥៩៦នៃគ.ស ជម្លោះមួយបានផ្ទុះឡើងរវាង
 ឈ្មួញចិន និងពួកទាហានជើងទឹកអេស្ប៉ាញ។

(រូបភាពGoogle Search)

ឈ្មួញចិនប្រមាណជា ១០០នាក់ត្រូវស្លាប់ ហើយទំនិញនិងសំពៅក៏ត្រូវរឹបអូសទាំងអស់។ Veloso បានសុំ
 អនុញ្ញាតពីព្រះរាមាជើងព្រៃចូលគាល់ ដើម្បីបំភ្លឺឧប្បត្តិហេតុដែលកើតឡើងនោះ តែទ្រង់ដាក់លក្ខខណ្ឌថា
 ទាល់តែពួកអេស្ប៉ាញព្រមសងទំនិញទៅពួកចិនទាំងអស់ជាមុនសិន ទើបទ្រង់អនុញ្ញាតឱ្យចូលគាល់។
 Veloso និង Ruiz សម្រេចថា ត្រូវតែប្រើកម្លាំងទ័ព ដោយនាំទាហាន ៣៨នាក់ ទៅព័ទ្ធរាំងនៅស្រីសន្ធរ រួច
 សម្លាប់ រាមាជើងព្រៃ ក្នុងពេលរាត្រី ហើយត្រឡប់មកភ្នំពេញវិញ។ ហើយពួកនេះបាននាំដំណឹងទៅថ្វាយ
 ព្រះសត្វនៅប្រទេសលាវ តែពេលទៅដល់ប្រទេសលាវទើបដឹងថាព្រះសត្វនិងបុត្រជ័យជេដ្ឋាបានសោយ
 ទីវង្គត់ទៅហើយ។ ក្រោយមកក្រុមនេះបាន ដង្ហែរបុត្របន្ទាប់ គឺចៅពញាតន់ ចូលប្រទេសកម្ពុជាវិញ។

ព្រះចៅនរេសូរស្តេចសៀម ក្រោយពីបានជ័យជម្នះលើខ្មែរហើយ ក៏ទ្រង់តែងតាំងមហាមន្ត្រី
 សៀម និងពលទាហាន ២០០០នាក់ ឲ្យនៅក្នុងស្រុកឧដុង្គ ដើម្បីត្រួតត្រាកិច្ចការប្រទេសខ្មែរ។ ឯព្រះអង្គ
 ទ្រង់នាំហ័ពលយាងត្រឡប់ទៅក្រុងឧដុង្គវិញ។ ពេលនោះ សម្តេចព្រះរាមាធិបតីអុង នៅខេត្តជើងព្រៃ
 ដែលអ្នកផងនិយមហៅថា ព្រះបាទរាមាជើងព្រៃ ដែលជាព្រះញាតិរបស់ព្រះមហិន្ទរាជាព្រះសត្វ ទ្រង់
 បានកេណ្ឌទ័ពទៅវាយកម្ចាត់ពួកសៀម នៅឧដុង្គនោះឲ្យបរាជ័យ ហើយដកទ័ពរត់ត្រឡប់ទៅស្រុកវិញ
 អស់ក្នុងឆ្នាំ១៥៩៤នៃគ.ស នៃគ្រិស្តសករាជ។ បន្ទាប់មក ព្រះអង្គក៏ទ្រង់ឡើងគ្រងរាជ្យនៅរាជធានីស្រី
 សន្ធរ ដោយមានព្រះនាមក្នុងរាជ្យថា ព្រះរាមាធិបតីបរមរាជាធិរាជ។

ព្រះរាមាធិបតីព្រះរាមាជើងព្រៃ ទ្រង់គ្រងរាជ្យបានតែបីឆ្នាំប៉ុណ្ណោះ ក្នុងខែមករា ឆ្នាំ១៥៩៦នៃគ.ស
 លោក វេឡូសូ ជាប្អូនថ្លៃព្រះសត្វ និងស្ម័គ្របក្ខពួក ដែលឯកសារខ្លះថាបានទៅស្រុកកំណើត តែឯកសារ
 ខ្លះថា ត្រូវបានព្រះមហិន្ទរាជាព្រះសត្វ បញ្ជាឲ្យទៅសុំជំនួយពីលោកទេសាភិបាលអេស្ប៉ាញ៉ុល នៅហ្វីលីពីន
 បានត្រឡប់មកដល់ប្រទេសកម្ពុជា វិញ ដោយនាំទាំងកម្លាំងទ័ពជំនួយមួយចំនួនមកផង។ ពេលមក
 ដល់ វេឡូសូ ដឹងថា ក្រុងលង្វែក បានត្រូវវាយបែកដោយទ័ពសៀម រួចទៅហើយ ហើយព្រះមហិន្ទរាជាព្រះ
 សត្វ និងព្រះញាតិវង្សមួយចំនួន ទ្រង់បានភៀសខ្លួនទៅប្រទេសលាវ ហើយមានព្រះរាជាថ្មី គឺព្រះរាមា
 ជើងព្រៃ បានឡើងសោយរាជ្យនៅប្រទេសខ្មែរដូច្នោះ ក៏មានការអាក់អន់ស្រពន់ចិត្តជាខ្លាំង។ គាប់ជួនជា

ខែមេសា នៃឆ្នាំនោះមានជម្លោះរវាងពួកឈ្មួញចិន និងពួកទាហានជើងទឹកអេស្ប៉ាញ៉ុល បានកើតឡើង ហើយដែលបានធ្វើឲ្យឈ្មួញចិន ប្រមាណ ១០០នាក់ស្លាប់ រួចទំនិញទាំងអស់របស់ចិន ត្រូវរឹបអូសនោះ លោក វេឡូសូ បានសុំអនុញ្ញាតពីព្រះរាមាជើងព្រៃ ដើម្បីចូលគាល់ ហើយស្រាយបំភ្លឺព្រះអង្គអំពីបុព្វហេតុ ដែលកើតមាននោះ។ ប៉ុន្តែព្រះរាមាជើងព្រៃ ទ្រង់បានដាក់លក្ខខណ្ឌថា ទាល់តែពួកអេស្ប៉ាញ៉ុល សង ទំនិញទាំងអស់ទៅពួកចិន សិន ទើបព្រះអង្គអនុញ្ញាតឲ្យចូលជួបបាន។ ដោយហេតុនោះ លោក វេឡូសូ និងលោក រ៉ូស បានសម្រេចចិត្តប្រើកម្លាំងទ័ព ដើម្បីវាយលុកព្រះរាជវាំងស្រីសន្ធរ ហើយធ្វើគត់ព្រះរាមា ជើងព្រៃ ក្នុងឆ្នាំនោះទៅ។

មានឯកសារខ្លះទៀតដូចព្រះរាជពង្សាវតារមហាបុរសខ្មែរ បានអធិប្បាយថា កាលបើត្រឡប់មក ដល់ប្រទេសខ្មែរវិញហើយដឹងថា ព្រះមហិន្ទ្ររាជាព្រះសត្វា និងព្រះញាតិវង្សទ្រង់កៀសព្រះអង្គទៅខេត្ត ស្ទឹងត្រែង ហើយមានស្តេចថ្មី គឺព្រះរាមាជើងព្រៃ ទ្រង់ឡើងសោយរាជ្យនៅរាជធានីស្រីសន្ធរ ដូច្នោះ លោក វេឡូសូ និងស្ម័គ្របក្ខពួក បានធ្វើឧបាយកលជាសុំចូលគាល់ព្រះរាមាជើងព្រៃ ដោយនាំយកកាំភ្លើងវែង មួយចំនួន និងកាំភ្លើងខ្លីក្រមាសយ៉ាងល្អ ដែលខ្លួនទើបនឹងបានមក យកទៅថ្វាយព្រះអង្គ ដើម្បីសុំជ្រក ក្រោមបុណ្យបារមី។ ព្រះរាមាជីបតីព្រះរាមាជើងព្រៃ មិនបានជ្រាបពីឧបាយកលនេះ ក៏ទ្រង់អនុញ្ញាតឲ្យ ចូលគាល់តាមសំណើ។ លោក វេឡូសូ យកកាំភ្លើងវែងរបស់ខ្លួន ២៤ ដើមដាក់ក្នុងហិប អោយទាហាន អេស្ប៉ាញ៉ុល សែងជា ១២ស្នែងចូលទៅ ហើយកាំភ្លើងខ្លីក្រមាសនោះ លោក វេឡូសូ កាន់ចូលទៅដោយ ខ្លួនឯង។ ដល់មុខព្រះក៏ត្រូវព្រះរាជាហើយ ក៏លុតជង្គង់ថ្វាយកាំភ្លើងក្រមាសនោះ ដោយហុចខាងស្វែ កាំភ្លើងទៅមុន។ លុះព្រះរាជាលូកព្រះហស្តមកទទួលយកកាំភ្លើងនោះ វេឡូសូ ក៏ក្រឡាស់ថ្វាយខាងត្រែ កាំភ្លើងរួចគាស់កែ គ្រាប់កាំភ្លើងផ្ទុះឡើងត្រូវព្រះរាមាជើងព្រៃ សុគតទៅ។ ព្រះរាមាជើងព្រៃ ទ្រង់ឡើងគ្រង រាជ្យនៅឆ្នាំ១៥៩៤នៃគ.ស ហើយទ្រង់សុគតដោយគ្រាប់កាំភ្លើងរបស់អេស្ប៉ាញ៉ុល នៅឆ្នាំ១៥៩៦នៃគ.ស នៃគ្រិស្តសករាជ នៅរាជធានីស្រីសន្ធរ។

ខ. ចៅពញាតន់ ឬ ព្រះបរមរាជាទី៦ (ឆ្នាំ១៥៩៨នៃគ.ស-១៥៩៩នៃគ.ស)

ព្រះអង្គជាក្សត្រមានសិទ្ធិឡើងសោយរាជ្យ ហើយពួកនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រីទទួលស្គាល់ទៀតផង។ ទ្រង់ឡើងសោយរាជ្យនៅស្រីសន្ធរ។ ពួកព័រទុយហ្គាល់ អេស្ប៉ាញ៉ុ ក៏ដប៉ុនបានផ្តល់ការគាំទ្រចំពោះព្រះ អង្គ។ ដើម្បីសងគុណ ពួកអេស្ប៉ាញ៉ុ ដែលបានដង្ហែរព្រះអង្គឱ្យមកសោយរាជ្យ ពញាតន់បានតែងតាំងពួក អេស្ប៉ាញ៉ុ ឱ្យកាន់ការងារធំៗមួយចំនួនដូចជា Veloso ត្រូវឡើងជាមេស្រុកខេត្តបាណាម និង Ruiz ជា មេស្រុកខេត្តទាំង។ ទ្រង់បានផ្ញើសារទៅក្រុងម៉ានីល ដើម្បីសុំឱ្យពួកបព្វជិតនិមន្តមកកម្ពុជា ទ្រង់សន្យាថា នឹងជួយសង់ព្រះវិហារ និងអនុញ្ញាតឱ្យជាតិខ្មែរចូលសាសនាគ្រិស្តទៀតផង។ ដើម្បីពង្រឹងអំណាច ទ្រង់ បានសុំជំនួយជាទ័ព និងបព្វជិតទៅទេសាភិបាលថ្មីនៅប្រទេសហ្វីលីពីន។

នៅថ្ងៃទី១៧ កញ្ញា ១៩៩៨នៃគ.ស ទាហាន អេស្ប៉ាញ២០០នាក់ និងបុព្វជិតដូមីនីកាំង២អង្គ មកប្រទេសកម្ពុជា តែត្រូវខ្យល់ព្យុះបក់ឱ្យរង្វង់ផ្លូវទៅដល់ប្រទេសចិនវិញ។ ក្រោយមកទៀត មានកប៉ាល់មួយមកដល់ចតុមុខ នៅ ឆ្នាំ១៩៩៩នៃគ.ស។ បន្ទាប់មកមានជម្លោះមួយកើតឡើង រវាងពួកនាវិក អេស្ប៉ាញ និងពួកផ្កា។ Veloso និង Ruiz បានមកដល់កន្លែងជម្លោះក៏ត្រូវគេសម្លាប់ទាំងពីរនាក់។ ដំណឹងនេះបានឮដល់ពញាតន់ទ្រង់បាននាំទ័ពមកដោយផ្ទាល់ ហើយពួកចាម ជាបះបោរក៏បានសម្លាប់ព្រះអង្គទៀត។

គ. ចៅពញាអន ឬ ព្រះបរមរាជាទី៧ (១៩៩៩នៃគ.ស-១៦០០នៃគ.ស)

ព្រះអង្គជាបុត្រពៅរបស់ព្រះសត្វា ពួកនាម៉ឺនបានយាងឱ្យសោយរាជ្យនៅស្រីសន្ធរ។ ទ្រង់បន្តនយោបាយរបស់ជូនតាទ្រង់ ដោយអំពាវនាវឱ្យពួកអ្នកផ្សាយសាសនាគ្រីស្ទ និងទាហានជួយការពារទ្រង់។ ព្រះអង្គជាបុត្រមិនប្រកបដោយទសពិតរាជធម៌ទេព្រោះថ្ងៃមួយយាងទៅប្រពាតព្រៃនៅភូមិតាមាក់ ទ្រង់សព្វព្រះទ័យលើស្រីម្នាក់ជាប្រពន្ធមេស្រុកឈ្មោះពញាថ្មី។ ទ្រង់បញ្ជាឱ្យចាប់បង្ខំស្រីរូបនោះ នាងនោះប្រកែកក៏ត្រូវទទួលទារុណកម្មរហូតដល់បាត់បង់ជីវិត។ ថ្មីនាងក្តៅក្រហាយចំពោះអំពើរំលោភជិះជាន់ ក៏រត់ចូលខាងកែវព្រះភ្លើង។ ក្នុងឱកាសបុណ្យចំរើនព្រះជន្ម បរមរាជាទី៧ កែវព្រះភ្លើងក៏បាននាំបក្សពួកបន្តិចូលធ្វើគត់ព្រះអង្គបាននៅរាជវាំង ស្រីសន្ធរនៅឆ្នាំ១៦០០នៃគ.ស។

ឃ. ចៅពញាញោម ឬ សម្តេចព្រះកែវហ៊ា

ព្រះអង្គជាបុត្រព្រះសត្វា ហើយឡើងសោយរាជ្យនៅព្រះជន្ម២១ព្រះវស្សាគង់នៅរាជវាំងស្រីគន្ធរ។ ព្រះស្រីសុរិយោពណ៌ ជាសត្រូវរបស់ព្រះអង្គ។ ពញាញោមបានបន្តនយោបាយរបស់ក្សត្រសោយរាជ្យមុនៗ គឺយកចិត្តទុកដាក់ខ្លាំងណាស់ជាមួយពួកអឺរ៉ុប។ ព្រះអង្គជាបុត្រមិនរស់កិច្ចការផែនដី ចូលចិត្តបរបាញ់សត្វ និងបៀតបៀន ប្រពន្ធអ្នកដទៃ ជិះជាន់កៀបសង្កត់រាស្ត្រ។ ហេតុនេះហើយទើបអាយុការ (ទេវីក្សត្រ) របស់ទ្រង់ ជំនុំជាមួយមន្ត្រី សុំស្តេចសៀម ដើម្បីយាងព្រះស្រីសុរិយោពណ៌មករៀបចំប្រទេសឡើងវិញ²¹។

២.៤. សេដ្ឋកិច្ចសម័យលង្វែក

២.៤.១. កសិកម្ម

ផ្នែកកសិកម្មមានសកម្មភាពខ្លាំង ព្រោះព្រះរាជាសម័យនោះ បានយកព្រះទ័យទុកដាក់នឹងបញ្ហានេះណាស់។ ព្រះអង្គតែងតែគិតគូរដល់ដីធ្លី សម្រាប់ប្រជារាស្ត្រធ្វើស្រែចម្ការ ថែមទាំងបានដឹកអូរ ព្រែកប្រឡាយ សម្រាប់ផ្គត់ផ្គង់ទឹកដល់កសិកម្ម។ ក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទចន្ទរាជា ទ្រង់បានបញ្ជាទ័ពឱ្យកាប់ឆ្ការ

²¹ -លោក អេង សុត មហាបុរសខ្មែរឆ្នាំ ២០០៩

ព្រៃដើម្បីវាតទីដីស្រែចម្ការ សម្រាប់ប្រជារាស្ត្រ។ នៅរដូវបង្កបង្កើនផល និងប្រមូលផល គេតែងតែបញ្ឈប់ សង្គ្រាមដើម្បីជួយប្រជារាស្ត្រក្នុងការប្រកបរបរកសិកម្ម។

២.៤.២. ពាណិជ្ជកម្ម

ដោយសារបឹងទន្លេសាបសម្បូរត្រី ហើយដីនៅជុំវិញសម្បូរដីជាតិ និងទន្លេមេគង្គជាផ្លូវទឹកដ៏សំខាន់ សម្រាប់ដឹកនាំទំនិញទៅលក់ដល់បរទេស វិស័យពាណិជ្ជកម្មមានការរីកចម្រើនគួរឲ្យកត់សម្គាល់។ ក្នុង រជ្ជកាលព្រះបាទពញាយ៉ាត ស្តេចកន ចន្ទរាជា ។ ប្រទេសកម្ពុជាសុទ្ធតែបាននាំទំនិញទៅលក់នៅបរទេស ហើយទិញមកវិញនូវគ្រឿងសាស្ត្រាវុធ។ ព្រះបាទបរមរាជាបានធ្វើទំនាក់ទំនងជាមួយពួកអឺរ៉ុបជប៉ុន ចិន ជ្វា ឲ្យមកធ្វើជំនួញនៅស្រុកខ្មែរ យ៉ាងច្រើនសន្លឹកសន្លាប់។ ពួកនេះបាននាំទំនិញដូចជាកំណាត់សំពត់ ឧបករណ៍ប្រើប្រាស់ផ្សេងៗ ហើយនាំចេញទៅវិញនូវគ្រឿងទេស ភ្នំកំរឹ ផ្លែឆៃ ជ័រ ស្បែក ។

២.៤.៣. សិប្បកម្ម

សិប្បកម្មនៅមានការអន់ថយនៅឡើយ។ សកម្មភាពសំខាន់ក្នុងសម័យនោះគឺការស្នូដែក ដែល មានសន្ទុះខ្លាំងក្លាចាប់ពីរជ្ជកាលព្រះបាទចន្ទរាជា ព្រោះព្រះអង្គ បានយកព្រះទ័យទុកដាក់នឹងបញ្ហានេះ ណាស់។ ប៉ុន្តែការប្រើដែលជាវត្ថុធាតុដើម មានរបរដំដែកជាដើម មានសកម្មភាព តាំងពីក្នុងរជ្ជកាល ព្រះបាទពញាយ៉ាតម្ល៉េះ។

២.៥. ការអប់រំសម័យលង្វែក

ទោះបីមានចលនាជាច្រើនបានកើតឡើងនឹងសង្គ្រាម ស្រុករងកលិយុគ ប្រទេសជាតិធ្លាក់ចុះ ឱនថយ បង្គោលបុរាណដ៏និងសាសនា។ តែកត្តាទាំងអម្បាលម៉ានេះពុំមែនថាកម្ពុជាត្រូវលេចជោគ វាសនានោះទេ។ ស្រដៀងគ្នានេះ ការសិក្សា នាសម័យនោះបានថយចុះ តែទោះបីយ៉ាងណាក៏ដោយ ប្រការនេះ មិនមែនជាមហន្តរាយ ពុំអាចស្តារឡើងវិញនោះទេគឺថាការសិក្សាអប់រំនៅតែរស់រានឥតដាច់ ឡើយ ។ នៅសម័យចាស់វេលាខ្មែរកាន់ព្រហ្មញ្ញសាសនា ព្រាហ្មណ៍ជាគ្រូបង្រៀនដល់ពួកក្សត្រ និងយុវ អភិជនទាំងឡាយ ហើយនៅតាមអាស្រមនានា កូនចៅអ្នកស្រុកមានព្រាហ្មណ៍សាស្ត្រាចារ្យនៅកន្លែង ផ្ទាល់ (អធ្យាបកៈ) ជាអ្នកជួយបង្ហាត់បង្រៀន ប៉ុន្តែនៅពេលព្រះពុទ្ធសាសនាចេរវាទបានប្រតិស្ឋានខ្ជាប់ខ្ជួន ការកិច្ចជាអ្នកបង្រៀនបានផ្ទេរមកឱ្យព្រះសង្ឃ ដែលបួសគង់នៅតាមវត្តអារាមទាំងឡាយក្នុង អាណា ចក្រ ។ គឺជាប្រការសំខាន់បំផុតនៃអតីតកម្ពុជា ដែលត្រូវដឹងអំពីការ«អប់រំ» ប្រជារាស្ត្រ បើនិយាយឱ្យ ទូលាយគឺនៅក្រោមការបង្ហាត់បង្រៀនឧបត្ថម្ភនៃអ្នកប្រាជ្ញ បណ្ឌិតព្រាហ្មណ៍។ ក្សត្រទាំងឡាយ (ជ័យវរ្ម័ន ទី២, ជ័យវរ្ម័នទី៣, ជ័យវរ្ម័នទី៤) បានទទួលការសិក្សាអប់រំនៅព្រះបរមរាជវាំង តែផ្ទុយទៅវិញ កូនចៅរបស់

ប្រជារាស្ត្រប្រាកដជាទទួលការសិក្សាអប់រំនៅតាម«អាស្រម» និង «សាលា» ដែលដឹកនាំដោយអ្នកប្រាជ្ញ បណ្ឌិតព្រាហ្មណ៍²²។

២.៥.១. ជាន់ដើម (ថ្នាក់ដំបូង)=រៀនសរសេរ

កាលកុមារដឹងក្តីហើយ មានអាយុប្រមាណ ៧, ៨, ៩, ១០ឆ្នាំ មាតាបិតាតែងនាំកូនទៅឲ្យសិក្សា នៅតាមវត្តអារាមរៀបចំសំពត់ខោអាវ ខ្លួនប្រាណកូន ហើយរើសរកថ្ងៃល្អ។ គេច្រើនរើសយក ថ្ងៃ ព្រហស្បតិ៍ ព្រោះថ្ងៃនេះជាទេព្វាសំដីហើយគេជឿថាកុមារចាប់ផ្តើមរៀននៅថ្ងៃនេះនឹងចេះដឹងឆាប់។ រើសថ្ងៃបានហើយ នាពេលព្រឹក មាតារៀបអាហារកោជនទុកជាចង្កាន់ប្រគេនលោក លុះរៀបរួចហើយស្វាមីភរិយានាំកូនទៅ វត្តចូលទៅ ជួបលោកគ្រូចៅអធិការក្រាបបង្គំបីដង បង្គាប់កូនឲ្យថ្វាយ បង្គំបី ដងហើយលើកកោជនាហារ ប្រគេន ទើបថយមកអង្គុយនៅទីសមគួរលើកដៃប្រណម្យទូថា៖ «ព្រះតេជព្រះគុណម្ចាស់ ! ខ្ញុំព្រះករុណា ទាំងពីរនាក់ នាំកូនឈ្មោះ មកប្រគេនទុក ជាសិស្ស ឱយសិក្សាចំណេះវិជ្ជា មានអក្សរ ជាដើម។ សូមព្រះ តេជគុណមេត្តាប្រោសបង្គាប់បង្រៀនច្បាប់ លោកច្បាប់ធម៌ ចំណេះវិជ្ជាគ្រប់ប្រការឲ្យទាន។ ខ្ញុំព្រះករុណា ទាំងពីរនាក់សុំតែភ្នែក និងឆ្អឹងទេ សាច់ឈាមប្រគេនព្រះតេជព្រះគុណទាំងអស់» ពាក្យនេះមានន័យថា សូមមេត្តាបង្រៀនសព្វសារពើវិជ្ជាបើនៅទាស់ខុសឆ្គងត្រង់ណា កាយ ឬវាចាចិត្ត មេត្តាប្រោសពុតប្រដៅ ឲ្យទាន ឱ្យទាល់តែបានទៅជាមនុស្សចេះដឹងនឹងគេឡើង។ និយាយទូលលោកហើយ បែរមកនិយាយនឹង កូនថា៖ «កូន! ម៉ែឱនាំកូនឯងមកប្រគេនព្រះតេជព្រះគុណឲ្យសិក្សារៀនសូត្រ។ កូនត្រូវប្រតិបត្តិព្រះតេជ ព្រះគុណកុំបីឱ្យមានឆ្គាំឆ្គង មើលបម្រើទឹកក្តៅ ទឹកត្រជាក់តាមការគួរ ហើយខំប្រឹងរៀនសូត្រឱ្យចេះដឹង ឲ្យ ម៉ែឱបានសប្បាយចិត្ត ធ្វើវង្សត្រកូលយើងឱយចម្រើនរុងរឿងតទៅ។»

កុមារដែលមាតាបិតាបានប្រគេនឲ្យទៅលោកគ្រូបាធារណៈហើយ ដេកនៅក្នុងវត្តអារាមរហូត និង ប្រណិប័តន៍គ្រូអាចារ្យតទៅ។ ទំនៀមទំលាប់នេះហើយ ជាប្រពៃណីខ្មែរយើងពីបុរាណ។ បើពិនិត្យ ពិចារណាឲ្យបានហ្មត់ចត់ទៅ នេះមិនមែនជាទំនៀមទម្លាប់ខ្មែរយើងសុទ្ធសាធទេ។ កាលដើមឡើយ ជា របស់ព្រាហ្មណ៍។ ក្នុងគម្ពីរព្រាហ្មណ៍ ដូចច្បាប់មនុស្ស ឬ ច្បាប់គ្រីហស្តសូត្រស្តីថា កូនព្រាហ្មណ៍កាលបើ ដល់អាយុសិក្សាហើយ (១០, ១១, ១២ ឆ្នាំ) មាតាបិតាត្រូវយកទៅប្រគេនឱ្យឫសីជាអធ្យាបក(គ្រូ បង្រៀន)ដើម្បីសិក្សា ត្រៃវេទ(ត្រ័យវិទ្យា)។ កុមារព្រាហ្មណ៍នេះ ហៅថា ព្រាហ្មណ៍ចារិន ឬព្រាហ្មណ ចារី (អ្នកប្រព្រឹត្តឲ្យបានទៅជាព្រាហ្មណ៍ ឬប្រព្រឹត្តបានក្តីប្រសើរ)។ នៅជាមួយគ្រូ រកអាហារកោជន រក្សាភ្លើងតទៅ រហូតដល់ចេះ ត្រៃវេទ និងវេទាង្គ(អង្គរបស់វេទ) ៦ ប្រការគឺ ៖

- សិក្សា (sikshá)សិក្សាសូរសាស្ត្រ, ការហាត់ថាឬហាត់និយាយបញ្ចេញសម្តីឱយច្បាស់លាស់

²² -ចៅ លិន សង្ឃមវិទ្យាអប់រំ ឆ្នាំ ២០១២

- ឆន្ទ (Chanda) សិក្សាក្បួនកាព្យ, សិក្សាឱយចេះនូវលក្ខណៈរបស់ឆន្ទៈ

- និរុក្ខ (Nirukta) សិក្សាអានវេទឱយត្រឹមត្រូវតាមជើងកាព្យ, កំពីអធិប្បាយសព្វប្បៀនអធិប្បាយសព្វក្នុងវេទទាំងមូល

- វ្យាករណ៍Vyākaraṇaសិក្សាវេយ្យាករណ៍(បាណិនិPāṇini)ការសិក្សាវេយ្យាករណ៍ដោយសព្វគ្រប់

- ជ្យោតិស្ឋJyotishaសិក្សាតារាសាស្ត្រ, ការសិក្សាឱយចេះទៀតិសាស្ត្រ

- កល្បៈKalpaសិក្សាឱយចេះធ្វើពិធីបូជា, ភាគពិស្តាររបស់គម្ពីរប្បការសិក្សាសេចក្តីពិស្តារ (វចនានុក្រមខ្មែរពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ១៩៦៧នៃគ.ស ត្រង់ពាក្យវេទាង្គ និង វចនានុក្រមសំស្ក្រឹត-អង្គេស, Monier Monier-Williams, ១៨៩៩នៃគ.ស, ទំព័រ១០១៦)²³។

លុះចេះវេទ ចេះ វេទាង្គសព្វគ្រប់ហើយ ទើបទទួលបាននាមថា «បារត្ថ»(អ្នកដល់នូវត្រើយនៃវិជ្ជា) ដល់វិលមកផ្ទះវិញទើបមាតាបិតារៀបពិធីប្រសិទ្ធិឲ្យបានពេញជាព្រាហ្មណ៍ពេញលក្ខណៈគឺទ្វិជៈ «កើតពីរដង» គឺកើតពីមាតាម្តង និងកើតពីត្រៃវេទម្តងទៀត។ ប្រពៃណីដូចបានរៀបរាប់មកនេះហៅថា ឧបនយសំស្ការ គឺពិធីប្រសិទ្ធិកូនឱយបានជាព្រាហ្មណ៍ពេញលក្ខណៈ។ ពាក្យថា ឧបនយសំស្ការ មានពីរម៉ាត់ គឺ ឧបនយ(ឧ + នី) ប្រែថា «នាំយកទៅប្រគល់ឲ្យ (អធ្យាបក=គ្រូ) + សំស្ការ(សំ+ស+ការ) ប្រែថា«សម្រាំង, ប្រសិទ្ធិ»។ សំស្ការនេះនៅប្រទេសឥណ្ឌាសម័យបុរាណទាំងអស់មាន៤០ប្រការគឺក្នុងជីវិតព្រាហ្មណ៍ម្នាក់ៗ រាប់តាំងពីកើតរហូតដល់ស្លាប់ទៅវិញត្រូវធ្វើសំស្ការ៤០ ដង។ ឧទាហរណ៍ មានគក្កលម្តងសំស្ការ (ពិធីធ្វើឱយឧទរមានគក្ក)រហូតដល់ អាវាហវិហាសំស្ការ ជាទីបំផុត។ តែសព្វថ្ងៃនេះ គេច្រើនតែធ្វើតែ ១២ ប្រការទេ។ ដោយឡែកប្រទេសខ្មែរយើង មិនប្រើពាក្យ«សំស្ការ»នេះទេ ព្រោះយើងកាន់ព្រះពុទ្ធសាសនា។ តាមពុទ្ធសាសនា យើងប្រើពាក្យ «មង្គល»(សេចក្តីចម្រើន) ជំនួសវិញ។ យើងនិយាយថា អាវាហវិហាមង្គល(មង្គលរៀបការ)នាមកមង្គល(មង្គលឱ្យឈ្មោះ)សិប្បគ្គហនមង្គល(មង្គលឱយរៀន)ដូច្នេះ យើងយល់បានថា ការសិក្សាពុទ្ធសាសនា តែប្រពៃណីជាព្រាហ្មណ៍ ផ្សំនឹងទំនៀមខ្មែរ កើតបានទៅជាអារ្យធម៌មួយឡើង ដែលផ្សេងពីព្រះពុទ្ធសាសនា និងលទ្ធិព្រាហ្មណ៍។

ឧបករណ៍សិក្សា

-កុដិ ឬសាលា ជាសាលារៀន គ្មានតុ កៅអីទេ។ សិស្សទាំងអស់រៀនរួមគ្នាតែកន្លែងមួយ។

²³ - Monier Monier-Williams, ១៨៩៩, ទំព័រ១០១៦)

ពេលព្រឹក មិនអាចរៀនបានទេ ព្រោះជាពេលលោកបិណ្ឌបាត។ ដូច្នេះ ការសិក្សា ច្រើនប្រព្រឹត្តទៅ

នៅពេលរសៀល ចាប់ពីពេលឆាន់ត្រង់រួចទៅ។

-ការឈ្នួនធ្វើពីបន្ទះឈើស្រាល (ដើមគរ) ទទឹង ០,២៥ម បណ្តោយ ១,២០ម មុខម្ខាងឈូស ស្អាត លាបពណ៌ខ្មៅ (គេច្រើនប្រើធុងដើមឆ្នកសំរាប់ឱយខ្មៅ) សម្រាប់សរសេរ មុខម្ខាងទៀតគ្រាន់តែ ឈូសរំលឹង តែមិនលាបពណ៌ទេ ព្រោះមិនប្រើសម្រាប់សរសេរឡើយ។

-ដីសគឺដីដែលមានពណ៌ស គេច្រើនយកដីឥដ្ឋនៅបាតស្រះ បាតស្ទឹង បាតទន្លេមកលាងឱ្យមូលប៉ុនៗម្រាមដៃ ហាលថ្ងៃឱយស្ងួត ទើបយកមកសរសេរ។

-ទឹកឈូប គឺទឹកដែលលាយឡំដោយសំណល់ផ្សេងៗដូចជា ផង់ធុង ម្រែងភ្លើង លាយជាមួយ ទឹកបាយ គេលាយទុកក្នុងត្រឡោកដូង ឬក្នុងកូនក្អមសម្រាប់លុបក្តារខៀន។ ពេលរៀន លោកគ្រូនិមន្តទៅ កាន់ទឹកនៃឆ្នាំងរៀន។ សិស្សអង្គុយជួបជុំគ្នាដោយពួកៗ តាមថ្នាក់ គឺសិស្សទើបរៀនសរសេរ សិស្សរៀនមើល សត្រាច្បាប់ សត្រាឈ្លង សាត្រាទេសន៍។ លោកគ្រូនិមន្តទៅជិតសិស្សថ្មីមុនគេ ហើយបង្ហាត់ឱយអង្គុយ បត់ជើង ឱយដាក់ក្តារខៀននៅលើភ្លៅ ស៊កដៃឆ្វេងទ្រក្តារ ដៃស្តាំកាន់ដីសសរសេរ។ ដំបូង លោកគ្រូដាក់ ច្បាប់ឱយ (អក្សរគំរូ) បង្ហាត់កាន់ដីស ឱយសរសេរពីឆ្វេងទៅស្តាំ។ លោកដឹកដៃឱ្យរៀនសរសេរ។ ជួន កាលបង្ហាត់ឱយសិស្សដឹកបន្ទាត់គាប ហើយបង្ហាត់សិស្សឱ្យសរសេរអក្សរតាមចន្លោះបន្ទាត់គាបនោះ មិន ឱ្យសរសេរហួសទៅលើបន្ទាត់ ឬឱ្យធ្លាក់ចុះមកក្រោមបន្ទាត់ទេ។ ជាពិសេស លោកគ្រូសរសេរបទនមស្ការ ៣បទ ជាអក្សរមូលទុកជាច្បាប់អាទិតាំងគឺ

-នមោ= សូមនមស្ការ

-ពុទ្ធាយ=ចំពោះព្រះពុទ្ធ

-សិទ្ធិ=សូមឱ្យបានសម្រេចការសិក្សា

ពេលសិស្សកំពុងសរសេរ លោកគ្រូបង្រៀនឱ្យអានបណ្តើរ ឱ្យអានបទនមស្ការជាភាសាសំស្ក្រឹតនេះជា ភាសាសំស្ក្រឹតនេះ ជាភាសាខ្មែរគឺ ឱ្យអានថា៖

-ន មោ ពុ ទ្ធា យ សិ ទ្ធិ ឱ្យចេញជាបទ ដូចតទៅ៖

-នអីយ ន ន ន

-មោ អើយមោ មោ មោ

-ពុអើយពុ ពុ ពុ (អានថា ពុត)

-ទ្វាអើយទ្វា ទ្វា ទ្វា (អានថា ធា)

-យអើយយ យ យ

-សិអើយ សិ សិ សិ (អានថា សិត)

-ទ្វំអើយ ទ្វំ ទ្វំ ទ្វំ (អានថា ធំ)

បើសិស្សសរសេរបទនមស្ការនេះបានហើយ លោកគ្រូបង្រៀនឲ្យសរសេរស្រះពេញតួគឺ អអាត ្ល ហើយ បង្គាប់ឲ្យអានថា អអើយអ អ អ។ល។ តទៅទៀតលោកគ្រូបង្រៀនឱ្យសរសេរព្យញ្ជនៈ ក ខ គ ឃ ង ច ឆ...។ ហើយឲ្យអានតាមទំនងដូចគ្នា។ បន្ទាប់ពីនោះ លោកដាក់ឲ្យរៀនសរសេរស្រះនិស្ស័យ គឺស្រះ ា ិ ី ី ី។រហូតដល់ចប់។រៀនចេះស្រះពេញតួ ស្រះនិស្ស័យនិងព្យញ្ជនៈអស់ហើយ លោកគ្រូបង្រៀនឱ្យ បំបែកព្យញ្ជនៈផ្សំនឹងស្រះនិស្ស័យ ប្រកបព្យញ្ជនៈ ធ្វើជើងជាលំដាប់ ឱ្យសិស្សចេះសរសេរ និងអានរត់ មាត់។ ការរៀនបែបនេះហៅថា “រៀនផ្ទាល់មាត់”។ កាលបើសិស្សបានរៀនចប់ផ្នែកបំបែក ធ្វើជើង ប្រកប ចប់គ្រប់ហើយ លោកគ្រូប្រដៅ (មានន័យថា សាកល្បង ត្រួតពិនិត្យ) គឺសរសេរអក្សរមួយតួៗហើយឱ្យ សិស្សអានឱ្យត្រូវ។ បើពិនិត្យឃើញថា សិស្សអានហើស ស្ទាត់ជំនាញហើយ ទើបលោកអនុញ្ញាតឱ្យ ទៅមើលសត្រាច្បាប់។

២.៥.២. ជាន់ទី២ រៀនមើលសត្រាច្បាប់

ការរៀនមើលសាស្ត្រាច្បាប់នេះគឺ ដំបូងឱ្យរៀនមើល (អាន) ជាពាក្យរាយ មិនទាន់ឱ្យមើល ជាបទតាមច្បាប់ទេព្រោះសត្រាច្បាប់ទាំងអស់សុទ្ធតែជាពាក្យកាព្យដូច សត្រាច្បាប់ក្រម កេរតិកាល ច្បាប់ ប្រុស ច្បាប់ស្រី ច្បាប់រាជនេតិ (ច្បាប់ព្រះរាជសម្ភារ)។ល។ លោកគ្រូនាំឱ្យរៀនអាន ឱ្យចេះអានត្រឹម ត្រូវច្បាស់លាស់តាមក្បួនអក្សររួច ទើបឱ្យសិស្សអានដោយខ្លួនឯងតទៅ។ គេអានហើយអានទៀត អាន ច្រើនលើកច្រើនសារទាល់តែចាំស្ទាត់រត់មាត់ អាចសូត្រមាត់ទទេបានដោយមិនបាច់មើលអក្សរ។ ការអាន នេះលោកគ្រូអង្គុយជិត ផ្ទៀងមើលហើយបង្គាប់ឱ្យសិស្ស ចាប់សត្រាអានតាំងពីដើមដល់ចប់បើលោក ឃើញថាសិស្សនេះចេះអានស្ទាត់ជំនាញ ហើយលោកគ្រូពន្យល់សេចក្តីក្នុងសត្រាច្បាប់នេះបន្ថែមទៀត។ ធម្មតាច្បាប់មានអត្ថន័យជ្រាលជ្រៅណាស់រួចទើបលោកគ្រូឱ្យឡើងមួយថ្នាក់ទៀត គឺមើលសត្រាល្បែង។

២.៥.៣. ជាន់ទី៣ រៀនមើលសត្រាឈ្មោះ

ការរៀនមើលសត្រាឈ្មោះ មានទំនងដូចគ្នានឹងរៀនមើលសាស្ត្រាច្បាប់ដែរ។ តែម្តងនេះ លោកគ្រូ ឱយរៀនអានចេញជាបទ ព្រោះសត្រាឈ្មោះទាំងអស់ សុទ្ធតែបានតែបានតែងនិពន្ធឡើងជាបទ មានបទ កាកគតិ ព្រហ្មគីតិ កុដង្គលីលា ពំនោល បន្ទោលកាក។ល។ សត្រាឈ្មោះ មានច្រើនច្បាប់ ដូចសត្រា ច្បាប់ដែរគឺ សត្រាជុប សុបិន ហង្សយន្ត វិមានច័ន្ទ ស័ង្គសិល្បជ័យ ជ័យទត្ត សព្វសិទ្ធិ លោកគ្រូបង្រៀន ឱយមើលតាមបទសិស្សថាតាមទាល់តែត្រូវបទទើបឱយសិស្សអានខ្លួនឯងតទៅ។ គេមើលអាន ដដែលៗ អានចុះអានឡើង ទាល់តែចាំស្ទាត់ ទើបផ្លាស់ទៅអានសាស្ត្រាមួយផ្សេងទៀត បើឃើញថាសិស្សចេះអាន បទត្រឹមត្រូវហើយ លោកឱយឡើងទៅមើលសាស្ត្រាទេសន៍។

២.៥.៤. ជាន់ទី៤ រៀនមើលសត្រាទេសន៍

ការរៀនមើលសាស្ត្រាទេសន៍ មានទំនងអានផ្សេងពីសត្រាឈ្មោះ ជាបទ ឬពាក្យរាយធម្មតា។ សត្រាទេសន៍ជា សេចក្តីមួយបែបនៅក្នុងពាក្យរាយដែរ។ ប៉ុន្តែមិនមែនជាពាក្យរាយធម្មតាសុទ្ធសាធនោះ ទេ ជាពាក្យរាយជួនគ្នា ឬកម្រងពាក្យជួនរណ្តាគ្នាដឹកទៅ ដែលគេនិយមហៅថាកម្រងកែវ។ ដូច្នេះលោក គ្រូបង្រៀនសិស្សឱ្យសិស្សរៀនអានលើកដាក់សម្លេងតាមបែបទេសន៍គេហៅថា រៀនទេសន៍សត្រាទេសន៍ មានច្រើនច្បាប់ដែរ ដូចជាសត្រាអានិសង្ស អានិសង្សចម្លងបុណ្យ អានិសង្សខ្មោច។ល។ រហូតដល់សត្រា ទេសន៍ធំៗដូចជាទសជាតក៍ជាដើម។ សិស្សរៀនដល់ថ្នាក់នេះ ចាត់ទុកជាន់សិស្សជាន់ខ្ពស់ហើយ។ អ្នក និពន្ធសត្រាទសជាតក៍ សុទ្ធតែជាអ្នកមានស្មារតីដ៏ប្រសើរខ្ពង់ខ្ពស់។ ពាក្យពេចន៍ខ្ពស់ មានអាថ៌កំបាំងភាព ពាក្យរាយចួនរណ្តាគ្នា មើលទៅមិនអាក់ ពិរោះស្តាប់គួរឱយចង់មើល ដូចពាក្យតទៅនេះ៖ «ព្រាហ្មណ៍ ម្ចាស់ ព្រាហ្មណ៍អើយ! វិព្រៃខែត្រហេមពាន្ត សឹងដឹងជាសំណាក់នៃបក្សាបក្សី តែងអាស្រ័យនៅសព្វពេល វេលា ហើរនាវេហាស៍ យាសយំចុះមកទំដោយលង្វែកមែកសាខា ខ្សៀវខ្សាវដោយកាសា ឮសូរល្វេងល្វើយ។ ឯបក្សីទាំងឡាយនោះគឺ គ្រូច ក្រៀល ចង្កៀលខ្យង ត្រយងយំប្លូរ តុកទ្រូ ហូហូ តាវៅ ស្វិតចៅ អាអាត់ ក្លាន កូ ក្លោក ប៉ោលតោក ត្រុំ ប្លំ ស្នាំង កូរាំង លលក សារិកា សឹងដឹងហើរធ្វៀលធ្លាត់ ធ្វេធ្លាទៅមក ធ្វៀងរកចំណី អាហារ។ សម្លេងកង្អួច ឮត្រលួច បីដូចតូរ្យតន្ត្រី ត្រែ ស័ង្គ រតាំង កេរី ពិណពាទ្យ នោត ពិរោះរង្វើល។ វិអស់ ព្រៃព្រឹក្សានោះ មានពណ៌ទីទៃៗពីគ្នា ពុំដឹងបើនឹងប្រាប់ទេ។ មានព្រីង ព្រល ជន្លួស ដៃខ្លា គគីរ ឆាំង ពុកធ្មា មហាហង្ស មានទាំងពួលព្នៅ បង្គាបង្គោ មកប៉ែន គូលេន សិរមាន់ ច័ន្ទន៍ ម៉ាក់បាត លាំងសាត ទុរេន មៀន ប្រដាក់ មកប្រេង មកប្រាង មកសាង មកដោក ឱឡោក ស្រឡៅ តាត្រាវ អង្កោល អង្កាញ់ កណ្តក់ ចំបក់ រាំងភ្នំ ស្រគំ ញ កកោះ លំពោះ ក្រវ៉ាន់ ចន្ទន៍ ក្រស្មា។ល។ មួយសោត ឯស្រះស្រង់ បោក្ខរណី មានទឹកថ្លាយង់យល់ដី មីរដេរដាសដោយផ្កា ឧប្បល ចង្កុលណី លំចងស្បង្គ័ជ សឹងដឹងដុះលាយ លេចគ្នា មានផ្ការីករហង់ មានហ្លួងមច្ឆាហែហែរវេរទៅមក ក្រហោ ក្រហែ ទ្រនេល បំបែល កំករ កំកុក មានទាំងត្រីឆ្អិន ត្រីស្លាត អណ្តាតឆ្កែ ឆ្កោក គង្រា អណ្តែងងាំង គល់រាំង រាហូ ឆ្កែ ផ្ទុក ក្អកក្អី ត្រីក្រាយ ក្លាំងហាយ ក្លាំងហាត ដងខ្លែង ច្រកែង ទីពេ។ល។»

ថេរវេលាសិក្សានេះ មិនមានកំណត់ច្បាស់លាស់ទេ។ តែបើសិក្សាឲ្យគ្រប់គំរប់បីឆ្នាំ ទើបសន្មត់ថាអស់ការសិក្សាមួយលើក។ ក្នុងការស្នាក់អាស្រ័យនៅក្នុងវត្តនេះសិស្សបានទទួលការអប់រំគ្រប់បែបយ៉ាង លោកគ្រូមិនមែនបង្រៀនតែអក្សរ ធម៌អាថ៌កំបាំងទេ លោកអប់រំធម្មចរិយាទៀត បង្រៀនឱ្យចេះគោរពគ្រូ គោរពមាតាបិតា ញាតិកាទូទៅ រហូតដល់អ្នកតូចអ្នកធំ ចេះសំពះ ចេះឱនលំទោន ចេះដាក់ខ្លួនឲ្យសមដឹងខ្ពស់ ដឹងទាប ស្គាល់ខុស ស្គាល់ត្រូវ ស្គាល់ល្អ ស្គាល់អាក្រក់ ស្គាល់គុណទោស ស្គាល់រាក់ជ្រៅ គួរមិនគួរឲ្យបានជាសិស្សប្រសើរ ឲ្យចេះដើរខ្លួនឯងនៅក្នុងលោករបស់មនុស្សនេះ។ ទៅត្រង់ណាឲ្យគេស្គាល់ថា កូនអ្នកមានពូជត្រកូលខ្ពង់ខ្ពស់ ជាមនុស្សបានទទួលការសិក្សាដ៏ល្អប្រសើរ ជាមនុស្សស្មោះត្រង់ចំពោះជាតិសាសនា ព្រះមហាក្សត្រ ផែនទឹក ផែនដី។

អាស្រ័យដោយការអប់រំនៅវត្តនេះហើយ បានជាប្រជាជនខ្មែរស្អាតត្រង់សុភាពរាបសា។ កុមារអាយុ ១២ឆ្នាំ ត្រូវបួសជាសាមណេរសងគុណមាតា។ បួសហើយត្រូវបន្តការសិក្សាទៅមុខទៀត រៀនសាមណេរវិន័យ រៀនធម៌សូត្រមន្ត រៀនលេខនព្វន្ត រៀនវិជ្ជាផ្សេងៗតាមត្រូវការ។ បើសាមណេរនេះ សឹកមកជាគ្រហស្ថមានឈ្មោះមួយគេហៅថា «ដី»។ ដល់អាយុ២១ឆ្នាំ ត្រូវបួសជាភិក្ខុ រួចហើយមានការសិក្សាបន្តទៅទៀត រៀនវិន័យ រៀនធម៌អាថ៌ រៀនចំណេះវិជ្ជាផ្សេងៗខាងផ្លូវលោកតាមត្រូវការ។ បើនៅក្នុងវត្តរបស់ខ្លួនពុំមានការសិក្សាវិជ្ជាបច្ចេកទេសទេសាមណេរ ឬភិក្ខុអាចលាគ្រូឧបជ្ឈាទៅសិក្សាវិជ្ជាដែលខ្លួនត្រូវការ នៅវត្តដទៃ ទៀត។ ក្នុងវត្តនីមួយៗ តែងមានកិច្ចការវត្ត ភិក្ខុសាមណេរ ក៏ត្រូវធ្វើការនោះៗ ការធ្វើនេះ ទុកដូចជាហាត់ហ្វឹករៀនធ្វើការនោះដែរ។ ដទៃពីនេះមានការសិក្សាជាន់ខ្ពស់ គឺរៀនសំណាក់ព្រះកម្មដ្ឋានស្ទឹងស្មាធិ ធ្វើចិត្តខ្លួនឲ្យបរិសុទ្ធ ផុតកិលេសក្តីសៅហ្មង។ ខ្លះមានសទ្ធារឿយៗមាំមួន នៅជាអ្នកបួសតទៅ បានជាគ្រូសូត្រឆ្លង-ស្តាំ ជាចៅអធិការ។ ខ្លះមានសទ្ធា និងរឿយៗទន់ខ្សោយ ក៏សឹកមកជាគ្រហស្ថវិញ គេហៅថា«អ្នក» ហើយក៏មានភរិយាទៅតាមប្រពៃណីអ្នកស្រុកតទៅ។ តាមទម្លាប់ខ្មែរក្នុងសម័យបុរាណ ដែលគោរពព្រះពុទ្ធសាសនាណាស់, សូម្បីគ្រហស្ថកំលោះដែលទើបចាកផ្ទះសឹកថ្មីៗ គេក៏ហៅអ្នកនោះថា បណ្ឌិត ដែរ, ហៅក្លាយ បន្តិច, ហៅក្លាយឃ្លាតមកថា អន្ទិច ព្រោះគេយល់ថា អ្នកនោះបានបួស មានការចេះដឹង មានចរិយាមារយាទត្រឹមត្រូវ (រចនានុក្រមខ្មែរ, ពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ, ឆ្នាំ១៩៦៧នៃគ.ស ត្រង់ពាក្យបណ្ឌិត)។ ការសិក្សាដូចបានពោលមកនេះ ជារបៀបការសិក្សានៅគ្រិស្តសតវត្សទី១៩។ របៀបសិក្សានេះតាមការពិចារណាមើលឃើញថា អាចមានមកតាំងពីសម័យកណ្តាលមកម្ល៉េះ ប៉ុន្តែសម័យមុនអង្គរនិងអង្គរអាចខុសគ្នាច្រើន។ សម័យមហានគរ ការសិក្សាហ្មត់ចត់ គ្រូសុទ្ធតែមានចំណេះវិជ្ជាខ្ពង់ខ្ពស់ ឯអ្នកសិក្សាក៏បានទទួលការចេះដឹងប្រសើរគួរជាទីពេញចិត្ត។ អ្វីដែលគួរចាប់អារម្មណ៍នៅវេលាដែលខ្មែរកាន់សាសនាព្រាហ្មណ៍ ព្រះពុទ្ធសាសនាក៏ដើរទន្ទឹមគ្នានោះដែរ។ បំផុតយើងមិនត្រូវយកមកលាយគ្នាជាមួយព្រះពុទ្ធសាសនាសម័យអង្គរ (ហ៊ិនយាន និង មហាយាន) និងសម័យកណ្តា(ថេរវាទ) ដាច់ខាត។ ដូចគ្នាការសិក្សាអប់រំនាសម័យនោះអាចមានភាពខុសគ្នាច្រើន អាស្រ័យកាលៈទេសៈនោះ។ កាលណាស្រុកទេស ចូរបិបត្តិ វិស័យផ្សេងទៀតមិនអាចនឹងរត់រួចឡើយ។ ស្របពេលនោះ វិស័យសិក្សាអប់រំបានប្រែប្រួលដែរ តែច្រើនឬតិចអាស្រ័យលើបញ្ហាចោទធំឬតូច។ ការលុយលុកពីសំណាក់ពួកសៀម រំខានដល់អង្គរធ្វើឲ្យខ្មែរបានស្រុតចុះមួយកាល តែវាមិនធ្ងន់ណាស់ណាឡើយ ទើបខ្មែរអាចវាយបកទៅសៀមវិញ (អាច

ជាកូនយុទ្ធសាស្ត្រក្នុងការដែលស្តេចខ្មែរសុខចិត្តប្តូររាជធានីដើម្បីសន្សំកំលាំងវាយប្រហារវិញ) រហូតដល់សាងបន្ទាយដីរឹងមាំមួយដែលបង្កើតសៀមពុំអាចនឹងចូលវាយបាន។ គ្រោះថ្នាក់ ការចាញ់កលសៀមបង្កឲ្យប្រទះការវាយបែកបន្ទាយ លង្វែកដែលជាការជួសរលំមួយយ៉ាងសម្បើម បំផ្លាញដល់វិស័យសិក្សាខ្មែរ។ លុះមកដល់សម័យអាណានិគមបារាំងហើយខ្មែរនៅតែប្រឹងទាំងត្រដាបត្រជួស ចំណែកបារាំងដំបូងគេពុំជឿលើអតីតកាល របស់ខ្មែរទេ។ ប្រការល្អមួយ វត្តអារាមបានទទួលតួនាទីជាជម្រកឫស្សី វប្បធម៌អារ្យធម៌ កុមារទាំងឡាយតែងបានបួសរៀនសឹងតែគ្រប់រូបក្នុងសាលាវត្ត។ រហូតមកដល់សម័យថ្មីៗនេះពោលគឺពេលដែលស្រុកខ្មែរមានបង្កើតសាលារៀនទំនើប តាមបារាំងសែសពាសពេញស្រុកក៏ដោយសាលាវត្តនៅតែមានជីវិតរស់នៅទន្ទឹមគ្នានឹងសាលារៀនបែបបារាំងនេះដែរ បានសេចក្តីថាពុទ្ធសាសនានិងព្រះសង្ឃខ្មែរមានឥទ្ធិពលសំខាន់ទៅលើការអប់រំប្រជាជន។ អ្វីទាំងអស់នេះ ត្រូវចប់ត្រឹមសម័យកម្ពុជា ប្រជាធិបតេយ្យ ដែលអន្តរាគមន៍ការអប់រំរបស់ខ្មែរប្រៀបដូចការបែកបាក់លង្វែកដូច្នោះដែរ។ ទោះបីសេចក្តីវិនាសដែលត្រូវបានបង្កើតឡើងដោយរបបនេះមានទំហំប៉ុណ្ណាក៏ដោយ វាជាប្រការជ្រុលពេកណាស់ដែលយើងតែងចូលចិត្តភ្ជាប់ទៅនឹងភាពអន់ថយរបស់ខ្មែរឥឡូវគ្រប់រឿងហេតុ។

២.៦. ក្រសួងស្នង (ក្រសួងអប់រំ)

នៅសម័យលង្វែកខ្មែរបានបង្កើតក្រសួងមួយក្នុងក្រសួងរាជការដែលមានឈ្មោះថា «ក្រសួងស្នង»។ ក្រសួងនេះបានរលត់បាត់ទៅវិញនៅសតវត្សរ៍ទី២០នេះ។ អ្នកសិក្សាស្រាវជ្រាវទាំងអស់បានដឹងអំពីមុខងារនៃក្រសួងនេះតិចតួចណាស់ ក៏ដូចជា ប្រវត្តិនៃកម្ពុជាសម័យកណ្តាលដែរ។ មន្ត្រីនៃព្រះរាជាណាចក្រទាំងនោះហាក់ដូចហោះហើរដូចផ្សែង ហើយបន្ទាល់ទុកនៅស្នាក់ស្នាម នៃមន្ត្រីទាំងនោះតិចតួចណាស់ក្នុងសម្បជញ្ញៈខ្មែរទាំងអស់។ ទើបតែលោកស្រី ពៅសារស បើកការស្រាវជ្រាវឱ្យទូលំទូលាយទៅលើ «ច្បាប់» នានា និងអត្ថបទប្រៀនប្រដៅដ៏ច្រើន ទើបលោកស្រីបង្កើតឡើងបន្តិចម្តងៗ នូវក្រសួងពិសេសមួយ។ ក្រសួងនោះមានអត្ថន័យសំដៅការហាត់ហ្វឹកហ្វឺនឆ្ពោះដល់យុវជនទាំងអស់ ដែលមានឈ្មោះថា «ក្រសួងស្នង» និងសម្រាប់បង្ហាត់បង្រៀនយុវជនទាំងអស់នោះឱ្យមានចំណេះ និងក្លាយខ្លួនទៅជា «រាជការ» ឬមន្ត្រីសំរាប់ប្រទេស។ តែមានច្បាប់ជាច្រើនដែរ ដែលមានឈ្មោះថា «ច្បាប់ស្នង»ឬ«សត្រាទូន្មានខ្លួន»សំរាប់ឱ្យក្រសួងស្នងនោះប្រើប្រាស់។ ចំពោះខ្មែរទាំងអស់គឺមានបំណងដ៏ធំគឺបណ្តុះ បណ្តាលវិជ្ជាឱ្យដល់កូនចៅរបស់គេដើម្បីបញ្ចូលទៅធ្វើការនៅក្នុង ក្រសួងរាជការបំរើស្តេច (ក្សត្រិយ៍) គឺក្លាយជាមន្ត្រី។ កុលបុត្រទាំងអស់នោះ ដំបូងបង្អស់ត្រូវមាតាបិតាបញ្ជូនខ្លួនឱ្យទៅសំណាក់សិក្សារៀនសូត្រនៅក្នុងវត្តជាមួយព្រះសង្ឃ។ បន្ទាប់មក ត្រូវមាតាបិតានាំកុលបុត្រទាំងនោះ ឱ្យទៅសំណាក់រៀនហ្វឹកហ្វឺនជាមួយមន្ត្រីណាមួយ ដើម្បីឱ្យមន្ត្រីនោះឱ្យបង្រៀនកូនរបស់ខ្លួន ឱ្យមានមុខរបរអ្វីមួយទៅអនាគត។ បើនិយាយឱ្យជាក់ស្តែងទៅកុលបុត្រដែលជាអ្នកទៅរួមរស់នៅជាមួយក្រុមគ្រួសារនៃមន្ត្រីទាំងនោះ ហើយជនទាំងនេះត្រូវស្ថិតនៅក្នុងក្រសួងមួយគឺ ក្រសួង«ពល»ឬ«នាយពល»។ ក្នុងអត្ថបទនៃធម្មនុញ្ញ ខ្លះបានចែងអំពីក្រុម«ស្នង»ដែរ តែពុំសូវញឹកញយទេ និងមានភាពរយោលៗផង ដោយសារមូលហេតុយ៉ាងងាយស្រួលថា៖អ្នករាជការតូចតាចត្រូវបានមន្ត្រីជាន់ខ្ពស់ (មន្ត្រីថ្នាក់លើ) ត្រួតត្រាតាម

លំដាប់ថ្នាក់ យ៉ាងធ្ងន់ធ្ងរដល់មន្ត្រីក្មេងៗទាំងនោះ។ ដូច្នោះហើយ ទើបមន្ត្រីក្មេងៗទាំងនោះដែលជាកាន់បញ្ជី «អ្នកធ្វើការរដ្ឋ» និងជាពិសេសគឺក្រុមអ្នកគ្មានសេរីភាពទៀតផង ដែលហៅថាពពួក«ពល» នេះហើយ ដែលគេបង្កើតជាកម្លាំងរបស់រដ្ឋ និងកម្លាំងយោធាតាមទំនៀមរបស់រដ្ឋ។ ហើយសូមគូសបញ្ជាក់ចំណុចយ៉ាងសំខាន់មួយទៀតថាគេបានប្រគល់បញ្ជីនេះដល់ក្រុម«សួស្តី» ពីព្រោះមន្ត្រីក្មេងៗទាំងនោះ សុទ្ធសឹងជាអ្នកប្រកប ដោយចំណេះវិជ្ជាយ៉ាងប្រសើរ។ ទោះនៅក្នុងរាជធានីភ្នំ ឬនៅតាមខែត្រនានាក្តីក្រុម«សួស្តី» ទាំងនោះជាអ្នកទទួលបន្ទុកទាំងអស់មើលរក្សា«ពល»។ ក្រុម«សួស្តី»នេះហើយដែលជាអង្គការពិនិត្យមើលបែងចែងកិច្ចការទាំងឡាយដល់ «ពល» ទាំងអស់ទៅតាមរដូវ និងតាមសមត្ថភាពនៃពលនោះគឺក្រុម«សួស្តី»នេះទៀត មើលកៀរនិងបរពលទាំងនោះនៅក្នុងកិច្ចការពិសេសៗ។ ក្នុងពេលមានកលយុគក្រសួង«សួស្តី»នេះឯងហើយដែលជាអ្នកជ្រើសរើសរកអ្នកដែលក្លាហាន(ទាហាន) និងបរពល(ទ័ព) ទៅក្នុងបន្ទាយនានាគ្រប់ទិសនៃរដ្ឋ។ តើមានគុណសម្បត្តិយ៉ាងដូចម្តេចខ្លះ ដើម្បីធ្វើមន្ត្រីបាន? លោក អេមូនី ញ៉េ អេត្វីន៍(Etienne Aymonier) សតវត្សរ៍ទី១៩-២០ ធ្វើអត្ថាធិប្បាយដោយឥតព្រួយសោះថា «តាមការពិតការជ្រើសរើស«មន្ត្រី»ជាទូទៅ អ្នកមន្ត្រីចាស់ច្រើនតែជ្រើសរើសកូនរបស់ខ្លួន រួចដាក់ឱ្យគាល់ព្រះមហាក្សត្រ ក្នុងឋានន្តរសក្តិជាអ្នកបំរើស្តេច និងជាពិសេស គឺធ្វើយ៉ាងណាឱ្យព្រះករុណាមានព្រះទ័យអាណិតអាសូរប៉ុណ្ណោះ»(Le Cambodge, page 65)។ តាមសក្ខីភាពនៃការអនុវត្តដែលចាត់ទុកថា ជាការដាក់លាក់មួយ នៅសម័យកណ្តាល។ ប៉ុន្តែ ការអនុវត្តប្រាកដពិតមែននោះ ដែលបានលាក់បំបាំងនូវគោលការណ៍នៃការដឹកនាំ និងលក្ខណៈទូទៅរបស់ «មន្ត្រី»។ ដោយសារគោលការណ៍នេះហើយ ដែលផ្តល់ឱ្យមានចំណុចច្បាប់គ្នារវាងជំនាន់ផ្សេងៗ នៃការអនុវត្តរបស់ប្រវត្តិសាស្ត្រ។ «មន្ត្រី»ខ្មែរបើតាមនិយមន័យបានសេចក្តីថា«អ្នកដែលមានមន្ត្រី»នេះបើតាមក្បួននៃ«រដ្ឋាភិបាល» គឺមានចំណេះវិជ្ជាល្មមគ្រប់គ្រាន់ តែនៅឆ្ងាយអំពីប្រព័ន្ធនៃការជ្រើសរើស «មន្ត្រីចិនណាស់»។ អនាគត «មន្ត្រី» ត្រូវចេះក្បួន និងការ«អនុវត្ត» (i.e. La loi et ses applications) ដើម្បី«បំរើព្រះមហាក្សត្រ។សូមអញ្ជើញស្តាប់អំពី ច្បាប់«សួស្តី»នៅសម័យនោះ (វគ្គទី២ និងវគ្គទី៣)។

២. បើស្ទួនអាពុក នឹងចូលថ្វាយមុខ ព្រះបាទអ្នកជាអម្ចាស់ប្រើរៀន របៀនសាស្ត្រា ឱ្យឈ្លាស សព្វប្រា-កដកបសេចក្តី។

៣. ហើយរៀនអក្សរ សំបុត្រឱ្យបរ- បូណ៌នូវសំដី រៀនតាក់តែងទុក ឆ្វេងស្តាំប្រក្រតី កាន់កត់ កុំបីភ្លេចពាក្យបិតា។វគ្គទាំងនេះសង្ខេបឱ្យឃើញថា ជាវិជ្ជាដែលអនាគត មន្ត្រីទាំងនោះបានទទួលជា

«សាស្ត្រា» (ដូចជា វិជ្ជា ចក្រវាលវិទ្យា, វេជ្ជសាស្ត្រ និងសិល្បៈ) អក្សរ, សំបុត្រ និងសំដី...។

២.៦.១. ព្រះគោតិច ព្រះកែវ

តាមពិតទៅព្រះគោតិចគឺជា ព្រះគោតិចជាប្រសំណាក់ ដែលសាងឡើងដើម្បីទុកនូវក្បួនតម្រាសាស្ត្រា ប្រចាំនគរខ្មែរ ដែលខ្ញុំបានសិក្សាម្តងរួចមកហើយ។ ហើយក្នុងសម័យលង្វែកក៏បានសាងសង់ចំនួន១២ ថែមទៀត ប៉ុន្តែត្រូវសៀមប្រមូលយកទៅដោយទាំងក្បួនតម្រាសាស្ត្រប្រចាំនគរទៅដោយគ្មានសេសសល់ អ្វីទាំងអស់។ តាមរយៈហេតុការណ៍នេះ ប្រជាជនខ្មែរបានប្រឌិតឡើងព្រងកថាមួយ គឺរឿងព្រះគោ ព្រះ កែវដើម្បីពន្យល់ពីប្រវត្តិសាស្ត្រដ៏ជូរចត់នេះ។ រឿងនេះប្រឌិតឡើងដើម្បីពន្យល់ពីមូលហេតុនៃការបាត់បង់ និងផលវិបាកពីការបាត់បង់បន្ទាយលង្វែកនេះឯង។ តួអង្គព្រះគោតិចណាងឱ្យគម្ពីរ ក្បួនខ្នាតរបស់ខ្មែរ ឯព្រះ កែវតំណាងឱ្យអ្នកប្រាជ្ញខ្មែរដែលសៀមចាប់យកទៅ²⁴ ។

២.៦.២. ការចូលម្តប់របស់កូនស្រីសម័យលង្វែក

ខ្មែរបុរាណនិយមឱ្យកូនស្រីចូលម្តប់នៅពេលដែលកូនស្រីពេញក្រមុំ គឺនៅពេលនាងមានរដូវគ្រាដំ បូង។ ពិធីចូលម្តប់របស់កូនស្រីក្នុងសង្គមខ្មែរគេមិនបានដឹងថា កើតមានតាំងពីសម័យកាលឬឆ្នាំណាមក ទេតែគេបានដឹងតាមរយៈរឿងទុំ ទាវ ដែលកើតឡើងនៅសម័យលង្វែក ក្នុងរវាងសតវត្សទី១៦ ហើយបាន បន្តមកដល់សម័យព្រះបាទស៊ីសុវត្ថិ មុនីវង្ស ក្នុងរវាងឆ្នាំ ១៩៤០គ.ស ទើបប្រជាពលរដ្ឋខ្មែរយើងបាន បោះបង់ចោលរហូតមកដល់បច្ចុប្បន្ននេះ។ចំពោះវត្ថុបំណង នៃការធ្វើពិធីចូលម្តប់របស់កូនស្រីនោះមាន បួនយ៉ាងគឺ

- ប្រកាសភាពពេញក្រមុំរបស់កូនស្រី
- បន្ទុកសម្បត្តិអប់រំរូបរាងកាយឱ្យកូនស្រី
- បំពេញលក្ខណៈចរិយាវិជ្ជាមេផ្ទះ និងវិជ្ជាជីវៈឱ្យកូនស្រី
- ទាក់ទាញអារម្មណ៍ញាតិមិត្តតាមរយៈ រូបសម្បត្តិ ចរិយាសម្បត្តិ និងវិជ្ជាសម្បត្តិ។

ការចូលម្តប់របស់កូនស្រីនៅពេលពេញក្រមុំដែលបានកំណត់ ដឹងដោយសារការមានរដូវនៅគ្រាដំ បូង។ រយៈពេល ចូលម្តប់មាន ៣ខែ ទៅ ៦ខែ ឬក៏លើសនេះក៏មានដែរ ទៅតាមជីវភាព លទ្ធភាពរបស់ គ្រួសារនិងការ សំរេចលើឪពុកម្តាយ។ នាពិធីចូលម្តប់ពាក់អាវដៃវែង ស្លៀកសំពត់វែង បិតនៅក្នុងផ្ទះមិនឱ្យ ត្រូវកំដៅថ្ងៃទេ។ ប៉ុន្តែបើនៅពេលយប់នោះគឺអាចចុះដី ឬចេញក្រៅផ្ទះបាន។ ចាប់ពីថ្ងៃចូលម្តប់មានតែការ អុជធូបជំរាបព្រលឹងដូនតាបន្តិចបន្តួចប៉ុណ្ណោះ ហើយក៏មានដាក់ដាំកូនចេកក្រមុំដំណាលគ្នាផងដែរដើម្បី

²⁴ - .សៀវភៅសិក្សាសង្គមថ្នាក់ទី១១ ឆ្នាំ ២០១១

បានផ្ញើទុំមួយស្នងនោះបន្តិចបន្តួចនៅពេលចេញពីម្ខប់។ នារីនៅក្នុងម្ខប់ គឺមានការហាត់ពត់ផ្នែកវិន័យ និងសីលធម៌ក្នុងការរស់នៅ ដោយហាមនូវទំនាក់ទំនងលើការនិយាយ ជាមួយភេទបុរសដែលស្នម្បីតែ ឪពុក និងបងប្អូនប្រុស ក៏ហាមមិនឱ្យនិយាយច្រើនដែរ។ ពេលនោះការទាក់ទងតែទៅលើ ស្ត្រីភេទដូចគ្នា ហើយត្រូវបរិភោគម្ហូបបួសដូចជាសណ្តែក ល្ង បន្លែជាដើម ពោលគឺមិនមានការអនុញ្ញាតឱ្យបរិភោគសាច់ ឡើយ។ នេះជាពិធីដ៏សំខាន់ពីបុរាណត្រូវអប់រំនារី ដែលត្រូវដល់ពេលឈានដល់ការកិច្ចថ្មី គឺជាមេផ្ទះនិង ដឹកនាំគ្រួសារឱ្យមានសុភមង្គលស្របទៅតាមរបបមាតាធិបតេយ្យ ការនិយមមេជាធំ ដែលជាការអនុវត្តន៍ តាមប្រវត្តិប្រពៃណីព្រះថោងតោង ជាយស្សនាងនាគ។ ពិសេសគេដឹងថា ស្ត្រីមេផ្ទះមានតួនាទីដ៏ថ្លៃថ្លា ឈានមុខក្នុងការកសាងសេចក្តីសុខចម្រើនរកទ្រព្យ សម្បត្តិក្នុងគ្រួសារ ដូចពាក្យចាស់ពោលថា “ទ្រព្យគង់ ដ្បិតស្ត្រី” “សូរស្លាប់បាក់ឱ្យស្លាប់មេ...”។ ទាំងសុភមង្គលនិងទ្រព្យ សម្បត្តិដែលកើតមាននៅក្នុងគ្រួសារ ក៏ ជាកោសិការសង្គម គឺនាំឱ្យជាតិបានរីកចម្រើនផងដែរ។ ម្ល៉ោះហើយការរៀប ចំឱ្យនារី ចូលម្ហូបគឺជាឱកាស អប់រំចរិយាមារយាទ សណ្តាប់ធ្នាប់ ពិសេសគឺ ការស្និទ្ធស្នាលអត់ធន់គ្រប់គ្រាលំបាកល្បងជួបចត់ដើម្បីត្រៀមខ្លួន រៀបចំទទួលអំរែកវាសនា នៅពេលមានស្វាមី បង្កើតជាគ្រួសារថ្មី។ ដូចនេះ ដើម្បីឱ្យបានជាក់ច្បាស់ថែម ទៀតនោះតាមរយៈវត្ថុបំណងទាំង៤នៃការចូលម្ហូបមានការបកស្រាយដោយសង្ខេបដូចតទៅនេះ។ ចំពោះ ការប្រកាសពីភាពពេញក្រមុំរបស់កូនស្រីនោះ គឺដើម្បីឱ្យព្រឹត្តិមិត្តដៅពង្សជិតឆ្ងាយដែលរង់ចាំឱកាសចូល ស្តី ដណ្តឹងកូនស្រីនោះ នឹងបានជ្រាបច្បាស់ថា កូនស្រីគេពេញក្រមុំអាចទទួលបានការកិច្ចតាមធម្មជាតិក្នុងការ បន្តពូជពង្សបានហើយ។ នេះជាសញ្ញាមួយបានបង្ហាញអំពីទំនាក់ទំនង ទៅតាមច្បាប់ប្រពៃណីដល់បេក្ខ ភាព នៃកូនកំលោះទាំង ឡាយឱ្យបានដឹងនិងរៀបចំខ្លួន ចូលទាក់ទងស្តីដណ្តឹងឱ្យទាន់គេកុំឱ្យខកឬហៅ ថាចូលមិនទាន់គេ។ បន្តិចបន្តួចយាម គឺនារីដែលទើបបានឡើងខ្លួន ហើយនៅក្នុងម្ខប់ធ្វើការស្រាលៗ ក្នុងផ្ទះតែងនាំឱ្យសាច់និងសម្បុរល្អដែលជាវត្ថុបំណងរបស់នារី ក្នុងការធ្វើឱ្យសាច់ឈាមស្រស់ថ្លាសាច់ខ្ចីស ម៉ដ្ឋទ្រលុកទ្រលន់ល្ងាចល្ងន់....។ ចរិយាសម្បត្តិ និងវិជ្ជាជីវៈ ដែលក្នុងពេលចាស់ទុំបាទនិយាយឱ្យស្តាប់ ឬ អានសៀវភៅ ឬអានសាស្ត្រដោយខ្លួនឯង។ ជាមួយនេះមានការរៀនវិជ្ជាមេផ្ទះ ការដេរបាក់ ត្បាញរវៃ ការ រៀបចំផ្ទះសំបែង ការនិយាយស្តីប្រកបដោយសំដីផ្អែមល្ហែមមិនឆេវឆាវ...។ នៅពេលចេញពីម្ខប់ អាចប ណ្តាលឱ្យព្រឹត្តិមិត្តជិតខាងស្ទើរចសរសើរ និងទាក់ទាញទាំងរូបសម្ផស្ស និងទាំងចំណេះ ដឹងសីលធម៌ គឺ មានការប្រែប្រួលដ៏ល្អ។ បានសេចក្តីថា ទាំងរូបសម្បត្តិ ទាំងចរិយាសម្បត្តិ និងទាំងវិជ្ជាសម្បត្តិរបស់នារី នោះអាចស័ក្តិសមជាមេផ្ទះដ៏ប្រសើរគួរឱ្យចង់ភ្ជាប់សាច់ភ្ជាប់ឈា ជាគ្រួសារតទៅអនាគត។ ដូចនេះ ការ ចូលម្ហូប គឺជារូបភាព និងជាវិធានការនៃការអប់រំស្ត្រីពីបុរាណ ក្នុងនាមជាអ្នកត្រៀមខ្លួនចូលបំពេញតួនាទី ជា មេគ្រួសារប្រកបដោយសុភមង្គលក្នុងគ្រួសារនៃសង្គមខ្មែរ។ ប៉ុន្តែសំរាប់បច្ចុប្បន្ននេះ ការអប់រំមានការ រីកចម្រើនគឺទាំងយុវជនយុវនារី តែងបានចូលសិក្សារៀនសូត្រតាមសាលារៀនតាំងពីបឋមសិក្សា រហូតដល់ ឧត្តមសិក្សាព្រមទាំងមានឯកសារក្បួនខ្នាតជាច្រើន សម្រាប់បណ្តុះបណ្តាលធនធានមនុស្សឱ្យបានប្រសើរ ក្នុងសង្គម²⁵។

²⁵ - <https://km.wikipedia.org/wiki/សម័យលង្វែក>

២.៦.៣. អក្សរសាស្ត្រខ្មែរ សម័យលង្វែក

ក្រោយពីសម័យអង្គររុងរឿង ខាងសិល្បៈល្បីល្បាញក្នុងសាកលលោក, ប្រទេសខ្មែរយើងបានជួបប្រទះនឹងសង្គ្រាមជាញឹកញាប់ ដោយមានចម្បាំងរាំងជល់ នឹងប្រទេសជិតខាងផង ច្បាំងដណ្តើមរាជ្យគ្នា ក្នុងស្រុកផង ។ ក្នុងរយៈកើតសង្គ្រាមដូច្នេះ ប្រជាពលរដ្ឋយើង ត្រូវតែគេចវេរៈ រត់ទ័ព រត់សឹកឬត្រូវកេណ្ឌធ្វើជាទាហាន ។ ខាងសិល្បៈដែលធ្លាប់ល្បីល្បាញមក ក៏ពុំឃើញមានសកម្មភាពអ្វីឲ្យជំនុំឡើយ ។ បុរាណវត្ថុធំ ៗ នៅសម័យអង្គរបានលុបរលាយបាត់បង់ទៅវិញ និងបានកប់ចោលនៅក្នុងព្រៃជាចំណីរុក្ខជាតិ ហើយពុំសូវមាននរណានឹកឃើញផងសោះ។ ខាងសាសនា ប្រជាពលរដ្ឋខ្មែរយើងនៅប្រកាន់ជឿព្រះពុទ្ធសាសនាយ៉ាងមុតមាំ ។ ចំណែកខាងអក្សរសាស្ត្រវិញ ក៏ជំនាញ ៗ ក្នុងសម័យលង្វែកនិងឧដុង្គ ច្រើនតែដកស្រង់រឿងពីគម្ពីរពុទ្ធសាសនាមានរឿងទសជាតកដែលនិទានពីកំណើតព្រះពុទ្ធទ្រង់ជាតិកាលនៅ ជាព្រះពោធិសត្វជាដើម ក្រៅពីនេះ ក៏ជំនាញជាតិយើង បានខិតខំតុបតែងឡើងនូវសាស្ត្រាវិជ្ជាសិល្បៈនិងសាស្ត្រាច្បាប់ទាំងឡាយជាច្រើនរឿងច្រើនច្បាប់ មានច្បាប់ក្រមកេរ្តិ៍កាល, កូនចៅ ត្រីនេតិជាដើម និងរឿងព្រេងដែលនិយាយត ៗ គ្នាមក មានរឿងអាឡេវ, អាខ្វាក់អាខ្វិន, សុភាទន្យាយ, ធនញ្ជ័យបណ្ឌិតជាដើម ។ តែរឿងទាំងអស់នោះ ពុំឃើញមានដាក់ឈ្មោះកវីនិពន្ធ នឹងកាលបរិច្ឆេទនៃការសរសេររៀបរៀង នៅក្នុងពេលណាផងឡើយ ។ ចំពោះព្រឹត្តិការណ៍នៃនាមកវីនិពន្ធ កាលបរិច្ឆេទ, រជ្ជកាលនឹងប្រភពអក្សរសាស្ត្រ នៅលើសាស្ត្រាច្បាប់ សាស្ត្រាវិជ្ជា និងរឿងព្រេងទាំងអស់នោះ ដោយពុំមានគោលឋានៈដាក់លាក់ដូច្នេះ យើងជាអ្នកស្រាវជ្រាវប្រវត្តិសាស្ត្រមួយរូបសូមផ្ញើនូវគំនិតការស្រាវជ្រាវប្រវត្តិសាស្ត្រទាំងអស់នោះចំពោះអស់លោកអ្នកសាស្ត្រទាំងឡាយ សុំឲ្យជួបស្រាវជ្រាវរកឫសគល់ប្រវត្តិសាស្ត្រនោះ ឲ្យមានគោលស្ថានដាក់លាក់ឡើងជូនជនរួមជាតិយើង ដើម្បីនឹងលម្អ ឬសម្រស់នៃប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរទាំងអស់នោះ ឲ្យមានលក្ខណៈគ្រប់គ្រាន់ទៅជាមតិក សម្រាប់កូនខ្មែរបានសិក្សាក្នុងព្រះរាជាណាចក្រទួលទៅ ។

- នៅសម័យនោះរបៀបការសិក្សា កូនខ្មែរយើងភេទប្រុសអាយុ ៩ ឬ ១០ ឆ្នាំបានចូលទៅនៅវត្ត, នៅបម្រើលោកគ្រូ ដាំទឹក ដងទឹក ពុះអុស តាមលោកគ្រូទៅសូត្រមន្ត ទៅឆាន់ ទៅទេសនា ។ ការរៀនសូត្រពុំសូវមានពេលម៉ោងហ្មត់ចត់ទេ ក្មេងនៅជាមួយលោកគ្រូទាំងអស់នោះ ក្មេងណាដែលយកចិត្តទុកដាក់ជាងគេ ក៏ឆាប់បានចេះមើលដាច់ ចេះសរសេរទៅបានខ្លះ ។ គេសង្កេតឃើញក្មេងដែលចេះរឿងចាំមាត់ហូរហែតែមើលអក្សរ ឬសរសេរផងមិនកើតក៏មាន ។ ដល់អាយុ ១៥-១៦ ឆ្នាំ ក្មេងនោះក៏បានប្រែភេទចូលទៅឬសជាសាមណេរ បាន ៥-៦ ឆ្នាំបានឬសជាភិក្ខុភាព ឬមួយក៏សឹកមករៀបចំផ្ទះសម្បែងប្រពន្ធកូនវិញ ។ បណ្ឌិតទាំងនោះ មានខ្លះមកប្រកបការធ្វើស្រែ ខ្លះទៀតក៏បានទៅផ្តាប់ផ្តុនបុណ្យសក្តិ បានធ្វើស្បៀនស្មើមន្ត្រីជាច្រើន អ្នកដែលសង្វាតរៀនសូត្រក៏បានចេះដឹងជ្រៅជ្រះដែរ ដោយខ្លះបានទៅរៀននៅប្រទេសថៃ។

- គ្រូអាចារ្យនៅសម័យនោះ វត្តលោកសង្ឃជាសាលារៀនដោយលោកសង្ឃធ្វើជាគ្រូបង្រៀន ។ លោកសង្ឃជាអ្នកចេះដឹងជាងគេក្នុងតំបន់ស្រែចម្ការ លោកច្រើនទេសនាផ្សាយព្រះពុទ្ធសាសនាពីរឿងធម៌អាថ៌ដែលសម្តែងពីឋានសួគ៌និព្វានឲ្យពុទ្ធបរិស័ទជឿកម្មផលពីបុព្វេ ។ ក្រៅពីនេះ លោកបានផ្សាយបង្រៀនជាដំបូង នូវសាស្ត្រច្បាប់ក្រមកេរ្តិ៍កាល ពាក្យចាស់ សាស្ត្រាវិជ្ជា ហង្សយន្ត សង្គសិល្បៈជ័យ មរណមាតា

ជិនវង្ស លក្សិណវង្សជាដើម ។ កម្មវិធីសិក្សាកូនខ្មែរនៅសម័យនោះ ច្រើនជួបប្រទះស្ទើរតែគ្រប់គ្នា នូវការ រៀនសូត្រវិជ្ជាផ្សេងៗ៖

- រៀនមន្តអាគមអូមអាមស្នេហ៍ និងរបៀបផ្សេង ៗ ដូចរៀនធ្វើគ្រូហ្មឆ្នាំពិសពស់ ពិសខ្លួយ ពិសត្រី អណ្តែងជាដើមដែលជាការពុំសមហេតុសមផលចំពោះយើងក្នុងសម័យនេះ
- រៀនធ្វើហោទាយកាត់សប្តិ ជាហេតុឲ្យមានពាក្យខ្មែរបុរាណឆ្លើយប្រាប់ថា “ភូតនៅហោរ ចោរនៅជាង”
- រៀននព្វស្តចស្តើងណាស់ មានចំនួនតិចដែលបានរៀនក្បាច់ចិន ហើយច្រើនទន្ទេញមេលេខជា កាសាចិនផង ។ គេរៀនតែលេខបូកគុណសងចែកព្រួល ៗ ជាការចប់ ចំណោទពុំសូវរៀនផងឡើយ
- ខាងអក្សរសាស្ត្រវិញ គេរៀនច្បាប់ក្រម កេរ្តិ៍កាល កូនចៅច្បាប់ប្រុស ច្បាប់ស្រី សាស្ត្រាល្បែង ល្បើក ជុច ហង្សយន្ត សង្គ្រាមសិល្ប៍ជ័យ គម្ពីរទេសន៍ អភិធម្មប្រាំបួនបរិច្ឆេទ អភិធម្មប្រាំពីរគម្ពីរ មហាជាតក៍ មហោសថជាតក៍ជាដើម ។ គេរៀនមើលដាច់ ដើរនិយាយប្រាប់គ្នាបានជាការចប់ គេពុំសូវរៀនពិចារណា លើច្បាប់ទាំងអស់នោះ ឲ្យយល់ឃើញច្បាស់លាស់នូវហេតុនិងផលឡើយ ។

ការសិក្សាអក្សរសាស្ត្រខ្មែរសម័យលង្វែកនិងឧដុង្គ មានរបៀបដូចបានពណ៌នាមកខាងលើនេះ តែបើ ពិចារណាយកអត្ថរសនូវប្រភេទនៃអក្សរសាស្ត្រទាំងអស់នោះ ទៅឃើញថា ក៏បណ្ឌិតបុរាណជាតិយើង ជំនាន់នោះ បានខិតខំរកទ្រឹស្តីនិងនូវឡើង ដើម្បីបំពេញតួនាទីនិងកែអនុវត្តនៃប្រជាពលរដ្ឋទូទៅ ឬ ដើម្បីធ្វើជាគតិដល់អ្នកមានជីវភាពរស់នៅក្នុងចំណោមណាមួយ និងដើម្បីធ្វើគោលច្បាប់ដំបូន្មានខាង សីលធម៌និងវិជ្ជាជីវៈ សម្រាប់ទាញសតិសម្បញ្ញៈនៃបណ្តាជនឲ្យភ្ញាក់រឭកគិតទុកដាក់ខ្លួនទៅតាមគោលនៃ សម្មាទិដ្ឋិ ។ អក្សរសាស្ត្រទាំងនេះក៏មានមហិទ្ធិឬទ្ធិខ្លាំងណាស់ ចូលផ្សព្វផ្សាយជ្រួតជ្រាបពាសពេញលើផ្ទៃ ប្រទេសសូម្បីតែសាមញ្ញជននៅទីកៀនកោះចុងកាត់មាត់ញក ក៏បានទទួលរសជាតិអក្សរសាស្ត្រនេះដែរ ។

ហេតុនេះ បានព្រះរាជរដ្ឋាភិបាលខ្មែរ ដោយចង់ឲ្យប្រទេសខ្មែរអាចរក្សាទុកបាននូវកេរ្តិ៍មតិក ព្រមទាំង ចង់ឲ្យពង្រីកប្រយោជន៍សំខាន់ ៗ ដែលកើតឡើងពីអក្សរសាស្ត្របុរាណនិងទំនើប បានបង្កើតឲ្យមានពុទ្ធិក វិទ្យាល័យព្រះសុរាម្រឹត (សាលាបាលីជាន់ខ្ពស់) និងក្រុមពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យឡើង វិជ្ជាឋានទាំងពីរនេះ មាននាទីបង្ហាត់បង្រៀននឹងដឹកនាំបណ្តាជនជាតិខ្មែរទាំងគ្រហស្ថ ទាំងបញ្ចជិតឲ្យដើរទៅកាន់អារ្យធម៌ដ៏ ប្រសើរផ្នែកខាងសាសនា និងអក្សរសាស្ត្របានចម្រើនឡើងតាមលំដាប់ ឲ្យយើងបានឃើញលទ្ធផលជាក់ ស្តែងដូចសព្វថ្ងៃនេះ ។ នៅក្រុមពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ មិនមែនត្រឹមតែមាននាទីផ្សាយព្រះពុទ្ធសាសនាដោយ ការរៀបរៀងតែង និងរៀបចំបោះពុម្ពផ្សាយ នូវសៀវភៅផ្លូវលោកផ្លូវធម៌ផ្សេង ៗ ច្រើនមុខប៉ុណ្ណោះទេ ថែម ទាំងបានបង្កើតឲ្យមានបណ្ណាល័យមួយរក្សាទុកនូវមតិកអក្សរសាស្ត្រ គឺគម្ពីរដ៏កាសាស្ត្រា ក្រាំង សៀវភៅ ក្បួនខ្នាត តម្រាប់តម្រាផ្សេង ៗ របស់បុរាណនិងទំនើបជាច្រើន ។ ឯក្បួនច្បាប់អក្សរសាស្ត្រទាំងអស់ ដែល បានមកតម្កល់ទុកក្នុងបណ្ណាល័យនេះ គឺបានមកដោយសារសទ្ទារបស់ពួកពុទ្ធបរិស័ទខ្លះ បានមកដោយ

ក្រុមពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យចាត់ភ្នាក់ងារឲ្យទៅកត់ត្រាស្រាវជ្រាវប្រមូលរកអំពីវត្ថុអារាម ភូមិ-ស្រុក តូច ធំនិគម ជនបទនានាក្នុងព្រះរាជអាណាចក្រទាំងមូលខ្លះ ។ ដូច្នេះយើងយល់ឃើញថាបណ្ណាល័យនៃពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ជាឃ្លាំងមួយសម្បូរបំផុតនូវឯកសារមត៌កអក្សរសាស្ត្រខ្មែរបុរាណ សម័យលង្វែកនិងឧដុង្គ និងរក្សាទុកនូវសៀវភៅក្បួនខ្នាតអក្សរសាស្ត្រទំនើបជាភាសាបរទេសនិងភាសាខ្មែរជាច្រើន។ សព្វថ្ងៃបណ្ណាល័យនៃពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ដែលបរិបូណ៌ដោយឯកសារអក្សរសាស្ត្រច្រើនយ៉ាងដូច្នោះ បានក្លាយទៅជាបណ្ណាល័យប្រភពអក្សរសាស្ត្រជាឃ្លាំងវិជ្ជាជីវ្ជាជាវិជ្ជាឋាន សម្រាប់ជាប្រភពរដ្ឋនិងកវីនិពន្ធទាំងផ្នែកគ្រហស្ថទាំងផ្នែកបញ្ចូលតែងចេញចូលសិក្សា សាកសួរពិគ្រោះរិះរកក្បួនច្បាប់ក្នុងមន្ទីរជាហូរហែររាល់ថ្ងៃធ្វើការ ²⁶។ យើងបានអធិប្បាយវែកញែកអំពីរបៀបការសិក្សា កិច្ចការជាស្នាដៃអ្នកជំនាន់មុន និងពណ៌នាអំពីមត៌កអក្សរសាស្ត្រកវីជំនាញជំនាន់នោះ ដែលមានឯកសារតម្កល់ទុកនៅក្នុងបណ្ណាល័យនៃពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត្យ ជូនជនរួមជាតិស្តាប់អម្បាញ់មិញនេះ ដោយមានបំណងចង់ណែនាំអ្នកមានគំនិតទាំងឡាយ ឲ្យចូលចិត្តស្រឡាញ់អក្សរសាស្ត្រជាតិ ដែលជាកេរ្តិ៍ដ៏ណែលបុព្វបុរសរបស់យើង ព្រមទាំងចង់ឲ្យដឹងនូវដំណើរអក្សរសាស្ត្រពីដើមមកទុកជាគោលសម្រាប់ កសាងអក្សរសាស្ត្រថ្មីឲ្យបានចម្រើន ហើយឲ្យមានការប្លែក ៗ ផង , នាំឲ្យយើងចេះប្រើការរិះគន់ដើម្បីប្រយោជន៍ដល់ខ្លួនយើង គឺជៀសវាងការភ្លាត់ភ្លាំង ហើយកត់សម្គាល់នូវសេចក្តីល្អត្រូវទុកជាឧទាហរណ៍បទរៀនតទៅអនា។ ការធ្វើសង្គ្រាមអាចយកឈ្នះចាញ់បានក៏អាស្រ័យ ការដែលយើងចេះប្រើល្បិចដូចជាចោលពញាស្នាក់លោករួមជាមួយចោលពញាយសរាជ ដែលត្រូវជាក្លាយរបស់ព្រះអង្គចន្ទ បានយកគំនិតនេះមកប្រើនៅពេលដែលដឹងថាខ្លួនមិនអាចមានលទ្ធភាព វាយយកបន្ទាយស្រឡប់ពីជ័យព្រៃនគរបាន អាស្រ័យដោយបរិមាណកងទ័ពខ្លួនតិចជាងកងទ័ពរបស់ស្តេចកន។ ប្រឈមមុខនឹងស្ថានភាពបែបនេះមេទ័ពទាំងពីរបានរកឧបាយកលបញ្ឆោតទ័ពស្តេចកនឲ្យភ័យស្លន់ស្លោររត់ចោលបន្ទាយដែលជាទីតាំងរឹងមាំរបស់ខ្លួន។ ជាក់ស្តែងគេបានចាត់ឲ្យយកចំបើងចងធ្វើជាមនុស្សនិងដាក់ប្រឆេះសម្រាប់អុជយកទៅបន្លំនៅជុំវិញបន្ទាយ ហើយនៅពេលយប់គេដើរដុតឲ្យឆេះសន្ទោសន្ទោឡើងរួចហើយស្រែកហោសន្ទាប់ពីចម្ងាយដើម្បីបំបាក់ទឹកចិត្តទ័ពសត្រូវ។ គេធ្វើរបៀបនេះជាប់ៗគ្នា រហូតដល់១៥យប់ធ្វើឲ្យសត្រូវមិនបានដេកហើយចំណាយគ្រាប់បាញ់ដោយឥតប្រយោជន៍អស់ជាច្រើន។ ដោយនឹកស្មានថាទ័ពសត្រូវមានចំនួនច្រើនជាង ស្តេចកននិងកងទ័ពរបស់ខ្លួន សម្រេចចិត្តរត់ចេញពីបន្ទាយ ដែលជាហេតុធ្វើឲ្យទ័ពរបស់ចៅពញាជាមានលទ្ធភាព ចូលកាន់កាប់បន្ទាយ ដ៏រឹងមាំនោះបានដោយស្រួលគ្មានការបង្អួរឈាម ហើយចុងក្រោយដេញតាមចាប់ស្តេចកនបានដោយគ្មានឧសគ្គ។ ទាំងអស់នេះគឺ ជាគំនិតជីកនាំសំខាន់ៗដែលត្រូវបានយកមកប្រើដោយមគ្គុទេសក៍ របស់សម័យលង្វែកដើម្បីដោះស្រាយបញ្ហាជាមួយសត្រូវបរទេសនិងសត្រូវក្នុងស្រុក។ ជាក់ស្តែងជាមួយសត្រូវបរទេសទិសខាងលិច មគ្គុទេសក៍យើងបានលើកគោលគំនិតផ្លាស់ប្តូរទីតាំងរាជធានីចុះមកទិសខាងត្បូងប្រទេសដើម្បីរក្សាកម្លាំង និងវាយបកទៅលើសត្រូវនូវថ្ងៃណាមួយពេលឱកាសហុចឲ្យ។ ទាក់ទងនឹងបញ្ហាទំនាស់ផ្ទៃក្នុងដដែលនេះមានមគ្គុទេសក៍ផ្សេងទៀតបានប្រើប្រាស់នូវគោលគំនិត ដ៏សម្បូរបែបដែលធាតុពិតគឺជាការគូបផ្សំរវាងគោលគំនិតផ្នែកយោធា និងនយោបាយដើម្បីយករបៀបឈ្នះលើសមរភូមិ ប្រយុទ្ធនិងវាយគូបដឹកគូឲ្យចុះចាញ់ជាស្ថាប័ន

²⁶ - <https://km.wikipedia.org/wiki/សម័យលង្វែក>

ហើយដណ្តើមកមកវិញនូវភាព ស្របច្បាប់បង្រួបបង្រួមទឹកដីឲ្យមកជាទឹកដីកម្ពុជាតែមួយ។ ថ្វីត្បិតតែ គោលគំនិតចុងក្រោយនេះមានទិសដៅប្រើប្រាស់ ដើម្បីបម្រើសង្គ្រាមក្នុងស្រុកក្តី ក៏គោលគំនិតទាំងអស់ នេះអាចចាត់ទុកថាមាន តម្លៃជាសាកលអាចយកមកប្រើប្រាស់ជាមួយសង្គ្រាមបរទេសបានដែរ។ ជាទូទៅ គេធ្វើសង្គ្រាមតែងតែត្រូវការចាំបាច់ នូវភាពប៉ិនប្រសប់ឬហៅថាម៉្យាងទៀតថា សិល្បៈនៃ សង្គ្រាម។ ជាក់ ស្តែងនូវពេលដែលសត្រូវរួមគ្នាជាឆ្លងមួយ គេត្រូវប្រើសង្គ្រាមចិត្តសាស្ត្រដើម្បី បំបែកបំបាក់សត្រូវធ្វើឲ្យ សត្រូវលែងទុកចិត្តគ្នា។ គេគប្បីសម្លឹងមើលថា តើកម្លាំងណាមួយជាកម្លាំងរបស់សត្រូវដើម្បីវាយ ឲ្យចំ កម្លាំងនោះធ្វើឲ្យ សត្រូវបាត់កម្លាំងបង្អែក ហើយឈានទៅចុះចាញ់ដោយស្វ័យប្រវត្តិ។ ផ្ទុយទៅវិញពេល សត្រូវហ៊ុំព័ទ្ធគេត្រូវចេះប្រើយុទ្ធវិធីវាយបំបែក ការឡោមព័ទ្ធរបស់ សត្រូវជាជាងនៅក្រាញនរៀលវាយ ប្រយុទ្ធ ទាល់តែសត្រូវចាប់ខ្លួនបានឬក៏ទេចកម្លាំង បានទាំងស្រុង។ ក្នុងករណីខ្លះទៀត ក្នុងពេលសត្រូវហ៊ុំ ព័ទ្ធយូរថ្ងៃការលំបាកចំពោះមុខពិតជាមានច្រើន ដូច្នេះមេទ័ពត្រូវហ៊ានពលីអ្វីៗ គ្រប់យ៉ាងរហូតលះបង់ អាយុជីវិតរបស់ខ្លួនដើម្បីពង្រឹងស្មារតីកងទ័ព ដែលអស់សង្ឃឹមធ្លាក់ទឹកចិត្តទៅហើយនោះ ឲ្យមានទឹកចិត្ត ប្រយុទ្ធយ៉ាងភ្លៀវក្លាឈានឆ្ពោះទៅរក ជ័យជំនះសារជាថ្មីឡើងវិញ។ ម៉្យាងទៀតនៅពេលកំពុងធ្វើការ ប្រយុទ្ធគេត្រូវចេះធ្វើល្បិចដោយដកថយបញ្ឆោតសត្រូវឲ្យធ្លាក់ចូលក្នុងទ័ពអន្ទាក់ ដែលពួនចាំវាយរួចជា ស្រេច ដើម្បីធ្វើឲ្យសត្រូវចុះចាញ់ ដោយមិនចាំបាច់ចំណាយសាច់ឈាមច្រើនទៀតផង។ ទន្ទឹមនឹងនេះ ដើម្បីយកជ័យជំនះលើខ្មាំង សត្រូវបរិមាណទ័ពក៏ជាការចាំបាច់ដែរ។ ដូចនេះ ត្រូវពង្រឹងបរិមាណកងទ័ព ឲ្យបានទាន់ពេលវេលាតាមវិធីសាស្ត្រប្រឡងប្រយុទ្ធជាក់ស្តែង លើទីលានដើម្បីជ្រើសរើសអ្នកខ្លាំងពូកែ ប្រកប ដោយ សមត្ថភាពប្រយុទ្ធពិតប្រាកដព្រមទាំងចេះថែបំប៉នកម្លាំងនោះ ឲ្យមានទឹកចិត្តប្រយុទ្ធជាប់ជា ប្រចាំដោយវិធីលើកទឹកចិត្តរបស់ពួកគេ ហើយគួបផ្សំយ៉ាងប៉ិនប្រសប់ជាមួយនឹងគោលនយោបាយ សមរភូមិក្រោយ។ បើពិនិត្យទៅឃើញថា កងទ័ពមានការនឿយណាយមិនអាចទ្រាំទ្របាននឹងការប្រយុទ្ធត ទៅទៀត។ វិធានការដែលល្អបំផុតនោះគឺត្រូវបើកការចរចាផ្អាក សង្គ្រាមបណ្តោះអាសន្នជាមួយសត្រូវ។ នៅពេលខ្លះទៀត បើមើលឃើញថាទង់ដែងសត្រូវហើយនោះអាច បណ្តោយយូរទៅអាចជះឥទ្ធិពល មិនល្អដល់អត្ថិភាពរបស់អំណាច គេត្រូវហ៊ានចរចាជាមួយសត្រូវ ដើម្បីអូសបន្លាយពេលវេលាឲ្យស្ថិតក្នុង អំណាចនោះយូរអង្វែង តទៅទៀតឬចរចាជាមួយសត្រូវដើម្បីបែងចែកទឹកដីគ្នាគ្រប់គ្រងតែម្តង។ បើ យើងពិនិត្យទៅឃើញថាសត្រូវមាននិន្នាការបែបនេះដែរ។ ដោយឡែកក្នុងការធ្វើសង្គ្រាមគេត្រូវបើកឲ្យមានរ ណសិរ្សប្រយុទ្ធជា មួយសត្រូវច្រើនប្រទេសឬច្រើនកន្លែង ក្នុងពេលតែមួយដោយមិនផ្អែកទៅលើ កំហឹងអ ត្តនោម័តរបស់បុគ្គលដែលជា មគ្គុទេសក៍នោះឡើយ។ គេគប្បីត្រឡប់ទៅមើលការប្រៀបធៀបកម្លាំង ធ្វើជា គោលដើម្បីរក្សាកម្លាំងប្រយុទ្ធឲ្យនៅគង់ វង្សផងហើយអាចបន្តការ ប្រយុទ្ធបានយូរអង្វែងតទៅទៀតដោយ គ្មានគ្រោះថ្នាក់ផង។ ក្នុងកាលៈទេសៈខ្លះទៀតដើម្បីយកឈ្នះលើគូសត្រូវចាំបាច់ គេត្រូវរៀបចំកម្លាំងទ័ព នៅលើសមរភូមិទៅតាមក្បួនយុទ្ធសាស្ត្រនឹង មានការចាត់តាំងកម្លាំងនោះឲ្យបានម៉ត់ចត់។ ក្នុងពេលខ្លះ ទៀតគេត្រូវចេះបង្វែរដានសត្រូវ ឲ្យទៅប្តូរយុទ្ធសាស្ត្រកន្លែងផ្សេងទៀតឆ្ងាយពីទីតាំងសំខាន់ដើម្បី គេមាន ពេលវេលាគ្រប់គ្រាន់នឹងរៀបចំទីតាំងនោះឲ្យកាន់តែរឹងមាំមុន នឹងការប្រយុទ្ធជាទ្រង់ទ្រាយធំចូលមកចាំ បាច់ដល់ទីតាំងនោះ។ ដោយឡែកបើវាយចូលទីតាំងសត្រូវមិនចុះគេត្រូវរកវិធីបំផ្លាញសត្រូវពីខាងក្នុង

ដែលប្រើប្រាស់កម្លាំងដែលទុកចិត្តបំផុត ឲ្យចូលទៅសារភាពជាមួយសត្រូវ រស់នៅជាមួយសត្រូវធ្វើឲ្យសត្រូវភ្លេចខ្លួន ហើយរងចាំឱកាសល្អវាយសត្រូវពីខាងក្នុងនៅពេលកងទ័ពខាងក្រៅចាប់ផ្តើមវាយលុក។ មធ្យោបាយនេះធ្វើឲ្យគេវាយបែកបន្ទាយសត្រូវបានយ៉ាងងាយហើយធ្វើឲ្យសត្រូវចាញ់យ៉ាងឆាប់រហ័ស។

សំណួរពិភាក្សា

- ១.ព្រះរាជាអង្គណាខ្លះដែលបានទៅដោះទឹកដីភាគខាងលិចពីសៀម?
- ២.តើមានការពន្យល់បែបណាខ្លះ ពីមូលហេតុនិង ការបែកបាក់បន្ទាយលង្វែក?
- ៣.តើការមកដល់របស់ពួកអឺរ៉ុបបានធ្វើឲ្យនយោបាយពាណិជ្ជកម្ម សេដ្ឋកិច្ច ការអប់រំ និងសាសនាក្នុងសង្គមខ្មែរ ប្រែប្រួលយ៉ាងដូចម្តេច?
- ៤.តើខ្មែរមានចំណងការទូត និងពាណិជ្ជកម្មជាមួយប្រទេសណាខ្លះ? តើចំណងនេះផ្តល់ផលប្រយោជន៍អ្វីខ្លះដល់កម្ពុជា?
- ៥.តើការបែកបាក់បន្ទាយលង្វែកប្រទេសខ្មែរជួបផលវិបាកបែបណា?
- ៦.តើស្តេចអង្គណាដែលចូលរំដោះក្រុងលង្វែកពីសៀមគ្រប់គ្រប់?

មេរៀនទី៣

សម័យឧដុង្គនិងការប្រកួតអំណាចរវាងយួននិង សៀម

៣.១.ស្ថានភាពភូមិសាស្ត្រសម័យឧដុង្គ

មនុស្សដែលរស់នៅក្នុងសកលលោក នៃកំណើនដី យើងនេះ តែងតែមានប្រវត្តិសាស្ត្រតែរៀងៗខ្លួនគ្រាន់តែជាប្រទេសនីមួយៗមាន ចំណាស់ខុសៗ គ្នាប្រទេសខ្លះមានអាយុកាលដ៏យូរលង់ នឹងប្រទេស ខ្លះទៀតមានអាយុកាល ក្នុងអំឡុងសតវត្សរ៍ទី១០និងចុង១៣ នឹង ប្រទេសខ្លះទៀតក៏មានការបាត់បង់ទៅវិញក៏មាន ដូចជាប្រទេស ចាម្ប៉ា មនដែលត្រូវបានបាត់បង់ទៅដោយសារការឈ្លានពានទន្ទ្រានយកមក កាន់កាប់ពីប្រទេសអាណ្តាមនិងកូមា ។ ដូចជាប្រទេសថៃដែលនៅជិតខាងយើង ដែលយើងដឹងគ្រប់គ្នាថា ជនជាតិនេះដំបូងឡើយគឺជា ជនជាតិភាគតិចរបស់ចិន ហើយក៏បានមកជ្រកកោននៅមហានគរ (ផែនទីសម័យឧដុង្គGoogle Search) ដែលបានព្រះរាជា នៃប្រទេសខ្មែរឲ្យអភ័យដើម្បី ជ្រកកោននឹងរស់រានមានជីវិត នៅលើទឹកដីមហានគររហូតមក តែមកដល់ រជ្ជកាលនៃបុត្ររបស់ព្រះបាទជ័យវរ្ម័នទីប្រាំពីរ ប្រទេសបានចុះខ្សោយក្នុងការគ្រប់គ្រងដោយមានវិបត្តិផ្ទៃ ក្នុង ចោរថៃនេះក៏បានឈ្លានពានទន្ទ្រានកាន់កាប់ទឹកដីប្រទេសខ្មែរមួយផ្នែកដើម្បីធ្វើជានគរ ឬប្រទេស របស់ខ្លួនរហូតមក ដល់សព្វថ្ងៃនេះ។ រីឯប្រទេសដែលមានអាយុកាលដ៏យូរលង់ ឬវ័យចំណាស់ មានដូច ជា ចក្រភពរ៉ូម ,ក្រិច,អេហ្ស៊ីប , ចិន , ឥណ្ឌា នឹងប្រទេសផ្សេងៗទៀត តែនៅក្នុងប្រទេសទាំងនោះក៏មាន ប្រទេសកម្ពុជាយើងផងដែរ ដែលមានប្រវត្តិកាលដ៏យូរលង់ គឺមាន រាប់ពាន់ ឬ រាប់ម៉ឺនឆ្នាំ មុននៃគ្រឹស្ត សករាជ ។ ដោយមានប្រវត្តិកាលដ៏យូរលង់នេះ យើងត្រូវមានការសិក្សាឲ្យបានជាក់ច្បាស់កប់ទុកក្នុង សន្តានរបស់ប្រជាជន ឬ ប្រជាពលរដ្ឋ យើងឲ្យបានដឹងគ្រប់ៗគ្នា ដើម្បីបានជាភស្តុតាងបង្ហាញទៅដល់ ជាតិសាសន៍ដទៃ ថាប្រទេសយើងមានអរិយធម៌វប្បធម៌រីកចំរើនរឿង ឬ អន្តរាយដោយមានការបែកបាក់ ផ្ទៃក្នុងមិនមានការរួបរួមសាមគ្គីគ្នា បានធ្វើឲ្យប្រទេសបាត់បង់ទឹកដី ព្រមទាំងអ្វីៗជាច្រើនដែលជូនតា បន្សល់ទុកឲ្យ²⁷។នៅក្នុងប្រទេសកម្ពុជានាសម័យកាលឧត្តុង្គ នោះជាសម័យកាលដ៏ដូចតំបំផុតមួយ ដោយ ពុំមានការគ្រប់គ្រងប្រទេសបានល្អប្រសើរនោះទេ គឺខ្វះអ្នកមានសមត្ថភាពដឹកនាំ ព្រះរាជាទន់ខ្សោយ ឯម ន្ត្រីរាជការមិនមានភាពស្មោះត្រង់ បណ្តាលឲ្យមានភាពបែកបាក់សាមគ្គីរវាង ព្រោះហេតុថាប្រទេសខ្មែរ ស្ថិតក្រោមអាណានិគមរបស់ប្រទេសជិតខាង ដូចជាប្រទេសអាណ្តាម និងប្រទេសសៀម ។

²⁷ -ត្រឹង ងា ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ១៩៧៣

៣.១.១. ការកសាងរាជធានីឧដុង្គឬឧដុង្គមានជ័យ

ទីក្រុងឧត្តុង្គចាប់ផ្តើមកសាងឡើងក្នុងសតវត្សរ៍ទី១៧ នៃគ្រឹស្តសករាជ ក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទសម្តេចជ័យជេដ្ឋាទី២ ដូចមានចែងក្នុងព្រះរាជពង្សាវតារប្រទេសកម្ពុជា គឺក្នុងពុទ្ធសករាជ ១៦៤០ គ្រឹស្តសករាជ ១៦២០ ព្រះបាទសម្តេចព្រះជ័យជេដ្ឋាជាម្ចាស់ជីវិតលើត្បូង ស្តេចគង់នៅព្រះរាជវាំងល្វាងម ទ្រង់នាំព្រះអគ្គមហេសីព្រះស្នំក្រមការ សេនាបតី និងនាហ្មឺនសព្វមុខមន្ត្រីខ្ញុំរាជការទាំងពួង ចុះព្រះរាជទីនឹងនាវាស្តេចយាងទៅប្រពាតនៅជំបន់អូរក្រុងលាយ ក្នុងខេត្តសំរោង ទ្រង់ប្រថាប់នៅព្រះពន្លាជាយូរថ្ងៃ រួចស្តេចយាងក្រសាលនៅផ្ទះតាដុង យាយជ័យ ទ្រង់ទតឃើញទីទួលមួយនៅតំបន់ស្រះកែវ ជាទីមានទេសភាពល្អ ក៏ទ្រង់ចាប់ព្រះរាជហឫទ័យហើយទ្រង់មានព្រះតម្រាស់នឹងមន្ត្រីខ្ញុំរាជការទាំងពួង មានហោរាជិបតីជាដើមថា "យើងចង់កសាងព្រះរាជវាំងគង់នៅទីនេះ តើអស់អនកទាំងពួងយល់ថាម្តេច?"។ ឧកញ៉ាហោរាជិបតី មុំគន់គួរពិនិត្យមើលដីនោះ ដោយក្បួនហោរាសាស្ត្រហើយក្រាបបង្គំទូលថា "ទីនេះជាទីជ័យភូមិល្អណាស់ ត្រូវតាមក្បួនទាយថា នឹងមានឫទ្ធិតបៈតេជះឈ្នះអស់សត្រូវទាំង៨ទិស"។ លុះព្រះរាជាទ្រង់ជ្រាបដូច្នេះ ទ្រង់ចាត់ឧកញ៉ាក្រឡាហោម កែវ ឲ្យជានាយកចាត់ការ កសាងព្រះរាជវាំងនៅតំបន់ស្រះកែវនោះ ទ្រង់ចាត់ហើយ ស្តេចត្រឡប់មកព្រះបរមរាជវាំងល្វាងមវិញ។ លំដាប់នោះ ឧកញ៉ាក្រឡាហោម កែវ បានទទួលនូវរាជានុសិទ្ធិនោះហើយក៏បង្គាប់ទៅចៅហ្វាយស្រុក ឲ្យកេណ្ឌបណ្តាញស្រែកាប់ឈើមកធ្វើជាព្រះរាជវាំងតាមព្រះរាជបញ្ជា។ លុះប្រមូលគ្រឿងសម្ភារៈបានសព្វគ្រប់ហើយ ឧកញ៉ាក្រឡាហោម កែវ បង្គាប់មេការឲ្យចាប់ផ្តើមចាត់ការលើកដីធ្វើជាបន្ទាយយាមល្អាតជុំវិញ សង់ជាព្រះរាជវាំង ព្រះរាជមន្ទីរ ព្រះរាជដំណាក់ ជំគូបនឹងចុងព្រះរាជរោងប្រមាណ១០ ខែទើបរួចស្រេចហើយយកសេចក្តីក្រាបបង្គំទូលសូមទ្រង់ជ្រាបសព្វគ្រប់ការ។ លុះទ្រង់ជ្រាបហើយ ព្រះបាទសម្តេចព្រះជ័យជេដ្ឋាជាម្ចាស់ជីវិតលើត្បូង ស្តេចចេញចាកព្រះបរមរាជវាំងល្វាងមទ្រង់ឡើងគង់ព្រះទីនឹងនាវាធ្វើព្រះរាជដំណើរតាមទន្លេសាប មួយអន្លើដោយព្រះអគ្គមហេសី ព្រះស្នំក្រមការព្រះរាជវង្សានុវង្ស សេនាបតី នាហ្មឺនសព្វមុខមន្ត្រីខ្ញុំរាជការគ្រប់ក្រុមជាបរិពារ ដល់កំពង់តាដុងយាយជ័យទ្រង់ប្រថាប់នៅទីនោះ៣រាត្រី ទ្រង់ព្រះរាជបញ្ជាគូឲ្យហៅទីនោះថា "កំពង់ហ្លួង" ហើយទ្រង់ព្រះរាជបញ្ជាភ្នាក់ងារមុខក្រសួង ឲ្យរៀបចំធ្វើព្រះរាជពិធីឡើងព្រះរាជវាំងថ្មី និងនូវព្រះសង្ឃរាជាគណៈចម្រើនព្រះបរិត្ត ៣ ថ្ងៃ ចូលព្រះរាជពិធីនៅថ្ងៃ៥កើត ខែផល្គុនឆ្នាំវកទោស័ក ពុទ្ធសករាជ ២១៦៤ នៃគ.ស ត្រូវនឹងគ្រឹស្តសករាជ ១៦២០នៃគ.ស ហើយព្រះរាជវង្សានុវង្ស ព្រះអគ្គមហេសីព្រះស្នំក្រមការ សេនាបតីមន្ត្រីខ្ញុំរាជការជាបរិពារ ហែរស្តេចឡើងពីកំពង់ហ្លួងចូលទៅគង់ក្នុងព្រះរាជវាំងថ្មី រួចទ្រង់ឲ្យរៀបធ្វើព្រះរាជពិធីសម្ពោធព្រះនគរ៣ថ្ងៃទៀត ដោយមានល្បែងមហោស្រពគ្រប់បែបជាឧទ្យារិអធិកអធម ក្រៃពេក ទើបទ្រង់តាំងព្រះនាមព្រះនគរ (ទីក្រុង) ថ្មីនោះថា " ព្រះបរមរាជវាំងមហានគរ ឧត្តុង្គមានជ័យ បុរីម្យឧត្តមរាជនិវេសនដ្ឋាន" ដែលហៅខ្លីថា"ក្រុងឧត្តុង្គមានជ័យ" ។

ព្រះបាទស្រីសុរិយោពណ៍យាងត្រលប់ចូលមកប្រទេសកម្ពុជា បានឆ្លងកាត់ខេត្តកំពតហើយក៏ធ្វើពិធីអភិសេកឡើងសោយរាជ្យ នៅកោះស្លាកែតនៅឆ្នាំ១៦០៣នៃគ.ស ដោយយកនាមសម្រាប់រាជ្យថា ព្រះបាទសម្តេចព្រះរាជឪដ្ឋារព្រះស្រីសុរិយោពណ៍ទេវរាជនៅក្នុងព្រះជន្ម ៤៦ វស្សា។ មានអគ្គមហេសី

នាមភរិត្តីនៃសុជាតិ ដោយលើកបុត្រានាម ព្រះឧទ័យ ជាឧបរាជដែលមានព្រះជន្មទើបបាន ១៣ វស្សា ចំណែកឯពញាញាមនៅជាព្រះកែវហ្វាងដែល។ នៅក្នុងរជ្ជកាលរបស់ព្រះអង្គមានចលនាបះបោរដែលដឹង នាំដោយចៅហ្វាយខេត្តខ្លះដែលមិនពេញចិត្តនឹងពញាញាម។ ដូច្នេះហើយបានជាស្រីសុរិយោពណ៌ចាត់ ឲ្យមន្ត្រីទៅបង្ក្រាមចលនាបះបោរទាំងនោះ នៅឆ្នាំ គ.ស-១៦០៤នៃគ.ស ស្រីសុរិយោពណ៌បានលើករាជ ធានីមកល្វាងមដែលស្ថិតនៅពីមុខទីក្រុងចតុមុខ។ នៅឆ្នាំ១៦១៨នៃគ.ស បុត្ររបស់ព្រះអង្គនាមជ័យ ជេដ្ឋាទី២ ដែលគង់នៅស្រុកសៀមត្រសប់មកវិញហើយមកគង់នៅកោះស្លាកែតជាមួយព្រះអង្គដែរ ។

នៅឆ្នាំ១៦១៨នៃគ.ស ស្រីសុរិយោពណ៌ដាក់រាជ្យថ្វាយជ័យជេដ្ឋាទី២ដោយហេតុនេះព្រះបាទជ័យ ជេដ្ឋាទី២ទ្រង់ឡើងសោយរាជ្យ នៅឆ្នាំ១៦១៨នៃគ.សក្នុងព្រះជន្មាយុក២៦ព្រះវស្សាដោយមានព្រះនាម សំរាប់រាជ្យថា “សម្តេចព្រះរាជឱង្ការព្រះជ័យជេដ្ឋាធិរាជមានធិបតី”។ ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២បានប្តូររាជ ធានីពីល្វាងមកមឧត្តុង្គមានជ័យនៅឆ្នាំ១៦២០នៃគ.ស ។ ព្រះអង្គបានរៀបអភិសេកនៅឆ្នាំ១៦២០នៃ គ.សជាមួយបុត្រីរបស់ព្រះចៅង្វៀងព្រះនាមអង្គចូរ ជាអគ្គមហេសី ដែលមានព្រះនាមថា “សម្តេចព្រះ ភគវតីព្រះស្រីវរក្សត្រី” ។ តាមរាជពង្សាវតារខ្មែរថាៈការរៀប អភិសេក ជាមួយព្រះនាងអង្គចូរនេះ គឺជាព្រឹត្តិ ការណ៍មួយដែលធ្វើឲ្យអ្នកប្រវត្តិសាស្ត្រចងចាំទុកគឺប្រទេសកម្ពុជាបានបាត់ទឹកដីមួយភាគធំដែលជាដី ទំនាបប៉ែកខាងត្បូងមិនសូវមានភ្នំទេដីមានដីជាតិអាចប្រកបរបរកសិកម្មបានយ៉ាងល្អ 28 ។

៣.២.រាជធានីឧដុង្គនិងការប្រកួតអំណាចរវាងយួននិងសៀមពីឆ្នាំ(១៦២០-១៦២៩)

ចាប់ពីក្រោយសម័យលង្វែកមក វណ្ណៈដឹកនាំសង្គមកម្ពុជា ជួបវិបត្តិជាបន្តបន្ទាប់។ មូលហេតុនៃ វិបត្តិគឺការបែកបាក់ផ្ទៃក្នុងផង និងការទទួលឥទ្ធិពលមកពីក្រៅផង។ រដ្ឋអំណាចត្រូវស្ថិតក្នុងកណ្តាប់ដៃមន្ត្រី ដែលជាគ្រហស្ថ និងយោធា ហើយស្ថាប័នរដ្ឋនានា ត្រូវពង្រឹងពង្រីកជាមួយគ្នានេះដែរ ក៏មានការពង្រឹង ព្រំប្រទល់ និងអង្គការគ្រប់គ្រងរដ្ឋតាមរបៀបថ្មី។ ការដណ្តើមរាជ្យសម្បត្តិគ្នារវាងក្រុមញាតិវង្សានុវង្ស តែង កើតឡើងជាញឹកញាប់។ នេះបណ្តាលមកពីពុំទាន់មានគោលការណ៍ច្បាស់លាស់នៅក្នុងកិច្ចបន្តរាជ្យសម្ប ត្តិ។ មន្ត្រីជាន់ខ្ពស់នៃព្រះបរមរាជវាំង បានទទួលភាពជ្រើសរើសបេក្ខជន ជាអនាគតមហាក្សត្រ(ក្នុងបណ្តា សាច់ញាតិផ្ទាល់របស់អតីតមហាក្សត្រ)។ ទោះជាយ៉ាងដូច្នេះក្តី ក៏បញ្ហារាជបល្ល័ង្កនៅតែដោះស្រាយពុំរួច ហើយទំនាស់រវាងគូបដិបក្ខ ដែលដណ្តើមរាជបល្ល័ង្ក នៅតែកើតឡើងជាបន្តមក ដល់សម័យក្រោយៗមក ទៀត។ នៅដើមសតវត្សទី១៧ រាជធានីនៃព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជា ត្រូវបានលើកមកតាំងនៅឧដុង្គ ដោយ ព្រះបាទ ជ័យជេដ្ឋាទី២។ ក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទ ជ័យជេដ្ឋាទី៤(ឆ្នាំ១៦៩១នៃគ.ស-១៦៩៣នៃគ.ស) មាន ការពង្រឹងរដ្ឋបាលនិងពង្រឹងការគ្រប់គ្រងលើកសិករ ដោយបានកែប្រែច្បាប់មួយចំនួនធំ។ ការផ្តន្ទាទោស ប្រហារជីវិត និងការដាក់ទោសដ៏យោធាមួយចំនួនត្រូវបានបដិសេធ ទន្ទឹមនឹងនេះក៏បានបង្កើតច្បាប់ថ្មី មួយចំនួន ដែលពាក់ព័ន្ធទៅនឹងការផ្លាស់ប្តូរខាងសង្គមកិច្ច។ មេឃុំត្រូវបានជ្រើសតាំងឡើង ហើយមានការ ជាអ្នកគ្រប់គ្រង និងដឹកនាំកិច្ចការសព្វសារពើនៅក្នុងឃុំ ហើយនៅតាមឃុំ គេបានរក្សាសំណល់របៀបរបប

²⁸-លោក ប៊ុន ជឿន ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ២០០៦

សហគមន៍បុរាណខ្លះៗ ដូចជាការប្រវាស់ដៃគ្នាក្នុងការងារកសិកម្ម។ ដំបូងបង្អស់មេឃុំ ជាអ្នកដោះស្រាយ រឿងក្តីក្តាំ ជម្លោះទាស់ទែងគ្នា ពិសេសសហគមន៍លែងបំពេញតួនាទី ជាមូលដ្ឋាននៃរបៀបរស់នៅក្នុង ជនបទស្រែចំការទៀតហើយ។ មូលដ្ឋាននៃរបៀបរស់នៅក្នុងស្រុកស្រែ គឺភូមិ។ កសិករមានសិទ្ធិផ្លាស់ប្តូរទី កន្លែង ដើម្បីរកដីសម្រាប់ធ្វើស្រែចំការ ហើយកសិករត្រូវបង់ពន្ធជូនរដ្ឋ។ កសិករត្រូវបំពេញកាតព្វកិច្ច ចំពោះ “មេកម្លាំង” នេះជាពួកអ្នកគ្រប់គ្រង គឺជាមេភូមិ។ កសិករម្នាក់ៗត្រូវមានមេភូមិរៀងៗខ្លួន។ មេ ភូមិរស់នៅក្នុងរាជធានីច្រើនតែជានាមិនធំៗរបស់រាជាណាចក្រ។ កាលដែលកសិករមានមេភូមិឬមេ កម្លាំងនេះ បានធ្វើឲ្យកសិករ ទៅជាបុគ្គលត្រឹមត្រូវតាមច្បាប់ នៅពេលដែលគេចង់បំពេញកិច្ចការអ្វីមួយ ក្រៅពីស្រុករបស់គេ។

៣.២.១. ការចងសម្ព័ន្ធមេត្រីភាពជាមួយយួន

អ្នកដឹកនាំប្រទេសខ្មែរយើងបានយល់ថាទំនាក់ទំនងខ្មែរ សៀមចាប់តាំងពីសម័យបោះបង់ចោល ទីក្រុងអង្គររហូតមកដល់ការបែកបាក់បន្ទាយសង្វែក សៀមតែងតែយកប្រៀបលើខ្មែរតាមរយៈធ្វើសង្គ្រាម និងកាត់ទឹកដីភាគខាងលិចទើបស្រីសុរិយោពណ៍សម្រេច ព្រះទ័យងាកទៅរកសម្ព័ន្ធភាពជាមួយប្រទេស យួនវិញម្តង។ នៅឆ្នាំ១៦០១នៃគ.ស ព្រះស្រីសុរិយោពណ៍បានត្រឡប់មកពីសៀម ស្របតាមបំណងប្រាថ្នា របស់ប្រជារាស្ត្រខ្មែរ ដែលបានសុំយាងព្រះអង្គពីទីក្រុងអាយុធ្យា មកតាមច្រកកំពតមកគង់នៅស្ថាពរ ជិត ភូមិកៀនស្វាយសព្វថ្ងៃ ។ ភាពស្ងប់ស្ងាត់ហាក់កើតមានកន្លែងខ្លះនៅក្នុងប្រទេស ប៉ុន្តែមានកន្លែងខ្លះមាន ចលនាបោះបោះ ធ្វើឱ្យប្រជារាស្ត្រភិតភ័យនៅឡើយ ។ ក្រោយពីបង្ក្រាបការបោះបោះស្រួលបួលហើយ ព្រះ អង្គទ្រង់បញ្ជាឱ្យគេសង់រាជវាំងនៅល្វាឯម ដែលត្រូវនឹងទីតាំងវត្តអរិយក្សត្រសព្វថ្ងៃ ហើយក៏គ្រងរាជនៅទី នោះពីឆ្នាំ១៦០៣នៃគ.ស រហូតដល់ ១៦១៣នៃគ.ស ក្នុងព្រះជន្មាយុ ៦០វស្សា។ ទ្រង់ទទួលរាជាកិសេក ជាស្តេចផែនដីនៅឆ្នាំ ១៦១៣នៃគ.ស ។ ព្រះស្រីសុរិយោពណ៍មានបុត្រពីរអង្គដែលគង់នៅប្រទេសសៀម នៅឡើយ គឺជ័យជេដ្ឋា និង ឧទ័យ។ នៅឆ្នាំ ១៦០៥នៃគ.ស ជ័យជេដ្ឋា និង ឧទ័យជាអនុជ បានបង្ក្រាបមេ បោះបោះចាមពីរនាក់ ដែលបានត្រួតត្រាខេត្តបាពាន និងដូនណែ តាំងពីរជ្ជកាលអង្គនន់មកម្ល៉េះ។

ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២ បានសោយរាជ្យនៅរាជវាំងល្វាឯម ក្នុងជន្មាយុ ៣៤ព្រះវស្សា ។ ព្រះអង្គ មានអគ្គមហេសីនាមចូរជាបុត្រីស្តេចយួន ។ នៅឆ្នាំ ១៦២០នៃគ.ស ព្រះអង្គបានលើករាជធានីពីល្វាឯម មកឧដុង្គ។ ព្រះរាជកិច្ចដំបូងគឺ កំណែទម្រង់ច្បាប់ក្នុងប្រព័ន្ធតុលាការខ្មែរ ដោយយល់ឃើញថា មានក្រមមួយ ចំនួនមិនទាន់មានភាពយុត្តិធម៌នៅឡើយ។ ព្រះអង្គបានកែប្រែក្រមបានចំនួន២៤។ ប៉ុន្តែការងារនិងត្រូវ បានរំខានដោយសារការឈ្លានពានពីសៀមពីលើក គឺឆ្នាំ១៦២១នៃគ.សនិង១៦២២នៃគ.ស។ ច្បាប់ដែល បានត្រួត ពិនិត្យរួចត្រូវបានដាក់ឱ្យអនុវត្តនៅក្នុងឆ្នាំ ១៦២៤នៃគ.ស ក្នុងតុលាការ។ ជាលើកទី១ ចាប់តាំងពី រជ្ជកាលព្រះស្រីសុរិយោពណ៍រហូតដល់ជ័យជេដ្ឋាទី២ ពួកសៀមបានធ្វើការសាកល្បង ដើម្បីដាក់ខ្មែរជា ចំណុះម្តង ទៀត។ នៅក្នុងឆ្នាំ ១៦២១នៃគ.ស ស្តេចសៀមឈ្មោះសុងថាម បានលើកទ័ពដោយផ្ទាល់ជាពីរ ផ្នែក មួយផ្នែកចូលតាមខេត្តបាត់ដំបង និង ពោធិ៍សាត់ ប៉ុន្តែត្រូវខ្មែរវាយខ្ចាត់ខ្ចាយរត់ចេញតាមខេត្តចន្ទបុរី

មួយផ្នែកទៀតជាទំពង់ជើងទឹក ចូលមកតាមខេត្តកំពត និងបន្ទាយមានក្នុងគោលបំណងវាយយកខេត្ត ទ្រាំង ប៉ុន្តែសៀមត្រូវបរាជ័យម្តងទៀត ដោយសារខ្មែរបំពុលនៅតំបន់មួយចន្លោះភ្នំសែនហាននិងភ្នំម្រាម ដោយដាំបាយស្ករម្លូសាច់គោហើយដាក់ក្រសាំងពុល ពេលឃើញទ័ពសៀមមកជិតដល់ក៏នាំគ្នាវត់គេច ចេញបាត់អស់ ពេលពួកសៀមវាស៊ីឆ្កែតហើយពុលពេញរោង ទើបកងទ័ពខ្មែរយើងចូលមកសម្លាប់ពួកវា ចោលអស់ហើយក៏បានឮជាប់ឈ្មោះតំបន់នោះថា«**ច្រកសៀម**»។ មួយឆ្នាំក្រោយមក គឺឆ្នាំ១៦២២នៃគ.ស សៀមបានសាកល្បងលើទ័ពម្តងទៀត ប៉ុន្តែត្រូវបរាជ័យ។ ចាប់តាំងពីពេលនោះមក រហូតដល់ដំណាច់សតវត្សទី១៧ សៀមពុំបានបញ្ចេញសកម្មភាពគាបសង្កត់មកលើខ្មែរដែលគួរឱ្យកត់សម្គាល់ឡើយ។ ប៉ុន្តែផ្ទុយ ទៅវិញ ពួកយួនបានចាប់ផ្តើមកកេរយកទឹកដីខ្មែរបន្តិចម្តងៗពីខាងកើត ។ ការរៀបអភិសេកជ័យជេដ្ឋាទី២ និងក្សត្រីអង់ចូវ បានធ្វើឱ្យប្រទេសខ្មែរជាប់ជំពាក់រឿងចម្រូងចម្រាស់យ៉ាងខ្លាំងនៅពេលដែលពួកយួនបាន លេបយកទឹកដីចាប់ពីទាំងមូលនៅសតវត្សទី១៧។ នៅឆ្នាំ ១៦២៣នៃគ.ស គណៈបេសកកម្មទូតយួន បាន លើកសំណើរសុំឱ្យយួនបង្កើតគ្រឹះស្ថានជំនួញនៅបែកខាងត្បូងប្រទេសខ្មែរ ពីខេត្តព្រៃនគរ និង កំពង់ក្របី ព្រមទាំងសុំអនុញ្ញាតឱ្យមានសិទ្ធិកាន់ក្រសួងគយនៅទីនោះផង។ ចំណុចនេះអ្នកប្រវត្តិសាស្ត្របានចាត់ ទុកថា ខ្មែរបានចាញ់កលល្បិចបោកបញ្ឆោតរបស់យួនដែលសុំត្រួតពិនិត្យ ពន្ធដារ និងរស់នៅបណ្តោះ អាសន្ន។ កាលដែលមិនទាន់សោយរាជ្យព្រះជ័យជេដ្ឋាទី២ មានព្រះជន្មាយុ ២៦វស្សាមានបុត្រពីរអង្គ នាម ចៅពញាតូ និង ចៅពញានូ ។ លុះសោយរាជ្យបាន២ឆ្នាំព្រះអង្គមានបុត្រនាមចៅពញាចន្ទ និង បុត្រីចន្ទវតី ឬបុប្ផាវតី ២ព្រះឧទ័យរាជា មានបុត្រ៤អង្គ គឺអ្នកអង្គនន់ទី១ អ្នកអង្គសួរ អ្នកអង្គតន់ និង អ្នកអង្គអិម^{២៩}។

៣.២.២. វិបត្តិរាជវង្ស

-ព្រះបាទធម្មរាជាទី២ ឬព្រះរាជសំការ ឬព្រះពញាតូ (១៦២៩នៃគ.ស-១៦៣៤នៃគ.ស)

នៅឆ្នាំ ១៦២៩នៃគ.ស ព្រះចៅពញាតូបានទទួលអភិសេកឡើងគ្រងរាជ្យបល្ល័ង្កដែលបាទទទួល ព្រះនាមថា “**ព្រះបាទសម្តេចស្តេចព្រះឪង្ការព្រះស្រីធម្មរាជាធិរាជមាធិបតី**”នៅរាជធានី “កោះឃ្លោក”ស្រុក ខ្សាច់កណ្តាល ។ ព្រះអង្គបានប្រគល់បន្ទុកគ្រប់គ្រងរាជសម្បត្តិឱ្យទៅព្រះបិតុលាគឺព្រះឧទ័យ។ រហូតដល់ ឆ្នាំ១៦៣០នៃគ.ស ទើបព្រះអង្គយាងពីកោះឃ្លោតមកបញ្ជាទ័ពទាំងមូល និងគ្រងរាជ្យ។ ព្រះរាជសំការជា ក្សត្រយកព្រះទ័យទុកដាក់ខាងអក្សរសាស្ត្រនិងសាសនា។ ប៉ុន្តែព្រះអង្គពុំបានសោយរាជ្យយូរឆ្នាំទេ ពីព្រោះព្រះអង្គមានទំនាស់រឿងស្នេហា ជាមួយព្រះបិតុលាគឺព្រះឧទ័យ។ ព្រះអង្គមានព្រះទ័យប្រតិព័ទ្ធ ស្នេហាស្និទ្ធឡើងវិញជាមួយគូដណ្តឹងចាស់គឺព្រះនាងបុប្ផាវតី (ដែលជាមហេសីព្រះឧទ័យ)ក្នុងពេលដែល ព្រះឧទ័យមានប្រឈួនយ៉ាងទម្ងន់។ លុះដល់ព្រះឧទ័យជាសះស្បើយវិញព្រះអង្គទាំងពីរទ្រង់ភិតភ័យ យាងគេចទៅគង់នៅកោះឃ្លោក។ រឿងអាស្រូវនេះបានឮសុះសាយដល់ប្រជារាស្ត្រ ដោយមានការអុចអាល ពីមន្ត្រីខ្លះព្រះឧទ័យទ្រង់ពិរោធហើយបាន លើកទ័ពមួយកងទៅវាយកោះឃ្លោក រីឯព្រះរាជសំការក៏បាន កេណ្ឌទ័ពមួយកងដែរ ចេញច្បាំងតទល់ជាមួយព្រះឧទ័យ។ ក្នុងការប្រយុទ្ធព្រះរាជសំការទទួល បរាជ័យ

²⁹ -ត្រឹង ងា ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ

ហើយត្រូវបាន ជនជាតិ ព័រទុយកាល់ បាញ់ព្រះអង្គធ្លាក់ពីលើចុងភ្នំតសុគតទៅ។ ដូច្នេះព្រះពញាតូនេះ គ្មានបានគ្រប់គ្រងប្រទេសឲ្យបានត្រឹមត្រូវទេទាំងទៅច្បាំងយកខេត្តនគររាជ (ត្រាត) ពីសៀមវិញក៏មិនបាន ជោគជ័យបានត្រឹមតែកៀវយកគ្រួសារខ្មែរជាច្រើន មកដាក់ក្នុងខេត្តសៀមរាបប៉ុណ្ណោះ។ មិនតែប៉ុណ្ណោះ ព្រះអង្គរវល់តែជាប់ព្រះទ័យស្រាវជ្រាវអក្សរសាស្ត្រប្រវត្តិសាស្ត្រ សាសនា ទ្រង់បានបង្កើតស្នាដៃទុកជាកេរ្តិ៍ ដំណែលមួយចំនួនសម្រាប់អ្នកជំនាន់ក្រោយ។

៣.២.៣. ព្រះអង្គសូរព្រះបរមរាជាអង្គសូរ (១៦៥៨នៃគ.ស-១៦៧២នៃគ.ស)

ទៅពីងពាក់យួនដោយសារតែព្រះអង្គសូរនិងព្រះអង្គតន់ចង់សងសឹកទើបទៅពីងយួន ការនេះធ្វើ ឲ្យ មេទ័ពយួនចង់ត្របាក់យក ប្រទេសកម្ពុជាដាក់ធ្វើជាចំណុះអណ្តាម។ ពេលនោះធ្វើឲ្យ មានចម្បាំង ជាមួយយួន តែពួកយួនទទួលបរាជ័យ ។ បន្ទាប់មក ព្រះអង្គសូរ បានប្រារព្ធពិធីអភិសេកឡើង សោយរាជ្យ ដោយមានព្រះនាមសម្រាប់រាជ្យថា “សម្តេចព្រះបរមរាជាធិរាជរាមាធិបតី”។ នៅឆ្នាំ១៦៧២នៃគ.ស ព្រះរាជា អង្គសូរទ្រង់សព្វព្រះទ័យផ្សំផ្គុំបុត្រីព្រះអង្គនាម អង្គស្រីជីតាជាមួយនិងក្មួយព្រះអង្គស្រីជ័យជេដ្ឋ (ជាបុត្រ ព្រះបាទបុរាណ) ។ ប៉ុន្តែជាកុសលប៉ុន្មានខែក្រោយមកបុត្រប្រសារបាន ធ្វើគតព្រះអង្គដើម្បីដណ្តើមរាជ្យ។

៣.២.៤. ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី៣អង្គសូររាជ្យកាលទី១

ព្រះអង្គសូរដែលទើបមានព្រះជន្ម១៦វស្សា បានឡើងគ្រងរាជ្យស្នងព្រះរៀមនៅឧត្តុង្គដោយមាន ព្រះនាមថា “សម្តេចព្រះជ័យជេដ្ឋា”។ ក្នុងរជ្ជកាលនេះគឺមានចម្បាំងរវាងសាច់សាលោហិតគ្នាឯង គឺនៅឆ្នាំ ១៦៨២នៃគ.សព្រះអង្គនន់ដែលបានកៀសព្រះអង្គទៅយួននោះ ទ្រង់បានប្រមើរប្រមូលពួកចិនចំនួនថ្មី នៅ ដូណៃ -យ៉ាឌិញ ផ្សំជាមួយទ័ពយួនខ្លះ ទៅវាយជ័យជេដ្ឋាទី៣ អង្គសូរទៀត។ ក៏ប៉ុន្តែត្រូវបរាជ័យហើយ ទ័ពចិនក៏ថយទៅនៅកោះទាំងអស់។ ប៉ុន្តែពួកនោះបានចាប់ មាតារបស់ទ្រង់ យកទៅឃុំនៅជ្រោយចង្វារ ក្រោយមកបានពញាហុកទៅរំដោះមកវិញ។ នៅឆ្នាំ ១៦៨៨ នៃគ.ស ទ្រង់ប្រឈួនដោយជំងឺ ពិសក្តៅ (ឯកសារខ្លះថាជំងឺអុតធំ) ក៏បានប្រគល់រាជសម្បត្តិថ្វាយព្រះមាតាគឺអ្នកម្នាងទេ។ ៣ខែក្រោយទ្រង់ជាសះ ស្បើយ ហើយឡើងសោយរាជ្យវិញ។

៣.២.៥. ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី៣អង្គសូររាជ្យកាលទី៣

ព្រះអង្គឡើងសោយរាជ្យវិញក្រោពីព្រះភាគិនេយ្យ (ចូលទីវង្គត) ។ ក្នុងរជ្ជកាលនោះ ព្រះអង្គបានធ្វើ ចម្បាំង ជាមួយ យួនដោយវាយរុញច្រានទ័ពយួនឲ្យថយពីស្រុកខ្មែរតាមទន្លេមេគង្គ ប៉ុន្តែវាពុំព្រមត្រឡប់ ទៅស្រុកទេ បែរជាក្រាញនៅក្នុងដីខ្មែរត្រង់ ព្រៃនគរ កំពង់ស្រកាត្រី បារាំងដែលលោកឧកញ៉ា នវិន្ទអិម (មន្ត្រីក្បត់រត់ទៅចុះចូលយួន) បានសន្យាថា ជាថ្មីនិងជំនួយទ័ពសម្រាប់លោកវាយនិងជាតិឯងនោះ។ ចាប់ពីពេលនោះមកស្តេចហៀនតុង បានបញ្ជាឲ្យលោកង្វៀងហ៊ុកឺតិញ ចូលមករៀបចំទឹកដីរបស់ខ្មែរដែល

យួនទើបយក ជាកម្មសិទ្ធិរបស់គេនោះ។ ដោយយកស្រុក ដូនណែ បង្កើតជាស្រុកភ្លើងឡុង យកដី ព្រៃនគរ បង្កើតជាស្រុក តឹងបិញ យកដី បៀងវ៉ា បង្កើតជាបន្ទាយ ភ្លើងត្រឹង។ រួចស្តេចយួនបានប្រមូល ប្រមូលរាស្ត្រពីក្នុងបិញឲ្យមករស់នៅលើទឹក ដីថ្មីបង្កើតជា ភូមិ ស្រុកបន្ថែមទៀត។ ពេលនោះជនជាតិចិន ក៏មានចំនួនច្រើន យួនក៏បង្កើតភូមិស្រុកឲ្យពួកនោះហើយធ្វើនយោបាយសមានកម្ម គឺជនជាតិចិនដែល នៅត្រង់ដី ត្រឹង បៀន និង ភ្លើងត្រឹងតំរូវឲ្យចូលសញ្ជាតិយួនទាំងអស់។ នៅពេលនោះគឺមន្ត្រីយួនទាំងអស់ ដែលមកឈរនៅត្រង់តំបន់ខាងលើនោះត្រូវឡើងទៅ មេទ័ពម្នាក់ដែលកាន់កាប់អំណាចខាងយោធាផង និងអំណាចខាងរដ្ឋបាលផង ដែលមានទីបញ្ជាការដ្ឋានតាំងនៅ ព្រៃនគរ ។ ចំណែកដីខ្មែរនៅត្រង់ មេសរ យួនបានដាក់អំណាចត្រួតត្រា តែស្ថិតនៅក្រៅផ្លូវការនៅឡើយទេ។ នៅឆ្នាំ១៦៩៩នៃគ.ស ព្រះជ័យជេដ្ឋា ទី៣ទ្រង់បានបង្វែររាជសម្បត្តិទៅឲ្យព្រះ កែវហ៊ាងអង្គអិមជារាជបុត្រសន្និសារ ដែលទ្រង់ បានច្បាំងឈ្នះយួន ហើយចាប់បានទាំងឧកញ៉ានវិន្ទអិមទៀត។

៣.២.៦. ព្រះសត្តាទី២អង្គជីវិតកាលទី២

ព្រះអង្គបានប្រគល់ខេត្តមេសរ និងលង់ហោរឲ្យទៅយួនព្រះសត្តាទ្រង់ទទួលរាជសម្បត្តិ ពីព្រះបិតា ម្តងទៀតក្នុងព្រះជន្ម ២៧ វស្សា ហើយមាននាមសម្រាប់រាជ្យថា “ព្រះបាទសម្តេចស្តេចព្រះរាជាឪដ្ឋាព្រះ បរមរាជាធិរាជរាមាធិបតី” និងតែងតាំងព្រះបិតាជាមហាឧកាយោរាជ។ នៅឆ្នាំ១៧៣០នៃគ.ស នៅតំបន់ ប្រសូតខេត្តស្វាយទាប(ស្វាយរៀង)មានពួកលាវតាំងខ្លួនជា អ្នកមានបុណ្យធម្មិជនប្រមូលបក្សពួកមាន ទាំងខ្មែរជាច្រើនផង លើកទ័ពវាយយួន ព្រះអង្គទ្រង់បញ្ជាឲ្យគេលើកទ័ពទៅ បង្ក្រាបពួកបះបោររហូតដល់ បាក់ទ័ពត្រលប់មកស្រុកភូមិវិញ។ ប៉ុន្តែពួកគេកាប់សម្លាប់យួន ទាំងឡាយដែលបានជួបនៅតាមផ្លូវ។ ព្រះ សត្តាទី២ ទ្រង់ជ្រាបរឿងនេះក៏ទ្រង់ចាត់ឧកញ៉ាចក្រីអ៊ុក នាំទ័ពទៅបង្ក្រាបពួកលាវបះបោរនោះទៀត។

នៅឆ្នាំ ១៧៣១នៃគ.ស ស្តេចយួនឆក់ឪកាសពេលស្រុកខ្មែរមានការរំជើបរំជួលបញ្ជាឲ្យលើកទ័ព មកសងសឹកខ្មែរហើយបានវាយព្រាប្រានទ័ពខ្មែររហូតដល់ភ្នំពេញ។ ព្រះសត្តាទី២ ទ្រង់ដកថយទៅនៅពាម ក្រែង(ស្រីសឈរ)សិន។ ក្រោយពីនៅព្រះអង្គនិង រាជវង្សានុវង្សយាងទៅគង់ នៅលង្វែកវិញ។ ព្រះ សត្តាទី២ ភ័យខ្លាចព្រះកាយមានកំហុស ទ្រង់ក៏បានថយ ទៅសឹងបូ ហើយធ្វើសារលិខិតទៅមេទ័ពយួន ដោយថាសុំពន្យារពេល ដើម្បីព្រះអង្គបង្ក្រាជនបះបោរ ។ ប៉ុន្តែពួកបះបោរនៅតែបន្តសកម្មភាពសម្លាប់យួន ដដែល។ មេទ័ពយួនឈ្មោះឡើង កៀកវិញ បានបន្ទោសព្រះសត្តាថាចូលដៃនិងពួកបះបោរ។ ព្រះអង្គកិត ភ័យខ្លាំងទ្រង់បញ្ជា ឲ្យយកវត្ថុមានតម្លៃ ទៅសូកប៉ាន់ដើម្បីទុកពេលឲ្យព្រះអង្គ បង្ក្រាបពួកបះបោរ។ ទ័ព យួនវាយលុកចូលដល់លង្វែកព្រះសត្តាទ្រង់ ប្រើឧបាយកលសម្លាប់បានពួកលាវដែលបះបោរ រួចចេញ សារភាពទទួលទោសនៅចំពោះមុខទ័ពយួន។ ពេលនោះទ័ពយួនក៏ដកថយវិញអស់ទៅ។ ស្តេចយួននាម ទុកតុង តម្រូវឲ្យព្រះសត្តាប្រគល់ខេត្ត ២ គឺ ខេត្តមេសរ និង ខេត្តលង់ហោរ ឲ្យនៅឆ្នាំ ១៧៣២នៃគ.ស ដោយយកលេសថា មានជនជាតិយួនបានមក រស់នៅជាច្រើននៅត្រង់តំបន់នោះហើយ។ ដូច្នេះជនជាតិ យួនបានចូលដល់ ទន្លេមេគង្គ ហើយបន្តដំណើរសម្រុកមកទិសខាងត្បូងទៀត។ ដោយសារព្រះអង្គស្លូន

និងអង្គចិន្ទ (បុត្ររបស់ព្រះធម្មរាជាទី៣) ដែលកៀសទៅសៀម។ កាលគង់នៅក្រុង អយុធ្យាមានបុត្រា២ ពីរអង្គគឺ អង្គហ៊ឹង និង អង្គខ្នង ព្រមទាំងបុត្រីនាម អង្គសោភាក្សត្រី ជាមួយអ្នកម្នាងសៀម ឈ្មោះម៉មរ៉ត បានប្រមូលប្រជារាស្ត្រនៅលង្វែកមកប្រយុទ្ធជាមួយព្រះអង្គនៅភ្នំពេញ។ ពេលនោះព្រះស្រីសុជាតា(មហេសីព្រះសត្វា) អ្នកផ្ដើមរំលឹកព្រះស្វាមីនោះទ្រង់បានចាត់ឲ្យទាក់ទងចរចា ជា មួយក្សត្រដែលទើបនឹងយាង ត្រឡប់ពីសៀម ក្សត្រទាំងអស់ទ្រង់ព្រមព្រៀងថ្វាយរាជសម្បត្តិទៅព្រះធម្មរាជាទី៣នៅឆ្នាំ១៧៣៨គ.ស។

៣.២.៧. ព្រះសត្វាទី២អង្គជីវិតកាលទី៣(១៧៤៩នៃគ.ស)

មេទ័ពយួនជាអ្នកកាន់កាប់អំណាចនៅក្នុងរាជ្យព្រះបាទ សត្វាពេលនោះគឺ មេទ័ពយួនជាអ្នកកាន់ អំណាចស្ទើរតែទាំងអស់ អំណាច ហត្ថពន្ធដារ អំណាចផ្លាស់ប្តូរចៅហ្វាយស្រុកខ្មែរ និង យកច្បាប់ក្រុងវេមក អនុវត្តលើស្រុកខ្មែរថែមទៀត។ ការក្តាប់អំណាចយួនលើទឹកដីខ្មែរនេះធ្វើឲ្យមន្ត្រីរាជការ និងប្រជា ស្រុកក្រហាយ បានជុំរុញឱកាសឲ្យ លោកឧកញ៉ា ក្រឡាហោមឪក និងឧកញ៉ាស្នៀត បញ្ចុះបញ្ចូលចៅហ្វាយ ស្រុកនៅខេត្ត មហានគរ កំពង់ស្វាយ សៀមរាបកេណ្ឌទ័ព និងលើកទ័ពចូលមកតាមទិលខាងជើង។ ចំណែកឧកញ៉ាទាំងពីរ និង លោកចៅហ្វាយ ស្រុកខេត្ត បាត់ដំបងពោធិសាត់ នាំចូលពីខាងលិច។ ទ័ព យួនរបស់ព្រះសត្វានិងទ័ពខ្មែរ ជួបគ្នានៅខេត្តរលាបៀ ក៏ប្រយុទ្ធគ្នា តែមិនមានឈ្នះបាញ់ យួនស្មើសុំទ័ព ជំនួយ ពីព្រះសត្វាទី២ ទ្រង់កៀសខ្លួនទៅយួនវិញ ដោយព្រះអង្គទោមនស្សតូចព្រះទ័យយ៉ាងខ្លាំង ក៏ ប្រឈួនហើយសុគតនៅកណ្តាលផ្លូវក្នុងព្រះជន្ម៤៦វស្សា^{៣០}។

៣.២.៨. ព្រះរាមាធិបតីទី៣អង្គទ

រជ្ជកាលទី២(១៧៥៦នៃគ.ស-១៧៥៧នៃគ.ស) បានលះបង់ខេត្តផ្សាដែកនិងមាត់ជ្រូកឲ្យយួន រស់នៅព្រះអង្គទង់ទ្រង់ត្រូវបានមន្ត្រីសេនាបតី បាគុព្រាហ្មណ៍បុរោហិតជំនុំថ្វាយរាជ្យ ដល់ព្រះអង្គនៅ ឆ្នាំ ១៧៥៦នៃគ.ស ក្រោយពីព្រះបាទ ស្រីជ័យជេដ្ឋអង្គស្វន់ទ្រង់សោយទីវង្គតនៅឆ្នាំ១៧៥៥នៃគ.ស។ ក្នុង រាជ្យនេះកើតមានវិវាទមួយយ៉ាងធំរវាងព្រះអង្គហ៊ឹង និង ព្រះអង្គតន់(ឧទ័យរាជា)ដែលព្រះអង្គទង់ទ្រង់ពុំ បានជ្រាបជាមុន ពេលយប់មួយព្រះអង្គហ៊ឹងបានចាត់ឲ្យ សេនាទាហានចូលលបវាយលុក ព្រះអង្គតន់ (ឧទ័យរាជា) ក្នុងដំណាក់ ។ ប៉ុន្តែព្រះអង្គ ទ្រង់គេចចេញពីដំណាក់បាន ហើយមានមន្ត្រីជិតជិត ២នាក់នាំ ព្រះអង្គចេញពី ឧត្តុង្គទៅខេត្តពាម។ បន្ទាប់មកមានមន្ត្រីរាជការ មួយចំនួននាំគ្នាវត់ពីឧត្តុង្គទៅតាមព្រះអង្គ តន់ លុះយាងដល់ខេត្ត ពាម ហើយព្រះអង្គតន់ទ្រង់ពិភាក្សាកិច្ចការផែនដី ជាមួយព្រះសុទាត់ជាបិតាធម៌ (ព្រះសុទាត់មាននាមដើម ម៉ាក តុង ជាកូនរបស់ ម៉ា គីវ ឈ្មួញដែលត្រូវតែងតាំងជាសម្តេចរាជាក្រុងតំបន់ ឆ្នេរសមុទ្រ។ ព្រះសុទាត់បានចាត់ឲ្យ ឧកញ៉ាឡាំ ឧកញ៉ាជូ ឧកញ៉ាយស ទៅបញ្ចុះបញ្ចូលរាស្ត្រនៅខេត្ត ទ្រាំង កំពត បន្ទាយមាស បាទី ព្រែកប្បាស កេណ្ឌបានជាទ័ព ហើយលើកចេញមកតតាំងនឹង ទ័ពព្រះអង្គ ហ៊ឹង នៅទីក្រុងឧត្តុង្គមានជ័យតាមជើងគោក។ ចំណែកព្រះអង្គតន់បានដក កងយោធាចេញពីខេត្តពាម

^{៣០} -លោក ប៊ុន ធឿន ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ២០០៦

ឆ្ពោះមក ភ្នំពេញ ដោយកេណ្ឌទីពឹងបណ្តើរៗទ័ពព្រះអង្គហ៊ឹងទន់ដៃបរាជ័យបែក ខ្ចាត់ខ្ចាយហើយព្រះអង្គ តន់ទ្រង់ចាត់ឲ្យគេ តាមចាប់ព្រះអង្គហ៊ឹង យកមកកាត់ទោសប្រហារជីវិតនៅក្នុងវត្តប្រក្ការ។ ពីរខែក្រោយ មកព្រះក្សត្រីដែលជា ព្រះទេពីរបស់ព្រះអង្គហ៊ឹងកើតមានគំនុំ និងព្រះអង្គតន់ហើយទ្រង់ប្រមូលមន្ត្រីរាជា ដែលជិតជិត ដើម្បីគិតលបលួច ធ្វើគតព្រះអង្គតន់។ ព្រះអង្គទ្រង់ជ្រាបទាន់ ក៏នាំសេនាកៀសចេញមក កោះស្លាកែត។ ក្រោមទ្រង់ជ្រាបថាទ័ពព្រះក្សត្រី និង ព្រះរាជវង្សានុវង្សចេញពីឧត្តុង្គ នៅខេត្តពោធិសាត់។ ព្រះអង្គតន់ទ្រង់លើកទ័ពចូលឧត្តុង្គ ហើយបញ្ជាឲ្យចៅហ្វាអង្គ អង្គលើកទ័ពដេញតាមចាប់ក្សត្រីដែល កៀសខ្លួន យកមកប្រហារជីវិតលើកលែងតែព្រះអយ្យកោអង្គទង ចំណែក អង្គនន់ត្រូវបានឧកញ៉ាបាន ជួយយកអាសារពង្រត់យកទៅដល់ស្រុកសៀម ។ ដោយសារតែមាន វិបត្តិក្នុង រាជវង្សានុវង្ស យួនបាន ឆ្លៀតបង្កើតចលដោយធ្វើការតាបបសង្កត់មកលើរាជការខ្មែរនៅក្នុងខេត្ត ទ្រាំង បន្ទាយមាស និងព្រែកប្បា ស។ ដើម្បីដោះស្រាយវង្សាចលនេះ ព្រះអង្គទងទ្រង់បានយល់ព្រមលះបង់ឲ្យយួនតាំងនៅក្នុងខេត្ត ផ្សារដែក និងខេត្ត មាត់ជ្រូក នៅឆ្នាំ១៧៥៧នៃគ.សមុនព្រះអង្គសុគត។

៣.២.៩. ព្រះបាទឧទ័យអង្គនន់(ព្រះឧទ័យរាជានី២) ១៧៥៨នៃគ.ស-១៧៧៥នៃគ.ស

នៅឆ្នាំ ១៧៥៨នៃគ.ស ស្ថិតក្រោមអំណាចគ្រប់គ្រងយួនដើម្បីសងគុណចំពោះជំនួយផ្សេងៗ ដែលយួនបានគាំទ្រក្នុងជម្លោះរវាងរាជវង្សានុវង្ស ខ្មែរកន្លងមក និងដើម្បីកាតសុខសាន្តជាមួយយួនព្រះអង្គ ទ្រង់លើកខេត្តខ្មែរមួយចំនួន ពីខេត្តព្រះត្រពាំង និងខេត្តឃ្លាំង ដែលជា ខេត្តពីរចុងក្រោយបង្អស់របស់កម្ពុជា ក្រោមឲ្យយួនតាំងនៅ។ នៅឆ្នាំ ១៧៦៨នៃគ.ស ព្រះចៅតាក់ស៊ីន ទ្រង់ចាត់រាជទូត នាំសារមកមកថ្វាយ ព្រះអង្គតន់ដើម្បីឲ្យលើកសួយសារអាករ ទៅថ្វាយស្តេចសៀមជាមេត្រីភាព។ ព្រះអង្គតន់ទ្រង់មិនព្រម ទទួលស្គាល់ថា ជាក្សត្រម្ចាស់ផែនដី ពីព្រោះព្រះចៅតាក់ស៊ីនមិនមែនជារាជក្សត្រ។ ព្រះចៅតាក់ស៊ីន ទ្រង់ ពិរោធជខ្លាំង ហើយទ្រង់បញ្ជាឲ្យពញាអភ័យរណវិទ្យាដឹង ហើយនិរទេពញាអនុជិតរាជាប៊ុនម៉ា លើកទ័ពមក ដល់នគរវត្តក្នុងបំណងនាំព្រះអង្គនន់ឲ្យឡើងសោយរាជ្យនៅកម្ពុជា។

នៅឆ្នាំ ១៧៧០នៃគ.ស ព្រះចៅតាក់ស៊ីន ទ្រង់ប្រឹក្សាជាមួយមន្ត្រីសេនាបតី ដើម្បីនាំយកព្រះរាជ វង្សានុវង្ស ព្រមទាំងព្រះអង្គ ចូលជា ស៊ីសាំង(បុត្រព្រះចៅ ជកមៈជឿ) កៀសនៅស្រុកយួននិងសុំជំនួយ ទ័ពពី ព្រះចៅអាណ្ណាម។ ព្រះចៅតាក់ស៊ីន រៀបចំឲ្យអង្គនន់គង់នៅរាជធានី ឧត្តុង្គគ្រប់គ្រងនគរ ខ្មែរដោយ ទុកទ័ព៥០០នាក់តាមរក្សាព្រះអង្គនន់។ ព្រះចៅតាក់ស៊ីនចាត់មន្ត្រីសៀមជាចៅហ្វាយខេត្តពាម ត្រួតខេត្ត កំពត ខេត្តបាត់ដំបង ខេត្តសៀមរាប ខេត្តពោធិសាត់ និង ខេត្ត បាភ្នំ។ ព្រះចៅអាណ្ណាមបានបញ្ជូនទ័ព ជំនួយ លើកជាក្បួនឡើងមករួមនិងទ័ពខ្មែរប្រយុទ្ធតតាំងនិងសៀម ហើយសៀមបានដកថយអស់ទៅខេត្ត ពាម ចំណែក អង្គនន់ ទ្រង់កៀសខ្លួនទៅគង់នៅខេត្តកំពត។ លុះផុតថយអស់ ព្រះអង្គតន់យាងត្រឡប់ពី យួនមកសោយរាជ្យវិញ តែទ្រង់យាងនៅគង់នៅ ព្រែកមាត់កណ្តុរ។ ឯរាជការយួនក៏បញ្ជូនមន្ត្រីជាន់ខ្ពស់ ម្នាក់មកនៅថែរក្សា ចាំជួយសម្រេចកិច្ចការ ផែនដីឲ្យព្រះរាជាខ្មែរ។ ដោយមើលឃើញប្រជារាស្ត្រខ្មែរវេទនា ខ្លោចផ្សាណាស់ ស្លាប់ក្នុងចម្បាំង ស្លាប់និងជំងឺអាសន្នរោគ ដោយដាច់ពោះអស់ស្បៀង ឡើងផង ព្រាត់

ប្រាស់និរាសកូនចៅផង។ ឆ្នាំ១៧៧២នៃគ.ស ព្រះឧទ័យរាជាទី២ អង្គតន់ បញ្ជាឲ្យ ព្រះកែវហ្វាអង្គជួង ទៅចរចាចងស្ថានមេត្រីជាមួយព្រះចៅតាកស៊ីន តែព្រះចៅតាកស៊ីនមិនជឿបានបញ្ជា ឲ្យចាប់ឃុំឃាំងក្រោយមកព្រះអង្គជួងសុំអនុញ្ញាតឲ្យមាតា ភរិយា និងបុត្រចូលទៅដល់ក្រុមអយុធ្យា ទើបព្រះចៅតាកស៊ីន ជឿថាស្មោះត្រង់ពិតក៏ឲ្យលើកលែងទោស។

នៅ ឆ្នាំ១៧៧៣នៃគ.ស អ្នកម្នាងដែរបស់ព្រះអង្គតន់ប្រសូតបុត្រានាមអង្គអេង ។ នៅឆ្នាំ១៧៧៤នៃគ.ស ព្រះឧទ័យរាជា អង្គតន់បានយាងទៅគង់នៅកោះចិន ហើយឲ្យទ័ពយួនថយទៅស្រុកវិញ។ បន្ទាប់មកព្រះអង្គយាងត្រឡប់ចូលរាជធានីឧត្តុង្គវិញ សម្រេចព្រះទ័យដាក់រាជ្យថ្វាយទៅអង្គនន់ នៅឆ្នាំ ១៧៧៥នៃគ.ស ដើម្បីចៀសវាងការបង្ករឈាមគ្នាឯងតទៅទៀត ប៉ុន្តែព្រះអង្គទ្រង់ស្ថិតនៅជាមហាឧកាយោរាជ។

ព្រះរាជាសោយរាជ្យនៅសម័យឧដុង្គ(១៦២០នៃគ.ស-១៨៦៣នៃគ.ស)			
លេខរៀង	ព្រះនាមសម្រាប់រាជ្យ	ព្រះនាមផ្ទាល់	រជ្ជកាល នៃ គ.ស
០១	ជ័យជេដ្ឋាទី២	ជ័យជេដ្ឋា	១៦១៩-១៦២៧
០២	ឧទ័យរាជាទី១	ឧទ័យ	១៦២៧-១៦៤២
០៣	ធម្មរាជាទី២ រឺ រាជសំការ	ពញាភូ	១៦២៧-១៦៣២
០៤	អង្គទងរាជា	ពញានូវ	១៦៣២-១៦៤០
០៥	បទុមរាជាទី១	អង្គនន់ទី១	១៦៤០-១៦៤២

០៦	រាមាធិបតីទី២	ពញាចន្ទរីអង្គចន្ទទី២	១៦៤២-១៦៥៨
០៧	បរមរាជាទី៨	អង្គសូរទី១	១៦៥៩-១៦៧២
០៨	រាមាធិបតីទី៣	អង្គតន់ទី១	១៦៦៤-១៦៧៤
០៨	បទុមរាជាទី២	ស្រីជ័យជេដ្ឋទី១	១៦៧២-១៦៧៣
១០	កែវហ្វាទី២	អង្គជីទី១	១៦៧៣-១៦៧៧
១១	បទុមរាជាទី៣	អង្គនន់ទី២	១៦៧៤-១៦៩១
១២ ^១	ជ័យជេដ្ឋាទី៣ (រាជ្យទី១)	អង្គសូរទី២	១៦៧៧-១៦៩៥
១៣	អ្នកម្នាងទៃ	ទៃ	១៦៨៨ (៣ខែ)
១៤	រាមាធិបតីទី៤	អង្គយ៉ាង	១៦៩៥-១៦៩៦
១៥ ^២	ជ័យជេដ្ឋាទី៣ (រាជ្យទី២)	អង្គសូរទី២	១៦៩៦-១៧០០
១៦ ^១	កែវហ្វាទី៣ (រាជ្យទី១)	អង្គតមទី១	១៧០០-១៧០១

១៧ ^៣	ជ័យជេដ្ឋាទី៣ (រាជ្យទី៣)	អង្គសួរទី២	១៧០១-១៧០២
១៨ ^១	ធម្មរាជាទី៣ (រាជ្យទី១)	ជ័យជេដ្ឋាទី៤	១៧០២-១៧០៤
១៩ ^៤	ជ័យជេដ្ឋាទី៣ (រាជ្យទី៤)	អង្គសួរទី២	១៧០៤-១៧០៧
២០ ^២	ធម្មរាជាទី៣ (រាជ្យទី២)	ជ័យជេដ្ឋាទី៤	១៧០៧-១៧១៤
២១ ^២	កែវហ្វាទី៣ (រាជ្យទី២)	អង្គតំបទទី១	១៧១៤-១៧២២
២២	សត្តាទី២ (រាជ្យទី១)	អង្គជីទី២	១៧២២-១៧២៩
២៣ ^១	កែវហ្វាទី៣ (រាជ្យទី៣)	អង្គតំបទទី១	១៧២៩ (៧ខែ)
២៤	បរមរាជាទី១០ (រាជ្យទី២)	អង្គជីទី២	១៧២៩-១៧៣៨
២៥ ^៣	ធម្មរាជាទី៣ (រាជ្យទី៣)	ជ័យជេដ្ឋាទី៤	១៧៣៨-១៧៤៧
២៦	ស្រីធម្មរាជា	អង្គតំបទទី២	១៧៤៧-១៧៤៨
២៧ ^១	រាមាធិបតីទី៥ (រាជ្យទី១)	អង្គទង	១៧៤៨-១៧៤៩

២៨	ស្រីជ័យជេដ្ឋទី២	អង្គស្នួន	១៧៤៩-១៧៥៥
២៩ ^២	រាមាធិបតីទី៥ (រាជ្យទី២)	អង្គទង	១៧៥៦-១៧៥៧
៣០	នារាយណ៍រាជាទី២	ឧទ័យរាជាទី២ រឺ អង្គតន់ទី២	១៧៥៨-១៧៧៥
៣១	រាមាធិបតីទី៦	អង្គនន់ទី៣	១៧៧៥-១៧៧៩
៣២	នារាយណ៍រាជាទី៣	អង្គអេង	១៧៧៩-១៧៩៦
	អន្តរជ្ជកាល: ១៧៩៦-១៨០៥		
៣៣	ចៅហ្វាប៉ុក		១៧៩៦-១៨០៥
៣៤	ឧទ័យរាជាទី៣	អង្គចន្ទទី៣ រឺ ឧទ័យរាជា	១៨០៦-១៨៣៤
៣៥	អង្គម៉ី	អង្គម៉ី	១៨៣៤-១៨៤៧
៣៦	ហរិក្សរាមាធិស្ឋរាធិបតី	អង្គខ្នង	១៨៤៨-១៨៦០

សំគាល់៖

-ជ័យជេដ្ឋាទី២ សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៦១៨គ.ស ដល់ ឆ្នាំ១៦២៨គ.ស

- ឧទ័យ សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៦២៨គ.ស ដល់ ឆ្នាំ១៦២៩គ.ស
- ធម្មរាជទី២ ឬពញាតូ ឬព្រះរាជសម្ភារចៅពញាតូ សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៦២៨ដល់ ឆ្នាំ១៦៣៤
- អង្គទងរាជឬចៅពញានូ សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៦៣៥គ.ស ដល់ ឆ្នាំ១៦៣៩គ.ស
- អង្គនន់ សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៦៣៩គ.ស
- រាមាធិបតីទី១ សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៦៤២គ.ស ដល់ ឆ្នាំ១៦៥៩គ.ស
- ព្រះអង្គសួរ សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៦៥៩គ.ស ដល់ ឆ្នាំ១៦៧២គ.ស
- ស្រីជ័យជេដ្ឋា សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៦៧២គ.ស ដល់ ឆ្នាំ១៦៧៣គ.ស
- កែវហ្វាទី២ រឺអង្គជី សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៦៧៣គ.ស ដល់ ឆ្នាំ១៦៧៥គ.ស
- ជ័យជេដ្ឋាទី៣ សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៦៧៥គ.ស-១៦៨៨គ.ស, ១៦៨៨គ.ស-១៦៩៥ គ.ស
១៦៩៦ គ.ស-ឆ្នាំ១៦៩៩គ.ស, ១៧០០គ.ស-១៧០២គ.ស, ១៧០៣-១៧០៦
- នរាយណ៍រាមាធិបតីទី២ ឧទ័យរាជាអង្គយ៉ង់ សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៦៩៥ ដល់ ឆ្នាំ១៦៩៦គ.ស
- អង្គអិម សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ២៦៩៩គ.ស -១៧០០គ.ស, ឆ្នាំ១៧១០គ.ស -១៧២២គ.ស
- ធម្មរាជទី៣ សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៧០២គ.ស -១៧០៣គ.ស, ១៧០៦គ.ស -១៧០៩គ.ស
១៧៣៨គ.ស-ឆ្នាំ១៧៤៧គ.ស
- សត្តាទី២ សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៧២២គ.ស-១៧២៩គ.ស ១៧៣៧គ.ស-១៧៣៩គ.ស
- ធម្មរាជទី៤ សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៧៤៧គ.ស
- អង្គសួន សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៧៤៩គ.ស ដល់ ឆ្នាំ១៧៥៥គ.ស
- អង្គទង សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៧៤៧គ.ស-ឆ្នាំ១៧៤៨គ.ស, ១៧៥៦គ.ស-១៧៥៧គ.ស
- ឧទ័យរាជាទី២ សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៧៥៨គ.ស ដល់ ឆ្នាំ១៧៧៥គ.ស

-អង្គនន់ សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៧៧៥គ.ស ដល់ ឆ្នាំ១៧៧៩គ.ស

-អង្គអេង សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៧៧៩គ.ស ដល់ ឆ្នាំ១៧៩៦គ.ស

-ឧទ័យរាជាទី៣ សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៧០៦គ.ស ដល់ ឆ្នាំ១៨៣៤គ.ស

-ក្សត្រីអង្គមី សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៨៣៤គ.ស ដល់ ឆ្នាំ១៨៤០គ.ស

-អង្គជួង សោយរាជ្យចាប់ពីឆ្នាំ១៨៤០គ.ស ដល់ ឆ្នាំ១៨៦០គ.ស³¹។

៣.៣. វិបត្តិរាជវង្សខ្មែរនិងការអន្តរាគមន៍របស់យួន

ទំនាក់ទំនងជាមួយយួន នៅឆ្នាំ ១៦២៣នៃគ.ស យួនបានបញ្ជូនគណៈបេសកកម្មម្នាក់មកក្រុង ឧដុង្គក្នុងគោលបំណងឱ្យខ្មែរអនុញ្ញាតឱ្យយួនបង្កើតគ្រឹះស្ថានជំនួញនៅខាងត្បូងប្រទេសខ្មែរ គឺនៅត្រង់ ព្រៃនគរ និងកំពង់ក្របី ព្រមទាំងអនុញ្ញាតឱ្យមានសិទ្ធិកាន់កាប់ក្រសួងគយនៅតំបន់នោះផងដែរ។ ដោយ យោគយល់ដល់អត្ថប្រយោជន៍ជាបុត្រីរបស់ក្រុងវ៉េ ព្រះជ័យជេដ្ឋាទ្រង់បានអនុញ្ញាតយល់ព្រមតាមការស្នើសុំ របស់យួន ដែលនេះជាយុទ្ធសាស្ត្ររបស់យួនក្នុងការដណ្តើមយកមណ្ឌលពាណិជ្ជកម្មរបស់ខ្មែរ។ មិនតែ ប៉ុណ្ណោះចាប់តាំងពីពេលនោះមក ជនជាតិយួនបានដឹកជញ្ជូនកូនចៅរបស់មករស់នៅក្នុងដែនដីខ្មែរ សម័យនោះកាន់តែច្រើនឡើងៗ ខណៈព្រះចៅក្រុងវ៉េលើកទឹកចិត្តចំពោះការចំណាកស្រុកនេះ។ ជនជាតិ យួនចំណូលថ្មី ដែលរស់នៅលើទឹកដីខ្មែរជ្រើសរើសតែកន្លែងណាដែលដីមានជីជាតិល្អដូចជាតាមប្រាំង ទន្លេ និងស្ទឹងទាំងឡាយ ចំណែកខ្មែរជាម្ចាស់ស្រុកបានចាកចេញ ដោយសារពិបាករស់នៅជាមួយជនជាតិ ចំណូលថ្មីទាំងនោះ។ បន្ថែមពីនេះស្តេចយួនបានចាត់ទុកឱ្យមកសុំទឹកដីខ្មែរ ត្រង់ព្រៃនគរនិងកំពង់ក្របី ដើម្បីហ្វឹកហាត់ទាហានធ្វើចម្បាំងជាមួយចិន ដោយសន្យាបង្វិលសងខ្មែរវិញនៅឆ្នាំក្រោយ។

នៅឆ្នាំ១៦២៨នៃគ.ស បន្ទាប់ពីព្រះជ័យជេដ្ឋាសោយទិវង្គត ទីកន្លែងចាប់ពីភូមិភាគព្រៃនគរ បារា និងដូនណែ ទល់នឹងអតីតរាជាណាចក្រចម្ប៉ា មានសុទ្ធតែជនជាតិយួនរស់នៅពាសពេញអស់ទៅហើយ។ មានរាជពង្សាវតារខ្មែរខ្លះបាននិយាយថា នៅឆ្នាំ ១៦៣៨នៃគ.ស ព្រះទងរាជាជាបុត្ររបស់ព្រះជ័យជេដ្ឋា ទ្រង់បានត្បឿនទារទឹកដីពីយួនមកវិញ ប៉ុន្តែត្រូវអត្ថប្រយោជន៍យួនរបស់ព្រះជ័យជេដ្ឋាធ្វើអន្តរាគមន៍សុំឱ្យ ពន្យារពេលឱ្យបានយូរបន្តទៀត។ បន្ទាប់ពីព្រះអង្គជ័យជេដ្ឋា បានសោយទិវង្គតរាជវង្សខ្មែរបានជួបនូវវិបត្តិ។ ព្រះអង្គនន់ ឬ ព្រះបាទបទុមរាជាបុត្រច្បងរបស់ព្រះឧទ័យ ដែលជាពូររបស់ព្រះអង្គទងរាជាបានឡើង សោយ ហើយពេលនោះ ចៅពញាចន្ទបុត្រម្នាក់ទៀតរបស់ព្រះជ័យជេដ្ឋា ខឹងមិនបានឡើងសោយរាជ្យ បានឱ្យបក្សពួកចូលរាំងធ្វើគុតទាំងព្រះឧទ័យ និងព្រះអង្គនន់បានសម្រេច រួចក៏ឡើយសោយរាជ្យនៅក្រុង ពិជ័យឧដុង្គបន្តនៅព្រះជន្ម២៣ព្រះវស្សា ដោយមាននាមហៅថា ព្រាហ្មធិបតី។ ក្នុងរាជស្តេចថ្មីនេះ ព្រះ

³¹-Google Search History Cambodai

អង្គបានទាមទារទឹកដីព្រៃនគរ និងកំពង់ក្របីពីយួនមកវិញដែរ ប៉ុន្តែ ត្រូវអគ្គមហេសីជនជាតិយួនរបស់ព្រះ បិតាព្រះអង្គបានអន្តរាគមន៍ជាថ្មីម្តងទៀតដើម្បីសុំពន្យាបន្តទៀត។

៣.៣.១.ព្រះបាទឧទ័យរាជាអង្គចន្ទវរ្ម័នទី២ (១៨០៦នៃគ.ស-១៨៣៤នៃគ.ស)

អំណាចស្ថិតក្រោមឥទ្ធិពលខ្លាំងក្លាពីយួនសាជាថ្មីនៅឆ្នាំ១៨០៦នៃគ.សខែសីហា ព្រះអង្គចន្ទវរ្ម័ន ព្រះជន្មទើបតែបាន១៥ព្រះវស្សា បានអភិសេចនៅក្រុងបាងកក ដោយមាននាមសម្រាប់រាជ្យថា “ព្រះបាទ សម្តេចព្រះឧទ័យរាជាធិរាជរាមាធិបតី ព្រះស្សីសុរិយោពណ៌” រួចហើយព្រះអង្គទ្រង់យាងត្រឡប់មកសោយ រាជ្យនៅក្នុងឧត្តុង្គវិញ។ បីខែក្រោយមក ចៅពញាអភ័យធីបែសបែន បានយកកូនស្រីឈ្មោះ ទេព មកថ្វាយ ជាម្ចាស់។ បន្ទាប់មកព្រះឧទ័យរាជា បញ្ជាឲ្យនាំគ្រឿង បណ្ណាការ ទៅថ្វាយព្រះចៅសៀមសុំយាងក្សត្រា ក្សត្រីខ្លះមកវិញ ស្តេចសៀមបានឲ្យនាំព្រះមាតា និងរាជបុត្រី អង្គពៅត្រឡប់មកវិញនៅឆ្នាំ១៨០៧នៃគ. ស។ ថ្ងៃប្រហស្សត្រី១៤កើតខែពិសាខ ឆ្នាំម្សាញ់ ឯកស័ក គ.ស ១៨០៩ អ្នកម្នាងទេពប្រសូតបុត្រី នាម អង្គប៉ែន។ ខែអស្សុជ ឆ្នាំម្សាញ់ឯកស័ក គ.ស១៨០៩ ព្រះចៅសៀម ព្រះពុទ្ធយ័តហ្វាចុឡាលោក សោយទី វង្គត ហើយព្រះរាជបុត្រនាម លើតឡាននកាល័យឡើង សោយរាជ្យស្នងព្រះបិតា។

នៅឆ្នាំ១៨០៩នៃគ.សនេះដដែល ចៅពញាអភ័យធីបែសបែន ទទួលមរណៈភាព ។ ព្រះចៅសៀម ទ្រង់តែងតាំង ឧកញ៉ាវិបុលរាជបែនកូនរបស់ចៅពញាអភ័យធីបែសបែន ឲ្យទទួលដំណែង បន្តពីឪពុក។ បន្ទាប់មកទៀតស្តេចសៀម ទ្រង់តែងតាំងព្រះអង្គសួន ជា ឧកយរាជ និង តែងតាំងព្រះអង្គអិម ជាឧបរាជ ដោយឥតមានប្រឹក្សា និងព្រះរាជាខ្មែរឡើយ ហើយថែមទាំងបញ្ជាឲ្យកេណ្ឌរាស្ត្រខ្មែរយកទៅរក្សាក្នុង បាងកក ផងដែរ។

នៅឆ្នាំ១៨១១នៃគ.ស ព្រះអង្គសួន ទ្រង់ចាំមន្ត្រី រាជការមួយចំនួនចេញពីឧត្តុង្គមានជ័យទាំងយប់ ទៅគង់ នៅ ពៅជីសាត់ ដោយសារទំនាស់ ក្នុងរាជវង្ស។ ព្រះឧទ័យរាជាអង្គចន្ទវរ្ម័នទៅជិតជិត ជាមួយយួន ហើយលើកសួយសារអាករទៅថ្វាយស្តេចយ៉ាឡុង ៣ឆ្នាំម្តង។ ជាមួយគ្នានេះដែរ ព្រះអង្គចន្ទវរ្ម័នក៏នៅតែនាំ បណ្ណាការទៅថ្វាយស្តេចសៀមតាមទំនៀមទំលាប់ដែរ។

នៅឆ្នាំ១៨១៤នៃគ.ស សៀមបានលើកទ័ពមកដណ្តើមយកដីខ្មែរ ដោយត្រង់ៗតែម្តងគឺខេត្ត ម្លូព្រៃ ទន្លេល្ពៅ និងស្ទឹងត្រែង។ នៅឆ្នាំដដែលនោះ ឡេវ៉ែនយៀត បានអនុញ្ញាតពីស្តេចយួនឲ្យសង់បន្ទាយនៅ ភ្នំពេញ និងនៅល្វាឯម ហើយយកទ័ព១០០០នាក់ ប្រចាំការធ្វើអាណាព្យាបាលលើកម្ពុជា ព្រមទាំងចាត់ឲ្យ លើកដីសង់ “ដំណាក់ព្រះបារមី” មួយនៅជ្រោយចង្វារសម្រាប់មន្ត្រីយួន ខ្មែរទៅសំពះ រំលឹកគុនស្តេចយួន រៀងរាល់ថ្ងៃ១កើតនិង១៥កើត។ ព្រះរាជ នាម៉ឺនសព្វមុខ មន្ត្រីទាំងអស់ត្រូវស្លៀកពាក់តាមរបៀបយួន (ទាំង ព្រះឧទ័យរាជា អង្គចន្ទវរ្ម័នទាំងនាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី សុទ្ធតែ ស្លៀកខោ ពាក់អាវ ជូត ឈ្នួតក្បាលតាមបែបយួនទាំង អស់)។

៣.៣.២. ព្រះកម្មត្រីមណ្ឌលី

(រូបភាពGoogle Search)

-ភ្នំពេញ ផ្លាស់ទៅជា ណាំយ៉ាង(ណាំវ៉ាង)ឬត្រាន់តាយ
-បន្ទាយពេជ្រ ទៅជា កប៊ីច

-ល្វាងម	ទៅជា ឡាឡែម
-ឧត្តុង្គ	ទៅជា បាក់កូណាម
-សំរោងទង	ទៅជា ឡុងទោន
-បន្ទាយមាស	ទៅជា សាយម៉ាត
-កំពត	ទៅជា កឹងរ៉ែក
-បាសាក់	ទៅជា បានថាក់
-ព្រះត្រពាំង	ទៅជា ត្រាវិញ
-ពាមបន្ទាយមាស	ទៅជា ហាឡើង
-ស្រុកឃ្លាំង	ទៅជា ស្រុកត្រាំង
ខេត្តប៉ាកណាម ទៅជាបាណាមក្រោយមកហៅពាមមានជ័យ	
-ខេត្តបារាយ	ទៅជាបាឡៃ
-ខេត្ត បីញៀន	ទៅជាបីជៀន
-ខេត្តព្រៃវែង	ទៅជាឡាវែង
-ខេត្ត តាំងវិជ័យ	ទៅជាហាយដុង
-ខេត្ត សមរណ៍	ទៅជាសាន់កូ
-កោះសូទិន	ទៅជាខាស៊ិន
-លង្វែក	ទៅជាលរៀត
-សំរោងទង	ទៅជា ឡុងទង
-ក្សត្រីអង្គមី	ទៅជា ង៉ុក រឹង កុង ជូ
-ចៅ ហ្វាឡុង	ទៅជាត្រាឡុង

នៅមានខេត្តជាច្រើនទៀតដែលពុំបានរៀបរាប់អស់និងពុំមានក្នុងឯកសារ។ តាមរាជពង្សាវតារខ្មែរ បានបញ្ជាក់ថា កាលណោះអុងតាគុន ជាមន្ត្រីធំនៅថៃរក្សាស្រុកភ្នំពេញ បានធ្វើឲ្យនាម៉ឺនសព្វមុខ មន្ត្រីខ្មែរ មានការក្តៅក្រហាយ ដោយមានការបង្ខំឲ្យស្លៀកពាក់ ខោអាវ ឲ្យជួតក្បាល និងឲ្យមានងារសក្តិ ហៅតាម បែបយួនទាំងអស់។ ម្យ៉ាងទៀតចៅហ្វាយស្រុកនៃខេត្តខ្មែរទាំងអស់ សុទ្ធតែមានមន្ត្រីយួននៅអមចាំត្រួតត្រា ពិនិត្យ និង ឃ្លាំ មើលជាអចិន្ត្រៃយ៍។ អាណាប្រជានុរាស្ត្រត្រូវបង់ពន្ធជាទម្ងន់ ត្រូវកេណ្ឌឲ្យធ្វើស្រែ កាប់

ចំការ ខ្លះបំពេញកិច្ចការសាធារណៈ ខ្លះសង់បន្ទាយ លើកផ្លូវពីភ្នំពេញ ទៅខេត្តទាំង បន្ទាយមាន ។ នៅតាមផ្លូវតម្រូវឲ្យសង់រោងមានមនុស្សប្រចាំការពន្យារ ។ ចំណែកព្រះពុទ្ធសាសនាក៏ត្រូវពួកយួនធ្វើទុក្ខបុកម្នេញយ៉ាងខ្លាំង។ វត្តអារាមត្រូវរុះរើ ព្រះពុទ្ធរូបត្រូវកម្ទេច។ នៅឯស្រុកក្រោមវិញព្រះចៅមិញម៉ាង បានបង្ខំឲ្យព្រះសង្ឃខ្មែរប្រព្រឹត្តដូចលោកសង្ឃយួនផ្នែកមហាយានដែរ គឺត្រូវការសក់ទុកចិញ្ចឹម និងឆាន់សាច់ស្លៀកខោ ពាក់អាវដោយ កត្រង់ពណ៌ឈាមជ្រូក ពេលសូត្រធម៌ត្រូវមានវាយត្រជោកផង។ ទង្វើទាំងអស់នេះ ជាហេតុនាំឲ្យលោកចៅហ្វាយស្រុក ខេត្ត ព្រះត្រពាំង នាមចៅហ្វាយ សុខចិត្តធ្វើពលីកម្ម បូជាជីវិតដើម្បីថែរក្សា កេរ្តិ៍កិត្តិយសជាតិ តរៀងទៅ។ នៅឯកម្ពុជា ក៏មានមន្ត្រីជាច្រើនបានប្រឆាំងចំពោះការជិះជាន់របស់យួន ខ្លះក៏ត្រូវចាប់បានយកទៅប្រហារជីវិត ខ្លះទៀតរត់រួចចូលទៅខាងសៀម។ ក្នុងរជ្ជកាលក្សត្រីអង្គមីការឡើងសោយរាជ្យមានតែសំបកខ្លួន យួនព្យាយាមកែប្រែ ប្រទេសកម្ពុជាឲ្យកាន់តែខិតជិត ក្រោមការគ្រប់គ្រងរបស់ខ្លួន។ សិទ្ធិពិសេសរបស់រាជ្យវង្ស ត្រូវបាន លុបបំបាត់ដើម្បី បញ្ចូលរបៀបគ្រប់គ្រងរដ្ឋបាលមូលដ្ឋានតាមបែបយួន ទៅក្នុង រចនា សម្ព័ន្ធ មន្ត្រីកម្ពុជាត្រូវបានបញ្ជាឲ្យស្លៀកពាក់តាមរបៀបមន្ត្រីយួនដែរ។ នៅពេលជាមួយគ្នានោះកសិករកម្ពុជាដ៏ច្រើនសន្លឹកសន្លាប់ ត្រូវបានបង្ខំឲ្យធ្វើពលកម្ម ជាទម្ងន់ដើម្បីរៀបចំប្រព័ន្ធធារាសាស្ត្រមានប្រឡាយ និងព្រែកបង្ហូរទឹកនៅក្នុងខេត្តកាតខាងត្បូង និងប្រើខ្មែរកាប់ឈើអូសឈើហិបទៅស្រុកវា ចុងបញ្ចប់ដោយសារយួនគ្រប់គ្រងលើទឹកដីកម្ពុជា ពួកគេបានធ្វើការប្រឆាំងនឹងព្រះពុទ្ធសាសនា និងការធ្វើទុក្ខបុកម្នេញ ចំពោះព្រះសង្ឃ យួនបានវាយ កំទេចលើធាតុសំខាន់ មួយចំនួនដែលជា អត្តសញ្ញាណ របស់ខ្មែរដោយសារតែភាពយោឈោរយោវរបស់យួនបានធ្វើឲ្យប្រជាជនខ្មែរបញ្ចុះនូវការបះបោរដ៏ធំមួយនៅក្នុងឆ្នាំ១៨៤០នៃគ.ស ដែលក្នុងនោះបានគំរាម កំហែងដល់ការគ្រប់គ្រងរបស់យួន។ រាស្ត្រខ្មែរក្តៅក្រហាយអត់ទ្រាំ នឹងយួនពុំបានក៏នាំគ្នាបះបោរពាសពេញផ្ទៃប្រទេស ខ្មែរមានគំនិតល្អ បានគិតគ្នាជាសម្ងាត់ ហើយបានលើកគ្នា ដើរពិយាតយួន គ្រប់កន្លែង អស់រយៈពេល ៨ ថ្ងៃ នៅសល់តែទីប្រជុំជនធំៗប៉ុណ្ណោះ³²។

៣.៣.៣.ព្រះអង្គអេង(១៧៧៨នៃគ.ស-១៧៩៦គ.ស)

នៅឆ្នាំ ១៧៧៩នៃគ.ស ព្រះអង្គអេងត្រូវបានលើកឱ្យឡើងគ្រងរាជ្យក្នុងព្រះជន្ម ៧ព្រះវស្សា។ ប៉ុន្តែកិច្ចការផែនដីទាំងអស់ស្ថិតក្នុងដៃចៅហ្វាយ។ នៅក្នុងឆ្នាំ ១៧៩៤ ព្រះអង្គអេងបានអភិសេកក្នុងព្រះជន្ម ២២វស្សានៅទីក្រុងបាងកក។ គ្រឿងបញ្ចក្សេតជាពិសេសគឺព្រះខ័នរាជ្យដែលចៅហ្វាយបែនបានលួចយកទៅសៀម ក៏បង្ខំលមកស្រុកខ្មែរវិញ នៅដើមខែមីនាឆ្នាំ ១៧៩៤នៃគ.ស ។ ព្រះអង្គបានយាងមកក្នុងនគរតាមផ្លូវគោក កាត់តាមខេត្តបាត់ដំបង ពោធិ៍សាត់ និង កំពង់ឆ្នាំងអស់រយៈពេល ២១ថ្ងៃ។ នៅសងខាងផ្លូវមានប្រជារាស្ត្រទទួលស្វាគមន៍ហោរកញ្ជៀរយ៉ាងខ្លាំង។ នៅរាជវាំងឧដុង្គ ពួកមន្ត្រីបានរៀបចំពិធីយ៉ាងអឺកធីក ដើម្បីទទួលព្រះមហាក្សត្រថ្មី។ ប៉ុន្តែមានមន្ត្រីក្បត់ខ្លះដូចជា បែន កែប និង កន ដូចជាពុំសូវពេញចិត្តក៏ធ្វើការរាក់ទាក់ទាំងមិនពេញចិត្ត។ នៅក្នុងរជ្ជកាលរបស់ព្រះអង្គប្រជារាស្ត្រ ហាក់ដូចជាមានភាពសុខសាន្ត លើកលែងតែខេត្តកាតខាងត្បូង រាស្ត្រខ្មែររងទុក្ខវេទនាដោយសារគូរបដិបក្ខយួន គឺចលនាតែសិន

³² -លោក លាង ហាប់អាន ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ១៩៦៥

និង ពួកស្តេចង្វែងតែងតែយកប្រទេសខ្មែរធ្វើជាសមរភូមិ។ ប្រជារាស្ត្រខ្មែរត្រូវជាប់កំណែនទ័ពដោយសារស្តេចខ្មែរទៅជួយយួនខ្មែរជាអ្នកផ្តល់ស្បៀងនិងដឹកជញ្ជូនឱ្យយួន។ បក្សពួកយួនដែលឈ្មោះគ្នានៅលើទឹកដីខ្មែរបានខ្មែរបានបង្កវិនាសកម្មដល់អាយុជីវិតទ្រព្យសម្បត្តិ ដុតបំផ្លាញផ្ទះសម្បែងនិងប្លន់ទ្រព្យសម្បត្តិរបស់ខ្មែរឥតឈប់ឈរ។ ជួនកាលទៀតសមរភូមិបានធ្វើឡើងនៅរដូវវស្សា នាំឱ្យការដកស្ទង់មានការរាំងស្ទះបណ្តាលឱ្យខ្មែរជាប់ស្បៀងគ្មាន អ្វីចិញ្ចឹមគ្រួសាររហូតដល់ដាច់ពោះស្លាប់ក៏មានដែរ។ ការលេបយកខេត្តភាគខាងលិចដោយពួកសៀម នៅឆ្នាំ ១៧៨៣ ស្តេចសៀមបានតែងតាំងមន្ត្រីបីនាក់ មានឈ្មោះ បែន កែប និង កន ដោយខុសច្បាប់ឱ្យធ្វើចៅហ្វាយខេត្ត បាត់ដំបង និង ពោធិ៍សាត់ ដើម្បីបំពេញបំណងស្តេចសៀម មន្ត្រីទាំងនោះបានសរសេរសំបុត្រមួយដោយចាត់ឱ្យមន្ត្រីសៀមយកទៅថ្វាយព្រះអង្គអង្គ នៅឧដុង្គ មានសេចក្តីថា យើងទាំងអស់គ្នាមានបំណងប្រាថ្នាចង់ឱ្យព្រះចៅសៀមផ្ញើសារមកឱ្យស្តេចស្រុកខ្មែរ ដើម្បីបញ្ចូល ខេត្តបាត់ដំបង មហានគរ និង ចុងកាល់ ទៅក្នុងទឹកដីសៀមដើម្បីជាកិច្ចតបស្នងព្រះចៅសៀមដែលបានបីបាច់ថែរក្សាព្រះអង្គ (អង្គអង្គ) នៅពេលព្រះអង្គបានរស់នៅក្នុងស្រុកសៀម។ លុះអានសំបុត្រនោះចប់ហើយព្រះអង្គអង្គ មានការក្អកក្អល់ព្រះទ័យដោយនឹកស្តាយទឹកដីយ៉ាងក្រៃលែងរួចក៏ផ្ញើសារត្រឡប់ទៅសៀមវិញដែលមានសេចក្តីថា ខេត្តទាំងនេះរួមគ្នាបានជាទឹកដីមួយភាគធំរបស់ប្រទេសកម្ពុជា បើខ្មែរបាត់ខេត្តទាំងនោះទៅឱ្យព្រះចៅសៀម នោះប្រទេសកម្ពុជានៅសល់តែចម្រៀកដីមួយដ៏តូច មិនសក្តិសមជាប្រទេសឡើយ។ ចម្លើយរបស់ស្តេចអង្គអង្គ ធ្វើឱ្យព្រះចៅតាក់ស៊ីន ក្រេវក្រោធជាខ្លាំង រួចក៏ប្រើពាក្យគំរាមកំហែងនៅក្នុងសារមួយដែលផ្ញើជាលើកចុងក្រោយថា បើក្សត្រខ្មែរមិនព្រមកាត់ខេត្តទាំងនោះឱ្យស្តេចសៀមទេនោះប្រទេសយើងទាំងពីរ និងក្លាយជាសត្រូវនិងគ្នា។ ប្រទេសកម្ពុជាពេលនោះបាត់បង់មន្ត្រីដែលមានសមត្ថភាព និង ស្មោះត្រង់ ចំណែកវិស័យការពារប្រទេស យើងក៏គ្មានកងទ័ពសម្រាប់ការពារខ្លួននិងការវាយលុកណាមួយពីខាងក្រៅ។ ចំណែកវិស័យសេដ្ឋកិច្ចទៀតសោត បានធ្លាក់ចុះដុនជាបដោយសារសង្គ្រាមក្នុងស្រុក។ កត្តាទាំងអស់នេះដែលធ្វើឱ្យព្រះអង្គមិនហ៊ានតបតនិងការលោកលន់របស់សៀម ក៏សូមអង្វរឱ្យព្រះចៅសៀមយកខេត្តទាំងនោះតែក្នុងខណៈព្រះចៅសៀម (តាក់ស៊ីន) មានព្រះជន្មនៅឡើយ។ លុះព្រះអង្គសុគតខ្មែរសុំខេត្តនោះមកបញ្ចូលក្នុងនគរកម្ពុជាដូចដើមវិញ។ ខេត្តទាំងនោះត្រូវធ្លាក់ក្នុងកណ្តាប់ ដៃសៀមនៅឆ្នាំ១៧៩៥នៃគ.ស ដោយសារមន្ត្រីក្បត់ជាតិល្ងង់ខ្លៅឈ្នាក់វង្វេងនិងអំណាចបុណ្យ សក្តិមាសប្រាក់ភ្លេចគិតកំណើតខ្លួនឯង។

នៅខែ មីនា ឆ្នាំ១៧៩៦នៃគ.ស ព្រះអង្គអង្គ បានផ្ទេរកិច្ចការប្រទេសជាតិទៅឧបរាជប៉ុក រួចក៏យាងទៅរាជវាំងបាងកកក្នុងបំណងឱ្យព្រះចៅសៀមប្រគល់ខេត្តខ្មែរមកវិញ។ តែស្តេចសៀមធ្វើប្លក់ក្រអឺតក្រទម មិនព្រមស្តាប់ការទទួចអង្វរឡើយ។ បន្ទាប់ពីគង់នៅប្រទេសសៀមមិនបានផ្លែផ្ការួចមកព្រះអង្គបានយាងនិវត្តន៍ចូលប្រទេសវិញ។ នៅខែ ឧសភា ១៧៩៦នៃគ.ស ។ ប្រាំពីរខែក្រោយមក ព្រះអង្គក៏សុគតនៅរាជនីឧដុង្គដោយជំងឺគ្រុនចាញ់។ ចាប់ពីឆ្នាំ ១៧៩៦នៃគ.ស កិច្ចការប្រទេសជាតិស្ថិតក្នុងដៃចៅហ្វាយប៉ុក។ មន្ត្រីប៉ុកបានឱ្យគេសាងសង់ចេតិយ៍ នៅលើកំពូលភ្នំឧដុង្គប៉ែកខាងកើត សម្រាប់ដាក់អដ្ឋិធាតុព្រះអង្គអង្គ ។ ពេលព្រះអង្គអង្គចូលទីវង្គត់ព្រះអង្គចន្ទ ជាបុត្រដែលទើបមានព្រះជន្ម១៦វស្សា ដូចនេះកិច្ចការប្រទេសជាតិត្រូវមន្ត្រីប៉ុកជាអ្នកទទួលបន្ទុក ។ អន្តរាគមន៍របស់ខ្មែរដើម្បីជួយសៀមនិងយួន នៅក្នុងការ

គ្រប់គ្រងរបស់មន្ត្រីប៉ុកបានលើកទ័ពទៅជួយសៀម នៅពេលដែលស្តេចភូមាឈ្មោះ ប៉ូដាវ៉ាយ៉ា វាយលុកប្រទេសសៀមពីប៉ែកខាងជើងនៅចន្លោះឆ្នាំ ១៧៨២នៃគ.ស-១៨១៩នៃគ.ស ។ ស្តេចយួនក៏បានបញ្ជាឱ្យខ្មែរកែនទ័ពចំនួន១០ពាន់នាក់នៅឆ្នាំ១៧៩៩នៃគ.ស នៅតាមខេត្តព្រៃវែង បាភ្នំ វង្ស និង ស្វាយទាប បញ្ជាដោយឧកញ៉ាវាំងឈ្មោះឡុង ដើម្បីជួយស្តេចង្វៀង ប្រឆាំងនឹងចលនាតៃស៊ីន។ កងទ័ពខ្មែរបានធ្វើដំណើរកាត់តាមទិសខាងជើងតាមតំបន់ព្រៃក្រាស់ដែលសម្បូរដំឡើងគ្រុនចាញ់ រួចចុះមកតាមទិសខាងជើងក្នុងខេត្តង៉ែអាន ដោយធ្វើឱ្យទ័ពតៃស៊ីនបរាជ័យរួចត្រឡប់មកប្រទេសវិញនៅឆ្នាំ១៨០២នៃគ.ស ³³ ។

៣.៤. ការមកដល់របស់អឺរ៉ុបនិង ឥទ្ធិពលនិងឥទ្ធិពលលើកម្ពុជា

ក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២ ព្រះអង្គមានទំនាក់ទំនង៖

- ជាមួយពួកហូឡង់ឆ្នាំ១៦២០នៃគ.ស
- ជាមួយពួកព័រទុយហ្គាល់
- ជាមួយពួកចិនជាអ្នកជំនួញជើងឯកជាងគេនៅអាស៊ីអាគ្នេយ៍
- ជាមួយពួកជប៉ុន
- ជាមួយឥណ្ឌា និងប្រទេសនៅអាស៊ីមួយចំនួន។

(រូបភាពGoole Search)

៣.៥. ចំណងការទូតនិង ពាណិជ្ជកម្មរបស់កម្ពុជា

ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២ឬជ័យជេស្ដា(១៦១៨នៃគ.ស-១៦២៨នៃគ.ស) ដោយយល់ថាទំនាក់ទំនងខ្មែរ-សៀមចាប់តាំងពីសម័យបោះបង់ចោលទីក្រុងអង្គររហូតមកដល់ការបែកបាក់បន្ទាយលង្វែក សៀមតែងតែយកប្រៀបលើខ្មែរតាមរយៈធ្វើសង្គ្រាមនិងកាត់ទឹកដីភាគខាងលិច ទើបស្រីសុរិយោពណ៍សម្រេចព្រះទ័យងាកទៅរកសម្ព័ន្ធភាពជាមួយប្រទេសយួនវិញម្តង។

នៅឆ្នាំ១៦១៨នៃគ.ស ព្រះស្រីសុរិយោពណ៍មាន ព្រះជន្ម ៦៤វស្សាបានលើកបុត្រច្បងនាមជ័យជេដ្ឋាទី២ ឲ្យឡើងសោយរាជ្យនៅរាជធានីល្វាងមក្នុងព្រះជន្ម ៤០វស្សាដោយទុកព្រះឧទ័យជាឧបរាជជ័យជេស្ដ។ នៅឆ្នាំ ១៦២០នៃគ.ស ព្រះស្រីសុរិយោពណ៍បានរឹតចំណងមិត្តភាពជាមួយស្តេចយួនដោយស្តីដណ្តឹងបុត្រីស្តេចយួននាមក្សត្រីអង្គចូវ (ង៉ុកវ៉ាន) ជាមហេសីឲ្យព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២។ បន្ទាប់មកព្រះអង្គ

³³ -លោក ប៊ុន ធឿន ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ២០០៦

ឲ្យគេសង់ព្រះរាជវាំងមួយនៅខាងជើងស្រះកែវបង្កើតទីក្រុងថ្មីមានឈ្មោះថាឧដុង្គមានជ័យ។

នៅឆ្នាំ១៦២៣នៃគ.ស ប្រទេសអាណ្តាមបានចាត់រាជទូតមកគាល់ស្តេចខ្មែរនៅក្រុងឧដុង្គ ដើម្បីខ្ចី ដីដាក់ទ័ពយួនត្រៀមវាយចិន (ខេត្តកំពង់ក្របីនិងព្រៃនគរ) និងកាន់កាប់កំពង់ផែព្រៃនគរតែរយៈពេល ៥ ឆ្នាំ។ ព្រះជ័យជេដ្ឋាមិនហ៊ានប្រកែក នឹងបិតាក្មេកសុខចិត្តប្រគល់ខេត្តដែលមានសកម្មភាពពាណិជ្ជកម្ម មមាញឹកបំផុតឲ្យទៅយួន។ នៅឆ្នាំ១៦២៣នៃគ.ស ដោយសារមិនឃើញខ្មែរលើកស្ទួយសាអាករឲ្យ សៀម ក៏លើកទ័ពមកវាយខ្មែរជាពីរផ្នែកតាមខេត្តបរិបូរណ៍និងបន្ទាយមាស។ ក្នុងចម្បាំងលើកនេះខ្មែរទទួលជោគ ជ័យយ៉ាងត្រចះត្រចង់។ ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២យល់ថាច្បាប់ខ្មែរពីមុនមានភាពអយុត្តិធម៌ច្រើន ព្រះអង្គ បានរៀបចំច្បាប់ឡើងវិញបាន ២៤ក្រម។ ព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២ សុគតនៅឆ្នាំ១៦២៨នៃគ.ស ក្នុងព្រះ ជន្ម៥២វស្សា។នៅក្នុងសម័យព្រះបាទអង្គជួង ក្នុងវិស័យសេដ្ឋកិច្ច និងហិរញ្ញវត្ថុ ព្រះអង្គទ្រង់បានបោះ ប្រាក់រាងមូល ម្ខាងមានរូបប្រាសាទអង្គរវត្ត ម្ខាងទៀតមានរូបសត្វហង្ស សម្រាប់ប្រើប្រាស់ក្នុងព្រះរាជាណា ចក្រ និង ទ្រង់បានទាក់ទាញឈ្មួញចិន និង ឥណ្ឌាឲ្យចូលធ្វើពាណិជ្ជកម្មក្នុងប្រទេសខ្មែរទៀតផង។ឯពន្ធ ជាត្រូវបានឲ្យទារតាមរបបភាស៊ី ជាហេតុឲ្យរាជការមានលទ្ធភាពរៀបចំថវិកាមួយដែលមានតុល្យភាព។

៣.៦. សៀម យួននិងការប្រល័ងអំណាចលើកម្ពុជា

សៀមនិងយួន ចាប់តាំងពីចុង សតវត្សទី១៨នៃការតែងតាំងរាជវង្សចក្រីទាំងអស់ ត្រូវបានបង្កើត ឡើង និង គ្រប់គ្រងដោយរាជវង្សផងដែរ ។ យួនបានរួបរួមចាប់តាំងពីឆ្នាំ១៨០២ក្រោមការគ្រប់គ្រងដោយ គ្រូតត្រារបស់ព្រះចៅអធិរាជ (ហ្គា ឡុង) (Gia Long) បានប្រយុទ្ធកាន់តែខ្លាំងឡើង ដើម្បីដណ្តើមការ គ្រប់គ្រងអាងទន្លេមេគង្គ ដ៏មានដីជាតិ ជាបេះដូងនៃប្រទេសកម្ពុជា ។

នៅក្រោយឆ្នាំ១៥៩៤នៃគ.ស សៀមបានសញ្ជ័យ (បានឈ្នះ) នៃរាជធានីលង្វែក របស់ប្រទេស កម្ពុជា និងធ្វើឱ្យឧបសម្ព័ន្ធអចិន្ត្រៃយ៍ នៃខេត្តបាត់ដំបង និង ខេត្តសៀមរាប របស់ប្រទេសកម្ពុជា ។ ជា ប្រពៃណី និងអាណាព្យាបាលលើរាជវង្សកម្ពុជា និងចាប់ជាចំណាត់ខ្លាំង ពួកគេបានបញ្ជូនទៅតុលាការនៅ អយុធ្យា ។ ដូច្នេះសៀមបានគ្រប់គ្រងកម្ពុជា និងគោលនយោបាយជាតិដោយជោគជ័យ និងមាន ប្រសិទ្ធិ ភាព។ ក្រោយពីកិច្ចការទាំងអស់ នៃប្រទេសកម្ពុជា ដែលបានដណ្តើមយកក្នុងកំឡុងពេលសង្គ្រាមសៀម និង យួននៅ ឆ្នាំ១៨៣១នៃគ.ស និង ១៨៣៤នៃគ.ស ។ សៀមប៉ុនប៉ងដើម្បីយកឈ្នះយួនភាគខាងត្បូង តែត្រូវបរាជ័យ ដោយកងទ័ពយួន បានរុញច្រានឱ្យត្រឡប់ថយក្រោយវិញ ។ ប្រទេសយួនបានគ្រប់គ្រង យោធា នៃប្រទេសកម្ពុជា និងការស្តារឡើងវិញជាបន្តបន្ទាប់ ដោយព្រះបាទអង្គចន្ទ ដែលធ្លាប់ត្រូវបាន ទម្លាក់ពីអំណាចដោយសៀម ។ តែមួយទសវត្សក្រោយមកមានការមិនសប្បាយចិត្ត ជាមួយនិងការកើន ឡើងនៃខ្មែរ-យួនក្នុងចំណោមការទាមទារឥទ្ធិពល យួនបានអនុវត្តន៍ពន្ធគយក្នុងការលើកទឹកចិត្តសៀម ដើម្បីធ្វើអន្តរាគមន៍ និងឈ្លានពានជាថ្មីម្តងទៀត ក្នុងអំឡុងពេលសង្គ្រាមសៀម-យួននៃឆ្នាំ១៨៤១នៃគ.ស និងដល់១៨៤៥នៃគ.ស ប្រទេសយួនបានបង្ហាញពីភាពគ្មានគូប្រៀបនៅលើសមរភូមិ។ ទោះជាយ៉ាងណា សៀមបានចរចា សន្តិសញ្ញាសន្តិភាពមួយ ដែលប្រទេសកម្ពុជាត្រូវបានដាក់នៅក្រោមអធិរាជភាពរបស់

សៀម-យួនរួមគ្នានោះគឺជាទង្វើចុងក្រោយ នៃការមិនគោរពឱ្យពេញលេញ នៃអាជ្ញាធរជាតិ និង ព្រះរាជ វង្សខ្មែរ។

នៅក្នុងសម័យព្រះហរិរក្សរាមាអិស្សរាធិបតីអង្គជួង ឆ្នាំ១៨៤០នៃគ.ស - ១៨៥៩នៃគ.ស ព្រះអង្គ ជួង ជាព្រះរាជបុត្រពៅនៃព្រះបាទ នារាយណ៍រាជាទី៣ អង្គអេង ត្រូវបាននាម៉ឺនសព្វមុខមន្ត្រី និង ពញា បឌិនតេជោ យាងឲ្យឡើងសោយរាជ្យសម្បត្តិ។ ព្រះអង្គទៅគង់នៅរាំងឃ្លាំងស្បែក ដែលរាស្ត្របានសាង ថ្វាយ នៅជិតពញាៗ។ ឯពញាបឌិនតេជោ ក៏ស្ថិតនៅក្នុងប្រទេសខ្មែរសិនដើម្បីចាំជួយអន្តរាគមន៍ ឲ្យបាន ទាន់ពេលវេលា បើមានការចាំបាច់។

ឯកសារយួនបាននិយាយថានៅពេលនោះ នៅប្រទេសចឹងឡាប (ប្រទេសខ្មែរ) ពួកអ្នកស្រុករួមគ្នា និងពួកសៀមបានធ្វើការប្រយុទ្ធយ៉ាងខ្លាំងក្លា។ ទ័ពយួនទប់មិនជាប់ជាហេតុនាំឲ្យរាជការយួនមានសេចក្តី ព្រួយបារម្ភយ៉ាងខ្លាំង។ ម៉្លោះហើយនៅដើមរជ្ជកាលស្តេចជៀវទ្រី (១៨៤១នៃគ.ស) នាម៉ឺនឈ្មោះ តាក្វាង គឺ បានទទួលសុំបោះបង់ចោលប្រទេសចឹងឡាប ដកថយទៅចាំទប់ទល់នៅមាត់ជ្រូកវិញ។ ស្តេចយួនទ្រង់ ជឿតាមហើយបញ្ជាឲ្យ ទ្រៀងមិញយ៉ាងដកទ័ពចេញពីស្រុកខ្មែរ។ លុះមកដល់មាត់ជ្រូកលោកឈឺចិត្តពេក ធ្លាក់ឈឺហើយទទួលមរណភាពទៅ។ ប្រភពយួនដដែលបាននិយាយថាក្នុងពេលដំណាលគ្នានោះនៅស្រុក ក្រោមមានការតស៊ូរបស់លោក លឹម សោម និងព្រះសង្ឃ។ ចំពោះរឿងនេះ ឯកសារខ្លះទៀតបានបញ្ជាក់ថា លោកលឹមសោម រឺ ទេស្យាសោម បានកែនទ័ពនៅស្រុកចាបក្តើង ក្នុងខេត្តព្រះត្រពាំង ក្នុងបំណងសងសឹក ជួសចៅហ្វាយគុយ និងដេញកំចាត់សត្រូវឲ្យចេញផុតពីទឹកដីដូនតារបស់លោក។ ដោយមានសេនាឯក ប្រុញ និង ម៉ឺនសោម ជួយយ៉ាងសកម្មផង លោកបានលើកទ័ពទៅដល់ផ្ទះដូង សំលាប់បានយួនជាច្រើន តែនៅទីបំផុតលោកត្រូវទទួលបរាជ័យដោយទ័ពជំនួយរបស់យួនលើកមកពីខេត្តខាងកើត។ លោកត្រូវចាប់ ដាក់ទ្រង់ នាំយកទៅក្រុងវេហើយត្រូវប្រហារជីវិតតាមបញ្ជាស្តេចជៀវទ្រី។ លុះមេទ័ពឈ្មោះ ង្វៀង ទៀន លឹម និងង្វៀងកុងទ្រី បានបង្ក្រាបការតស៊ូរបស់លោកលឹមសោមនៅស្រុកក្រោមហើយ សៀមបានលើកទ័ព ជើងទឹកមកចុះត្រង់កំពត ហើយការប្រយុទ្ធគ្នាជាមួយទ័ពយួនបានប្រព្រឹត្តទៅនៅពាម នៅទីបំផុតសៀម ដកទ័ពថយទៅវិញអស់។ ប៉ុន្តែទ័ពសៀមដែលនៅសល់ក្នុងស្រុកខ្មែរ និងទ័ពយួនដែលនៅក្នុងស្រុកក្រោម ចេះតែប្រយុទ្ធគ្នាជាបន្តទៅទៀតរហូតដល់ឆ្នាំ១៨៤៥នៃគ.ស។ នៅឆ្នាំនោះស្តេចជៀវទ្រី បានបញ្ជាឲ្យលើក ទ័ពធំចូលវាយសៀមយកបានភ្នំពេញ ហើយលើកបង្គួសទៅព័ទ្ធក្រុងឧដុង្គចំមទៀត។ ខាងខ្មែរ - សៀមសុំ ចរចាសន្តិភាព យួនមិនព្រម។ តែមិនយូរប៉ុន្មានយួនខ្លួនឯងសុំចរចាម្តងវិញ។ ការចរចាបានប្រព្រឹត្តទៅ នៅសមរភូមិពោធិបីដើម : យួន និង សៀមថា ចង់ទំនុកបំរុងប្រទេសខ្មែរ និង ស្តេចខ្មែរដូចគ្នា ថាត្រូវអភិ សេកព្រះអង្គជួង ឲ្យឡើងសោយរាជ្យដោយតំណាងប្រទេសទាំងពីរ សៀមរុះបន្ទាយយួន យួនរុះបន្ទាយ សៀម។ សៀមបានដោះលែងមេទ័ព និងទាហានយួនជាឈ្លឹយ ឯយួនត្រូវដោះលែងក្សត្រាក្សត្រីខ្មែរមក វិញ។ រហូតដល់ឆ្នាំ ១៨៤៧នៃគ.ស ទើបព្រះអង្គជួងត្រូវបានអភិសេកឲ្យឡើងសោយរាជ្យនៅឧដុង្គ ដោយ មានព្រះនាមសំរាប់រាជថា ព្រះហរិរក្សរាមាអិស្សរាធិបតី។ នៅឆ្នាំក្រោយពញាបឌិនតេជោ បានលាព្រះអង្គ ត្រលប់ចូលក្រុងបាងកកវិញ។ គួរគប្បីជ្រាបថា នៅពេលឡើងសោយរាជ្យព្រះអង្គជួង ទ្រង់តូចព្រះ ទ័យ

ខ្លាំងណាស់ ចំពោះការបាត់បង់ទឹកដីជាច្រើនដែលត្រូវយួន និងសៀមកេងប្រវ័ញ្ចយកដោយខុស ច្បាប់ ទឹកដីខ្មែរពីដើមមានវិសាលភាពធំទូលាយ ឥឡូវនេះត្រូវរុញតូចជាអតិបរិមា ប៉ុន្តែព្រះអង្គជួងពុំហ៊ានលើក បញ្ហានោះមកចោទ រឺ តវ៉ាអ្វីជាមួយយួន និងសៀមឡើយ ពីព្រោះអ្នកជិតខាងទាំងពីរនេះមិនចូលចិត្តឲ្យ លើករឿងទឹកដីនេះមកពិភាក្សាឡើងវិញ។ គេយល់ថាទឹកដីទាំងប៉ុន្មានដែលគេបានកាន់កាប់នោះ គឺសុទ្ធ ជាកម្មសិទ្ធិស្របច្បាប់របស់គេទាំងអស់រួចហើយ។

នៅឆ្នាំ ១៨៥៤នៃគ.ស ដោយអត់ទ្រាំពុំបាននឹងអំពើរំលោភទន្ទ្រានយកទឹកដីពីសំណាក់ជនជាតិ យួន ដែលរស់នៅក្នុងកម្ពុជាក្រោម ព្រះអង្គជួងទ្រង់បានសំរេចព្រះទ័យថា ត្រូវតែសុំជំនួយ និងការពារពី មហាអំណាចអឺរ៉ុបណាមួយ។ ដោយហេតុនោះព្រះអង្គទ្រង់បានបញ្ជូនដោយសំងាត់នូវមន្ត្រីខ្មែរម្នាក់កាន់ សាសនាកាតូលិចឲ្យទៅសិង្ហបុរី ដើម្បីយកព្រះសារលិខិតរបស់ ព្រះអង្គសរសេរជាភាសាបារាំងដោយ សម្តេចមិត្ត Miche យកទៅថ្វាយព្រះចៅណាប៉ូលេអុងទី៣ តាមរយៈលោកកុងស៊ុលបារាំងប្រចាំនៅទី នោះ។ ជាមួយគ្នានោះព្រះអង្គជួងទ្រង់បានធ្វើ គ្រឿងបណ្តាញការខ្លះទៅថ្វាយព្រះចៅប្រទេសបារាំង មានភ្នក ដំរី កុយរមាស រង្គ ស្ករ និងម្រេចជាដើម។ លោកកុងស៊ុលបារាំងបានសន្យាថា នឹងនាំព្រះសារលិខិត និង ជង្វាយទៅក្រុងប៉ារីស។

នៅឆ្នាំ ១៨៥៤នៃគ.ស លោករាជទូត ដឺម៉ុងទីញី Montigny ត្រូវបានចាត់ឲ្យបំពេញបេសកកម្មជា ច្រើននៅឥណ្ឌូចិន និងប្រទេសចិន។ លោកបានទទួលបញ្ជាពីព្រះចៅណាប៉ូលេអុង ឲ្យធ្វើសន្ធិសញ្ញាមិត្ត ភាព និងខាងជំនួយជាមួយខ្មែរ ប៉ុន្តែការធ្វេសប្រហែសរបស់រាជទូតរូបនេះ បានធ្វើឲ្យព្រះចៅសៀមទ្រង់ ជ្រាបពីបំណងរបស់ប្រទេសបារាំង ជាហេតុបណ្តាលសន្ធិសញ្ញារវាងខ្មែរ និងបារាំងពុំបានសំរេចទៅវិញ។ ម្យ៉ាងទៀតលោកដឺម៉ុងទីញី ពុំបានអញ្ជើញទៅជួបនឹងព្រះរាជាខ្មែរទេ លោកគ្រាន់តែបញ្ជាឲ្យបង្វែរជិតហ៊ា ត្រេស ដែលឈរនៅកំពតទៅគាល់ព្រះអង្គ។ ដោយទ្រង់មិនពេញព្រះទ័យ នឹងអាកប្បកិរិយារបស់លោក ម៉ុងទីញីផង និងដោយខ្លាចមានការធ្វើទុក្ខបុកម្នេញពីសំណាក់សៀមផង ព្រះអង្គជួងក៏ទ្រង់លះបង់ចោល នូវព្រះបំណងសុំការពារពីប្រទេសបារាំង។ ក្នុងព្រះសារលិខិតទី២ ព្រះអង្គទ្រង់បានរំលឹកដល់ព្រះចៅណាប៉ូ លេអុង ទឹកដីដែលយួនបានយកហើយដែលស្ថិតនៅចន្លោះត្រើយខាងលិចនៃព្រែកព្រៃនគរ និងពាម គិត ទាំងកោះត្រល់ និងកោះត្រឡាច ពិតជាដីរបស់ខ្មែរ។ ចំពោះព្រះសារលិខិតទី២នេះ ប្រទេសបារាំងពុំបាន ឆ្លើយតបអ្វីសោះឡើយ។ នៅឆ្នាំ ១៨៥៦នៃគ.ស ដោយព្រះអង្គវ័យកាន់តែជរា ហើយដោយនឹកគិតទៅ ដល់អនាគតនៃប្រទេសជាតិ ព្រះអង្គជួងទ្រង់សូមឲ្យព្រះចៅសៀមតែងតាំងព្រះរាជបុត្រច្បងនាម អង្គរតី ជាមហាឧបរាជ និង ព្រះរាជបុត្របន្ទាប់នាម ស៊ីសុវត្ថិ ជាព្រះកែវហ្វា និងសូមឲ្យបានវិលចូលក្រុងកម្ពុជា ដើម្បីជួយបំពេញរាជការផងនាឆ្នាំដដែល យួននៅស្រុកក្រោមបានសង់បន្ទាយនៅបាយលៅ នៅឃ្លាំង និង នៅ លំពូយា ដើម្បីពង្រឹងជំហររបស់ខ្លួននៅក្នុងខេត្តខាងលិច។ វាបានរំលោភអំណាចរបស់ព្រះចៅហ្វា ស្រុកសុខ ជាហេតុបណ្តាលឲ្យខ្មែរ ក្រោកឡើងក្រោមបញ្ជាការរបស់សេនាឈឹម លើកទៅប្រយុទ្ធ នឹងយួន ដោយមានជ័យជំនះ នៅតំបន់ទំនប់ និងកំពង់ត្រប់។ ពេលនោះព្រះអង្គជួង ទ្រង់ឲ្យសង់បន្ទាយ និងលើក ទ័ពទៅប្រចាំការនៅព្រំដែនយួនឃើញដូច្នោះបានលើកទ័ពទៅរាំងដើម្បីកុំឲ្យខ្មែរខាងកណ្តាល និងខ្មែរខាង

ក្រោមទាក់ទងគ្នា បាន។និយាយពីនៅស្រុកយួនឯណោះ ក្នុងរជ្ជកាលរបស់ស្តេចទីឌីក និងក្នុងរជ្ជកាលមុនៗ មានការធ្វើទុក្ខបុកម្នេញលើរូបអ្នកផ្សាយសាសនា ជាហេតុនាំឲ្យបារាំងធ្វើអន្តរាគមន៍ដោយយកលេសថា ដើម្បីការពារជនទាំងនោះ នៅឆ្នាំ ១៨៥៨ គឺនៅក្នុងស្ថានភាពថ្មីនេះហើយដែលព្រះអង្គជួង បានទាក់ទងសាជាថ្មីជាមួយជនជាតិបារាំង។ តាមរាជពង្សាវតារខ្មែរថា ព្រះអង្គទ្រង់បានជួលទ័ពបារាំងឲ្យជួយវាយយកព្រៃនគរ គិតជាឈ្នួល ៥០០ណែនប្រាក់។ ក្នុងពេលដំណាលគ្នានោះ ពួកចាមជ្វានៅខេត្តត្បូងឃ្មុំបានបះប្រឆាំងនឹងចៅហ្វាយស្រុកខេត្តនេះ ក្រោមការដឹកនាំមេ ៣នាក់គឺ ទួនហ៊ឹម ទួនស៊ី និង ទួនអិត។ ព្រះអង្គជួងទ្រង់លើកទ័ពទៅបង្ក្រាប មេឲ្យមេបះបោរម្នាក់ត្រូវស្លាប់២នាក់ទៀតបានរត់រួចចូលទៅមាត់ជ្រូកតាមរាជពង្សាវតារខ្មែរថានៅឆ្នាំ១៨៥៨នៃគ.ស លោកមេទ័ពខ្មែរជាដើមលាប្រក្រតី Doudart de Lagrée បានលើកទ័ពទៅវាយព្រៃនគរ ឯព្រះអង្គជួងទ្រង់បញ្ជាឲ្យលោកឧកញ៉ាជាសេដ្ឋីកែប លើកទ័ពទៅវាយទ្រាំងត្បូងបាសាក់ ព្រះត្រពាំង ក្រមួនស មាត់ជ្រូក។ ចំណែកឯពួកចាមជ្វាដែលរត់ទៅមាត់ជ្រូក ចូលទៅបះគេបោនាំរាស្ត្រលើកទៅវាយឧដុង្គ តែត្រូវព្រះឧបរាជ និងព្រះកែវហ្វាចាប់បានពួកមេដឹកនាំហើយបាក់ទ័ពរត់ខ្លាត់ខ្លាយទៅវិញអស់។និយាយពីឧកញ៉ា កែប ដែលលើកទ័ពទៅវាយយួនឯស្រុកក្រោមនោះ ឃើញថាមានជោគជ័យ ហើយចេះតែជំរុញទៅមុខ ប៉ុន្តែនៅពេលដែលព្រះរាជាសោយទីវង្គតទៅ (១៨៥៩នៃគ.ស) ហើយដោយមានការរីករនៅឯរាជធានីឧដុង្គ លោកក៏ដកទ័ពចូលវាយស្រុកក្រោមនោះ គឺដើម្បីទៅបង្ក្រាបពួកចាមជ្វាបះបោររត់ទៅទីនោះ ហើយដែលរាជការយួនមិនព្រមចាប់ប្រគល់មកឲ្យខ្មែរវិញ។

៣.៧. ការបាត់បង់ទឹកដីកម្ពុជាក្រោម

នៅពេលដែលក្រុមបះបោរបានចុះខ្សោយនៅឆ្នាំបន្ទាប់ក្នុងឌីកាសនេះសៀម ឆ្លៀតចូលមកត្រួតត្រាលើប្រទេសកម្ពុជា។ ខ្មែរពុំមានអំណាចអ្វីធំដុំឡើយយួនចាត់វិធានការ គ្រប់បែបយ៉ាងលើប្រទេសខ្មែរនិងប្រជាជាតិ ខ្មែរ ឲ្យទៅ ជាយួនធ្វើបាបរាស្ត្រ ខ្មែរ ឲ្យវេទនា ។ហើយលេបយកទឹកដីខ្មែរអស់ជាច្រើនខេត្តទឹកដីខ្មែរដែលបាត់នៅកម្ពុជាក្រោម មាន ២១ខេត្តគឺ:

-ព្រះត្រពាំង.ស្រុកទ្រាំង .មានត់ជ្រូក.ក្រមួនស.ពលលាវ.ទឹកខ្មៅ.ពាម.ព្រែកឫស្សី .លង់ហោ.ពាមបារាំង.រោងជុំវី.ព្រៃនគរ.ទួលតាមោក.ផ្សារដែក.ចង្វាត្រពាំង.មេសរ.ព្រះសួគ៌.កោះគង់.កំពង់ឫស្សី .អូកាប់កំពង់ក្របី ³⁴។

ផែនការដើម្បីបំបាត់ ទំនៀម ទំលាប់ប្រពៃណីខ្មែរ យួនកាប់ដើមពោធិ៍ បំផ្លាញព្រះពុទ្ធរូបរំលាយព្រះចេតិយ។ស្តេចមុឺញម៉ាងបាន ចាប់បុត្រីទាំងបួនរបស់អង្គចន្ទទៅក្រុងវ៉េ ពេលទៅដល់លង់ហោរ ចៅហ្វាយខេត្តនេះឲ្យតែ ក្សត្រី ៣ អង្គគឺអង្គមី ,អង្គ ពៅ .អង្គសួន បន្តរដំណើរទៅព្រៃនគរឯអង្គប៉ែន ត្រូវគេទំលាក់ទឹកចោលនៅលង់ហោរដោយចោទថាចង់ នាំព្រះមាតារត់ទៅស្រុកសៀម។

³⁴ -លោក សូ អឿ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ១៩៩៥

៣.៨. ឥទ្ធិពលសៀមមកលើខ្មែរ

ការគម្រាមកំហែងពីសំណាក់ពួកសៀម ជានិវេសន៍ជនចេញមកពីប្រទេសចិន ដែលគេចពីការគ្រប់គ្រង និង ធ្វើបាប ពីសំណាក់ពួកម៉ុងហ្គោល ដែលបានចូលមកត្រួតត្រាប្រទេសចិន។ ពួកសៀម បានចូលមកជ្រកកោនលើទឹកដីខ្មែរ ជាកុលសម្ព័ន្ធហើយបញ្ជូនសួយសារអារ-ក មករាជធានីអង្គរជារៀងរាល់ឆ្នាំ។ បន្តិចម្តងៗ ពួកនេះបានរីកចម្រើនសមាជិករបស់ខ្លួន ហើយក្លាយជាសាមន្តរដ្ឋរបស់ អាណាចក្រខ្មែរ ។ មកដល់ស.វទី១៤ សៀមបានមកតាំងរាជាណាចក្ររបស់ខ្លួននៅភាគខាងលិចក្រុងអង្គរ ដែលមានរាជធានីឈ្មោះ អាយុធ្យា នៅឆ្នាំ ១៣៤៧នៃគ.ស ។ ចាប់តាំងពីនោះមក ពួកនេះបានអនុវត្តន៍នយោបាយឈ្លានពានទឹកដីខ្មែរ ជានិច្ចកាល ជាពិសេសស្របពេលដែលនៅ កម្ពុជាមានវិបត្តិ និង រងការឈ្លានពានពីសំណាក់ពួកចាម្ប៉ា។ ក្នុងគោលគំនិតនេះ ពួកសៀម បានធ្វើការវាយលុកលើអាណាចក្រខ្មែរជាច្រើនលើកច្រើនសារ ដោយពេលខ្លះបានគ្រប់គ្រង លើប្រទេសខ្មែរ ពេលខ្លះដណ្តើមបានទឹកដីខ្មែរភាគខាងលិច ហើយបន្តលុកដៃចូលកិច្ចការផ្ទៃក្នុងប្រទេសខ្មែរជារឿយៗ។ គេអាចរាប់ការវាយលុកចូលប្រទេសខ្មែរពីសំណាក់ពួកសៀម ចាប់តាំងពីការកើតនៃរាជាណាចក្រសៀមនេះ រហូតដល់សម័យឧដុង្គជា ៩លើក ដូចខាងក្រោម៖

-នៅឆ្នាំ ១៣៥១នៃគ.ស ក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទ លំពង្សរាជា (១៣៤១គ.ស - ១៣៥២គ.ស) ព្រះចៅសៀម ព្រះនាម រាមាធិបតី បានលើកទ័ពវាយយកក្រុងអង្គរ

-នៅឆ្នាំ ១៣៩៥នៃគ.ស ក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទ ធម្មាសោក (១៣៧៣គ.ស - ១៣៩៥គ.ស) សៀមព័ទ្ធរាជធានីអង្គរជាប់ ៧ខែ ហើយវាយយកបានក្រុងអង្គរ ជាថ្មីម្តងទៀត ដែលកាលនោះជីកនាំដោយព្រះចៅសៀម រាមាសូរ

-នៅឆ្នាំ១៤២០នៃគ.ស ក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទបរមសុខាប្បបរមសោក្តរាជ (១៤១៧គ.ស - ១៤២០គ.ស) សៀមវាយបានក្រុងអង្គរ ជាលើកទី៣ ។

-នៅសម័យចតុមុខ ឆ្នាំ ១៤៧៣នៃគ.ស ក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទ ស្រីរាជា(១៤៦៩គ.ស - ១៤៨៥គ.ស) សៀមវាយលុកយកបានខេត្ត ក្បវត់ មហានគរ និង ចន្ទបុរី ។

- ក្នុងរជ្ជកាលព្រះបាទ ចន្ទរាជា (១៥១៦គ.ស - ១៥៦៦គ.ស) សៀមវាយបានខេត្តមហានគរ នៅឆ្នាំ ១៥២០នៃគ.ស។

-នៅឆ្នាំ ១៥៣០នៃគ.ស សៀម បានបញ្ជូន ពញាអុង ដែលជាបងប្អូនជីដូនមួយនិងចន្ទរាជា ឲ្យមកវាយខ្មែរម្តងទៀតតែត្រូវបរាជ័យ

-នៅឆ្នាំ ១៥៧២នៃគ.ស ឆ្លៀតពេលដែលព្រះបាទបរមរាជា ប្រយុទ្ធនឹងពួកលាវ សៀមលើកទ័ពមកដណ្តើមបាន នគររាជសីមា បស្ចឹមបុរី និង ចន្ទបុរី

-នៅឆ្នាំ ១៥៨៨នៃគ.ស ដោយក្បត់និងសន្ធិសញ្ញាមិត្តភាពខ្មែរ-សៀម ពួកសៀម បានលើកទ័ពមកព័ទ្ធក្រុងលង្វែក បីខែ តែមិនបានសម្រេច ហើយប្រើល្បិចបាញ់ប្រាក់ដូងចូល គុម្ពឫស្សីដែលជាបេតិកភណ្ឌក្រុងលង្វែក

-នៅឆ្នាំ១៥៩៤នៃគ.ស សៀមលើកទ័ពមកវាយយកបានក្រុងលង្វែក ដោយបានដាក់ទ័ព ឲ្យនៅត្រួតត្រាអស់រយៈពេលបួនឆ្នាំ។ដូចនេះយើងឃើញថា សៀមជាមេគ្រោះថ្នាក់មួយ ដែលតែងតែបង្ខំលេបត្របាក់យកទឹកដីខ្មែរមិនឈប់។ ព្រះបាទស្រីសុរិយោពណ៌ ដែលត្រូវសៀមចាប់យកទៅកាលពីក្រុងលង្វែកត្រូវសៀមវាយយកបាននោះបានត្រឡប់មកស្រុកខ្មែរវិញហើយបានដឹងច្បាស់ពី គំនិត របស់សៀមនេះ ទើបទ្រង់រិះរកមធ្យោបាយ ដើម្បីគេចពីគ្រោះថ្នាក់បាត់បង់ទឹកដីទៅក្នុងដៃពួក សៀមនេះ។ ដោយទ្រង់បានសម្លឹងឃើញ នគរថ្មីមួយទៀតនៅទិសខាងកើត ដែលទើបតែកម្ចាត់បាននូវប្រទេសបាម្ប៉ា ដែលធ្លាប់តែយាយីខ្មែរដែរនោះ គឺប្រទេសអាណ្ណាម ។សរុបមកទឹកដីខ្មែរដែលបានបាត់បង់ទៅប្រទេសសៀមអស់ចំនួន៣១ខេត្តដូចជា៖

ខេត្តខ្មែរដែលបាត់បង់ទៅទឹកដីសៀម			
លេខរៀង	ឈ្មោះខេត្តជាអក្សរខ្មែរ	ឈ្មោះខេត្តជាអក្សរឡាតាំង	ឈ្មោះខេត្តជាភាសាសៀម
១	ខេត្តសុរិន្ទ	Sorin Province	สุรินทร์
២	ខេត្តនគររាជ	Norkor Reach Province	นครราชสีมา
៣	ខេត្តបុរីរម្យ	Boreyrom Province	จังหวัดบุรีรัมย์
៤	ខេត្តសិរីសោភ័ណ	Sereysakeat Province	ศรีสะเกษ

៥	ខេត្តស្រះកែវ	Sa Kaeo Province	สระแก้ว
៦	ខេត្តត្រាច	Trach Province	ศรีสะเกษ
៧	ខេត្តរយ៉ង	Rayong Province	ระยอง
៨	ខេត្តសង្កឹត	Sangkut Province	
៩	ខេត្តគោកខ័ណ្ឌ	Kork Khan Province	
១០	ខេត្តច័ន្ទបុរី	Chanthaburi Province	จันทบุรี
១១	ខេត្តព្រះជិនបុរី	Preah Chin Borey Province	ปราจีนบุรี
១២	ខេត្តជលបុរី	Jilburi Province	จังหวัดชลบุรี
១៣	ខេត្តស្ទឹងជ្រៅ	Stung Chrov Province	
១៤	ខេត្តឧទុង	Utong Province	
១៥	ខេត្តនាងរុង	Neang Rong Province	

១៦	ខេត្តពលបុរី	Pol Borey Province	ឈបុរី
១៧	ខេត្តបស្ចឹមបុរី	West Borey Province	
១៨	ខេត្តសុវណ្ណភូមិ	Sovannaphum Province	
១៩	ខេត្តយសោធរ	Vishnu Lok Province	
២០	ខេត្តវិស្ណុលោក	Vishnu Lok Province	
២១	ខេត្តជ័យភូមិ	Chey Phum Province	ជ័យភូមិ
២២	ខេត្តនគរភ្នំ	Nokor Phnom Province	នគរភ្នំ
២៣	ខេត្តសុខោទ័យ	Sukhothai Province	
២៤	ទីក្រុងអយុធ្យា	Ayutthaya City	พระนครศรีอยุธยา
២៥	ខេត្តបឹងកក់	Boeung Kok Province	
២៦	ខេត្តសុគន្ធនគរ	Sokun Nokor Province	สกลนคร

២៧	ខេត្តវៀងប៊ុន	Vachbour Province	
២៨	ខេត្តស្រីយសោធរ	Srey Sothor Province	
២៩	ខេត្តជ័យ	Chey Province	
៣០	ខេត្តស្រីទេព	Srey Tep Province	
៣១	ខេត្តនគរបឋម	Nokor Primary School	

ខេត្តខ្មែរដែលបាត់បង់នៅប្រទេសឡាវ

-ខេត្តចំប៉ាស័ក្ត	Champasak Province	ແຂວງ ຈຳປາສັກ
-ខេត្តស្រែគង្គ	Sre Kong Province	ແຂວງ ເຊກອງ
-ខេត្តអាចម៍ក្រពើ	Achkrapeu Province	ແຂວງ ອັດຕະប៊ី
-ខេត្តស្លុកខេត្ត	Suokr Khet Province	ແຂວງ ສະຫວັນນະເຂດ
-ខេត្តក្រមួន	Kramuon Province	ແຂວງ ຄຳມ່ວນ
-ខេត្តសារ៉ាវ៉ាន់	Saravan Province	ແຂວງ ສາລະວັນ ³⁵

³⁵ -Google Search historykmer

៣.៩. មហាបាយកេចចេញពីសៀមនិង យួន

នៅឆ្នាំ ១៨៤០នៃគ.ស ព្រះអង្គជួងបានគ្រងរាជ្យនៅរាំងស្បែក ស្រុកពញាឮ លុះដល់ឆ្នាំ១៨៤៧ នៃគ.សទើបទ្រង់បានអភិសេកឱ្យឡើងសោយរាជ្យជាព្រះមហាក្សត្រនៅឧដុង្គ ។ ក្នុងនាមជាព្រះរាជាដែល គិតដល់អាយុ ជីវិតជាតិ ព្រះអង្គមានព្រះទ័យសោកស្តាយជាខ្លាំង នៅពេលទ្រង់ជ្រាបថាមានទឹកដីខ្មែរជា ច្រើនរបស់ខ្មែរបានបាត់បង់ទៅសៀមនិងយួន។ប៉ុន្តែដោយប្រទេសខ្មែរ (រូបភាព Google Search)

ស្ថិតនៅក្នុងស្ថានភាពសេដ្ឋកិច្ចទន់ខ្សោយ និងខ្ទេចខ្ទាំដោយសារសង្គ្រាមផ្ទៃក្នុងទើបព្រះអង្គមិនអាចរក កម្លាំងដើម្បីដណ្តើមទឹកដីខ្មែរទាំងនោះមកវិញ ។ ម្យ៉ាងវិញទៀតដើម្បី រំដោះប្រទេសរួចផុតពីការបែងចែក របស់យួននិងសៀមគឺមានតែមធ្យោបាយមួយ ត្រូវពឹងមហាអំណាចអឺរ៉ុបណាមួយ ដើម្បីបង្ក្រាបសត្រូវទាំង ពីឱ្យផុតពីទីងងឹតខ្មែរ ។នៅឆ្នាំ១៨៥៤នៃគ.ស ព្រះអង្គបានចាត់ទូតខ្មែរម្នាក់ឱ្យទៅទាក់ទងជាមួយទូតបារាំង ដែលនៅសិង្ហបុរីក្នុងគោលបំណងឱ្យបារាំងជួយការពារខ្មែរ ប៉ុន្តែគម្រោងការនេះត្រូវបរាជ័យ ដោយសារ រឿងនេះលេចឮដល់ស្តេចសៀមហើយស្តេចសៀមក៏បានគម្រាមព្រះបាទអង្គឌួងថា បើព្រះអង្គហ៊ានចុះ សន្ធិសញ្ញាចងសម្ព័ន្ធភាពជាមួយបារាំង សៀមនឹងលើទ័ពមកកំទេចខ្មែរជាមិនខាន ។ ពេលឃើញបែបនេះ ព្រះបាទអង្គឌួងក៏មិនហ៊ានឱ្យលោក ដឺមុងទីញ៉ឺ(De Montingny) ដែលជាតំណាងរបស់បារាំងចូល គាល់ឡើយ។ ឃើញដូច្នេះបារាំងក៏បានផ្អាកការចុះសន្ធិសញ្ញាសម្ព័ន្ធភាពបារាំងខ្មែរនេះទៅ។

ដើម្បីគេចចេញពីអំនាចសៀម និង យួន ទ្រង់ មានព្រះតម្រិះថា មិនត្រូវគិតពីរឿង ដណ្តើមយកអ្វី ដែលបាត់បង់ទៅហើយមកវិញទេ ប៉ុន្តែពេលនេះ កាលៈ ទេសៈនេះ យើងត្រូវការអ្វីដែលនៅសល់ឲ្យបានជាមុនសិ ន។ ទ្រង់មានការបារម្ភណាស់ចំពោះអនាគត ដោយទ្រង់ ពិភាល់ថា សន្តិភាពរវាងសៀម-អាណ្ណាម គ្រាន់តែជាការ សម្រាកដើម្បីរកឱកាសផ្តួលគ្នា នឹងបានលេបយកទឹកដីខ្មែរតែម្នាក់ឯងប៉ុណ្ណោះ។ បើមានសង្គ្រាមជាថ្មីការ បែងចែកទឹកដីខ្មែរដោយ សៀម និង អាណ្ណាម ពិតជាមិនអាចជៀសរួច។ ពួកសៀមនឹងយកទឹកដី ពោធិ សាត់, កំពង់ស្វាយ, ឧដុង្គ, សម្បូរ, ក្រចេះ, ត្បូងឃ្មុំ រីឯ អាណ្ណាមវិញនឹងយកអាណាខេត្តភាគខាងកើតដូច ជា បាភ្នំ,ទ្រាំង និង ចតុមុខ ផង។

ក្នុងព្រះរាជតម្រិះរបស់ទ្រង់ គឺមានតែរកកម្លាំងមហាអំនាចបរទេសណាមួយដែលខ្លាំងជាងសត្រូវ សងខាងពីរនេះគឺ ត្រូវពឹងមហាអំនាច អឺរ៉ុបណាមួយ បារាំង ឬ អង់គ្លេស ។ ដោយហេតុថា ទ្រង់មាន បញ្ញត្តិបារាំងម្នាក់ដែលជិតស្និទ្ធនិងទ្រង់ឈ្មោះ មីស ទើបទ្រង់មានព្រះរាជបំណងទាក់ទងសុំការចងមេត្រី ភាពជាមួយបារាំង។ថ្ងៃទី១៤ខែមិថុនាឆ្នាំ១៨៥៣នៃគ.សដោយមានអេវ៉ែកមីស ជាអ្នកជួយបកប្រែ សម្តេច

អង្គជួងបាន ធ្វើសារលិខិតមួយច្បាប់ពីរាជវាំងឧត្តុង្គ ទៅថ្វាយព្រះចៅអធិរាជណាប៉ូលេអុងទី៣តាម រយៈ មន្ត្រីកុងស៊ុលបារាំងនៅសិង្ហបុរីគឺលោកហ្វ្រេដេរិកហ្គោទីយ៉េ (Frederic Gautier) ។ ព្រះរាជសារដ៏វែងបាន :

- ធានាយ៉ាងកក់ក្តៅចំពោះស្ថានភាពនៃពួកបេសកបព្វជិតនៅកម្ពុជា
- ត្អូញត្អែរអំពីឧបសគ្គដែលពួកសៀមនិង វៀតណាម រារាំងចំពោះពាណិជ្ជកម្ម រវាងកម្ពុជានិងអឺរ៉ុប
- ដំណាលយ៉ាងពិស្តារ អំពីកាលៈទេសៈដែលព្រះអង្គ ឡើងគ្រងរាជ្យដោយគូស បញ្ជាក់ថា ពួក អាណ្តាមបានកាន់កាប់ទឹកដីអស់ជាងពាក់កណ្តាលនៃប្រទេសកម្ពុជា ។

មន្ត្រីខ្មែរពីរនាក់គឺ កុយដឺម៉ុងតេរ៉ូ (Koy de Monterro) និង ប៉ែន (Pen) បានធ្វើដំណើរទៅសិង្ហ បុរី ដោយនាំទៅជាមួយនូវវត្ថុអនុស្សាវរីយ៍ខាងក្រោមនេះសម្រាប់ថ្វាយចំពោះព្រះចៅអធិរាជបារាំង ៖

- ភ្លុកដំរីធំ ៤
- កុយរមាស២
- ជ័ររង្គទំងន់៥ហាប គឺ៣០០គីឡូក្រាម
- ស្ករសទំងន់៣០០គីឡូក្រាម
- ម្រេចចំនួន៣០០គីឡូក្រាម ។

បារាំងបានបញ្ជូនតំនាងមកគឺ សាលដឺម៉ុងទីញ៉ឺ (Charles de Montigny) មកឥណ្ឌូចិននៅឆ្នាំ ១៨៥៥នៃគ.ស ។ សាលដឺម៉ុងទីញ៉ឺ មកដល់សិង្ហបុរី នៅថ្ងៃទី១៦ខែឧសភាឆ្នាំ១៨៥៦ និង មកដល់ក្រុង បាងកកនៅដើមខែកក្កដា។ ការចរចាជាមួយសៀមបានអូសបន្លាយយ៉ាងយូរ រហូតដល់ ថ្ងៃទី ១៥ ខែសីហា ឆ្នាំ១៨៥៦នៃគ.សទើបមានការចុះហត្ថលេខាលើសន្ធិសញ្ញាមិត្តភាពនិងពាណិជ្ជកម្ម ជាមួយសៀម ។ ភាព ខ្វះការប៉ិនប្រសប់ និង ការធ្វេសប្រហែសរបស់ សាលដឺម៉ុងទីញ៉ឺ គាត់បានឆ្លោយមាត់ឲ្យព្រះចៅ បង្គត របស់ សៀមដឹងពីបំណងរបស់គាត់ដែលចង់មកជួបព្រះរាជាកម្ពុជា ដោយខ្លាចបាត់បង់សិទ្ធិត្រួតត្រាលើប្រទេស កម្ពុជានោះ សៀមបានរិះរកមធ្យោបាយធ្វើយ៉ាងណាឲ្យលោកដឺម៉ុងទីញ៉ឺស្នាក់នៅរយៈពេលយូរឯក្រុងបាង កក ហើយឆ្លៀតពេលនោះបញ្ជូនមន្ត្រីរបស់គេមក កាន់រាជវាំងឧត្តុង្គដើម្បីស្តីបន្ទោសសម្តេចអង្គជួង ។

មេដឹកនាំសៀមបានទាក់ទាញទឹកចិត្ត លោកដឺម៉ុងទីញ៉ឺដោយរៀបចំបដិសណ្ឋារកិច្ចយ៉ាងគគ្រឹកគគ្រេង ព្រោះគេមានគោលបំណងពីរយ៉ាងសំខាន់គឺ៖

-សៀមចង់ឲ្យប្រទេសខ្មែរស្ថិតនៅចំណុះប្រទេសសៀមតទៅទៀត ។

-សៀមចង់ប្រើប្រាស់ប្រទេសបារាំងធ្វើជាកំពែងការពារទល់នឹងវៀតណាមផង និងធ្វើជាកូនជញ្ជីងសម្រាប់ឲ្យមានតុល្យភាពជាមួយអង់គ្លេសដែលបានចូលដល់ភូមាហើយ ។

នៅចុងខែកញ្ញាឆ្នាំ១៨៥៦នៃគ.ស អ្នកការទូតបារាំងបានដោះស្រាយមកកាន់ប្រទេសកម្ពុជាហើយចេញដំណើរពីតំបន់ បាក់ណាម(Paknam) គាត់មកសំចតនៅចន្ទបុរី ពីថ្ងៃទី២៩កញ្ញាដល់ថ្ងៃទី០១ខែតុលា ដើម្បីផ្អាកអុសសម្រាប់ដុតលើនាវាម៉ារស៊ូ(Marceau)។ លោកសាលដ៏ម៉ុងទីញីមកដល់ដែនសមុទ្រកំពត នៅថ្ងៃ៥តុលាឆ្នាំ១៨៥៦នៃគ.ស ។ អេវ៉ែក មីស បានទទួល ថ្វាយសម្តេចអង្គជួងអំពីគម្រោងធ្វើដំណើរនៃអ្នកការទូតបារាំងមកកាន់ប្រទេសកម្ពុជាតាំងពីពេលមុនគាត់មកដល់ទីក្រុងបាងកកមកម្ល៉េះ ។ ដោយមានជំនួយពី បព្វជិត មីស និង អែសត្រែស (Hestrest) សម្តេចអង្គជួងបានត្រាស់បង្គាប់ឲ្យរៀបចំកន្លែងស្នាក់នៅយ៉ាងសមរម្យនៅកំពង់ផែកំពត សម្រាប់ ម៉ុងទីញី ព្រមទាំងរៀបចំសំអាតផ្លូវលំពីរាជវាំងឧត្តុង្គទៅកាន់ខេត្តកំពតផងដែរ ។ ទោះបីមានការជំទាស់ពីពួកមន្ត្រីរបស់ព្រះអង្គក៏ដោយ ក៏ព្រះអង្គបានសម្រេចព្រះទ័យថានឹងយាងទៅជួបអ្នកការទូតបារាំងនៅខេត្តកំពត។

គាត់បានមកដល់ខេត្តកំពតរបស់ខ្មែរនៅខែ កញ្ញា ១៨៥៦នៃគ.ស ។ សៀមដឹងគោលបំណងរបស់ សាលដ៏ម៉ុងទីញី ចង់ទាក់ទងខ្មែរ ក៏គម្រាមព្រះអង្គជួង មិនឲ្យទាក់ទងបារាំង ។ ហេតុនេះ បំណងរបស់ព្រះអង្គជួង ចង់បានការការពារពីបារាំងមិនបានសម្រេចទេ ។ ដ៏ម៉ុងទីញី ក៏ធ្វើដំណើរហួសទៅកូសាំងស៊ីន ដោយពុំបានធ្វើសន្ធិសញ្ញាណាមួយជាមួយ ព្រះអង្គជួង ឡើយ ។ នៅថ្ងៃ ១៩ តុលា ឆ្នាំ ១៨៦០នៃគ.ស ព្រះអង្គជួងចូលទីវង្គត។

៣.១០. សម័យព្រះបាទអង្គជួងនិងស្វាព្រះហស្ត

៣.១០.១ .ការរៀបចំប្រទេស

(រូបភាព)GoogleSearch)

បន្ទាប់ពីសៀមបានវាយយកខេត្តខ្មែរទាំង៣ខាងលើរួចហើយក៏បានប្តូរទៅជាសំនៀងសៀម មានជាអាទិ៍:

- ១-ខេត្តបាត់ដំបង សៀមប្តូរជាខេត្តប្រះតាបាង
- ២-ខេត្តស្វាយស៊ីសុផុន(ខេត្តបន្ទាយមានជ័យនិងខេត្តឧត្តុង្គរមាណជ័យ) សៀមប្តូរជាខេត្តភិប៊ុនសង្ក្រាម
- ៣-ខេត្តសៀមរាប(ខេត្តសៀមរាបនិងខេត្តព្រៃវែង) សៀមប្តូរជាខេត្តណៈខុនចិប៉ាស័ក

ចំនាំ:ខេត្តព្រះវិហារបច្ចុប្បន្ននេះ ខ្មែរសម័យនោះហៅតំបន់បូព៌ាព្រៃ

(គេហទំព័រនាទីប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរនិងពិភពលោក)

ព្រះបាទហរិរក្សរាមាអិស្សរាធិបតីអង្គជួង ជាព្រះរាជា មួយអង្គដែលប្រកបដោយទសពិធរាជធម៌។ ព្រះអង្គទ្រង់យកព្រះទ័យទុកដាក់ក្នុងការរៀបចំប្រទេសឲ្យមានសន្តិភាពក្នុងប្រទេស និងឲ្យមានរបៀប រៀបរយក្នុងរាជការ។ យ៉ាងណាមិញ ការបែកបាក់សាមគ្គីរវាងខ្មែរ និងចំបាំងឈ្លានពានរបស់បរទេស ជា ហេតុនាំឲ្យប្រទេសពើបប្រទះ នឹងមហន្តរាយ ភូមិស្រុកត្រូវដុតបំផ្លាញ ស្រែចំការត្រូវបានបោះបង់ចោល ផ្លូវ ថ្នល់ត្រូវបំផ្លិចបំផ្លាញដោយបរិច្ឆេទកម្ម និងដោយទឹកជំនន់ ស្ថានភាពច្រើនត្រូវខូចខាត។ អសន្តិសុខកើត ពាសពេញផ្ទៃប្រទេស ព្រោះរាស្ត្រដែលអត់ឃ្លានបានក្លាយទៅជាចោរលួចចោរប្លន់ កាប់សំលាប់ឥតត្រា ប្រណី សកម្មភាពខាងជំនួញឥតមានទាល់តែសោះ។ នៅក្នុងស្ថានភាពដុះជាបែបហ្នឹងហើយ ដែលព្រះ អង្គជួងទ្រង់បានឡើងគ្រងរាជ។ ព្រះអង្គទ្រង់បានខិតខំរៀបចំប្រទេសជាតិឡើងវិញ និងលើកតម្កើងជីវ ភាពប្រជាពលរដ្ឋ។ រាជធានីឧដុង្គ ត្រូវបានស្ថាបនាឡើងវិញ។ ចំនួនខេត្តក្នុងព្រះរាជាណាចក្រត្រូវបន្ថយ។ ខេត្តនីមួយៗ មានទំហំផ្ទៃប្រហាក់ប្រហែលគ្នា ហើយត្រូវបែងចែកជាស្រុក។ ចាប់ពីឆ្នាំ ១៨៥១នៃគ.ស ដល់ ១៨៥៧នៃគ.ស ព្រះអង្គបញ្ជាឲ្យលើកផ្លូវមួយពីឧដុង្គ ទៅ កំពត ដែលជាកំពង់ផែសមុទ្រតែមួយរបស់ ខ្មែរ ព្រោះកំពង់ផែព្រៃនគរ ត្រូវបានទៅយួនជាស្ថាពរទៅហើយ។ នៅឆ្នាំ១៨៥២នៃគ.ស ព្រះអង្គទ្រង់ឲ្យ លើកផ្លូវមួយទៀតភ្ជាប់រាជធានីឧដុង្គទៅកំពង់ហ្លួង ជាកំពង់ផែសំខាន់មួយទៀតរបស់ខ្មែរក្នុងសម័យនោះ។

ក្នុងរជ្ជកាលព្រះអង្គជួង ព្រះអង្គបញ្ជាកុំឲ្យមានការតំឡើង និង ការបង្កើតពន្ធថ្មី និងចៀសវាងកុំ កែនរាស្ត្រ ឲ្យបំពេញកិច្ចការសាធារណៈក្នុងរដ្ឋវិស្វកម្មស្រែចំការ។ ព្រះអង្គមានព្រះទ័យអាណិតអាសូរចំពោះ រាស្ត្រដែលរងទុក្ខវេទនា។ ដូច្នេះហើយបានជានៅពេលដែលកើតជំងឺរាតត្បាត ព្រះអង្គទ្រង់យាងដោយ ផ្ទាល់ទៅចែកស្បៀងអាហារ និងសំសៀកបំពាក់ឲ្យរាស្ត្រក្រីក្រ។ ម្យ៉ាងទៀតព្រះអង្គទ្រង់ហាមមិនឲ្យបរ បាញ់សត្វ និង មិនឲ្យចាប់ត្រីដោយប្រើព្រួលរាំងពេញព្រែកទេ។ ព្រះអង្គស្តីបន្ទោស និងដាក់ទណ្ឌកម្មយ៉ាង ធ្ងន់លើពួកជនប្រមឹក ជនជក់អាភៀន និងជនប្រព្រឹត្តល្បែងស៊ីសង ទ្រង់បង្ក្រាបដោយតឹងរឹងនូវអំពើបងការ ប្រាក់ដោយយកការធ្ងន់ហួសប្រមាណ ហើយក្នុងការខ្ចីបុលគ្នា ទ្រង់តម្រូវឲ្យមានកិច្ចព្រមព្រៀងគ្នាជាលាយ លក្ខណ៍អក្សរ រវាងមេបំណុល និង កូនបំណុល។ ជាពិសេសទៅទៀត ព្រះអង្គទ្រង់បានបរិច្ចាគព្រះរាជ ទ្រព្យផ្ទាល់ដើម្បីលោះ ពួកមនុស្សខ្ញុំគេឲ្យបានរួចខ្លួនវិញអស់ជាច្រើន។

ក្នុងវិស័យវប្បធម៌ ព្រះអង្គទ្រង់បានបង្កើតសាលាតាមវត្តជាច្រើន ទ្រង់បានលើកទឹកចិត្តពួកអ្នក ប្រាជ្ញបណ្ឌិត កវី ហើយទ្រង់បានផ្តល់នូវលុយកាក់ និង មធ្យោបាយផ្សេងៗ ដល់ជនណាដែលចង់ធ្វើការ សិក្សាស្វែងរកចំណេះវិជ្ជា។ ព្រះអង្គទ្រង់សព្វព្រះទ័យធ្វើការពិភាក្សាជាមួយព្រះសង្ឃពីបញ្ហាសាសនា និង អក្សរសាស្ត្រ និង ទ្រង់បានបរិច្ចាគព្រះរាជទ្រព្យផ្តល់ចំពោះព្រះសង្ឃ សម្រាប់កសាងវត្តអារាម និងចំណាយ ផ្សេងៗ តាមពុទ្ធបញ្ញត្តិនៅទីបញ្ចប់នេះ គួរគប្បីបញ្ជាក់ដែរថា ព្រះអង្គជួង ជាអ្នកនិពន្ធមួយរូបយ៉ាងឆ្លើម។

ព្រះបាទអង្គជួងជាស្តេចប្រកបដោយទសពិធរាជធម៌បានសង្គ្រោះប្រទេសពីការបាក់បែកពី សង្គ្រាម ព្រះអង្គបានរៀបចំប្រទេសឡើងវិញដូចជា៖

- ព្រះអង្គបានកសាងព្រះវិហារនៅឧត្តុង្គ បានចាត់អាចារ្យឲ្យបង្រៀន ព្រះត្រៃបិដក
- ទ្រង់បានកសាងសាលាទាន
- ទ្រង់ឲ្យអ្នកប្រាជ្ញ បណ្ឌិត ផ្ទៀងផ្ទាត់ កែ ព្រមទាំងតែងច្បាប់តាមសម័យនិយម
- ទ្រង់បានជ្រើសរើសនាម៉ឺនសុទ្ធតែអ្នកមានចំណេះដឹងជ្រៅជ្រះ
- ទ្រង់បានបញ្ជារឲ្យកុមាររៀននៅតាមវត្ត
- ទ្រង់បានដាក់ទណ្ឌកម្មដល់នាម៉ឺន ទុច្ចរិត ស៊ីសំណូក នឹងដែលប្រព្រឹត្តអំពើអបាយមុខ
- ទ្រង់បញ្ជារមិនឲ្យយកពន្ធលើសលប់ ចងការប្រាក់យកការប្រាក់ទាបបំផុត
- ទ្រង់បានធ្វើពុម្ព បោះប្រាក់ចាយ
- ទ្រង់បានកសាងផ្លូវពីឧត្តុង្គទៅ កំពត និងធ្វើសំពៅសម្រាប់ធ្វើជំនួញ
- ទ្រង់ចំណាយព្រះរាជទ្រព្យ ចាត់ឲ្យយុវជនខ្មែរទៅរៀនភាសាបរទេសនៅសឹង្ហបុរី
- ទ្រង់បានបង្ក្រាបចាមដែលមានការបះបោរចង់បង្កើតខេត្តនៅត្បូងឃ្មុំទៅជាខេត្តចាមដាច់ពីខ្មែរ

៣.១០.២. ស្ថាព្រះហស្តក្នុងអក្សរសាស្ត្រ

ព្រះរាជនិពន្ធរបស់ព្រះអង្គខ្លះក្នុងអក្សរខ្មែរមាន៖

- ព្រះបាទអង្គឌួង បាននិពន្ធ រឿង ឯចម្បាំងបោង ១៨១០គ.ស
- ព្រះអង្គឌួង បាននិពន្ធរឿងព្រះវេស្សន្តកម្រងកែវ(មិនចាំឆ្នាំ)
- ព្រះបាទអង្គឌួង បាននិពន្ធ រឿង កាកី ១៨១៥គ.ស
- ព្រះបាទអង្គឌួង បាននិពន្ធ ច្បាប់ស្រី ១៨៣៧គ.ស

៣.១០.៣. អក្សប្រាជ្ញខាងអក្សរសាស្ត្រខ្មែរ

- អរិយភាមមុនី ភឹង បាននិពន្ធរឿង ព្រះជិនវង្ស ១៨៥៦ គ.ស

-ព្រះធម្មបញ្ញាម៉ែន	បាននិពន្ធរឿង ពេជ្ជតា	១៨៥៧ គ.ស
-អម្រិតក្សត្រីម៉ុក	បាននិពន្ធរឿង ទេវវន្ត	១៨៥៩ គ.ស
-អម្រិតក្សត្រីម៉ុក	បាននិពន្ធរឿង ទុំទាវ	១៨៥៩គ.ស
-ឧញ្ញា យ៉ែម	បាននិពន្ធរឿង វិមានច័ន្ទ	១៨៥៩ គ.ស
-ឧញ្ញា វង្សក្សត្រី និង	បាននិពន្ធរឿង លោកន័យជាតក	១៧៩៤គ.ស
-ឧញ្ញា វង្សក្សត្រី និង	បាននិពន្ធរឿង បុញ្ញសាសិសា	១៧៩៧គ.ស
-ឧញ្ញា វង្សក្សត្រី និង	បាននិពន្ធរឿង កោតកុលកុមារ	១៨០៤គ.ស
-ឧញ្ញា វង្សក្សត្រី និង	បាននិពន្ធរឿង ចាប់សុភាសិត	១៨០៩គ.ស
- ឧញ្ញា ម៉ៀច	បាននិពន្ធរឿង វេជ្ជវេនេត្រ	១៨០៦ គ.ស
-ឧញ្ញា កោសាធិបតីកៅ	បាននិពន្ធរឿង ក្រុងសុកមិត្រ	១៧៩៨ គ.ស
-បណ្ឌិត ស្អាត	បាននិពន្ធរឿង មុច្ចលិន្ទ	១៨៣៣ គ.ស
-ព្រះបទុមបារមីពេជ្រ	បាននិពន្ធរឿង រេបាក្សត្យ	១៨៥៩ គ.ស
-ភិក្ខុបណ្ឌិត ខៀវ	បាននិពន្ធរឿង « សាស្ត្រាចន្ទលីវង្ស » និង ពលក្ខន្ធ	
-កវី ចន្ទ	បាននិពន្ធរឿង សាស្ត្រា ភិន សុវណ្ណ »	
-បណ្ឌិតកោ	បាននិពន្ធរឿង «សាស្ត្រា ព្រះសូរ៉ាត»	
-កវី យ៉ែម	បាននិពន្ធរឿង «សាស្ត្រា វិមានចន្ទ »	
-អ្នកឧកញ៉ា ធម្មាធិបតីចន្ទ	បាននិពន្ធរឿង «សាស្ត្រា សុខមាណាព»	

-ចៅពញា ភក្តីសង្គ្រាមបាល» បាននិពន្ធរឿង «សាស្ត្រ សុភោគ»³⁶

-ស័កទាំងដប់តាមចំនួនគតិមានដូចជា

១.ឯកស័ក	២.ទោស័ក	៣.ត្រីស័ក	៤.ចត្វាស័ក
៥.បញ្ចស័ក	៦.ឆស័ក	៧.សប្តស័ក	៨.អដ្ឋស័ក
៩.នព្វស័ក	១០.សំរិទ្ធស័ក(ហាប់អាន ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ១៩៦៥)។		

ការសិក្សាចាប់ផ្តើមចម្រើនឡើង គឺមានសាស្ត្រាច្យាប័ សាស្ត្រាល្បែង សាស្ត្រាទេសន៍ កកើតឡើងច្រើន។ ការសិក្សាវិជ្ជាជាន់ខ្ពស់ ក៏កើតមានឡើងវិញដោយមានការចាត់ចែងឱ្យសិក្សា ភាសាបាលីនៅក្នុងក្រុង ក្នុងវត្តធំៗ ពេលនោះក៏មានអ្នកប្រាជ្ញច្រើនដែរ។ ក្នុងព្រះរាជដំណាក់កាលនេះមានការសិក្សា នៅតាមវត្ត អាមាមទាំងឡាយទូទៅ នៅក្នុងព្រះរាជាណាចក្រ ក៏សុទ្ធតែមានការសិក្សាដែរ។

ក្នុងរាជព្រះបាទហរិរក្សរាមា (ព្រះអង្គជួង)១៨៤០នៃគ.ស-១៨៥៩នៃគ.ស ព្រះអង្គបានបង្កើតសាលាវត្តជាច្រើនទ្រង់បានលើកទឹកចិត្តពួកអ្នកប្រាជ្ញ កវីដោយផ្តល់ជាលុយកាក់ និងមធ្យោបាយ ផ្សេងៗ ដល់អ្នកដែលចង់ធ្វើការសិក្សាស្វែងរកចំណេះវិជ្ជា។ ព្រះអង្គជាមហាស្ដេចប្រសើរក្នុងការសិក្សាទ្រង់ជាអ្នកប្រាជ្ញ ទ្រង់ជាកវី ទ្រង់ជាបណ្ឌិត ទ្រង់ជាអ្នកនិពន្ធដ៏វិសេស ហើយទ្រង់ក៏ជាសាស្ត្រាចារ្យឯកផងដែរ។ក្នុងសម័យនោះព្រះបរមរាជវាំងឧដុង្គជាសាកលវិទ្យាល័យ ដែលមានព្រះអង្គទ្រង់ជាសាកលវិទ្យាធិការ។ ទ្រង់បង្រៀនមុខវិជ្ជាអក្សរសាស្ត្រខ្មែរ វិជ្ជាកាព្យ វិជ្ជានិពន្ធ ទ្រង់បង្រៀនបាលី បង្រៀនធម៌ ទស្សនៈវិជ្ជា ពុទ្ធសាសនា និងវិជ្ជាផ្សេងៗទៀតផ្ទាល់របស់ព្រះអង្គ ក្រៅការកិច្ចគ្រប់គ្រង ដឹកនាំប្រទេសដ៏ធ្ងន់ធ្ងរនេះ ទ្រង់បានឆ្លៀត ព្រះបរមរាជរោកាស ដ៏មានតម្លៃរបស់ព្រះអង្គទៅក្នុងការសិក្សា ទ្រង់បង្រៀនព្រះបរិយត្តិធម៌ដល់កិត្តិ សាមណេរទៀតផង។ ព្រះរាជដំណាក់ ជាយូរដែលនៅចំពីមុខ ព្រះទីនាំងទេវវិនិច្ឆ័យ ឧដុង្គជាមន្ទីរសិក្សា។ ព្រះរាជបរិពារក៏បានទទួលការសិក្សាផងដែរ។ ក្រៅពីកិច្ចការរបស់ខ្លួនម្នាក់ៗ សិក្សាបរិយត្តិធម៌ រៀនបែបបទផ្សេងៗ តាមបំណងប្រាថ្នារៀងៗខ្លួន ដូចជាកិត្តិ សាមណេរនៅតាមវត្តអាមាមដែរ។ នៅទីបញ្ចប់នេះយើងគួរគប្បីបញ្ជាក់ដែរថាព្រះបាទ អង្គជួង ជាអ្នកនិពន្ធកវីយ៉ាងឆ្លើមដែរ។ចាស់ទុំបានដំណាលថា ក្នុងរដូវកាន់បិណ្ឌ ១៥ថ្ងៃ ទូទាំងប្រទេស ក្នុងព្រះរាជដំណាក់ ក៏មានធ្វើរាជពិធីនេះដែរ គឺមានការធ្វើនៅវត្ត ព្រឹកល្ងាច ទៀបភ្លឺ។ ពេលព្រឹកព្រះរាជបរិពារធ្វើនៅវត្តព្រឹក ហើយសូត្របទបរាភវសូត្រ ដូចនៅវត្តអាមាមដែរ ហើយគេសូត្របទនេះពិរោះណាស់ សម្លេងឮគ្រឡូចទៅលើអាកាស ឮរហូតចេញទៅក្រៅព្រះបរមរាជវាំងទៀតផង។ កាលនោះ មានអ្នកស្រែម្នាក់ក្រោកពីព្រលឹមចេញទៅក្លៀស លុះលឺនឹមដើរដល់មុខព្រះបរមរាជវាំង ឮបទពិរោះពេកក៏កាំងស្មារតីកាំងដើរទៅមុខព្រំរួច ចេះតែលឺនឹមត្រឡប់ចុះត្រ

³⁶ -លោក សូ អឿ ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ ១៩៩៥

ឡប់ឡើង ទាល់តែចប់បទបរទេសដឹងខ្លួនដើរទៅស្រែច្រក។ បទនេះគួរពិរោះពិត ព្រោះសុទ្ធតែសម្លេងស្រី ស្នំក្រមការ ដែលបានសិក្សាពីព្រះឱស្ឋផ្ទាល់នៃព្រះករុណាម្ចាស់ជីវិតលើត្បូងត្រឹមត្រូវទៅតាមខ្នាតបន្ទាត់ មិនមែនចេះតែស្រែកឱ្យតែឮរំងងៗនោះឡើយ ការសិក្សាវិជ្ជាភាសាខ្មែរ នៅក្រោមព្រះរាជបុត្រម្ចាស់នេះ ហ្មត់ ចង់ណាស់ ហើយពាក្យមួយមាត់ៗ ដែលអានចេញមកសុទ្ធតែត្រឹមត្រូវជាភាសាខ្មែរ ដែលហៅថា បោរី វាចា (ភាសាអ្នកក្រុង) ។ ដូចជាភាសាអ្នកក្រុងដូចពាក្យថាត្រូវអានគួរ ស ជាទន្ធដ (Dental) ប្រកបដោយ ឮខ្យល់ស តាមធ្មេញចេញមកពាក្យថា ពោះវត្រមានកំបុត ព្រោះវិសគៈ ឬ វិសជំនីយ គ្រាន់តែ រៈ មុខ ដូច្នេះជាដើម។ ព្រះករុណាម្ចាស់ជីវិត ទ្រង់ជាក្រីងក ទ្រង់បង្រៀនពាក្យកាព្យ បង្រៀនឱ្យចេះតែងសេចក្តី ជាកាព្យត្រឹមត្រូវឥតខ្ចោះ តាមលក្ខណៈបទ និងតាមជើងកាព្យដែលមានចែងក្នុងកាព្យវិជ្ជា ដូចសាស្ត្រ កាកី ដែលជាព្រះរាជនិពន្ធស្រាប់ ហើយសិស្សក៏ក្នុងព្រះរាជដំណាក់សុទ្ធតែបានប្រឡងដោយព្រះអង្គ ផ្ទាល់ ស្តេចចេញប្រថាប់ជាប្រធានក្នុងការប្រឡង។ ចាស់ទុំបានដំណាលថា ដងមួយនោះ ពេលប្រឡង សិស្សក៏ ព្រះករុណាម្ចាស់ជីវិត ស្តេចចេញមកប្រថាប់ជាប្រធាននៅក្នុងព្រះរាជដំណាក់ឃ្លាំង សិស្ស ក៏ចូលមកប្រឡងពីរនាក់ម្តងៗ ចំពោះមុខព្រះក្រក្រ។ សិស្សក៏ម្នាក់អង្គុយក្នុងបន្ទប់ សិស្សក៏ម្នាក់ទៀត អង្គុយនៅក្រៅបន្ទប់ ពេលនោះទ្រង់ត្រាស់បង្គាប់ឱ្យក៏ក្នុងបន្ទប់ចេញ អើយមុន ក៏ទី១បញ្ចេញថ្វីមាត់ចប់ ក៏នៅក្រៅបន្ទប់ចេញ អើយ តបវិញភ្លាម មិនឱ្យបាត់ផ្សេង សំដីមិត្តខ្លួនទាន់ទេ។ ក៏ទាំងពីរ លេងសំដី ផ្តោះផ្តង ឆ្លងឆ្លើយគ្នា ហូរចេញជាពាក្យកាព្យចាប់ចុងជួនរណ្តា យ៉ាងពីរោះ ណែនណង គ្មានឱ្យអាក់ បន្តិចឡើយ។

ព្រះករុណាដែលទ្រង់ ជាមេប្រយោគ បានផ្ទៀងព្រះកាណ៌ចាំស្តាប់ កាលបើឃើញថាត្រឹមត្រូវ ហើយ ទ្រង់សព្វព្រះរាជហរទ័យណាស់ ទ្រង់ព្រះសម្រួល ហើយប្រទានរង្វាន់តាមការគួរ ទើបតែងតាំង ជាការពេញលក្ខណៈ។ សេចក្តីនេះបញ្ជាក់ថា ការសិក្សាសម័យនោះចាប់ផ្តើមរីកចម្រើនណាស់ ហើយក្នុង ព្រះរាជដំណាក់មានការសិក្សាជាពិសេស នៅវត្តអារាមទូទាំងព្រះរាជាណាចក្រក៏មានការសិក្សាដែរ។ ការ សិក្សាប្រតិបត្តិតាមប្រពៃណីដើមដដែល មានតែកុមារទេដែលទទួលការសិក្សា រីឯកុមារីវិញ ទោះបីមិន មានការហាមឃាត់ជាផ្លូវការតែមានទំនៀមទម្លាប់ចង់ទូទៅពេញប្រទេសថា មិនគួរនឹងឱ្យស្រីមានការសិក្សា ទេ វៀរលែងតែក្នុងព្រះរាជដំណាក់។ ការសិក្សានៅសម័យនោះ លោកសំដៅទៅការរៀន អក្សរ រៀនអាន សូត្រកំណាព្យ សូត្រ លេខនព្វន្ត ធម៌អាថ៌ និងវិជ្ជាជីវៈបណ្តុះបណ្តាលវិជ្ជាជីវៈ។ ក្នុងការរៀនវិជ្ជាជីវៈ ខាងប្រុសៗគេរៀនអារ ចាំង ឈួស ដាប់ឈើ ធ្វើផ្ទះ តុ ទូ ទូក ក្តារ ឥដ្ឋ ក្បឿង ត្បាញកញ្ជើ ល្អី កញ្ជ្រែង...រីឯស្រីវិញរៀនរៀនវិសូត្រ អំបោះ ត្បាញ ធ្វើគោម ចង្កៀង ទៀនធូប។ នៅពេលរៀនចេះចប់ម្តងៗ គេធ្វើពិធីប្រលងសាកចំពោះសិស្ស ហើយពិធីប្រលងដែលមានភាពជាឱកាសអធិកអធមជាងគេ ច្រើន ធ្វើនៅឱកាសមហាបិទ។ បន្ទាប់ពីប្រលងខាងអក្សរ លេខ និងធម៌អាថ៌រួច ស្រីៗត្រូវទៅបញ្ចេញស្នាដៃ ខាងវិជ្ជាជីវៈ ដូចជារៀនអំបោះ ត្បាញសំពត់ ដេរជាស្បង់ ជ្រលក់ឱ្យហើយជាស្រេចក្នុង១ថ្ងៃ១យប់ ដើម្បី យកទៅដាក់ប្រគេនព្រះសង្ឃនៅឱកាសមហាបិទ។ នៅពេលប្រលងនេះឧបាសកឧបាសិកាពីទីជិត ឆ្ងាយ ចាស់ ក្មេង ក្រមុំ កម្លោះ បានមកម្សិរ ចោមរោមជិតជុំ មើលសិស្សប្រឡងយ៉ាងសប្បាយរីករាយ អធិកអធមក្រែលែងការសិក្សានៅសម័យនោះ គេចែកជា ៤ជាន់៖

ក. ជាន់ដើម(ជាន់ដំបូង)រៀនសរសេរ

កាលកុមារដឹងក្តីហើយមានអាយុប្រមាណ ៧.៨.៩.១០ឆ្នាំ មាតាបិតាតែងនាំកូនទៅសិក្សានៅវត្ត រៀបចំសំពត់ខោអាវ ខ្លួនប្រាណកូន ហើយរើសរកថ្ងៃល្អ គឺជាថ្ងៃព្រហស្បតិ៍ ព្រោះថ្ងៃនេះជាទេព្វាសំដី ហើយគេជឿថា កុមារចាប់ផ្តើមរៀននៅថ្ងៃនេះនឹងចេះដឹងឆាប់ៗ រើសថ្ងៃបានហើយនាពេលព្រឹក មាតា បិតា(កូន)រៀបចំម្ហូបអាហារទុកជាចង្កាន់ទៅប្រគេនលោកគ្រូចៅអធិការក្រាបបង្គំបីដងបង្គាប់កូនឱ្យថ្វាយ បង្គំបីដង ហើយលើកកោដនាហារប្រគេន ទើបថយមកអង្គុយនៅទីសមគួរ លើកដៃប្រណម្យទូលថា៖

-ព្រះតេជគុណម្ចាស់ ខ្ញុំព្រះករុណាទាំងពីរនាក់នាំកូនឈ្មោះ...មកប្រគេនទុកជាសិស្ស ឱ្យសិក្សា ចំណេះវិជ្ជា មានអក្សរ...។ សូមព្រះតេជគុណ មេត្តាប្រោសបង្គាប់បង្រៀនច្បាប់លោក ច្បាប់ធម៌ ចំណេះ វិជ្ជាគ្រប់ប្រការឱ្យទាន ខ្ញុំព្រះករុណាទាំងពីរនាក់ សុំតែភ្នែក ឆ្អឹងទេសាច់ឈាមប្រគេនព្រះតេជគុណទាំង អស់។ ពាក្យនេះមានន័យថា សូមមេត្តាបង្រៀនសព្វសារពើវិជ្ជា បើនៅទាស់ខុសឆ្គងត្រង់ណា កាយឬ វាចាចិត្ត មេត្តាប្រោសពត់ប្រដៅឱ្យទាន ឱ្យទាល់តែបានទៅជាមនុស្សចេះដឹងនឹងគេឡើង។ និយាយទូល លោកហើយ បែរមកនិយាយនឹងកូនថា «កូន ម៉ែ ឪ នាំកូនឯងមកប្រគេនព្រះតេជគុណ ឱ្យសិក្សា រៀន សូត្រ ហើយកូនត្រូវប្រតិបត្តិព្រះតេជគុណ កុំបីឱ្យមានឆ្លាំឆ្លង មើលបម្រើទឹកក្តៅ ទឹកត្រជាក់ តាមការគួរ ខំប្រឹងសិក្សារៀនសូត្រ ឱ្យចេះដឹង ឱ្យម៉ែឪបានសប្បាយចិត្តធ្វើឱ្យវង្សត្រកូលយើងម៉ឺងម៉ាត់រៀងរាល់ថ្ងៃ»។ កុមារដែលមាតាបិតាបានប្រគល់ឱ្យទៅលោកគ្រូបាធារណៈហើយដេកនៅក្នុងវត្តរហូត និងប្រណិប័តន៍ គ្រូ អាចារ្យតទៅ ប៉ុន្តែសព្វថ្ងៃទំនៀមនេះមិនទៀងទាត់ទេ។ កុមារទៅរៀននៅក្នុងវត្តតែពេលថ្ងៃ លុះដល់ពេល ល្ងាចវិលមកដេកឯផ្ទះវិញ។ ទំនៀមនេះហើយជាប្រពៃណីខ្មែរយើងតាំងពីបុរាណ។ បើពិនិត្យពិចារណាឱ្យ បានហ្មត់ចត់ទៅ នេះមិនមែនជាទំនៀមទម្លាប់ខ្មែរយើងសុទ្ធសាធទេ កាលដើមឡើយជារបស់សាសនា ព្រាហ្មណ៍ ស្ថិតក្នុងគម្ពីរព្រាហ្មណ៍ ដូច ច្បាប់មនុស្ស ឬច្បាប់គ្រីហ្សសូត្រ ស្តីថាកូនព្រាហ្មណ៍កាលបើដល់ អាយុសិក្សាហើយ(អាយុ ១០,១១,១២ឆ្នាំ) មាតាបិតាត្រូវយកទៅប្រគល់ឱ្យឫស្សីជាអធិបក(គ្រូ បង្រៀន) ដើម្បីសិក្សាត្រៃវេទ (ត្រ័យវិទ្យា)។កុមារព្រាហ្មណ៍នេះ ហៅថាព្រាហ្មណ៍ចារិន ឬព្រាហ្មណ៍ចារី (អ្នកប្រព្រឹត្តឱ្យបានទៅជាព្រាហ្មណ៍ឱ្យបានក្តីប្រសើរ)។ នៅជាមួយគ្រូ រកអាហារភោជន រក្សាក្លើងតទៅ រហូតដល់ចេះ ត្រៃវេទ និងវេទាង្គ(អង្គរបស់វេទ) ៦ប្រការ គឺ៖

- កល្យៈ សិក្សាឱ្យចេះធ្វើពិធីបូជា
- សិក្សា សិក្សាសូត្រសាស្ត្រ
- ឆន្ទៈ សិក្សាក្បួនកាព្យ
- និរុត្តិ សិក្សាអានវេទឱ្យត្រឹមត្រូវតាមជើងកាព្យ

-វ្យាករណ៍ សិក្សាវេយ្យាករណ៍(បានិណ៍)

-វេទាតិស្ថ សិក្សាតារាសាស្ត្រ។

លុះចេះវេទ ចេះវេទាង្គ សព្វគ្រប់ហើយ ទើបទទួលបាននាមថា បាគ្គរ(អ្នកដល់នូវត្រើយនៃវិជ្ជា) ដល់វិលមកផ្ទះវិញ ទើបមាតាបិតារៀបពិធីប្រសិទ្ធិឱ្យបានជាព្រាហ្មណ៍ពេញលក្ខណៈគឺ ទ្វិជៈ (កើតពីរ ដង) កើតម្តងពីមាតា និងម្តងទៀតកើតចេញពីត្រៃវេទ។ ប្រពៃណីដូចបានរៀបរាប់មកនេះហៅថា ឧប នយ សំស្ការ មានពីរម៉ាត់ គឺ ឧបនយ(ឧប+នី) ប្រែថា នាំយកទៅប្រគល់ឱ្យ (អធ្យាមក=គ្រូ)+សំស្ការ (សំ+ស+ការ) ប្រែថា សម្រាំង ប្រសិទ្ធិ។ សំស្ការនេះនៅប្រទេសឥណ្ឌាសម័យបុរាណទាំងអស់មាន ៤០ ប្រការ គឺក្នុងជីវិតព្រាហ្មណ៍ម្នាក់ៗ រាប់តាំងពីកើតរហូតដល់ស្លាប់ទៅវិញត្រូវធ្វើសំស្ការ ៤០ដង។

ឧ.ពេលមានគភ៌លម្អនសំស្ការ(ពិធីធ្វើឱ្យឧទរមានគភ៌) រហូតដល់អាវាហវិហាសំស្ការជាទីបំផុត ប៉ុន្តែសព្វថ្ងៃនេះគេច្រើនធ្វើតែ១២ ប្រការទេ ដោយឡែកប្រទេសខ្មែរយើងមិនប្រើពាក្យសំស្ការនេះទេព្រោះ យើងកាន់ព្រះពុទ្ធសាសនា។តាមព្រះពុទ្ធសាសនា យើងប្រើពាក្យមង្គល(សេចក្តីចម្រើន)ជំនួសវិញដោយ យើងនិយាយថាអាវាហវិហាមង្គល(មង្គលរៀបការ)នាំមកនូវមង្គល(មង្គលឱ្យឈ្មោះ) សិប្បគ្គហនមង្គល (មង្គលឱ្យរៀន)ដូច្នេះយើងយល់បានថាការសិក្សាតាមព្រះពុទ្ធសាសនា តែប្រពៃណីជាសាសនាព្រាហ្មណ៍ ផ្សំនឹងទំនៀមខ្មែរ កើតបានទៅជាអារ្យធម៌មួយឡើង ដែលផ្សេងពីព្រះពុទ្ធសាសនា និងលទ្ធិព្រាហ្មណ៍។

ឧបករណ៍ សិក្សាមាន កុដិនិងសាលា (គ្មានតុ កៅអី) ក្តារឈ្នួន ដីស (ដីឥដ្ឋបាតស្រះ បឹង ទន្លេ មកលញ្ចប់ឱ្យមូលប៉ុនៗម្រាមដៃហាលថ្ងៃឱ្យស្ងួត) ទឹកល្អប្រសើរ(ទឹកដែលលាយឡំដោយសំណុសផ្សេងៗ ដូច ជា ផង់ធូលី ម្រែងភ្លើង លាយជាមួយទឹកបាយ គេលាយទុកក្នុងត្រឡោកដូង ឬក្នុងកូនក្អមសម្រាប់លុប ក្តារខៀន)។ពេលរៀនលោកគ្រូនិមន្តទៅកាន់ទីកន្លែងរៀនបង្រៀនឱ្យសិស្សចេះមើលសាស្ត្រាច្បាប់ សាស្ត្រា ល្បែង សាស្ត្រាទេសន៍។ មុនពេលបង្រៀន លោកគ្រូសរសេរបទនមស្ការ ៣បទ ជាអក្សរមូល ទុកជាច្បាប់ តាំងពីបុរាណគឺ៖

-នមោ = សូមនមស្ការ

-ពុទ្ធាយំ = ចំពោះព្រះពុទ្ធ

-សិទ្ធិ = សូមឱ្យបានសម្រេចការសិក្សា

ពេលសិក្សាកំពុងសេសសេរ លោកគ្រូបង្រៀនឱ្យអានបណ្តើរ ឱ្យអានបទនមស្ការ ជាភាសាសំស្ក្រឹត នេះជាភាសាខ្មែរ គឺឱ្យអានថា៖

-ន មោ ពុ ទ្វា យ សិទ្ធី ឱ្យចេញជាបទ ដូចតទៅ៖

-ន អីយ ន ន ណ

-មោ អីយ មោ មោ មោ

-ពុ អីយ ពុ ពុ ពុ (អានថាពុត)

-ទ្វា អីយ ទ្វា ទ្វា ទ្វា (អានថាទ្វា)

-យ អីយ យ យ យ

-សិ អីយ សិ សិ សិ (អានថាសិត)

-ទ្ធិ អីយ ទ្ធិ ទ្ធិ ទ្ធិ (អានថាទ្ធិ)

បើសិស្សសរសេរបទនមស្ការនេះហើយ លោកគ្រូបង្រៀនឱ្យសរសេរស្រះពេញតួ គឺ «អ អា ឥ ណ្ឌ... សរសេរព្យញ្ជនៈ ក ខ គ ឃ ង...និងស្រះនិស្ស័យ គឺ ស្រះ ា ិ ី..» រហូតដល់ចប់។

ខ. ជាន់ទី២ រៀនមើលសាស្ត្រាច្បាប់

ការរៀនមើលសាស្ត្រាច្បាប់នេះគឺ ដំបូងឱ្យរៀនមើល (អាន) ជាពាក្យរាយ មិនទាន់ឱ្យ មើល (អាន)ជាបទតាមច្បាប់ទេ ព្រោះសាស្ត្រាច្បាប់ទាំងអស់សុទ្ធតែជាពាក្យកាព្យ ដូចជា សាស្ត្រាច្បាប់ក្រម ច្បាប់កេរកាល ច្បាប់ប្រុស ច្បាប់ស្រី ច្បាប់រាជនេតិ(ច្បាប់ព្រះរាជសម្ភារ)។ លោកគ្រូនាំឱ្យរៀនអានឱ្យចេះ អានត្រឹមត្រូវ ច្បាស់លាស់តាមក្បួនអក្សររួច ទើបឱ្យសិស្សអានដោយឯងតទៅ។ គេអានហើយ អានទៀត អានច្រើនលើកច្រើនសាទាល់តែចាំស្ទាត់រត់មាត់ អាចសូត្រមាត់ទទេបានដោយមិនបាច់មើលអក្សរ។ ការអាននេះ លោកគ្រូអង្គុយជិតផ្ទៀងស្តាប់ មើល ហើយបង្គាប់ឱ្យសិស្សចាប់សាស្ត្រាអានតាំងពីដើមដល់ចប់ បើលោកឃើញថា សិស្សនេះចេះអានស្ទាត់ជំនាញហើយ លោកគ្រូពន្យល់សេចក្តីក្នុងសាស្ត្រាច្បាប់នេះ បន្ថែមទៀត។ ធម្មតាច្បាប់ មានអត្ថន័យ និងខ្លឹមសារជ្រាលជ្រៅ ដែលបង្គាប់ន័យរបស់វា។

គ. ជាន់ទី៣ រៀនមើលសាស្ត្រាល្បែង

ការរៀនមើលសាស្ត្រាល្បែង មានទម្រង់ដូចគ្នា នឹងរៀនមើលសាស្ត្រាច្បាប់ដែរ ប៉ុន្តែម្តងនេះលោកគ្រូ ឱ្យរៀនអានចេញជាបទ ព្រោះសាស្ត្រាល្បែងទាំងអស់សុទ្ធតែបានតែងនិពន្ធឡើងជាបទ មានបទកាគតិ ព្រហ្មគីត ភុជង្គលីលា ពុំនោល បន្ទោលកាក...។ សាស្ត្រាល្បែងមានច្រើនច្បាប់ ដូចជា សាស្ត្រាច្បាប់

សាស្ត្រាជ្ញច សុបិន ហង្សយន្ត វិមានច័ន្ទ សង្ឃសិល្បជ័យ ជ័យទត្ត សព្វសិទ្ធិ...។លោកគ្រូបង្រៀនមើលតាម បទ សិស្សថាតាមទាល់តែត្រូវបទ ទើបឱ្យសិស្សអានខ្លួនឯងតទៅ។ គេមើលនិងអានដដែលៗ អានចុះអាន ឡើងទាល់តែចាំស្ទាត់ ទើបផ្លាស់ទៅអានសាស្ត្រាមួយផ្សេងទៀតរហូតទាល់តែអស់សាស្ត្រា ដែលមាននៅ ក្នុងវត្ត។ លោកគ្រូផ្ទៀងស្តាប់និងមើលទៀត បើឃើញថាសិស្សចេះអានបទត្រឹមត្រូវហើយលោកគ្រូឱ្យទៅ មើលសាស្ត្រាទេសន៍។

យ. ជាន់ទី៤ ការរៀនមើលសាស្ត្រាទេសន៍

ការរៀនមើលសាស្ត្រាទេសន៍ មានទម្រង់អានផ្សេងពីសាស្ត្រាវិជ្ជា ជាបទឬពាក្យរាយធម្មតា។ សាស្ត្រាទេសន៍ ជាសេចក្តីមួយបែបនៅក្នុងពួកព្យាង្គរាយវិជ្ជា ប៉ុន្តែមិនមែនជាពាក្យរាយធម្មតាសុទ្ធសាធនោះ ទេ គឺជាពាក្យរាយជូនគ្នា ឬកម្រងពាក្យជូនរណ្តំរដឹកទៅ ដែលគេនិយម ហៅថា កម្រងកែវ។ សាស្ត្រា ទេសន៍ មានច្រើនច្បាប់ដែរ ដូចជា ទសជាតក៍ជាដើម។ អ្នកនិពន្ធសាស្ត្រាទេសជាតក៍ សុទ្ធតែជាអ្នកមាន ស្នាដៃដ៏ប្រសើរខ្ពង់ខ្ពស់ ដោយមានពាក្យពេចន៍ខ្ពស់ មានធម៌អាថ៌ គម្ពីរភាព ពាក្យរាយជូនរណ្តំគ្នាមើលទៅ មិនអាក់ ពិរោះ ស្តាប់ គួរឱ្យចង់មើល ដូចតទៅនេះ៖ «ព្រាហ្មណ៍ ម្ចាស់ព្រាហ្មណ៍ វីព្រៃខេត្តហោមពាន្តសឹងដំ ជាដំណាក់នៃបក្សាបក្សី តែងអាស្រ័យនៅសព្វពេលវេលា ហើរនាវេហាស៍ យាសយំចុះមកទុំដោយសង្វែក មែកសាខា ខ្សៅខ្មារ ដោយភាសា ឬសូរល្បែងល្បើយ។ ឯបក្សីទាំងឡាយនោះគឺ ត្រួច ក្រៀល ចង្កៀលខ្យង ត្រយងយំថ្ងូរ»។ចេរវេលានៃការសិក្សានេះមិនមានកំណត់ច្បាស់លាស់ទេ តែបើសិក្សាឱ្យគ្រប់គម្រប់ពេញ ទើបសន្មត់ ថាអស់ការសិក្សាមួយលើក។ ការសិក្សានៅក្នុងវត្តនេះសិស្សបានទទួលការអប់រំគ្រប់បែបយ៉ាង ពិសេសធ្វើឱ្យប្រជាពលរដ្ឋខ្មែរ ស្គាល់ត្រង់ សុភាពរាបសា រម្យទម្ង...។កុមារអាយុ ១២ឆ្នាំ ត្រូវបួសជា សាមណេរ ដើម្បីសាងគុណមាតា និងបន្តការសិក្សាទៅមុខទៀតដោយរៀនសាមណេរវិន័យ រៀនធម៌សូត្រ មន្ត រៀនលេខនព្វន្ត រៀនវិជ្ជាផ្សេងៗតាមតម្រូវការ ហើយបើសឹកមកជាគ្រហស្ថ មានឈ្មោះមួយគេហៅថា ដី។ ដល់អាយុ២១ឆ្នាំ ត្រូវបួសជាភិក្ខុ រួចហើយមានការសិក្សាបន្តទៅទៀតដោយរៀនវិន័យ រៀនធម៌អាថ៌ រៀនចំណេះវិជ្ជាផ្សេងៗខាងផ្លូវលោកតាមសេចក្តីត្រូវការ។បើនៅក្នុងវត្តខ្លួនពុំមានការសិក្សាវិជ្ជាបច្ចេកទេស ទេ ភិក្ខុនិងសាមណេរ អាចលាគ្រូឧបជ្ឈាយ៍ទៅសិក្សាវិជ្ជា ដែលខ្លួនត្រូវការនៅវត្តបន្តទៀត។ ការសិក្សាជាន់ ខ្ពស់ គឺរៀនពីសំណាក់ព្រះកម្មដ្ឋានស្ទឹងស្មាធី ធ្វើចិត្តខ្លួនឱ្យបរិសុទ្ធផុតកិលេសក្តីសៅហ្មង។ការសិក្សាដូច បានពោលមកនេះ ជារបៀបនៃការសិក្សានៅគ្រឹស្តសតវត្សទី១៩ ហើយរបៀបសិក្សានេះ តាមការពិចារណា មើលឃើញថា មានតាំងពីសម័យបុរាណព្រងនាយ³⁷។

នៅសតវត្សទី ១៩ពន្ធដែលសំខាន់ជាងគេគឺពន្ធអាករពងស្រូវ គឺពន្ធអាករទាញយកជាស្រូវនៅរដូវ ច្រូតកាត់។ ការកំណត់ថ្លៃពន្ធគឺស្មើនឹងមួយភាគដប់នៃផលស្រូវដែលធ្វើបាន។ ក្រៅពីពន្ធពងស្រូវមានពន្ធ ប្រភេទផ្សេងៗទៀត ដូចជាការបង្ខំឱ្យដឹកនាំផលដំណាំ។ អ្នកជាត្រូវបំពេញការងារកំណែន ពួកនេះហៅថា “ពួកពលកម្លាំង” ។ ពួកពលកម្លាំងនេះត្រូវធ្វើការងារក្រោមការដឹកនាំរបស់សមាជិករាជវង្សរបស់មន្ត្រីនៅ

³⁷ -លោក ចៅ លិន សង្គមវិទ្យាខ្មែរ ឆ្នាំ២០១១

រាជធានី។ ព្រះបាទ អង្គជួង បានធ្វើការកែប្រែក្នុងប្រព័ន្ធកំណែនកសិករ ហើយគេបានកេណ្ឌកសិករអ្នកជាយកទៅកសាងផ្លូវ កំផែងបន្ទាយ ជង្រកស្រូវ និងរៀបចំគ្រឿងសម្ភារៈសម្រាប់សំណង់នានា។ ដោយសារតែជាប់កំណែននេះជាអ្នកមួយចំនួនបានធ្លាប់ខ្លួនទៅជា “ខ្ញុំ” វិញ។ មានរបបបំពេញពលកម្មម្យ៉ាងទៀត ដែលបានអនុវត្តជាទូទៅគឺ ជំនួយ ដល់ម្ចាស់ដីសក្តិភូមិពីសំណាក់នាក់ជា។ តាមវិធី “ជំនួយ” នេះ គឺអ្នកជាមានកាតព្វកិច្ចបំពេញពលកម្មដ៏ធ្ងន់ធ្ងរ ជាប្រយោជន៍ដល់ជន សក្តិភូមិណាមួយជាអ្នកជិតខាង។ ជនសក្តិភូមិនោះ មិនបានចេញថ្លៃឈ្នួលចំពោះពលកម្មនេះទេ គឺគ្រាន់តែទទួលរៀបចំបាយទឹកឱ្យហូបតែប៉ុណ្ណោះ។ រជ្ជកាលនោះខាងផ្នែករដ្ឋបាលវិញ អ្នកដឹកនាំជាន់ខ្ពស់ក្នុងរាជាណាចក្រមានឱ្យប គឺមាន “ព្រះមហាក្សត្រ” បន្ទាប់មក “ឧបយោរាជ” “ឧបរាជ” និង “ព្រះរាជជននី” ដែលជាមាតារបស់ព្រះរាជា។ អ្នកទាំងឡាយនេះមាន វាសនដ្ឋាន ហៅ “សម្រាប់” រៀងៗខ្លួន។ វាសនដ្ឋាននីមួយៗ មានរាំងមហាមន្ត្រីនិងបរិវារប៉ុន្តែតែតាមពិត វាសនដ្ឋានរបស់មហាក្សត្រដែលមានលក្ខណៈជាស្ថាប័នកំពូល។ ពេលនោះព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជាចែកជា ៥០ខេត្ត ហើយខេត្តចំនួន ៣៥ ស្ថិតក្រោមការត្រួតត្រារបស់វាសនដ្ឋានព្រះមហាក្សត្រ។ វាសនដ្ឋានឧបយោរាជត្រួតត្រាខេត្ត វាសនដ្ឋានឧបរាជត្រួតត្រាខេត្ត ៥ និងវាសនដ្ឋានរបស់ព្រះរាជជននីត្រួតត្រាខេត្ត៣។ ចៅហ្វាយខេត្តជាប្រមុខនៃខេត្តនីមួយៗឯមេស្រុកជាប្រមុខនៃស្រុកនីមួយៗដែរ ជាលំដាប់លំដោយមកទៀតគឺមានមេឃុំនិងភូមិដែលមានមេឃុំ និងមេភូមិ ជាអ្នកមើលការខុសត្រូវ ហើយពួកនេះត្រូវបាន ប្រជារាស្ត្រ ជាអ្នកជ្រើសរើស។ ចំណូលជាផលស្រូវដែលប្រមូលបានមកត្រូវយកទៅប្រើប្រាស់សម្រាប់ការផ្គត់ផ្គង់វណ្ណៈអភិជននៅរាជធានី និងតន្ត្រីនាម៉ឺនបម្រើរាជការសម្រាប់ការចំណាយរបស់ព្រះបរមរាជវាំង និងសម្រាប់កងទ័ពក្នុងរាជព្រះបាទអង្គជួង (១៨៤៧នៃគ.ស-១៨៦០នៃគ.ស) ព្រះអង្គបានចាប់ផ្តើមធ្វើកំណែទម្រង់ ក្នុងប្រទេសដូចជាការកែប្រែនយោបាយមួយចំនួន ឲ្យមានលក្ខណៈប្រហាក់ប្រហែលនឹងស្ថាប័ននយោបាយប្រទេសសៀម។

ក្នុងកំណែទម្រង់ស្ថាប័ននយោបាយក្នុងប្រទេសព្រះបាទអង្គជួង បានយកព្រះទ័យដាក់លើវិធានការជម្រុះនូវឥទ្ធិពលអាក្រក់របស់នាម៉ឺនមន្ត្រីមួយចំនួនធំដែលបានលក់ខ្លួនឱ្យបរទេស។ ព្រះអង្គបានរៀបចំឲ្យរដ្ឋអំណាចកណ្តាលរឹងមាំឡើងវិញ ហើយព្រះមហាក្សត្រចូលរួមដោះស្រាយកិច្ចការ សំខាន់ៗរបស់ប្រទេស ពិសេសឯកសារជាផ្លូវការទាំងអស់ត្រូវមានត្រា ព្រមទាំងមានព្រហស្ថលេខារបស់ព្រះមហាក្សត្រឬអ្នកដឹកនាំផងដែរ។ ព្រះបាទអង្គជួងបានធ្វើការយោសាឲ្យពលរដ្ឋទាំងអស់សាមគ្គីជាផ្ទុះមួយជាមួយព្រះមហាក្សត្រឬអ្នកដឹកនាំ ដោយប្រើពាក្យស្លោកនិយមទាំងឡាយ។ ច្បាប់ព្រហ្មទណ្ឌនៃប្រទេសកម្ពុជាត្រូវបានកែប្រែ រៀបចំឡើងវិញ ចំណែកឯការប្រាក់ត្រូវបានបន្ថយមានច្បាប់កំណត់ឱ្យយក (ការ) ប្រាក់ត្រឹមតែ ៣០% ក្នុងមួយឆ្នាំ ហើយបំណុលណាដែលមិនមានឯកសារបញ្ជាក់ត្រឹមត្រូវត្រូវចាត់ទុកជាមោឃៈចំពោះការទារពន្ធដារត្រូវបានកាត់បន្ថយ ឯកាលបរិច្ឆេទទារពន្ធត្រូវបានប្រព្រឹត្តក្នុងពេលតែមួយសមស្របដែលមិនប៉ះពាល់ដល់ការងារធ្វើស្រែចម្ការរបស់កសិករ។ រដ្ឋអំណាច បានយកចិត្តទុកដាក់កសាងបណ្តាផ្លូវថ្នល់ក្នុងតំបន់សំខាន់ៗនៃប្រទេស រួមមានផ្លូវថ្នល់ពីឧដុង្គស្ពោះទៅកំពង់ផែកំពត និងពីឧដុង្គទៅទីក្រុងភ្នំពេញ ត្រូវបានកសាងឡើង។ នៅតាមផ្លូវទាំងនោះ គេបានកសាងសាលាសំណាក់ និងស្រះទឹកសម្រាប់អ្នកដំណើរ និងសត្វពាហនៈ។ ព្រះបាទអង្គជួងបានការយកចិត្តទុកដាក់ ចំពោះព្រះពុទ្ធសាសនាដោយបង្ក

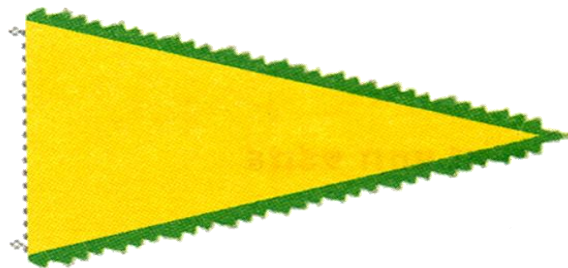
លក្ខណៈដល់ព្រះសង្ឃនិងពុទ្ធបរិស័ទទាំងឡាយ បានទទួលនូវពន្លឺនៃចំណេះវិជ្ជា ហើយព្រមទាំងផ្តល់លទ្ធភាពឲ្យមានការសម្អាតដល់គណៈសង្ឃទាំងឡាយ។ ការនេះធ្វើឱ្យព្រះបាទអង្គជួងទទួលជ័យជំនះលើពួកប្រឆាំងនឹងព្រះអង្គទៀតផង ការកែទម្រង់មួយដ៏សំខាន់ខាងផ្នែកសង្គមកិច្ច ដែលមានលក្ខណៈជឿនលឿន គឺការផ្តល់លទ្ធភាពដល់ការរំដោះ និងការរំដោះខ្លួនពីស្ថានភាពទាសភាព ឱ្យមកជាអ្នកជាវិញ។ ទន្ទឹមនឹងនេះព្រះអង្គបានឲ្យពង្រឹងកងកម្លាំងប្រដាប់អាវុធនៃប្រទេសកម្ពុជា។ ដើម្បីសម្រេចនូវកិច្ចការនេះព្រះអង្គបានមានព្រះតម្រិះថាត្រូវចងសម្ព័ន្ធភាពជាមួយមហាអំណាចណាមួយនៅអឺរ៉ុបគឺបារាំង³⁸។

៣.១១. ព្រះបាទអង្គជួង (១៨៤០គ.ស-១៨៥៩គ.ស)

ព្រះអង្គជួងទ្រង់ប្រសូត្រនៅថ្ងៃទី៩ ខែអាសាឍ ឆ្នាំរោង អដ្ឋស័កព.ស ២៣៤០ ត្រូវនឹងឆ្នាំ ១៧៩១ នៃគ.ស នៅទីក្រុងឧដុង្គ។ ជាបុត្រពៅរបស់អង្គអេង និង មានមាតានាម អ្នកម្នាងរស់ មានព្រះរាម៤អង្គគឺ អង្គចន្ទ អង្គកឹម អង្គសួន និងអង្គអឹម ។

៣.១១.១. ការសោយទីវង្គត

ព្រះអង្គចូលទីវង្គត នៅថ្ងៃសុក្រ ៥កើត ខែកត្តិក ឆ្នាំវក ទោស័កព.ស២៤០៤ ត្រូវនឹងថ្ងៃទី១៦ ខែ តុលា គ.ស១៨៦០នៅវេលាម៉ោង៤:១៥នាទី ដោយរោគមនោបាតក្នុងព្រះជន្មាយុ ៦៥វស្សា ។ ព្រះបាទអង្គជួងមានរាជបុត្របីព្រះអង្គ គឺ ព្រះនរោត្តម ព្រះស៊ីសុវត្ថា និង ព្រះស៊ីសុវត្ថិ។

ទង់ជាតិខ្មែរសម័យព្រះអង្គជួងរូបភាពGoogle Search)

³⁸-ត្រឹង ងា ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ ឆ្នាំ១៩៧៣

សំណួរពិភាក្សា

- ១.តើព្រះរាជាអង្គណាដែលផ្ដើមបង្កើតទំនាក់ទំនងជាមួយយួន ? ហេតុដូចម្តេចបានជាព្រះអង្គបង្កើតទំនាក់ទំនងជាមួយយួន ?
- ២.តើព្រះរាជាអង្គណាយាងទៅតាំងរាជធានីនៅឧដុង្គ ? តើរាជធានីនៅឧដុង្គមានទីតាំងស្ថិតនៅឯណា ?
- ៣.ហេតុអ្វីបានជាខ្មែរ មានវិបត្តិរាជវង្ស ? តើយួនឆ្លៀតឱកាសទាញចំណេញដូចម្តេចពីវិបត្តិរាជវង្សខ្មែរ ?
- ៤.ហេតុអ្វីបានជាសៀមនិង យួនប្រជែងអំណាចគ្នាដើម្បីគ្រប់គ្រងខ្មែរ ? តើការប្រកួតប្រជែងអំណាចរវាងយួននិងសៀមបង្កផលវិបាកអ្វីខ្លះដល់ខ្មែរ ?
- ៥.តើយួនប្រើយុទ្ធសាស្ត្របែបណាខ្លះ ដើម្បីកាន់កាប់ទឹកដីកម្ពុជាក្រោម ?
- ៦.តើព្រះបាទអង្គជួងបានធ្វើកំណែទម្រង់អ្វីខ្លះ ? តើកំណែទម្រង់នោះបានផ្តល់ផលប្រយោជន៍ដូចម្តេចខ្លះដល់ប្រទេសជាតិនិងប្រជារាស្ត្រខ្មែរ ?
- ៧.ការបង្កើនឥទ្ធិពលសៀមមកលើខ្មែរ បង្កឲ្យមានផលវិបាកដូចម្តេចខ្លះចំពោះខ្មែរ ?
- ៨.តើព្រះបាទអង្គជួងបានប្រើមធ្យោបាយអ្វីខ្លះដើម្បីបង្កើតទំនាក់ទំនងជាមួយបារាំង ? តើការខំប្រឹងប្រែងរបស់ព្រះអង្គក្នុងការបង្កើតទំនាក់ទំនងជាមួយបារាំងបន្សល់នូវឥទ្ធិពលនិងបទពិសោធន៍អ្វីសម្រាប់ខ្មែរ ?
- ៩.តើការសម្រេចព្រះទ័យ និងវិធីវិបម្រាស់ចេញពីសៀមនិងយួនរបស់ព្រះអង្គ សមស្របនឹងបរិបទក្នុងសម័យកាលនោះដែរឬយ៉ាងណា ? ពីព្រោះអ្វី ?

ឯកសារយោង

១.ត្រឹងងា	ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ	ឆ្នាំ ១៩៧៣
២.លោក អាដេម៉ា ឡឺក្លែរ	ប្រវត្តិសាស្ត្រប្រទេសកម្ពុជា	ឆ្នាំ ២០០៦
៣.លាងហាប់អាន	សិក្សាប្រវត្តិអក្សរសាស្ត្រខ្មែរ	ឆ្នាំ១៩៦៧
៤.សម្តេចសង្ឃរាជ ជួន ណាត	វចនានុក្រមខ្មែរ ភ្នំពេញ	ឆ្នាំ១៩៣៨
៥.នួន សុនិមន្ត	ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរសង្ខេប	ឆ្នាំ២០០០
៦.មហាបុរសខ្មែរ		ឆ្នាំ២០០៩
៧.ម៉ាយឃើល វិកយឺរី	ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ	ឆ្នាំ២០០៦
៨.នួន សុនិមន្ត	ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរសង្ខេប	ឆ្នាំ២០០០
៩.លោក អេង សុត	មហាបុរសខ្មែរ	ឆ្នាំ ២០០៩
១០.សៀវភៅសិក្សាសង្គមថ្នាក់ទី១១		ឆ្នាំ ២០១១
១១.លោក ប៊ុន ជឿន	ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ	ឆ្នាំ២០០៥ គ.ស
១២.លោក សួរ អឿ	ប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរ	ឆ្នាំ១៩៩៥ គ.ស
១៣.លោក ពន់ ឆាយ	វប្បធម៌.អរិយធម៌	ឆ្នាំ២០០៨ គ.ស
១៤.បណ្ឌិត ចៅលិន	អភិបាលកិច្ចល្អក្នុងវិស័យអប់រំ	ឆ្នាំ២០១១ គ.ស
១៥. https://km.wikipedia.org/wiki/សម័យលង្វែក		
១៦.Google Search		

